

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 4 (28)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 4 (28)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 4 (28)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2021

Сармухаррир

Хайрзода Ш.К. – сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармухаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Ҳ. – муовини сармухаррир, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишгадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Раҳматзода Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳоҷаев П. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менечмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фасеҳзода И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ҷ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Ҳ. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҚ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2021

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 4 (28)
(научно-практический журнал)**

Душанбе, 2021

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – зам. гл. редактора, член-кор. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Рахматзода Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Р. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемура

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международного предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ходжаев П. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содиқов М. - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фасехзода И.- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического моделирования в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2021

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(scientific and practical journal)
№ 4 (28)

Dushanbe, 2021

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K – chief editor, candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. Kh. – Deputy Editor in Chief, Corresponding Member NAS RT, Doctor of Economics, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Rakhimzoda Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Rahmatzoda R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Faqerov Kh.N. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifov Z.R. – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing of Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur

Sharipov B.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Dzhonmamadov Sh.B. – Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Khodzhaev P. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S. – candidate of Economic sciences, Head of the Department of accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodikov M. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Fasekhzoda I. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling in Economics of Tajik State University of Finance and Economics

Khomidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubayduloev F.K. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2021

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 33.330.811+330.875.5

**«КИТАБ-АЛ-ХАРАДЖ» - КНИГИ ОБ УПРАВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ**

Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло – д.э.н., профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Настоящая статья посвящена исследованию раннесредневековой экономической мысли таджикского народа в контексте истории других мусульманских народов. Авторы проследили за возникновением научных представлений об управлении государственными финансами. Хотя авторы уверены в том, что комплекс знаний о финансах и об экономике в виде целостных теорий возникли совсем недавно на Западе, но они претендуют на то, что до этого, многие восточные мыслители в своих трактатах обсуждали некоторые ключевые проблемы по ведению домашнего и сельского хозяйства, производства продуктов, торговли и коммерции, налогов и налогообложений, социально-экономической роли государства и т.п. Имми рассматривались такие вопросы, как добровольный обмен, природа денег, администрирование налогов, что свидетельствует о наличии собственных представлений у средневековых мыслителей о некоторых фундаментальных экономических понятиях.

Ключевые слова: харадж, ушр, ганим, джизья, мусульманское налогообложение, земельный налог, бесхозные земли, налоговое бремя, хумс, пропорциональные и фиксированные налоговые ставки, сбор и администрирование налогов.

**“КИТОБ-УЛ-ХИРОЧ” – РИСОЛАҶО ДАР БОРАИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ
ДАВЛАТӢ**

Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло – д.и.и., профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи афкори барвақтаи асримиёнагии халқи тоҷик дар заминаи таърихи дигар қавмҳои мусулмон баҳшида шудааст. Муаллифон пайдоиши тасаввуроти илмиро оид ба идоракунии молияи давлатӣ пайгирӣ кардаанд. Ҳарчанд муаллифон мутмаинанд, ки маҷмуи донишҳо дар бораи молия ва иқтисод дар шакли назарияҳои комил дар гузаштаи начандон дур дар Ғарб ба вуҷуд омадаанд, бо вуҷуди ин онҳо муддаиянд, ки ҳанӯз неш аз ин, бисёр мутафаккирони мусулмон дар рисолаҳои худ як қатор масоили калидии пешбурди хоҷагии хонавода ва кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулот, савдо ва тиҷорат, андозу андозбандӣ, нақши иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ва амсоли онро баррасӣ кардаанд. Онҳо масъалаҳои ба монанди мубодилаи ихтиёрӣ, табиати пул, маъмурикунонии андоз баррасӣ кардаанд, ки дар бораи доштани тасаввуроти худӣ оид ба як қатор мафҳумҳои бунёдии иқтисодӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: хироҷ, ушр, ганим, ҷизя, андозбандии мусулмонӣ, андози замин, заминҳои бесоҳиб, гаронии андоз, хумс, меъёрҳои мутаносиб ва собитии андозбандӣ, чамъоварӣ ва маъмурикунонии андоз.

"KITAB-AL-KHARAJ" - BOOKS ON PUBLIC FINANCE MANAGEMENT

Saidmurodzoda Lutfullo Khabibullo - Doctor of Economics, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 93 579-00-55. E-mail: lsaidmuradov@rambler.ru

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

This article is devoted to the study of the early medieval economic thought of the Tajik people in the context of the history of other Muslim peoples. The authors traced the emergence of scientific understanding of public finance management. Although the authors are confident that the complex of knowledge about finance and economics in the form of holistic theories arose quite recently in the West, but they claim that before that, many Eastern thinkers in their treatises discussed some of the key problems of domestic and rural management. farms, food production, trade and commerce, taxes and taxation, the socio-economic role of the state, etc. They considered such issues as voluntary exchange, the nature of money, tax administration, which indicates that medieval thinkers had their own ideas about some fundamental economic concepts.

Key words: *kharaj, usr, ganim, jizya, Muslim taxation, land tax, ownerless lands, tax burden, khums, proportional and fixed tax rates; collection and administration of taxes.*

Период правления Аббасидов (750-1257/1258) представляет достаточно богатый письменный материал, содержащий экономические мысли, суждения и диспуты мусульманских авторов, в том числе таджикских ученых, по насущным социально-экономическим вопросам того времени. В подражание знаменитого сочинения видного ученика и последователя школы Абу Ханифы – Якуб ибн Иброхим Абу Йусуф (кадий Абу Йусуф, 731-798) - «Китоб ул-рисола фи-л-хиродж ило ар-Рашид», более известного под названием «Китаб ал-Харадж», которое было написано им по просьбе пятого правителя из династии Аббасидов - халифа Харунаррашида (763-806), многие из мусульманских мыслителей стали называть свои работы «Китаб ал-харадж». Достоверно известно существование двадцати работ под таким именем. Ниже мы вкратце исследуем самые известные из них, где в частности, обсуждаются вопросы управления государственными финансами.

«Китаб ал-Харадж» кадия Абу Йусуфа [1] - непосредственного ученика Абу Ханифы является, по сути, первой общепризнанной работой среди трудов мусульманских ученых, инструкцией по управлению государственными финансами и налаживанию налоговой политики раннесредневекового государства. Сочинение «Китаб ал-Харадж» представляет большой интерес, еще потому, что в нем с точки зрения государственных интересов представлены и интерпретированы различные вопросы социально-экономического характера.

Двум главным ученикам Абу Ханифы – Абу Йусуфу и Мухаммад ибн Хасану удалось собрать правовые и социально-экономические решения своей школы и в первую очередь решения своего наставника в виде отдельных сочинений. Кадий Абу Йусуф написал первый трактат экономического содержания под названием «Китаб ал-Харадж» (Книга о налогах), а Мухаммад ибн Хасан книгу «Ал-Иктисаб фи ризки ал-мустатаб» (Приобретение дозволенных средств к существованию)[8].

Несмотря на то, что социально-экономические вопросы рассматривались ими чисто на политико-правовом поле, эти два сочинения были первыми работами мусульманских авторов, посвященных непосредственно вопросам государственных финансов, управлению общим казначейством, налогам и налогообложению, налоговой политике и т.п. С другой стороны, Абу Йусуф и Мухаммад ибн Хасан поочередно исполняли должности главного судьи в халифате, поэтому их решения приобретали непосредственно юридическую

силу. В силу этого они непосредственно влияли на формирование государственной финансовой, налоговой и фискальной политики.

Другим таким мыслителем был Яхья ибн Адам, автор трактата «Китаб ал-харадж» [12]. Его работа содержит в основном хадисы, высказанные по вопросам налогообложения, государственных финансов, и в отличие от Абу Йусуфа, акцентировавшего свое внимание на юридические стороны вопросов налогообложения и много использовавшего метод анализа и вывода правового решения, Яхья ибн Адам довольствовался только наличием достоверного хадиса по рассматриваемому вопросу. Хотя Яхья жил в период становления всех четырех крупных богословских школ суннитского течения, тем не менее, он сохранил свою беспристрастность и позицию независимого богослова.

Исключением является книга Абу Убайд Касим ибн Салам (ум. в 838г. н.э.) автора сочинения «Ал-амвал» [10]. Данное сочинение очень богато историческими фактами и правовыми решениями. В последнее время исследователи исламской экономики очень часто обращаются к данному сочинению для цитирования.

Другим ученым, написавшим «Китаб ал-Харадж», был Кудама ибн Джафар (умер в 932 г.), который также жил в период правления Аббасидов. Видимо Кудама был знаком с трактатом «Китаб ал-харадж» Абу Йусуфа и «Ал-Амвал» Ибн Салама, поскольку он использовал данные сочинения в качестве источника. Также следует отметить, что первоначально Кудама был христианином, но во время правления халифа ал-Муктафи принял ислам. Его работа также называется «Китаб ал-харадж». Книга написана в период децентрализации власти. Сам автор некоторое время исполнял должность кадия.

Самое интересное заключается в том, что в этот период многие подданные халифата считали, что существующая налоговая система никоим образом не соответствует предписаниям шариата. Кудама в своем сочинении ставит цель опровергнуть такое мнение и доказать законность (по шариату) действующей налоговой системы. В своей работе Кудама часто ссылается на авторитет Абу Йусуфа, Ибн Адама и Ибн Салама.

Появление таких специальных трактатов на тему управления государственными финансами и налаживания налоговой системы, как работы Абу Йусуфа «Китаб ал-Харадж» и других авторов объясняется тем, что после свержения династии Омейядов (661-750 гг.) вследствие народных волнений и прихода к власти новой династии – Аббасидов (750-1257 гг.), резкого прекращения завоевательных походов арабов, приносящих до этого огромные средства в государственную казну, государство не справлялось со своими финансовыми обязанностями.

С другой стороны, содержание громадной армии и разросшегося чиновничьего аппарата диктовали необходимость проведения налоговых реформ с тем, чтобы обеспечить бесперебойное поступление средств. Таким образом, можно резюмировать, что начавшиеся финансовые затруднения вынудили аббасидов реформировать налоговую систему.

Всем известно, что комплекс знаний о финансах и об экономике в целом, в виде целостных теорий возникли в недалеком прошлом на Западе, но до этого, многие восточные мыслители в своих трактатах обсуждали различные экономические вопросы. Ими рассматривались некоторые ключевые проблемы по ведению домашнего и сельского хозяйства, производства продуктов, торговли и коммерции, налогов и налогообложений, социально-экономической

роли государства и т.п. В частности, они рассматривали такие вопросы, как добровольный обмен, природа денег, администрирование налогов, что свидетельствует о наличии собственных представлений у средневековых мыслителей о некоторых фундаментальных экономических понятиях. Хотя, экономическая наука как таковая в ее традиционном понимании возникла намного позже. Такие рассуждения средневековых мыслителей, прежде всего законовевов, философов, поэтов, литераторов очень часто представлены в виде нравственно-этических, философских, поэтических трактатов, или наставлениях религиозного характера.

Абу Йусуф жил при пике могущества этой династии, когда развивалась ускоренными темпами морская и сухопутная торговля, сельскохозяйственное производство, ремесленничество. Абу Йусуф жил два последние десятилетия своей жизни в городе Багдад, бывшей резиденции Сасанидских царей, превратившийся в период Аббасидов, при правлении халифа Мансура (754-758) в столицу империи и центр торговли. Багдад был построен на двух берегах реки Тигр, при строительстве административного центра которого по свидетельствам современников, участвовал сам Абу Ханифа, который знал геометрию, и по занимаемой площади кирпичей, рассчитал общее количество изготовленных кирпичей для строительства [2; 5]. Постоянно приплывали к портам Багдада корабли из далеких и близлежащих стран. На рынках города продавались продукты и изделия из Китая, Индии, Бухары, Самарканда, земель Африки и даже России и Скандинавии. Все это способствовало тому, что постепенно Багдад превращался в научный и духовный центр различных конфессий и этносов.

Большинство вопросов Хорунаррашида касались политических, административных и финансовых дел государства, но его интересовали также порядки и ставки взимания налогов с подданных, от которых зависела полнота государственной казны. Чтобы ответить на такие вопросы и удовлетворить любознательность Харунаррашида, Абу Йусуф сочинил свой известный трактат «Китаб ал-Харадж».

Как известно, арабы, после завоевания территории Сасанидской империи, оставили без изменения систему налогообложения. Оставалась без изменения даже персидская фискальная терминология, например, арабы приняли два известных термина того времени – харадж и джизья, которые означали налог на землю и подать [3, с.143]. Понятие харадж (со среднеперсидского – «харог») относилось к налогообложению, означало налог, который взимался с земли, независимо от того, является ли ее владелец взрослым или несовершеннолетним, свободным или рабом, мусульманином или не мусульманином. Харадж означал земельный налог среди различных источников поступлений в государственную казну, считался самым главным.

Но, трактат Абу Йусуфа не ограничивается только налоговыми вопросами, в нем содержатся суждения о других фискально-административных вопросах, в частности, порядки получения займы, расходы и выгоды государственных начинаний в сфере сооружения ирригационных объектов, регулирования водного вопроса, распределение издержек для проектов общего назначения и т.п. Кроме того, Абу Йусуф в своей книге рассматривает правила поведения в военное или мирное время, ответственность правителей перед подданными, обязательств подданных для общего благосостояния, способы улучшения качества государственной связи и т.д.

Тем не менее, при оценке экономической мысли кадия Абу Йусуфа мы должны иметь в виду, что в средние века мыслителями соблюдался так называемый целостный подход к знаниям, весь комплекс знаний ими изучался как «хикмат». Средневековые мыслители видели конечную цель знаний в спасении человечества и в целом, они рассуждали о важных экономических вопросах, исходя из уровня и количества накопленного опыта и знаний своего времени. Ясно, что все без исключения средневековые мыслители своим творчеством старались принести пользу обществу. Тогда наука о финансах, в таком виде, как мы знаем, не существовала, все суждения носили нормативный характер. Несмотря на это, в трудах средневековых мыслителей Востока можно найти много позитивных аспектов.

Трактат Абу Йусуфа был написан почти за тысячу лет до знаменитой книги Адама Смита «Природа и причины богатства народов» (1776). Самый известный представитель средневековой латинской экономической мысли – Фома Аквинский взошел на научную арену примерно на 500 лет позже Абу Йусуфа. Кроме того, в период жизни и творчества Абу Йусуфа (731-798) перевод древнегреческих авторов, особенно, работ Аристотеля, Платона, Птолемея и других на арабском языке еще не приобретал столь огромных масштабов. Поэтому, можно с уверенностью сказать, что все высказанные мысли в данной работе принадлежали целиком народам Востока.

Необходимо еще отметить очень важный момент, заключающийся в том, что все без исключения ученики и последователи ханафитской школы в своих трактатах соблюдали такую нить повествования, что выражали, в первую очередь, позицию Абу Ханифы и его видных учеников (Абу Йусуфа и Мухаммада Шайбани), отмечая в тексте «мы думаем», «наши говорят», «по нашему мнению», т.е. представители этой школы выступали как единое целое. Этот же принцип соблюдался Абу Йусуфом при написании «Китаб ал-Харадж», местами, когда собственное мнение автора не совпадает с мнением Абу Ханифы, он особо это подчеркивает. Этот момент особо оговорен В.А. Крачковским в предисловие к русскому переводу «Китаб ал-Харадж» [1, с. XXIX].

Следует воздать должное советскому ученому – работнику Ленинградского отдела института востоковедения АН СССР А.Э. Шмидту, который начал кропотливую и очень трудоемкую работу по переводу рукописи сочинения кадия Абу Йусуфа «Китаб ал-Харадж». После Шмидта А. его работу продолжил А.С. Боголюбов, но, к сожалению и ему не удалось закончить работу над этим сочинением. Данное сочинение было издано в переводе на русском только в 2001 году стараниями А. Хисматуллина. Объем данного сочинения очень большой, а расширенный анализ такой работы, как следует, не выполнен специалистами. Ввиду ограниченности рамок настоящей статьи, мы остановимся только на четырех вопросах, связанных с государственными финансами: пропорциональные и фиксированные ставки налогообложения; цены на зерно и его предложение; сбор и администрирование налогов; финансирование проектов развития орошаемого земледелия.

В период войны территории, которые были завоеваны арабами, подлежали налогообложению согласно исламской юриспруденции. Если были какие-то соглашения с народами завоеванных земель, то государство было обязано соблюдать условия этих договоров и не вносить никаких изменений в налоговые условия без согласия жителей этих территорий. Другими словами, государство имело право взимать налог с земледельцев в разумной мере. Хотя собственность

считалась государственной, бывшие владельцы этих земель имели полные права на обработку, без угрозы лишения наследства [10, с.69, 72, 74, 91, 279].

Многие территории Ирака, Египта и Сирии были завоеваны или стали подчиняться через мирные договоры. Эти территории также были предметом договора, о которых упоминает Абу Йусуф. Здесь следует отметить несколько общих принципов, имеющих отношение к государственным финансам, которые возникают из контекста страниц.

В период Персидской империи, которая ранее владела этими территориями, преобладающей практикой была фиксированная ставка налога (наличными или натурой), взимаемая в зависимости от площади земли - например, столько дирхамов на джариб или столько зерна на джариб. Джариб как мера площади равнялся квадрату с 60 локтями сторон (1 локоть – 66,5 см). Чаще всего при проведении кадастровых обмеров 1 джариб означал участок земли почти 1600 квадратных метров [2, с.153-184; 8]. Такая практика преобладала даже во времена правления халифа Омара (634-644) и в период правления династии Омейядов (661-750).

Технически метод получил название «поземельный» подход к налогообложению, то есть расчет определенной суммы наличных денег или зерна на единицу сельскохозяйственных земель. Омар поддерживал взимание на довольно низком уровне, и он провел расследование, чтобы убедиться, что налоги не были чрезмерными или неудобными бременем для земледельцев. Этот подход преобладал в течение нескольких халифов до смерти халифа Аббасида аль-Мансура в 775г.

В то время цены на зерно были неустойчивыми, и из-за таких колебаний цен были внесены некоторые фундаментальные изменения в способ расчета и взимания налогов. Таким образом, визирь третьего халифа Мехди (775-785), Абу Убайдулла, предложил, чтобы земельная рента была установлена в соотношении к продукту, а не к площади земли. Подход был реализован - и получил название «доля продукции» («издолящина» в современном понимании). Явное преимущество этого подхода заключалась в том, что влияние колебаний цены или количества продуктов были равны как для крестьян, так и для государственной казны, и не было конфликта интересов между двумя сторонами. Более того, этот метод избавил от необходимости частого изменения ставок для увеличения доходов. Таким образом, начиная с 777 года, для различных типов преобладали следующие показатели: посевных площадей: 50% продукции с естественных орошаемых земель (реки, озера, дожди); 33% с искусственно орошаемых земель; 25% продукции с земель, требующих кропотливого орошения. Однако прежний метод налогообложения продолжал преобладать в отношении фруктов, фруктовых садов (финики и т. д.), а также на виноградниках [6, с.125-127].

Халиф аль-Махди (775-785) к концу своего правления, в целях увеличения поступлений в казну, увеличил ставки налога на орошаемые земли в бассейне Тигр-Евфрат и на дождевых орошаемых землях от 50 до 60% на один джариб земли. Эта практика преобладала и во время короткого правления халифа аль-Хади. Когда к власти пришел халиф Харунаррашид, он назначил своим визирем очень способного и мудрого человека Яхью бин Халида бин Бармак (из знатного таджикского рода из Балха), и по его предложению ставка вернулась к 50% с орошаемых земель.

Абу Йусуф, после описания истории приобретения этих территорий, а также систему налогообложения на них, довольно убедительно отвергает «фиксированный» метод налогообложения, а затем предлагает то, что сам называет «справедливыми ставками» налогообложения, т.е. «пропорциональную долю продукции». Сравнивая ее с методом «фиксированной доли», он рекомендует первое даже для фруктовых садов и виноградников. Он говорит: я считаю, что введение фиксированной ставки зерна или денег вредны как для государя, так и его казначейства. Такой подход будет вредным и для налогоплательщиков / земледельцев тоже. Поскольку, будучи обеспокоенными за оплату по фиксированному количеству зерна, правитель сочтет этого количества недостаточным, если цены на зерно будут низкими. Налогоплательщик-дехканин выполнит свое обязательство, но правитель не может содержать армию. При таком ограниченном доходе, прочность армии будет ослаблена, а государственные границы не будут в равной степени защищены. Если зерно достаточно дорогое, то налогоплательщики почувствуют излишнее бремя при уплате фиксированного количества зерна, и хотят уступки, но правитель не будет терпеть любое сокращение. Налогообложение фиксированной денежной суммы (дирхамов) действует аналогично. В этой связи актуальны и другие соображения, но это потребует довольно продолжительного обсуждения [1, с.57].

Затем, комментируя причины роста и падения цен на зерно, Абу Йусуф пишет [1, с. 58–59]: на мой взгляд, лучший подход - установить справедливую и низкую с фиксированной процентной ставкой для обмена поземельной продукции (или культуры). Это защитит налогоплательщиков-дехкан от любых взаимных эксцессов и от эксплуатации чужими руками, а также оставить им достаточную долю. Помимо того, это увеличит государственные доходы. Также налогоплательщики будут застрахованы от злоупотреблений наместников и государственных служащих. Все жители Савада должны платить 40-процентный налог на пшеницу и ячмень, выращиваемые на землях, орошаемых проточной водой (реки, озера и т. д.) и 20% на орошаемых землях; 33 % от плодовых деревьев, виноградников, фруктовых садов и т.д., и 25% на яровые культуры.

Абу Йусуф утверждал, что налоги нельзя определять на основе приблизительной оценки или предположений размера урожая. Урожай должен продаваться на рынке, а необходимая сумма должна взиматься с вырученной суммы. В качестве альтернативы урожай следует оценивать по справедливой рыночной цене, а затем по ставке налога применяться так, чтобы налогоплательщик не пострадал, и не было убытков в казну. Из этих двух методов необходимо выбрать самый удобный для налогоплательщиков.

Как видно из этой цитаты, Абу Йусуф считает, что фиксированная ставка налога на землю (т.е. определенное количество на единицу земли) противоречит принципам справедливости. Кроме того, он считал, что результаты применения данного метода иногда противоречат общим интересам, а также наносят ущерб интересам государства. Он предполагал, что если налог на зерно взимается в виде фиксированной суммы за джариб: в этом случае, когда цены на зерно низкие, казна проиграет, потому что фиксированное количество зерна, приобретенного в качестве налогов, принесут меньше доходов по сравнению с более высокими ценами.

Потому что государственные расходы уже фиксированы и подлежат наличным расходам (например, заработная плата для армий, сил безопасности на

государственных границах и т.д.), следовательно, сокращение доходов будет препятствовать выполнению таких государственных обязанностей. Хотя Абу Йусуф четко не выдвигает аргумент о «денежных затратах», он, кажется, подразумевает эту точку зрения при обсуждении потенциального разрыва между ожидаемыми доходами и ожидаемым состоянием расходов.

Абу Йусуф также упоминает, что когда зерно дорогое, земледельцы сочтут обременительным платить фиксированное количество продукции из урожая. Он абстрагируется от любых деталей и не поясняет, почему так. Почему налогоплательщики / земледельцы считают, что с точки зрения цен на зерно они заплатили бы больше в пересчете на налоги?

Здесь стоит упомянуть, что, критикуя «фиксированное количество налогообложения зерна», Абу Йусуф не говорит об этом, но понимает, что колебания в размере урожая, делают этот метод несправедливым. Если цены высокие из-за неурожая, то земледелец все равно должен платить фиксированную сумму за каждую единицу земли от уменьшенного урожая. Это действительно будет довольно обременительно. Вместо того, чтобы спорить на эту тему, Абу Йусуф просто ориентируется на рыночную цену зерна. Это не то, чтобы он не осознавал предыдущую ситуацию, потому что он должен быть, как когда он предлагает альтернативную «долю продукции» (т.е. пропорциональную ставку) подход к земельному налогообложению.

Яхья ибн Адам как и Кудама ибн Джафар утверждал, что пятая часть этих земель должна остаться в руках государства, а остальные четыре части следует раздать для использования тем, кто участвовал в их захвате, но, при условии что правитель этих земель будут включены в байтулмол (общую казну) всех мусульман [12, с.24].

Яхья ссылаясь на хадис, утверждает, что если человек, попавшийся в плен к мусульманам, хочет сохранить свою собственность в своих руках, то он освобождается от выплаты хараджа, при условии, что он не является выходцем из тех территорий, жители которых платят такой налог. Но, если он является таковым, т.е. выходцем из тех земель, жители которых платят и харадж и «джизья», то в этом случае, он платит только харадж, а от джизьи освобождается [12, с. 24].

Согласно Яхье ибн Адаму, завоеванные земли и отторгнутые по мирному договору земли подлежат хараджу. Также, по его мнению, земли, орошаемые водой рек, облагаемых хараджем, выплачивают харадж. Он заявляет, что каждый, кто возродит бесхозную землю, автоматически становится его владельцем, при этом, он ссылается на хадисы, по которым, в этом случае, для возрождения такой земли требуется согласие правителя.

Из приведенных Ибн Адамом хадисов по поводу размеров ушра явствует, что из земель, орошаемых с помощью рабочего скота из каналов и арыков, размер ушра составляет одну двадцатую часть урожая, в то время, как в других орошаемых землях данный показатель составляет одну десятую части урожая [12, с. 28].

О порядке облагаемого налога на мёд Яхья приводит соответствующие хадисы, которые подтверждают правильность выводов Абу Йусуфа. Иными словами, он утверждает, что если мед добыт в землях, облагаемых ушром, то он облагается налогом в размере одной десятой части добытого меда. Если полученный мед добыт в землях под хараджем или в горах, тогда не облагается никаким налогом [12, с. 28].

Вопреки мнению Абу Йусуфа, Яхья ибн Адам утверждает, что добытые речные продукты не облагаются никаким налогом, что совпадает с позицией Кудама и большинства других богословов. Но и Абу Йусуф тоже считал, что пойманная рыба освобождается от налога, а другие виды речной продукции нет.

Вопреки мнению Абу Йусуфа, который утверждал, что «Если человек (мусульманин) купит соседнюю землю, которая облагается хараджем, то автоматически приобретенная земля переходит в разряд ушр», Яхья пишет, что если такая земля облагалась хараджем на основании договора, то необходимо обновить данный договор с новым владельцем, если не удастся обновить договор, тогда земля переходит в категорию ушр [12, с. 28].

Яхья также считал, что если другая сторона договора приобретет землю, облагаемую ушром, тогда купленная земля переходит в категории земель, облагаемых хараджем. Мнения Кудама и Абу Йусуфа в этом расходятся с мнением Яхья.

Согласно утверждению Абу Йусуфа, добыча сырой нефти, битума и ртути не облагаются налогом. Яхья ибн Адам приводит несколько хадисов, смысл которых подтверждают решения Абу Йусуфа.

Абу Йусуф считал, что излишек воды не должен продаваться, он особенно настаивал на этом в том случае, если излишняя вода предназначалась для питья людей и скота. Яхья приводит соответствующие хадисы и подтверждает позицию Абу Йусуфа.

Таким образом, учитывая вышесказанное, выясняется, что относительно перечисленных тем между мнением Абу Йусуфа и Яхья ибн Адама не существует большой принципиальной разницы. Приведенные хадисы Яхья в общем дополняют высказывания Абу Йусуфа. Согласно им, основная цель взимания земельных налогов заключается в создании дохода для государства, чтобы оно могло осуществлять свои функции по защите и управлению. Следует напомнить, что в западной литературе также цель обложения налогами земель обосновывалась этим. Европейские исследователи утверждают, что помимо этого, земельные налоги стимулируют урожайность и приводят к увеличению сельскохозяйственной продукции [11].

Книга «Ал-амвал» Ибн Салама начинается с вводной части под заглавием «Взаимные права и обязанности правителя и подчиненных». Затем автор рассуждает о типах богатства, которыми располагает правитель. Ибн Салам пишет о порядке управления этими богатствами со ссылкой на предписания Корана и хадиса. Данное сочинение по своим размерам превосходит трактат Абу Йусуфа. В остальных главах своего сочинения автор рассуждает о порядке сбора и накопления трех видов доходов: заката (туда входит и ушр), хумс (пятая часть сокровища или военной добычи), харадж и джизья. Отдельно Ибн Салам пишет о порядке распоряжения найденными вещами, наследством при отсутствии наследника и т.п.

Данное сочинение включает сведения об экономической истории двух первых веков распространения ислама. Ценность книги заключается также в том, что в ней обобщены все достоверные хадисы экономического содержания. Но заслуги автора не ограничиваются только передачей достоверных хадисов по экономическим вопросам, по многим различным вопросам экономического характера автор самостоятельно рассуждает, основываясь на предписания шариата и рационального умозаключения.

Ибн Салам после того, как приводит различные мнения ученых богословов о размерах закота и то, сколько средств собирается от этого налога, выступает категорически против того, чтобы определить ставки закота. Согласно ему, важно, чтобы максимально удовлетворить потребности нуждающихся, даже если при этом придется переступить порог закота [10, с. 678].

В седьмой главе своей работы Кудама ибн Джафар анализирует нормативные положения относительно налоговой системы в первой четверти X века. Он настаивает на добровольность выплаты закота в качестве религиозной обязанности. Так он классифицировал земли, облагаемые десятиной: а) земли людей, принявших ислам; б) земли, которые считались бесхозными, и которые возродили мусульмане; в) завоеванные земли, которые разделили между собой завоеватели; г) земли, которые государство выделило мусульманам в качестве платы за заслуги; д) земли Савада – земли, которые раньше принадлежали иранским царям, а после распространения считались государственными; е) земли, которые остались временно бесхозными в результате бегства своих хозяев.

Завоеванные земли Кудама называет «унва» и уверен, что одна пятая часть таких земель должна остаться в руках государства, а остальные четыре части делится между теми, кто участвовал в их захвате. Но, правитель (халиф) должен сосредоточить эти земли в байтулмал, т.е. они фактически переходят во владение халифа.

Относительно налогообложения людей зиммы, которые затем принимают ислам, Кудама утверждает, что такие люди сохраняют своё имущество в своем распоряжении, но они обязуются выплатить харадж.

Кудама отвечая на вопрос о том, что такое земли хараджа, ссылается на Яхья ибн Адам и пишет, что это завоеванные земли (унва) и земли, перешедшие в распоряжение мусульман согласно мирным договорам.

Кудама был уверен в том, что каждый, кто возродит и обработает такую землю, становится ее владельцем. Например, если некто строит канал и орошает бесхозную землю, в этом случае земля переходит в его собственность. Кудама намекает на то, что если бесхозная земля орошается водой реки под хараджем, то следует облагать ее хараджем. Но, если такая земля орошается родниковой водой или каналом, прорытым владельцем, то в этом случае земля облагается ушром.

Кудама утверждает, что земли, орошаемые с помощью рабочего скота, прорытого канала или источника, облагаются налогом ушр в размере одной двадцатой части урожая, в то время, когда земли, которые не поливаются водой вручную (орошаются водой рек), величина ушра составит одну десятую части урожая. Кудама утверждал, что существует минимум урожая, ниже которого ушр не взимается. Но, Абу Ханифа в свое время был против такого подхода, он был уверен в том, что нет никакой минимальной ставки, даже если урожай поместится на ладони, следует выплатить с него ушр.

Кудама считал, что всякий человек вправе использовать воды больших рек для орошения земли. Но, если прорытый канал проходит через чужие земли, тогда те, кто использует воду этого канала, должен ежемесячно выплатить заранее обусловленную сумму.

Кудама считал, что следует перед рытьем каналов оценить его выгоды и социальные издержки. Если в итоге, строительство такого ирригационного сооружения обойдется многим семьям в крупную сумму, а пользу от него увидят меньшее количество людей, тогда не следует его вообще начать. По его мнению, строительство больших каналов, плотин, мостов и других крупных сооружений должно финансироваться от общей казны общества.

Кудама делит членов общества, исходя из состояния, на три слоя: нижний, средний и верхний. При этом он настаивает на том, что налоговое бремя должно распределяться среди населения согласно их платежеспособности. Так, он, дискутируя о спорности фиксированных налоговых ставок на фиксированные денежные доходы, предлагает относительную ставку налога. Относительные ставки, предложенные Кудама, означали, что налоговые ставки должны определяться исходя из полученного урожая.

Учитывая суть предметов общего пользования, Кудама был уверен в том, что все мусульмане имеют равные права при использовании общих экономических благ. Никто не вправе запретить другим пользоваться ими (отчуждение других), например, пользоваться водой крупных рек.

Кудама считал, что государство должно позаботиться о создании или производстве товаров общего пользования, а возведение крупных объектов общего пользования должно вестись государственными средствами. Он также считал, что никто не вправе нанести вред чужому имуществу, а если такое случилось, то должен достойным образом компенсировать нанесенный вред или убыток другому.

Он также анализировал порядок распределения затрат при создании товаров общего пользования. При этом он настаивал на тщательной оценке произведенных затрат и рекомендовал распределить их согласно состоятельности граждан.

Литература

1. Абу Йусуф Йа'куб б. Иброхим ал-Куфи. Китаб ал-Харадж (Мусульманское налогообложение). Пер. с арабского и коммент. А. Э. Шмидта; супракоммент. к пер. А. С. Боголюбова; подготовка к изд., вступит. ст. и указ. А.А. Хисматулина. - СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. - XXXIII - 415 с.
2. Абӯали Мухаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. – Техрон: нашри «Замон», 1380/2001. –1485с.
3. Беляев Е. А. Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. Второе издание. [Текст]/ Беляев Е.А.– М.: Наука, главная редакция восточной литературы. 1966. –С.143.
4. Большаков О.Г. Метрологические заметки /О.Г. Большаков // Письменные памятники Востока, 1(12), 2010. С. 153—184.
5. Убайдуллоев Ф.К. Имоми Аъзам, зиндагӣ, мазҳаб ва васоё [Матн]/ Ф.К. Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. –160с.
6. Убайдуллоев Ф.К. Распределительные экономические отношения и категория «справедливость» в воззрениях таджикских мыслителей средневековья: монография. [Текст] / Ф.К. Убайдуллоев – – Душанбе: Ирфон, 2020. - 224с.
7. Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. Пер. с немецкого Ю.Э. Брегеля/ В.Хинц. - М., 1970. - 146с.
8. اختلاف أبي حنيفة وابن أبي ليلى ، بيروت. دارالمعرفة ١٩٧٩، ص ٢٧٢. ابي يوسف بن ابراهيم
9. الامام محمد ابن الحسن الشيباني. الاكتساب في الرزق المستطاب. / تلخيص محمد ابن
سماعه. بيروت: الدارالكتب العلم يه. ١٣٠٤هـ-١٩٨٢م. ص٨٨.

10. Abu Ubayd al-Qasim Ibn Sallam, Kitab al-Amwal. – P.678
11. Barlowe, R. (1986), Land Resource Economics: the Economics of Real Estate, 4th Edition, New Jersey: Prentice Hall.
12. Yahya Bin Adam (1967), Kitab al-Kharaj, by A. Ben Shemesh, Leiden: E.J.Brill. – P.24

УДК: 332,142.6

СОЦИАЛЬНО-УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ: СУЖДЕНИЕ, ПРАКТИКА И ПРОГНОЗЫ

Кошонова Манзура Рахматджановна - д.э.н., профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 93-555-50-72. E-mail: manzura@yandex.ru

В статье рассматривается устойчивое развитие региона с позиции социально-экономического развития. На основе параметров устойчивого развития обосновываются факторы, влияющие на устойчивое развитие региона, которые могут способствовать повышению уровня жизни, доходов населения и увеличению уровня занятости в стране. Одним из важных параметров автор считает занятость населения. На основе анализа регионов автором сделано умозаключение, что в течение многих лет одни и те же районы остаются зависимыми от субвенции и дотации. Именно в этих регионах наблюдается высокая безработица, низкий уровень жизни и высокий уровень миграции. На основе анализа, синтеза и прогноза государственного дохода и денежных переводов автор приходит к выводу, что уменьшение денежных переводов со стороны трудовых мигрантов делает страну более уязвимым к социальным шокам, поэтому увеличение рабочих мест в стране со стороны частного сектора, увеличение инвестиционных проектов в этих секторах может смягчить социальную напряженность в Таджикистане.

Ключевые слова: *развитие региона, устойчивое развитие региона, параметры устойчивого развития, самокупаемость, самофинансированность, самообеспеченность, самостоятельность, внутренняя и внешняя устойчивость, субсидии, дотации, спрос и предложение, недоиспользованная рабочая сила, динамика миграции, прогноз денежных доходов, государственный доход.*

РУШДИ УСТУВОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАВӢ: АҶКОР, ТАҶРИБА, ПЕШГУӢ

Кошонова Манзура Раҳматҷонова - д.и.и., профессораи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Тел.: 93-555-50-72. E-mail: manzura@yandex.ru

Дар мақола рушди устувори минтақа аз нуқтаи назари рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Омилҳое, ки ба рушди устувори минтақа таъсир мерасонанд, дар асоси нишондиҳандаҳои рушди устуворӣ асоснок карда мешаванд, ки рушди онҳо метавонад ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, даромади аҳоли ва рушди иҷтимоӣ мусоидат намояд. Муаллиф иҷтимоӣ ва иқтисодӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳим мешуморад. Дар асоси таҳлили минтақаҳо муаллиф ба хулосае омадааст, ки солҳои тӯлонӣ он ноҳияҳое, ки аз тарафи буҷаи давлатӣ кумак расонида мешавад, ба монанди: субсидия, дотатсия рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ на он қадар баланд доранд. Маҳз дар ин минтақаҳо сатҳи бекорӣ зиёд, сатҳи насти зиндагӣ ва сатҳи баланди муҳоҷират мушоҳида мешавад. Муаллиф дар асоси таҳлил, синтез, пешгуӯҳои даромади давлатӣ ва интиқоли пулӣ ба хулосае омадааст, ки коҳиши ёфтани интиқоли пул аз муҳоҷирони меҳнатӣ кишварро дар муқобили зарбаҳои иҷтимоӣ осебпазир мекунад. Аз ин рӯ, афзоиши ҷойҳои корӣ дар кишвар аз ҳисоби баҳиши хусусӣ, афзоиши лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ин баҳишҳо метавонад шиддати иҷтимоиро дар Тоҷикистон коҳиши диҳад.

Калидвожаҳо: *рушди минтақа, рушди устувори минтақа, параметрҳои рушди устувор, худтаъминкунӣ, худмаблағгузорӣ, худтаъминкунӣ, истиқлолият, суботи дохилию хориҷӣ, субсидияҳо, талабот ва пешниҳодот, қувваи кории камистеъмол, динамикаи муҳоҷират, пешгуӯи даромади пулӣ ва даромади давлатии ҷумҳурӣ.*

SOCIAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION: DISCUSSION, PRACTICE, FORECAST

Koshonova Manzura – Doctor of economics, Professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nachimova St. 64/14. phone: 935555072, e-mail: manzura@yandex.ru

The article considers the sustainable development of the region from the position of socio-economic development. The factors influencing the sustainable development of the region are substantiated on the basis of the parameters of sustainable development, development as a whole, which can contribute to an increase in the standard of living, income of the population and the development of employment in the country.

The author considers employment of the population to be one of the important parameters. Based on the analysis of the regions, the author concludes that for many years the same districts remain subsidized. It is in these regions that high unemployment, low living standards and high levels of migration are observed. Based on the analysis and synthesis and forecast of government income and remittances, the author comes to the conclusion that a decrease in remittances from labor migrants makes the country more vulnerable to social shocks, therefore, an increase in jobs in the country from the private sector, an increase in investment projects in these sectors can alleviate social tensions in Tajikistan.

Key words: regional development, sustainable development of the region, parameters of sustainable development, self-sufficiency, self-financing, self-sufficiency, independence, internal and external stability, subsidies, donations, supply and demand, underutilized labor force, migration dynamics, forecast of monetary income and state revenues of the republic.

Многолетние исследования показали, что достижение устойчивого развития экономики без достижения устойчивого социально-экономического развития регионов невозможно. Социально-экономическое развитие экономики является, на наш взгляд, начальным этапом всякого экономического роста, а вот перманентное его состояние приводит к ее устойчивости в целом. Анализ работ зарубежных авторов (Д.С. Хайруллоев, Л.М. Еремеев) позволяет предполагать, что развитием является такое состояние, в каких потребители пытаются улучшить свои жизненные условия, где сохраняется возможность удовлетворить всевозможные нужды [20]. Отечественные исследователи (Л.Х. Саидмуродов [17], М.Р. Кошонова [9], П.Д. Ходжаев [23], Г.Н. Оймахмадов [14], Х.Р. Исайнов [8] и др.), рассматривая социально-экономические аспекты устойчивого развития регионов Республики Таджикистан, отмечают, что проблема устойчивого развития в глобальном плане является понятием укоренившимся и в условиях Республики Таджикистан требует индустриально - инновационных подходов, чтобы быть конкурентноспособным на международном уровне. Однако достижение такого уровня требует особых подходов к изучению проблемы устойчивого развития региональной экономики. Российские исследователи Д.С. Хайруллоев, Л.М. Еремеев [21] считают, что признаки устойчивости региона должны раскрываться в каждом отдельном регионе, при этом необходимо рассматривать под устойчивостью развития такие особенности, как самообеспеченность, самокупаемость, самофинансированность, которые обеспечивают, скорее всего, экономическую безопасность региона. Мы же полагаем, что наряду с обеспечением экономической безопасности эти признаки могут быть предпосылкой социального, институционального развития. А также изучение национальной особенности региональной экономики, и ее составляющей социальной психологии могут повлиять на формирование нового менталитета, который бы сыграл роль движущей силы экономического, социального, финансового, институционального локомотива развития.

Итак, устойчивое развитие может отражаться в виде кругооборота и проявляться своими традиционными и национальными особенностями. Исследования показали, что не все районы Республики Таджикистан могут быть достаточно самообеспечены, самостоятельны, и иметь способность самофинансировать, и окупать все свои расходы, т.е. быть самокупаемыми. На рисунке 1 представлена взаимосвязь признаков, обеспечивающих перманентность социально-экономического процесса, которые взаимодополняют, взаимообуславливают и мотивируют устойчивое саморазвитие.

Кругооборот устойчивости показывает уровень общественно- политического и социально-экономического развития областей и регионов, который измеряется как стабильность и оценивать его качественное развитие, укрепляющее уровень самообеспеченности, самофинансированности, самокупаемости и экономической самостоятельности. Д.С. Хайруллоев в своем исследовании дает характеристику уровня самообеспеченности и утверждает, что самодостаточность ресурсами позволяет обеспечить стабильную организацию производства и осуществлять внешнеэкономическую деятельность, реализуя свои продукции как внутри страны, так и за ее пределами [21].

Рисунок 1. Параметры устойчивого развития региона
Составитель автор

Достаточный уровень самообеспеченности регионов является основой для проведения самостоятельной экономической политики, которые будут в будущем способствовать обеспечению устойчивости общественного развития региона. Устойчивость самофинансирования проявляется через реализацию налогово-бюджетной реформы, осуществление специальных адресных программ для достижения цели эффективной финансовой, банковско-кредитной политики.

Для реализации сбалансированной бюджетной политики, справедливого межбюджетного взаимоотношения используются различные экономические, финансовые, социальные методы на основе консенсуса. Использование комплексных мер может укрепить демократический путь развития, при котором общественность будет информирована о каждом изменении в различных отраслях экономики. И только в этом случае будут достигнуты принципы фискальной политики - будут прозрачны механизмы регулирования инвестиционной и инновационной деятельности, что позволит балансированное развитие региона и улучшение качества жизни населения.

Что касается степени обеспеченности, то она достигается через экономическую самостоятельность региона, которая выражается наличием экономических и финансовых ресурсов. Внутренняя и внешняя устойчивость характеризуют особенности развития регионов.

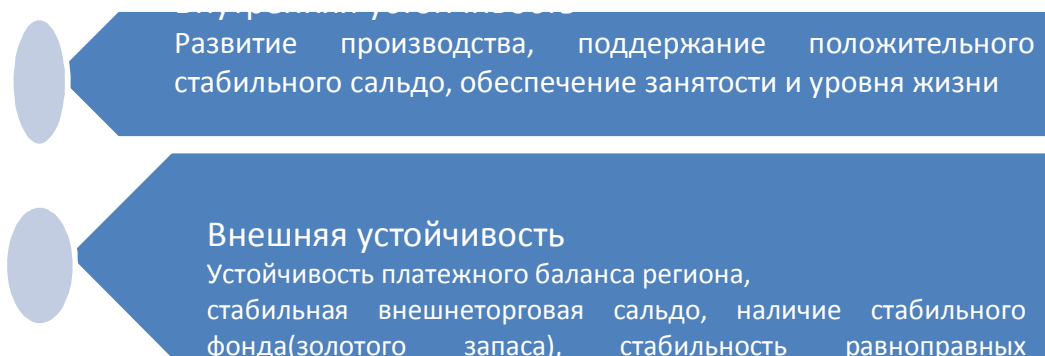

Рисунок 2. Особенности устойчивого развития региона

Формирование государственного бюджета Республики Таджикистан осуществляется на основании Закона Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» в соответствии с соответствующим распоряжением Правительства Республики Таджикистан и ежегодно продолжается с января до декабря месяца финансового годов. Об одном из ярких показателей устойчивого развития регионов можно судить по анализу бюджета и межбюджетных отношений Республики Таджикистан. В Законе Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» в статье 2, в пунктах 4,5,6 приводится значение субсидии, субвенции, дотации: Дотация - бюджетные средства, предоставляемые бюджету другого уровня бюджетной системы Республики Таджикистан, на безвозмездной и безвозвратной основах для покрытия текущих расходов. Субвенция - бюджетные средства, предоставляемые бюджету другого уровня бюджетной системы Республики Таджикистан или юридическому лицу на безвозмездной и безвозвратной основах на осуществление определенных расходов. Субсидия - бюджетные средства, предоставляемые бюджету другого уровня бюджетной системы Республики Таджикистан, а также физическим и юридическим лицам на условиях долевого финансирования целевых расходов [4].

Исходя из этого, мы посчитали необходимым проанализировать социально-экономическое положение по вышеуказанным параметрам.

Таблица 1. - Субвенции и дотации местным бюджетам в 2016-2020 гг.(в млн.сомони)[5,6,7].

Районы Таджикистана		2016	2017	2018	2019	2020
1	ГБАО (область)	168,1	175,4	174,4	191,4	194,5
2	Хатлон (область)	529,4	525,8	461,0	540,3	485,3
3	Варзоб	13,5	14,5	12,3	13,5	11,9
4	Рашт	36,5	41,4	41,4	45,8	46,6
5	Лахш	-	-	28,8	32,5	32,1
6	Нурабад	24,8	26,9	26,9	32,7	35,0
7	Сангвор	-	-	14,1	20,4	16,9
8	Таджикабад	16,6	17,9	18,5	21,5	21,6
9	Файзабад	21,4	24,3	26,2	32,8	34,1
10	Шахринав	15,6	17,6	17,0	20,6	22,4
11	Турсунзода	-	9,4	-	-	-
12	Гиссар	-	44,7	-	-	-
13	Джиргиталь	27,1	28,7	-	-	-
14	Сангвор	15,6	16,9	-	-	-

К общим доходам местных исполнительных органов государственной власти, кроме собственных доходов входит субвенция. Субвенции выделяются из республиканского бюджета для местных бюджетов для уплаты заработной платы в течение финансового года. В целом, получателями субвенций являются те районы и области, доходы которых не покрывают расходы. В процессе анализа выяснилось, что социально-экономическая устойчивость отдельных регионов напрямую зависят от субсидирования, субвенции и дотации, которые являются важными параметрами.

Анализ государственного бюджета за 2018-2020 гг. позволяет нам сделать вывод, что: по выплате субсидии из бюджета страны в 2018 -2020гг. [2; 3;4] субвенции были выданы 10 районам Республики Таджикистан, что изъясняет о зависимости этих регионов от государственного бюджета страны, т.е. о недостаточности денежных средств для самофинансирования, самокупаемости, делая эти регионы более уязвимыми.

За исследуемый период, из 14 районов Республики Таджикистан, нуждающиеся в дотации, субсидии и субвенции 4 района (Джиргиталь, Турсунзаде, Гиссар) вышли из этого состава. Сангвор получает помощь от Республиканского бюджета, что говорит

о высокой степени активизации предпринимательской деятельности конекурентноспособности, платежеспособности, самостоятельности, самокупаемости, самообеспеченности и, в конечном итоге, адаптации к рыночным условиям экономики.

Некоторым же районам, как: Лахш, Сангвор, Турсунзаде и Гиссар по данным показателям Минфина РТ только в 2016 г. не были выделены из республиканского бюджета субвенции, субсидии и дотации. А в другие годы (2018; 2018; 2019;) помощь из республиканского бюджета восстановилась. Думается, здесь кроется влияние внешних факторов (выделение инвестиции и др.). Для выявления этих факторов необходимы новые исследования в этой сфере.

Нуждающимися в субвенции, субсидии и дотации остаются те районы, в которых наблюдаются высокий уровень безработицы, бедность, недостаточность развития инфраструктура рынка, а также те районы, которые являются горными районами и наиболее отдаленные от торговых и промышленных центров. За исследуемый период, мы обратили внимание, что в период пандемии COVID 19 в суммарном выражении оплата субвенции и дотации находятся в том положении, как и в аналогичные годы.

Таблица 2. - Спрос и предложение на рынке труда Республики Таджикистан за исследуемый период (2000-2019гг.) [18]

Годы	Лица, обратившиеся в бюро трудоустройства		трудоустроены (в %)	трудовые ресурсы (тыс.чел.)	Недоиспользованные трудовые ресурсы
	(тыс.чел.)	в%			
2000	33,1	49,3	16,3	3186	43,6
2001	32,4	34,1	17,2	3301	43,2
2002	67,0	28,8	19,3	3463	45,0
2003	75,0	28,3	21,2	3644	46,9
2004	75,2	29,3	22,0	3777	43,5
2005	58,3	39,3	22,9	3893	44,6
2010	59,6	53,6	32,0	4530	49,6
2011	64,1	50,5	32,4	4664	50,6
2012	63,5	55,7	35,4	4796	51,0
2013	71,2	53,2	37,9	4859	51,3
2014	72,4	53,7	38,9	4983	52,1
2015	72,5	52,3	37,9	5111	52,3
2016	77,3	50,6	39,1	5224	54,4
2017	79,6	62,1	49,5	5326	53,3
2018	99,5	68,1	63,1	5422	54,3
2019	106,5	71,5	76,4	5521	54,4

Представленная таблица (№1), как мы заметили, изменяется исключительно под воздействием изменений цен и уровня инфляции, на которые в том числе влияют геополитические факторы. Следует также отметить, что социально-экономическая устойчивость упомянутых регионов, по-прежнему, зависит от субсидий.

В результате проведенных анализов нами было акцентировано внимание на параметры, которые определяют устойчивость регионов, одним из которых является уровень занятости населения. В таблице за № 2 отражены четыре показателя спроса и предложения на рынке труда:

- лица, обратившиеся в бюро трудоустройства;
- трудоустроены (в%);
- трудовые ресурсы всего (тыс. чел.);
- недоиспользованные трудовые ресурсы (%), которые характеризуют общую картину трудовых ресурсов в Таджикистане.

Недоиспользованные трудовые ресурсы, как нам стало известно, находятся или в трудовой миграции, либо заняты в частных секторах экономики, и могут быть незарегистрированным, либо ожидают высокооплачиваемые рабочие места. В целом, по данной ежегодной статистике, в Республике Таджикистан безработные зафиксированы, как недоиспользованная рабочая сила. Занятость населения в региональном разрезе представлена в таблице 3.

Таблица 3. - Количество безработных в региональном разрезе за 2018-2020гг.

	Регионы	2018	2019	2020
1	Республика Таджикистан	49,7	47,5	49,0
2	город Душанбе	2,5	2,7	3,3
3	ГБАО	4,9	5,1	4,5
4	Хатлон	16,0	15,0	14,6
5	Сугд	9,7	8,1	8,9
6.	РРП	16,6	16,6	17,6

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2020г.- С.94-95.

Анализ данной таблицы 3 показывает, что Хатлонская область и Районы республиканского подчинения имеют высокий уровень безработицы и эти показатели выше в два раза Согдийской области и в 3,5 раза в ГБАО и в 6 раз выше города Душанбе за 2018г. и соответственно, 2019г.- РРП в 6 раз выше города Душанбе; в 3 раза - ГБАО, в 2 раза выше Согда. Почти такая же картина наблюдается и в Хатлонской области. Что касается 2020г. неизменным находится РРП, тенденция такая же, что и в 2019 г. Что касается Хатлонской области, хотя она ниже предыдущих годов, но ситуация по сравнению с Согдом 1,8 раза выше; 4,5 раза выше по сравнению городом Душанбе и 3, 3 раза выше, чем ГБАО.

Следует отметить, что именно эти регионы попадают под список, где выплачиваются из государственного бюджета субвенции и дотации, что еще раз убеждает более тщательно привлекать инвестиции, создавать рабочие места, развивать социальную, промышленную инфраструктуру, чтобы укрепить социально-экономическую устойчивость.

В настоящее время именно в дотационных регионах чаще наблюдается трудовая миграция рабочей силы, что делает регионы более уязвимыми, так как в связи с пандемией COVID-19 наблюдается снижение денежных переводов от трудовых мигрантов.

Таблица 4. - Динамика миграции и возвращение мигрантов РТ за 2014-2019 гг.

Регионы	Выезд и возвращение мигрантов							
	2014		2015		2016		2019	
	выезд	возврат	выезд	возврат	выезд	возврат	выезд	возврат
РТ	100	100	100	100	100	100	100	100
Душанбе	19,0	27,4	13,6	19,5	4,9	6,2	4,0	3,2
РРП	15,2	17,8	20,3	27,3	19,3	20,8	22,4	22,1
Сугд	29,5	11,5	30,2	6,4	30,6	27,9	25,38	27,14
Хатлон	28,2	35,9	31,6	39,1	41,0	40,4	41,7	38,2
ГБАО	8,1	7,9	4,2	6,0	4,2	4,8	6,3	9,2

Источник: Отчет миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан за 2013-2019 гг.

Таким образом, на наш взгляд, экономическое развитие регионов должно основываться на следующих параметрах:

- экономической интеграции регионов, основанной на полной занятости;
- социальной интеграции регионов, отражающей полное участие в этой деятельности, которая считается нормой в обществе;
- успешной и продолжающейся адаптации к изменениям как динамическое выражение конкурентоспособности;
- приверженности использования и развития потенциала информационного общества и содействии инновационным исследованиям;
- стремлении к непрерывному обучению;
- устойчивом и сбалансированном развитии между регионами, между городской и сельской местностями;
- приверженности дальнейшего развития и международной солидарности;
- развитию предпринимательской культуры.

Однако нельзя отходить от того, что на основе самообеспеченности, самокупаемости, самостоятельности и развитии особенностей регионов можно достичь платежеспособность, развивать стабильность внешнеэкономических связей и установить внешнеторговое сальдо, наличие стабилизационного фонда, стабильность равноправных региональных межбюджетных взаимоотношений.

На наш взгляд, обладая такими индикаторами, можно развить такие способности: устойчивость в преодолении рисков, моментально реагировать и противодействовать различные экономические, социальные, финансовые кризисы. Положительные изменения в социально-экономических процессах может обеспечить экономический рост и экономическое развитие Республики Таджикистан.

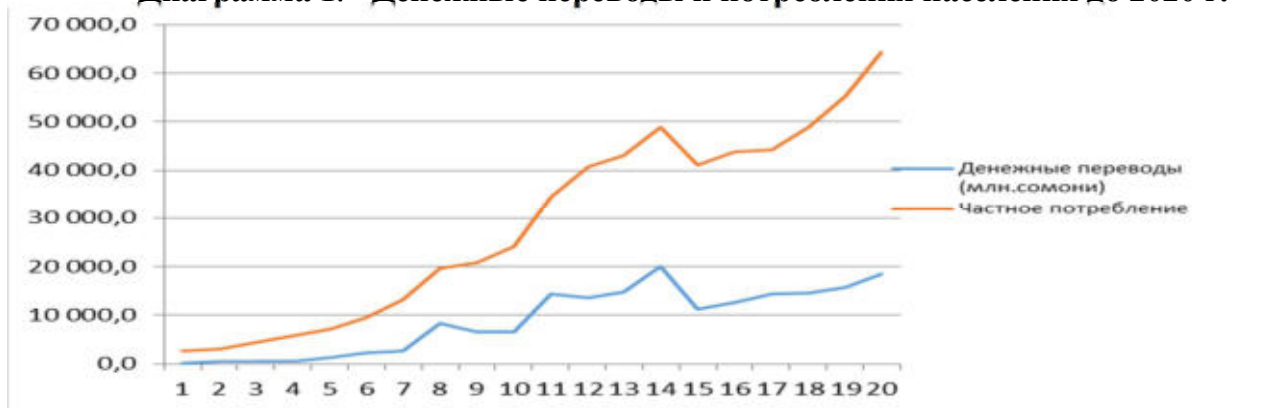
Опыт зарубежных стран доказывает, что можно из отстающих регионов сделать экономически процветающую страну. К примеру, США показывает отличный пример по развитию дотационных штатов методом снижения налоговых ставок в слаборазвитых штатах, а Российская Федерация в этом сильно отличается от своего геополитического соперника. Следует отметить, что бюджет РФ пополняются только лишь отдельными субъектами Федерации, но дотационными являются абсолютное большинство. Исследование западного опыта привело нас к выводу, что целесообразнее перенять западный опыт с учетом национальных традиций и устоев. Отправной точкой в развитии дотационных регионов, по нашему мнению, считается:

- повышение кадрового потенциала;
- развитие производственной инфраструктуры;
- предоставление налоговых льгот малому и среднему бизнесу;
- привлечение инвестиционных проектов;
- создание привлекательных рабочих мест в регионах с целью снижения уровня миграции.

Мы должны стремиться к тому, чтобы в регионах республики были сосредоточены квалифицированные кадры способные осуществлять рыночные реформы для реализации устойчивого развития регионов, которые будут отличаться комплексностью, специализацией и управляемостью; являющимися исторически наиболее устойчивыми к территориальным особенностям, сформировавшимися за период существования региона для стимулирования рыночных преобразований.

Однако, существует множество проблем на пути достижения устойчивого развития таджикских регионов, а именно высокая безработица; расслоение по доходам населения в районах; усиление общественной напряженности; отсутствие регионального фондового рынка; недостаточная развитость межрегиональных отношений, а также внешнеэкономические связи; низкий уровень конкуренции в различных отраслях экономики регионов, сложность в проектировании прогнозных сценариев устойчивого развития регионов республики и т.д. Что касается денежных переводов, то эти показатели также имеют тенденцию к снижению, что также не может в будущем обеспечить социальную, экономическую устойчивость регионов.

Диаграмма 1. - Денежные переводы и потребления населения до 2020 г.

Источник: Расчеты автора

Как показано в диаграмме, прогноз денежных переводов имеет тенденцию к снижению. Однако, потребление населения выше, чем денежные переводы. Такое увеличение потребления товаров и услуг в Таджикистане можно интерпретировать двояко:

1. Несмотря на спад денежных переводов потребления товаров и услуг население увеличивается.

2. Увеличение потребления среди населения говорит о дополнительных источниках дохода среди граждан внутри страны.

3. Выявление дополнительных источников доходов может быть в дальнейшем подспорьем того, что занятость внутри страны необходимо поощрять, и законодательно закреплять за каждым индивидом, чтобы легальная занятость стала престижной, а значит и поступления в бюджет от налогов, от легальных доходов будет очевидной.

Исходя из перечисленного, можно утверждать, что прогноз государственных доходов бюджета Республики Таджикистан до уровня 37 млрд сомони может быть реальным [12].

Таблица 5. - Прогноз государственного дохода и ВВП в период 2020-2023гг.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Гос. дох.	12276.6	14427.4	16060.9	18405.2	19955.5	22113.4	23216.1	26681.2	30006.4	33730.7	37901.9
ВВП	40525.5	45605.2	48401.6	54471	61093.6	68844	73401	82209.1	92074.2	103123.1	115497.8

Источник: Агентство по статистике при Президенте РТ Министерства экономического развития и торговли РТ и по расчету автора.

В Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» было указано, что «в 2021 году, прежде всего, необходимы эффективное использование имеющихся возможностей и ресурсов, введение в строй новых мощностей и активизация действующих мощностей, расширение привлечения отечественных и зарубежных инвестиций и на этой основе обеспечение выполнения намеченных показателей, особенно по умножению валового внутреннего продукта на уровне не менее 7% и решению актуальных проблем населения»[1].

Из анализа следует сделать вывод о том, что Таджикистан отличается масштабностью, региональными особенностями, формами собственности в условиях рыночных экономических отношений, которые требуют более активного заимствования мировой практики по деятельности государств по сокращению диспропорций в экономическом пространстве, решению сложных региональных проблем и созданию условий для устойчивого развития регионов. Смена административно-плановой экономики на рыночную потребовала глубокой реформы в государственном регулировании развития регионов. Основные тенденции реформирования определяются такими процессами, как совершенствование рыночных механизмов, а также совершенствование государственной системы управления, расширение экономических прав регионов, которые влияют на формирование устойчивого развития регионов в современных условиях.

В связи с этим, нами предложены следующие рекомендации:

- развитие малого и среднего предпринимательства с предоставлением льгот, в том числе привлечение прямых инвестиций для обеспечения устойчивого развития национальной экономики;

- создание условий для профессиональной подготовки кадров необходимых для укрепления экономики Таджикистана;

- создание рабочих мест в сферах услуг: туристических, образовательных, сельскохозяйственных, промышленных, цифровых в целях развития инновационной индустрии;
- расширение частного сектора экономики в целях обеспечения рабочими местами трудовых ресурсов.

Литература

1. Арженовский И.В. Региональный рынок: воспроизводственный./ И.В. Арженовский - Нижний Новгород: Экономическая культура, 1997. - 186 с.
2. Бильчак В.С. Региональная экономика / В.С. Бильчак, В.Ф. Захаров; под ред. В.С. Бильчака. - Калининград: Янтар. сказ., 1998. - 245 с.
3. Голубецкая Н.П. Индикативные подходы определения приоритетности инвестиций в предпринимательской деятельности Северо-Западного региона России / Н.П. Голубецкая, О.Н. Макаров, В.И. Бовкун // Экономика Северо-Запада: проблемы и перспективы развития. - 2005. - № 4 (26). - С. 53-65.
4. Закон Республики Таджикистан о государственных финансах Республики Таджикистан (в редакции Закона РТ от 19.03.2013г. №946).
5. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2018 год».
6. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2019 год» (Гражданский бюджет РТ за 2019 год).
7. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2018 год» (Гражданский бюджет РТ за 2020 год).
8. Исайнов Х.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ. / Х.Р. Исайнов.-Душанбе, 2018.-648 с.
9. Кошонова М.Р. Социально-экономические аспекты устойчивого развития регионов Республики Таджикистан/ М.Р.Кошонова //Мат. респуб. научно-практич.конф. от 22 июня 2018 г. На тему «Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистана». – Душанбе, 2018. - С.18-31.
10. Кошонова М.Р. Влияние развитие региональной экономики на динамику трудовой миграции Республики Таджикистан/ М.Р.Кошонова, А.Дж. Гадов // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2016.-№ 6.- С. 332-342.
11. Кошонова М.Р. Роль денежных переводов в формировании платежного баланса Республики Таджикистан. / М.Р. Кошонова //Мат. междунар.научно-практич.конф. «Разработка макроэкономической модели для Таджикистана» – Душанбе, 2018. - С.189-190.
12. Кошонова М.Р. Влияние экономического кризиса на макроэкономические показатели: модельный прогноз государственного дохода Республики Таджикистан до 2024г. /М.Р.Кошонова, Ш.Турахонзода, П.С.Кошов, З.Халимхонов //Экономика Таджикистана. - 2020.-№4. -С.165-168.
13. Национальная стратегия Республики Таджикистан на период до 2030 года. (НСР-2030)Душанбе 2016 г. [электронный ресурс] Режим доступа: fez.tj/24 nacionalnaya-strategiya-rfzvitiya-respubliki-tajikistan-naperiod do 2030.
14. Оймахмадов Г.Н. Имкониятҳои субъектҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди сармоягузори минтақаи/Г.Н. Оймахмадов, Г.Р. Расулов//Материалы респуб. научн-практич.конф. «Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистан» от 22 июня 2018 г. - Душанбе, 2018.- С.93-105.
15. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26. 01.2021г., г. Душанбе.
16. Пчелинцев О.С. Регулирование воспроизводственного потенциала территории как основа региональной политики / О.С. Пчелинцев, В.Я. Любовный, А.Б. Воякина // Проблемы прогнозирования. - 2000. - № 5. - С. 62-68.
17. Саидмуродов Л.Х. Стратегия развития регионов страны на современном этапе / Саидмуродов Л.Х. //Материалы респуб. научн-практич.конф. «Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистан» от 22 июня 2018 г. - Душанбе, 2018. - С.7-17.
18. Статистический ежегодник Республики Таджикистан.- Душанбе, 2020г.- С.94-95.
19. Татаркин А.И. Моделирование устойчивого развития как условие повышения экономической безопасности территории / А.И. Татаркин, Д.С. Львов, АА. Куклин и др. - Екатеринбург: изд-во Урал. университета, 1999. - 276 с.
20. Ускова Т.В. Устойчивое развитие региона: от концептуальных основ - к практическим результатам. / Т.В. Ускова, С.С. Копасова. // Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз / ВНКЦ ЦЭМИ РАН. -2008. - Вып. 43. - С. 21-31.
21. Хайруллоев Д.С. Проблемы устойчивости социально-экономического развития региона/ Д.С.Хайруллоев, Л.М.Еремеев //Вестник Казанского государственного аграрного университета. – Казань, 2012. – №1. – С.73–76.
22. Хайруллоев Д.С. Проблемы экономической безопасности региона./ Д.С. Хайруллоев //Тезисы докладов вузовской конференции КФУ, 2012.
23. Ходжаев П.Д. Некоторые особенности оценки региональных факторов, влияющих на транспортные услуги/ П.Д. Ходжаев // Материалы респуб. научно-практич.конф. «Финансы социального сектора и его влияние на устойчивое развитие регионов Республики Таджикистан» от 22 июня 2018 г. - Душанбе, 2018. - С.106-111.

УДК: 336.5

ИҚТИДОРИ ҚАРЗИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ ВА ҚАРЗПАЗИРИИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ

Раҳимзода Шариф – д.и.и., профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: shama100@msn.com. Тел.: (+992)901066652

Латипова Гуландом Сайҳомидовна – ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Тел.: (+992)988896655

Дар шароити муосир, ки иқтисодиёти моро як қатор хатарҳо таҳдид менамоянд, муайян кардани иқтисодии қарзии ташилотҳои қарзӣ ва қарзпазирӣ субъектҳои кишоварзӣ бо мақсади қонеъ гардонидани онҳо ба захираҳои моливӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ва актуалӣ ба ҳисоб меравад. Муаллифон дар мақолаи мазкур ба масъалаи иқтисодии қарзии бонкҳои тиҷоратӣ ва қарзпазирӣ субъектҳои кишоварзӣ аҳамияти аввалиндараҷа додаанд. Муаллифон ҳамчун иқтисодии қарзии ташилотҳои қарзӣ маҷмуи захираҳои пулии бонкҳо (сармояи оинномавӣ, захираҳои пулии хазина, фондҳои таъйиноташон махсус, захираҳои байналмилалӣ ва дигар дорониҳо) дар назар доранд, ки талаботи рӯзафзуни субъектҳои гуногуни кишоварзиро ба қарз дар ҳама ҳолат таъмин менамоянд. Ҳамчунин, як қатор таҳлилҳои мушаххасро дар масъалаи қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд, ки мушаххасоти мавзӯро пурра инъикос менамояд.

Калидвожаҳо: субъектҳои кишоварзӣ, иқтисодии қарзӣ, қарзпазирӣ субъектҳои қарзӣ, захираҳои пулӣ, сармояи оинномавӣ, арзёбӣ, фоизи қарз, муҳлати қарз, меъёр, қарз, қарзгиранда, иқтисодиёт, пардохти моҳона.

КРЕДИТОСПОСОБНОСТЬ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И СУБЪЕКТОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Раҳимзода Шариф – д.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)901066652. E-mail: shama100@msn.com.

Латипова Гуландом Сайҳомидовна – ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)988896655. E-mail: L.G.S.@mail.ru

В современных условиях, когда нашей экономике угрожает ряд рисков, определение возможностей кредитных организаций и кредитоспособность сельскохозяйственных предприятий с целью своевременного обеспечения их потребности в кредитах является одним из ключевых и неотложных вопросов. В своей статье авторы акцентируют внимание на важнейших вопросах определения возможностей коммерческих банков и кредитоспособности сельскохозяйственных предприятий. Под возможностью кредитных организаций авторы понимают совокупность денежных ресурсов банков (уставной капитал, денежные резервы, целевые фонды, международные резервы и другие активы), за счет которых можно удовлетворять спрос сельскохозяйственных предприятий на кредиты. Они также представляют ряд конкретных анализов кредитоспособности рассматриваемых организаций, которые полностью отражают специфику предмета.

Ключевые слова: субъекты сельского хозяйства, кредитоспособность, кредитные организации, денежные средства, уставной капитал, оценка, процентная ставка по кредиту, срок ссуды, ставка, ссуда, заемщик, экономика, ежемесячный платеж.

CREDIT CAPACITY OF CREDIT ORGANIZATIONS AND AGRICULTURAL ENTITIES

Rahimzoda Sharif – doctor of economics, professor of the Tajik state university on finance and economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14, E-mail: shama100@msn.com. Phone: 901066652

Latipova Gulandom Saidhomidovna – the assistant of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14, E-mail: L.G.S.@mail.ru. Phone: 988896655, 908896655

In modern conditions, when our economy is threatened by a number of risks, the lending capacity of credit institutions and the creditworthiness of agricultural enterprises is one of the key and urgent

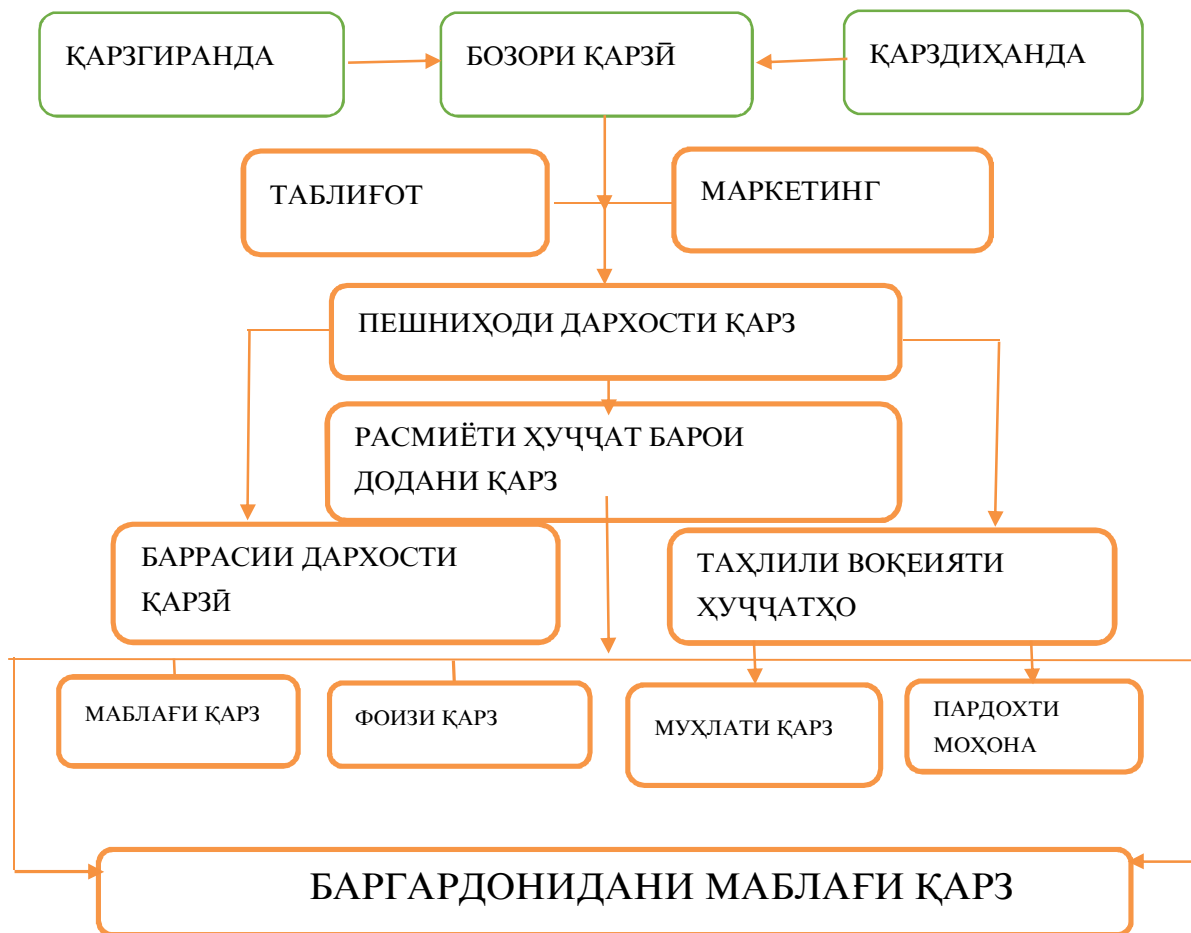
issues. In his article, the authors focus on the most important issues of the lending capacity of commercial banks and the creditworthiness of agricultural enterprises. The authors understand the lending capacity of credit institutions as the aggregate of banks' monetary resources (authorized capital, cash reserves, trust funds, international reserves and other assets), which in any case satisfy the growing demand for loans from various agricultural enterprises. They also provide a number of specific analyzes of the creditworthiness of the organizations in question, which fully reflect the specifics of the subject.

Key words: subjects of agriculture, creditworthiness, lending capacity of credit institutions, funds, authorized capital, assessment, interest rate on a loan, loan term, rate, loan, borrower, economy, monthly payment.

Чалб ва таъмини пурраи талаботи субъектҳои кишоварзӣ ба қарз дар қатори дигар омилҳо, инчунин, аз иқтидори қарзии ташкилотҳои қарзӣ вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, иқтидори қарзии ташкилотҳои қарзӣ гуфта, маҷмуи захираҳои пулии банкҳо ба монанди сармояи оинномавӣ, захираҳои пулии хазина, фондҳои таъйиноташон махсус, захираҳои байналмилалӣ ва дигар дороиҳоро дар назар доранд, ки талаботи рӯзафзунӣ субъектҳои гуногуни кишоварзиро дар ҳама ҳолат ба қарз таъмин менамоянд. Асоси истифодаи иқтидори қарзӣ дастгирии самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар, аз ҷумла, соҳаи кишоварзӣ кишвар мебошад. Иқтидори қарзии банкҳои тичоратӣ бо дарназардошти захираҳои мавҷудбудаи субъектҳои кишоварзӣ барои таъмини талаботи онҳо ба воситаҳои молиявӣ истифода мешавад.

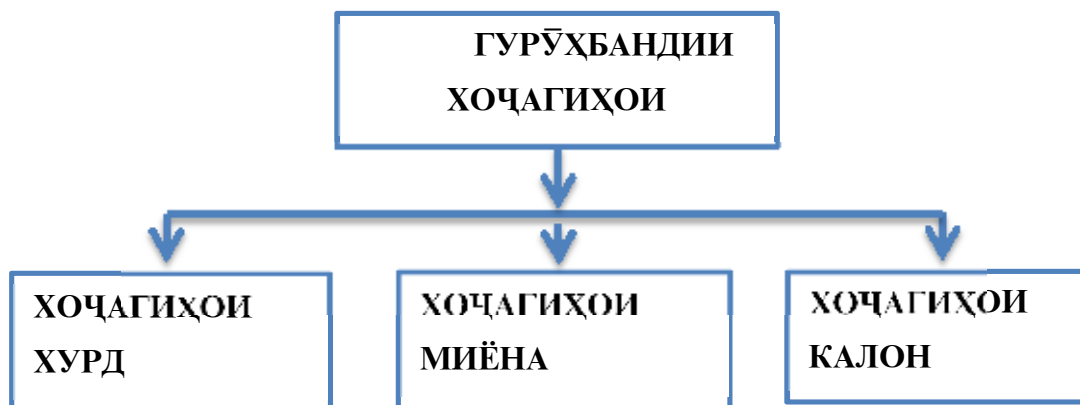
Албатта, иқтидори қарзӣ дар сарчашмаҳои омӯхтаи мо ҳамчун омилҳои асосии устуворӣ ва бо қарз таъминкунӣ ифода меёбад. Ғайр аз ин, иқтидори қарзӣ дар дигар мавридҳо аз нуқтаи назари банк ё низомии банкӣ агар баррасӣ карда шавад, бояд он, пеш аз ҳама, фарогири он меъёрҳои бошад, ки тавассути онҳо банкҳои тичоратӣ тавонанд миқдори пешниҳоди қарзҳои ба соҳа додасавандаро ба субъектҳои кишоварзӣ ва ширкату шахсони алоҳида аз рӯи имконияту иқтидори захиравии худ зиёд намоянд. Ба таври дигар, дар баъзе маврид мувофиқи тавсифҳои мавҷуда дар доираи потенциали қарзӣ мо захираҳои барзиёди пулиро молии субъектҳои гуногуни кишоварзиро дар назар дорем, ки имконияти қарзгирии онҳоро дар назди ташкилотҳои қарзӣ ифода менамояд. Лекин барои мушаххасоти иқтидори соҳа бо дарназардошти гурӯҳбандии дороиҳо ба як қатор мушкилот рӯ ба рӯ шудан мумкин аст. Имрӯз масъалаи арзёбии иқтидори қарзии субъектҳои кишоварзӣ муаммои доманадор мебошад, ки роҳи ҳалли он ҳадафи аслии тадқиқоти мо мебошад. Бинобар ин, зарур аст, ки мо раванди ташаккули муносибатҳои қарзӣ байни ташкилотҳои қарзӣ ва субъектҳои кишоварзиро мавриди таҳлил қарор диҳем (расми №1).

Дар низомии қарзии имрӯза, ки самтҳои фаъолияти он васеъ мебошад, асоси воқеии онро муносибатҳои қарзӣ ташкил медиҳад, ки он марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад. Чӣ хеле ки аз расми №1 бармеояд, қарзгирандаю қарздиханда ҳар ду дар бозори қарзӣ ба ҳам омада, дар таъя ба таблиғоту рекламаҳо якдигарро интиҳоб мекунанд. Бо пешниҳоди дархост барои қарз дар якҷоягӣ бо ҳуҷҷатҳои зарурӣ ва омӯзиши онҳо аз ҷониби кормандони ташкилоти қарзӣ шартҳои пешниҳоди қарз, фоизу муҳлати баргардонидани он муайян карда мешавад. Дар ин расм занҷираи ташаккули муносибатҳои қарзӣ ва додану баргардонидани қарз инъикос ёфтааст.

**Расми №1. Занҷираи ташаккули муносибатҳои қарзӣ бо субъектҳои кишоварзӣ.
Таҳияи муаллифон.**

Вобаста ба шароити имрӯзаи иқтисодиёти Тоҷикистон усулҳои арзёбии қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзиро аз рӯи 3 категория арзёбӣ намудан мумкин аст, ки дар расми мазкур танзими гурӯҳбандии онро овардаем (расми №2.)

**Расми №2. Гурӯҳбандии хоҷагиҳо вобаста ба иқтисоди қарзӣ.
Таҳияи муаллифон.**

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳолати феълии фаъолияти субъектҳои кишоварзӣ ва меъёрҳои асосие, ки қарзпазирии хоҷагиҳои кишоварзӣ ва баҳоидиҳои онҳоро таъмин карда метавонад, он меъёрҳо дар аксарияти субъектҳои кишоварзӣ вуҷуд надоранд. Аз ин лиҳоз, моро зарур аст, ки роҳҳои алтернативии қарзпазирии соҳаро дарёфт намуда, имкониятҳои ҳавасмандгардонии ташкилотҳои қарзиро ҷиҳати сафарбарсозии бештари қарзҳо ба субъектҳои кишоварзӣ дарёфт намоем. Ғайр аз ин, дар шароити имрӯза мавҷуд набудани як қатор меъёрҳои стандартӣ, ки ҳолати қарзадокунии

субъектҳои кишоварзиро муайян мекунад, зарур аст, ки соҳаи мазкурро вобаста ба ҳаҷм, сатҳ ва таркиби истеҳсоли доираи фаъолияти онҳо гурӯҳбандӣ намоем.

Гурӯҳи яқум он хоҷагиҳоро дар бар мегирад, ки фаъолияти онҳо дар доираи истеҳсоли як ё ду номгӯи маҳсулоти кишоварзӣ ифода ёфтааст ва ин гуна хоҷагиҳо дар доираи фаъолияти худ муҳосиботи ягона надоранд. Аслан, ба ин гурӯҳ хоҷагиҳои хонавода шомил мешаванд.

Гурӯҳи дуҷуми хоҷагиҳоро бошад, хоҷагиҳои қисман фаъолияти васеъдошта ташкил медиҳанд, ки як қисми ин хоҷагиҳо дорои тавозуни муҳосибот буда, қисми дигари онҳоро хоҷагиҳое ташкил медиҳанд, ки дар онҳо зиёда аз 5 номгӯи маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи дуҷуми хоҷагиҳоро ҳамчун хоҷагии намунавӣ эътироф кардан ба мақсад мувофиқ нест. Зеро аз рӯи меъёрҳои мавҷуда ба ҳолати қарздокунии чунин хоҷагиҳо низ душвор мебошад.

Ба гурӯҳи сеҷуми хоҷагиҳо он хоҷагиҳо ва корхонаҳои назди хоҷагиҳо дохил мешаванд, ки дорои муҳосиботи ягона ва таърихи қарзӣ мебошанд ва шумораи онҳо аз 170 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонӣ қариб 30 ҳазор ададро ташкил медиҳанд.

Вобаста ба раванди истеҳсолот, дар хоҷагиҳои фаъолияти истеҳсолиашон маҳдудбуда истифодаи қарз метавонад натиҷаҳои гуногун диҳад. Барои мисол, дар хоҷагии деҳқонии “Акрами Ризо”, ноҳияи Ҳисор нишондиҳандаҳои истеҳсоли чунинанд.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳо оид ба таҷрибаи истифодаи қарзи бонкӣ дар хоҷагии деҳқонии “Акрами Ризо” дар ш. Ҳисор

Нишондиҳандаҳо	Соҳаҳо	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:	
			гандум	шолӣ
Маблағи қарзи кӯтоҳмуҳлати гирифташуда, сомонӣ		47000		
Муҳлати қарз, моҳ		26		
Меъёри фоиз		25		
Маблағи қарз бо фоизаш, сомонӣ		63717		
Майдони кишт, га		10	5	5
Ҳосилнокӣ аз 1 га, т/га			4,24	6,3
Зариби пӯшонидани қарз		2,61		
Дар хароҷоти ҷорӣ истеҳсоли, %: ҳиссаи қарз		31,8		
Ҳиссаи воситаҳои худӣ		68,2		
Даромаднокии ғаллапарварӣ ба ҳисоби миёна, %		156,6	107,7	179,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар пойгоҳи маводу ҳисоботи хоҷагии деҳқонии “Акрами Ризо” дар ш. Ҳисор

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 далели он мебошанд, ки вобаста ба шароити табиӣ маҳал, анъана ва таҷрибаи зироаткорӣ дар хоҷагии деҳқонии мавҷуда қарзҳои бонкӣ барои истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулоти кишоварзӣ самарани баланд овардаанд, ки далелаш дараҷаи баланди даромаднокии истеҳсол ва фуруши гандум ва шолӣ, инчунин, зариби баланди пӯшонидани қарз, ки меъёри он 2,61%-ро ташкил медиҳад, иборат мебошад. Ғайр аз ин, фаъолияти ин гуна хоҷагиҳо маҳдуд буда, онҳо дар ихтиёри худ аз 1 то 50 га заминро дар ихтиёр дошта, ҳаҷми қарзгирии онҳо то 100000 сомониноро ташкил медиҳад. Инчунин, қайд кардан бамаврид аст, ки фаъолияти чунин субъектҳои кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ мавқеи халқунанда надорад, аз ин лиҳоз, ҷиҳати ҳалли ин масъала зарурати рушди хоҷагиҳои миёна дар шароити имрӯзаи мо мувофиқи мақсад мебошад.

Дар баробари хоҷагиҳои хурд, хоҷагиҳои кишоварзии фаъолияти миёнадошта амал мекунанд, ки заминҳои дар ихтиёрдоштаи онҳо зиёда аз 100 га-ро ташкил намуда, онҳо дар дохили худ зиёда аз 5 иҷорагир доранд, ки онҳо дар доираи имкониятҳои худ

як ё зиёда аз он маҳсулоти кишоварзиро истехсол менамоянд ва ҳаҷми қарзҳои гирифтаи онҳо аз бонкҳои тижоратӣ то 500000 сомониро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2. - Қарзҳои додаи бонкҳо ба хоҷагии деҳқонии “Акрам Тағоев” н. Хурсон

№	Номгӯи бонкҳо	Маблағи қарз	Моҳ ва соли қарзгирӣ	Мухлати қарз	Меъёри фоиз	Зариби рӯйпӯш қардани қарз
1.	ҶСП «Бонки рушди Тоҷикистон»	500000 сомонӣ	2013	12 моҳа	24	24,88
2.	ҶСК «Агроинвестбанк»	100000 \$	2014	12 моҳа	22	29,34
3.	ҶСП «Бонки рушди Тоҷикистон»	880000 сомонӣ	26.09.2014	18 моҳа	26	29,18
4.	ҶСК «Бонки Эсхата»	500 000 сомонӣ	31.07.2017	18 моҳа	30	28,95
5.	ҶСК «Бонки Эсхата»	186 000 сомонӣ	13.12.2017	11 моҳа	28	36,7
6.	ҶСК «Бонки Эсхата»	435 000 сомонӣ	08.02.2019	18 моҳа	28	30,53

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои ҳисоботи хоҷагии деҳқонии “Акрам Тағоев” н. Хурсон дар солҳои 2014-2020

Аз маълумотҳои ҷадвали мазкур бармеояд, ки вобаста ба гурӯҳбандии хоҷагиҳои деҳқонӣ ё кишоварзӣ муайян қардани иқтисодии қарзии онҳо ҷиҳати гирифтани қарз аз бонкҳои тижоратӣ мувофиқи мақсад мебошад. Хоҷагии мазкур аз рӯи самти фаъолият, ҳаҷми истехсолот ва гирифтани қарз аз бонкҳои тижоратӣ ба қатори хоҷагиҳои миёна шомил буда, иқтисодии қарзгирии он дар сатҳи зарурӣ қарор гирифтааст. Зарибҳои муайян қардани иқтисодии қарзгирии хоҷагӣ нишон медиҳанд, ки меъёрҳои нишондодашуда дар хоҷагии мазкур ба 500000 ҳазор сомонӣ баробар буда, он мутаносибан аз рӯи зариби рӯйпӯш қардани қарз аз 24,88 то 30, 53%-ро ташкил медиҳад. Гуфтаи бамаврид аст, ки новобаста аз баланд будани меъёри фоизи қарзҳои ба хоҷагӣ додашуда зариби рӯйпӯш қардани қарз аз 24,88%-и соли 2014 дар соли 2020 ба 30,53% баробар гардид, ки ин меъёр то як андоза баланд гардидани имконияти қарзгирии хоҷагӣ мебошад. Ғайр аз ин, қайд қардан бамаврид аст, ки дар баробари хоҷагиҳои хурд ва миёна хоҷагиҳои калон низ аз рӯи сохтор, ҳаҷм, қитъаи замин ва дигар шартҳо фарқ қарда, доираи фаъолияти онҳо васеъ ва таркиби истехсолоти онҳо гуногун мебошад. Ба гурӯҳи хоҷагиҳои калон ҳамон хоҷагӣ шомил мебошанд, ки дар ихтиёри худ зиёда аз 100 га замин доранд ва ҳаҷми қарзгирии онҳо зиёда аз 1 млн сомониро ташкил медиҳад ва дар тавозуни ин хоҷагӣ зиёда аз 1 млн сомонӣ дорой мебошад.

Ҷадвали 3. - Қарзҳои гирифтаи хоҷагии деҳқонии “Латиф Мурод” ш. Ҳисор аз бонкҳо (млн сомонӣ)

№	Номгӯи бонкҳо	Маблағи қарз	Моҳ ва соли қарзгирӣ	Мухлати қарз	Меъёри фоиз	Зариби рӯйпӯш қардани қарз
1.	ҶСК «Агроинвестбанк»	1186,5	2013	12 моҳа	22%	9,8
2.	ҶСК «Агроинвестбанк»	2254,0	2014	12 моҳа	22%	17,9
3.	ҶСК «Агроинвестбанк»	3773,4	2015	12 моҳа	24%	2,7
4.	ҶСК «Бонки Эсхата»	1300,0	2016	12 моҳа	30%	3,7
5.	ҶСК «Бонки Эсхата»	1300,0	2017	12 моҳа	30%	18,8
6.	ҶСК «Бонки Эсхата»	3500,0	2018	12 моҳа	30%	2,0
7.	ҶСК «Бонки Эсхата»	3045,3	2019	12 моҳа	30%	1,7
8.	ҶСК «Бонки Эсхата»	2134,1	2020	12 моҳа	28%	3,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои хоҷагии деҳқонии кишоварзӣ “Латиф Мурод” ш. Ҳисор

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур чунин бармеояд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии фаъолияти васеъдошта ба сабаби зиёд будани сатҳи хароҷот зариби рӯйпӯш

қардани қарзҳо низ дар аксар маврид кам мебошад. Яъне, зареби рӯйпӯш қардани қарзҳо 9,8%-и соли 2013 ба 3,4% дар соли 2020 баробар гардидааст, ки он дар муқоиса ба соли 2013 -6,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун механизми асосии ба роҳ мондани фаъолияти истеҳсоли дар хоҷагӣ мебошанд, зеро агар хоҷагии аз ҷиҳати молиявӣ заиф бо қарз таъмин набошад, он имконияти пурра ба роҳ мондани ягон намуди истеҳсолотро надорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар намудани ҳиссаи ҷунин хоҷагиҳо мувофиқи мақсад мебошад. Бо афзудани ҳиссаи ҷунин хоҷагиҳо ҳавасмандии қарздиҳандагонро метавон бештар намуд. Усулҳои мавҷудаи арзёбии қобилияти қарздокунии қарзгир дар бораи имкониятҳои пешниҳоди қарз тасаввуроти мукамал медиҳанд. Онҳо арзёбии тиҷорати муштарӣ ва воситаҳои худии муштариро ифода мекунанд.

Агар муҳимият ва зарурати соҳаи кишоварзиро ба инобат гирем, пас бояд дар ин ҳолат 50%-и ҳиссаи ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ додашудаи қарзҳо ба субъектҳои кишоварзӣ сафарбар гардад. Талаботи субъектҳои гуногуни кишоварзӣ ба қарз гуногун буда, вобаста аз иқтидори истеҳсолии худ дар шакл ва ҳаҷми гуногун қарз мегиранд. Дар сатҳи низоми бонкӣ бошад, қарзҳо низ дар шакли хурд ё ҳаҷман калон ба субъектҳои кишоварзӣ дода мешаванд, ки мушаххасоти ин тамоюлро дар ҷадвали 4 мушоҳида қардан мумкин аст.

Ҷадвали 4. - Ҳаҷм ва ҳиссаи қарзҳои додашуда ба субъектҳои гуногуни кишоварзӣ (млн сомонӣ)

Номгӯ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/ 2015 %
Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли молиякӣ	11 341 660	9 930 049	8 608 079	8 741 361	9 789 509	8 590 971	- 24,2
Қарзҳои бонкӣ аз рӯи соҳаҳо	9 350 045	8 230 145	6 913 041	6 700 735	7 664 690	8 590 971	- 8,1
Аз он ҷумла, кишоварзӣ	1 003 083	1 036 775	832 380	770 776	154 292	900 546	- 10,2
Ҳамаи қарзҳои хурд	5 366 416	3 626 482	3 817 147	4 812 475	6 003 979	5 453 502	1,6
Аз он ҷумла, кишоварзӣ	1 247 357	772 711	828 767	963 434	1 213 944	1 261 416	1,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ - № 12 (281). - С. 44-69-70, - № 12 (293). - С. 77-75-76, - № 12 (305). - С. 44-70-71.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯзаи низоми бонкӣ вобаста ба муҳлати захираҳои пулии он, ки қисми зиёди онҳо муҳлати кӯтоҳдоранд ва ҳаҷман хурд мебошанд, аз ҳамин лиҳоз қисми зиёди онҳоро қарзҳои хурд ташкил медиҳанд. Қарзҳои хурди ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз он ҷумла ба субъектҳои кишоварзӣ додашуда, ташкил медиҳад. Қарзҳои хурди ба субъектҳои гуногуни кишоварзӣ додашуда дар соли 2015 1247,3 млн сомониро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2020 1261,4 млн сомонӣ ё ба андозаи 1,1% афзоиш ёфтааст.

Дар заминаи хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ сохтани кооперативҳои истеҳсоли ва хоҷагиҳои намунавии дорой муҳосибот ва тавозун бояд ҳадафи асосӣ ва стратегияи соҳаи кишоварзӣ бошад.

Масъалаи арзёбии иқтидори қарзии субъектҳои кишоварзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи маълумоти ҷадвали №5 баҳо додан мумкин аст. Аз рӯи таҳлил, қобилияти қарздокунии субъектҳои кишоварзӣ хусусияти мусбӣ дошта, дар соли 2018 уҳдадорҳои қарзии субъектҳои кишоварзӣ дар назди ташкилотҳои қарзӣ қариб ба сифр баробар мебошад. Қарзҳои кредиторҳои субъектҳои кишоварзӣ соли 2014 307,1 млн сомониро ташкил медод ва нишондиҳандаи мазкур дар соли 2020 ба 799,20 млн сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2014 - 492,1 млн сомонӣ зиёд мебошад.

**Чадвали 5. - Иқтисоди қарзӣ ва зарурати қарзгирии субъектҳои кишоварзӣ
(млн сомонӣ)**

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Нисбат ба 2014
Чамбӣ қарзҳо	704,8	612,8	360,5	414,5	1159,0	1144,4	62,3%
Қарзҳои муҳлаташ гузашта	15,4	86,5	36,8	16,7	26,9	5,1	10,3%
Қарзҳои кредиторӣ	307,1	300,2	181,5	250,7	865,0	799,2	1,6 мар
Қарзҳои муҳлаташон гузашта	15,0	5,1	15,1	16,4	26,9	5,1	9,9%
Қарзҳои бонкӣ	295,2	309,2	154,6	163,8	294,0	345,1	16,91%
Қарзҳои муҳлаташ гузашта	0,4	81,4	0,7	0,3	-	-	-
Қарзҳои дебеторӣ	233,0	191,2	194,6	178,2	471,6	384,2	64,9%

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – Душанбе: ООО “ТоРус”, 2020. – С. 487-492.

Иқтисоди қарзӣ бошад, ба фаъолияти як низоми бонкӣ маҳдуд карда намешавад, зеро намудҳои гуногуни қарзҳои ва шаклҳои қарзҳои, инчунин, институтҳои молиявӣ ба роҳ монда мешавад. Иқтисоди қарзии қарздиҳанда ва қарзгиранда ба чараҳои ба мувофиқ омадани тарафҳо ва дар заминаи ба назар гирифтани манфиатҳои тарафҳои амалӣ карда мешаванд. Ва дар масъалаи манфиатҳои тарафҳои маблағи қарзие, ки субъекти кишоварзӣ дар ихтиёр дорад, ташкилоти қарзӣ амнияти қарзгиранда ва қобилияти пардохтпазирии ӯро ба назар гирифта, баъдан ҳамкорӣ менамояд.

Иқтисоди қарзии қарзгиранда миқдори захираҳои қарзӣ ё дигар дороиҳои ба он баробар мебошад, ки қарзгиранда бо шароити мавҷудай молиявӣ ва иқтисодии худ кодир аст қарзи гирифташударо дар муҳлатҳои муқарраршуда бозпас гардонад.

Дар доираи ҳамин гуфтаҳо, мувофиқи назария ва таърифи баъзе олимони «иқтисоди молиявӣ ва қобилияти қарзадокунии ташкилоти соҳаи кишоварзӣ ин маҷмуи шаклҳо ва воситаҳои мебошанд, ки метавонанд худро бо шартҳои маблағрасонӣ ва қарзҳои бо маблағҳои зарурӣ таъмин карда, ба сатҳи муайяни устуворӣ, пардохтпазирӣ ва бозорگیرӣ ноил гардида, чараҳои тақрибистеҳсолро таъмин намоянд ва бо ин васила аксари ғоидаро ба даст оранд» [1, с. 43-45]. Гуфтан мумкин аст, ки баҳодиҳии устувори молиявии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ 172668 хоҷагии деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзиро фаро мегирад [4, с. 220]. Аз ин шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ қариб 35 ҳазор хоҷагиҳои хоҷагиҳои намунавӣ мебошанд.

Ҳамзамон, баҳодиҳии категориявии қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ аз рӯи зинаҳои муайян дар шароити норасоии як қатор меъёрҳо зарур аст.

Зинаи 1-уми устувори молиявӣ – аъло. Субъектҳои кишоварзии дороиҳои бозоргириашон баланд, мустақилияти молиявии аз сарчашмаҳои беруна таъмин, суръати тези гардиши дороиҳои чорӣ ва даромаднокии баланддошта, дорои муҳосиботи ягона, дорои таърихи қарзии бемушкilot ва ғайра мебошанд. Чунин корхона дар дилхоҳ бонк қарзро дар асосҳои талаботи умумӣ бидуни мушкilot метавонад ба даст орад.

Зинаи 2-юм – вазъи хуби молиявӣ. Чунин қарзгиранда аз ҷиҳати молиявӣ мустақил буда, соҳиби истеҳсолоти хуб бароҳмонда мебошад, ки даромади устувор меорад ва ин имкон медиҳад, ки он қарзҳоро аз бонкҳои тижоратӣ бе мамониат гиранд.

Зинаи 3-юм – вазъи миёнаи молиявӣ. Корхонаҳои мансуб ба ин зина дар ихтиёрашон дороиҳои бозоргириашон баландро надоранд, камбудии дороиҳои чориро аз сар мегузаронанд. Аз уҳдадорҳои молиявиашон қарзҳои напардохта доранд, устувори молиявиашон дар нуктаи хавфнок қарор дорад ва дар мавриди гирифтани қарз ба мушкilot дучор меоянд.

Зинаи 4-ум – вазъи ғайриқаноатбахши молиявӣ. Ба субъектҳои мансуб ба ин зина набудани воситаҳои бозоргириашон баланд, норасоии доимии дороиҳои ҷорӣ, даромаднокии пасти фаъолият, «хӯриш»-и сармояи асосӣ хосанд. Чунин корхонаҳо ба минтақаи таваккал (хавф) дохил мешаванд ва ба онҳо қарз дода намешавад. Фаъолияти молиявию хоҷагии онҳоро бояд ба кулӣ дигар намуд.

Зинаи 5-ум – вазъи бухрони молиявӣ. Субъектҳои мансуб ба ин зина аз захираҳои беруна вобастаанд, қарздориҳои калони кредиторӣ доранд, фаъолияти истехсолиашон даромад намеорад. Ба чунин субъектҳо бонкҳои тичоратӣ қарз намедиханд.

Аз рӯи ин таснифот зинаи сеюми молиявӣ ба фаъолияти соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла ба субъектҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад. Иқтидори қарзӣ дорои сохтори нисбатан мураккаби эмперикӣ буда, қарздихандагон ва қарзгирандагони инфиродӣ, инчунин, соҳаҳои дастгиришаванда, воҳидҳои сохтории худуди ро чихати мутамарказ намудани иқтидори захиравӣ равона месозад.

Баҳодиҳии заминҳои кишоварзӣ ва ҳосилхезии хок (хусусиятҳои замин) ба шароити иқтисодии истехсолот (хароҷоти меҳнат, миқдори даромад) таъсир расонида, қарздихандагонро метавонад ҳавасманд гардонад. Дар ҳамин замина, шаклҳои зерини арзёбӣ васеъ истифода бурда мешаванд: арзёбии масъалаҳои иқтисодӣ, арзёбии сатҳи бозор ва сифат, баҳодиҳии ҳосилхезии замин ва ғайра. Дар баҳодиҳии иқтидори иқтисодӣ ва бозорӣ чихати ҳосилхезии қитъаҳои замин, ба монанди амволи ғайриманқул се усули маъмулӣ васеъ истифода мешавад:

1. Баҳодиҳии арзиш
2. Баҳодиҳии фоида
3. Сатҳи муқоиса (усули муқоисаи фурӯш)

Яке аз мушкилоти асосии соҳаи қарздиҳӣ шумораи маҳдуди захираҳо ва объектҳои мебошад, ки қарзгирандагон метавонанд ба сифати гарав қарзҳои гирифтаҳо таъмин кунанд ва захираҳои маҳдуди ташкилотҳои қарзиро барои тавсеаи имкониятҳо роҳандозӣ намоянд. Дар шароити имрӯза барои таҳкими қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ ва ҳалли мушкилоти дар низоми бонкӣ ва соҳаи кишоварзӣ ҷойдошта пешниҳодҳои зеринро зарур мешуморем:

1. Чихати пурзӯр қардани қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ бисёрсатҳа қардани соҳаи кишоварзӣ;
2. Барои баҳогузориҳои дуруст ва сода ба қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ ба таври маҷбури ҷорӣ қардани муҳосибот ва тавозуни ягона;
3. Аз ҳисоби хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ бо роҳи пурзӯр қардани имконияти қарзадокунии ва қарзгирии субъектҳои кишоварзӣ ташкили кооперативҳои истехсолӣ;
4. Сохтани корхонаҳои корқарди маҳсулоти кишоварзӣ ва бо ин роҳ ҳавасмандгардонии бонкҳо барои ҷалби ҳиссаи бештари қарзҳои бонкӣ;
5. Маҳдуд қардани хароҷоти иловагӣ ва риояи меъёрҳои агротехникӣ дар истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ;
6. Аз пардохти андозҳои, ки ба рушди захираҳои молиявӣ таъсири манфӣ мерасонанд, озод намудани субъектҳои кишоварзӣ;
7. Барои додани қарзҳои имтиёзнок ба таври имконпазир ба ҳар як ташкилоти қарзӣ вобаста намудани шумораи хоҷагиҳои деҳқонии ба қарз эҳтиёҷдошта;
8. Дар ҳар як минтақа сохтани корхонаҳои корқард ва ниғаждорӣ маҳсулоти кишоварзӣ.

Адабиёт

1. Дворядкин Д.А. Эффективность функционирования сельскохозяйственных организаций в условиях активизации инновационных процессов / Д.А.Дворядкин, В.А. Кундиус // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 3. – С. 43–45.
2. Кривова Е.С. Влияние объемов кредитования как метода заемного финансирования инвестиций на эффективность деятельности сельскохозяйственных предприятий / Е.С. Кривова // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. - 2011. - № 11 (85). - С.135-138.
3. Махшулов С. Таъсири қарзҳои бонкӣ ба самаранокии истехсолоти кишоварзӣ: дис. барои дарёфти номзади илмҳои иқтисодӣ. / С.Махшулов. - Душанбе, 2020. – 126 с.

4. Солномаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 220 с.
5. Ходжахонов А. Совершенствование механизма кредитования сельского хозяйства Таджикистана в условиях переходного периода: автореф. на соиск. дисс. на соиск. уч. ст. к.э.н. / А.Ходжахонов. – Душанбе, 2011.- 22с.

УДК:316.334

НЕФОРМАЛЬНЫЙ СЕКТОР В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ И УСЛУГА В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КЫРГЫЗСТАН

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, Телефон: 934-43-04-05.

Хамидов Абдусалим Худойбердиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. E-mail.ru: homid85@mail.ru. Телефон: 985-12-92-22

В статье рассматриваются особенности развития неформального сектора и неформальной торговли в приграничных районах Республики Таджикистан и Республики Кыргызстан. Анализированы и научно обоснованы причины неформальной торговли в приграничных зонах, а также дана оценка неформального оборота в таджикско-кыргызской внешней торговле. Обоснована роль торговли социал-экономической, структурной в улучшении жизни населения в приграничных районах республики. Систематизированы основные причины возникновения неформального сектора в приграничных районах республики. Проведен SWOT-анализ неформального сектора в сфере услуг в Республике Таджикистан: определены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы неформального сектора. Особое внимание в статье уделяется влиянию нынешнего кризиса и внешней миграции на развитие неформального сектора. По результатам анализа предложен ряд мероприятий по устранению и уменьшению неформального сектора в республике.

Ключевые слова: неформальный сектор, неформальная торговля, неформальный сектор в сфере услуг, миграция, кризис, пандемия, налог, неформальная экономика, экономика услуг, занятость, челнок, теневая экономика.

БАХШИ ҒАЙРИРАСМӢ ДАР НОҲИЯҲОИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14., Телефон: 934-43-04-05

Ҳамидов Абдусалим Худойбердиевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. E-mail.ru: homid85@mail.ru. Телефон: 985-12-92-22

Дар мақола моҳияти баҳши ғайрирасмӣ ва тиҷорати ғайрирасмӣ дар ноҳияҳои наздисарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дида баромада шудааст. Таҳлил гузаронида шуда, сабабҳои бавучудоии тиҷорати ғайрирасмӣ дар минтақаҳои наздисарҳади асоснок карда шудааст. Инчунин гардиши ғайрирасмӣ дар тиҷорати берунаи Тоҷикистону Қирғизистон муайян карда шудааст. Аҳамияти тиҷорати наздисарҳади ва зерсохтори он хусусан дар ноҳияҳои наздисарҳади, таъсири он ба руиди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, батанзимдарории сохторӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли таҳқиқ гардидааст. Сабабҳои асосии бавучудодӣ ва руиди баҳши ғайрирасмӣ дар ноҳияҳои наздисарҳади ба низом дароварда шудааст. SWOT-таҳлили баҳши ғайрирасмӣ дар соҳаи хизматрасонии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, тарафҳои суғ, қавӣ, имконият ва хатарҳои баҳши ғайрирасмӣ муайян карда шудааст. Инчунин таъсири бӯҳрони муосир ва муҳочирати беруна ба руиди баҳши ғайрирасмӣ таҳлил гардидааст.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳлил як қатор чорабиниҳо барои бартарафнамоӣ ва камкунии баҳши ғайрирасмӣ дар ноҳияҳои наздисарҳади ва ҷумҳурӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: баҳши ғайрирасмӣ, тиҷорати ғайрирасмӣ, баҳши ғайрирасмӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, муҳочират, бӯҳрон, пандемия, андоз, иқтисодиёти ғайрирасмӣ, иқтисодиёти хизматрасонӣ, шугл, майдабизнес, иқтисодиёти ниҳонӣ.

THE INFORMAL SECTOR IN THE BORDER AREAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Dzhonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Phone: 934-43-04-05

Khamidov Abdusalim Khudoiberdievich - PhD in Economics of the Management Department Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. E-mail.ru: homid85@mail.ru. Phone: 985-12-92-22

The article examines the essence of the informal sector and informal trade in the border regions of the Republic of Tajikistan and the Republic of Kyrgyzstan. The analysis and justified reasons of informal trade in border zones, as well as definitely informal turnover in Tajik-Kyrgyz foreign trade are carried out. A SWOT analysis of the informal sector in the service sector in the Republic of Tajikistan was carried out: definitely the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the informal sector. Also, the impact of the current crisis and external migration on the development of the informal sector is taken into account.

Based on the results of the analysis, a number of measures were proposed to eliminate and reduce the informal sector in the republic.

Keywords. *Informal sector, informal trade, informal sector in the service sector, migration, crisis, pandemic, tax, informal economy, service economy, employment, shuttle business, shadow economy.*

Существенные изменения в экономической ситуации Республики Таджикистан за четверть века государственной независимости выявили ряд новых явлений в структуре экономики и сфере занятости. Одним из ключевых атрибутов новой национальной экономики стал неформальный сектор с важнейшей характеристикой отечественного рынка труда - массовая неформальная занятость и получение гражданами неучтенных доходов. Следовательно, наряду с происходящими изменениями, сдвигами в отраслевой структуре национальной экономики приводит к существенному расширению неформального сектора, особенно в сфере услуг и торговли. В неформальном секторе экономические процессы не афишируются, скрываются их участниками, не контролируется государством и обществом, не фиксируются официальной государственной статистикой и зачастую уклоняются от налогообложения.

Для Таджикистана, как и для других стран с переходной экономикой, характеризующихся нестабильностью, трансформацией сложившихся институтов и макроэкономических пропорций, структурными сдвигами, проблема учитываемого (фиксируемого) отражения деятельности в неформальном секторе, особенно в сфере торговли, где их масштабы весьма значительны. По нашему глубокому убеждению ключом к развитию неформального сектора сферы торговли является разработка «новой модели развития» данного сектора, где роль экономической науки продолжает оставаться решающей. Современное состояние функционирования и развития неформального сектора в сфере торговли характеризуется отсутствием в отечественной экономической науке адекватно отражаемой теории и методологии исследуемой проблемы.

Уместно отметить, что в условиях углубления глобализационных отношений важное значение приобретает государственная граница, разнообразность функций, которая представляет большой интерес для развития приграничной торговли. Государственная граница может существенно ускорить торговые процессы, может стать неким барьером для развития торговых отношений, что становится причиной возникновения неформальных отношений. В социально-экономическом развитии региона и структурной перестройке приграничных районов Республики Таджикистан в соответствии с современными требованиями значительную роль играет сфера торговли. Формирование и развитие торговли в приграничных районах разнонаправленно способствует структурным преобразованиям и многогранному развитию регионов страны [2, с.85-91].

Анализ неформального сектора проводился в приграничных кластерах таджикско-киргизской границы. Для количественного опроса выбрано 90 респондентов, в том числе 45 – в Исфаре (в 4-х кластерах), из них 10 граждан

Кыргызстана, 30 - в Б.Гафуровском районе (в двух кластерах), из них 10 граждан Кыргызстана. Отбор респондентов производился с учетом количества приграничных кластеров и интенсивности приграничной торговли в целевой зоне исследования. При этом особый фокус сделан на молодежь (18-30 лет не менее 25% респондентов) и гендерный аспект (женщин не менее 25%).

Неформальная торговля – это экономическая деятельность хозяйствующих субъектов, которая связана с уходом от издержек, содержащихся в установленных законах и нормативно правовых актах, регламентирующий торговую деятельность. Эта экономическая деятельность процветает, принося местным «челнокам» - основной или дополнительный источник дохода, а потребителям разнообразные виды относительно дешевых товаров.

Необходимо отметить, что неформальная торговля является прибыльной, лишь в приграничных зонах, где факторы близости границы и небольшого расстояния между местами закупки товаров и их перепродажи серьезно снижают расходы, связанные с доставкой таких товаров. Неформальная торговля в зоне приграничья между Республикой Таджикистан и Республикой Кыргызстан в течение длительного периода времени широко распространена потребительскими товарами, сельскохозяйственной продукцией и нефтепродуктами.

Необходимо отметить, что основными причинами развития неформальной торговли на приграничных зонах являются: отсутствие свободного перемещения людей и товаров, задержка товаров на приграничных пунктах из-за бумажной волокиты, требования дополнительных выплат и высокие технические и тарифные барьеры, особенно в период COVID-19.

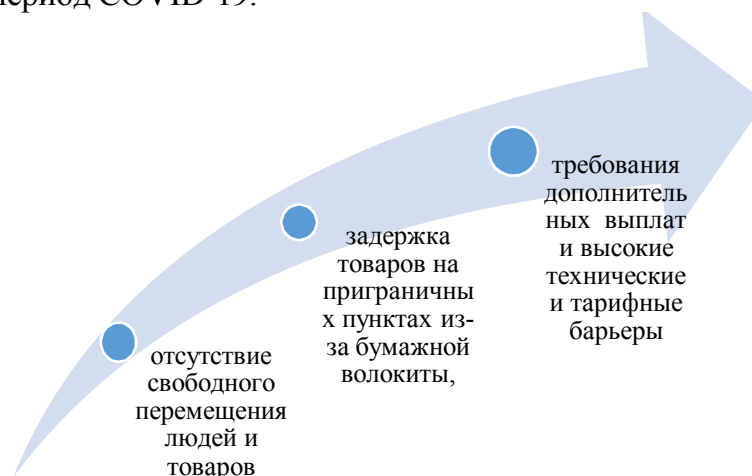

Рисунок 1. - Причины неформальной торговли в приграничных зонах

Проведенный соцопрос показал следующую картину: 44% респондентов считают, что основная причина неформальной приграничной торговли – отсутствие свободного перемещения людей и товаров на сопредельную территорию, 28% считают - задержка товаров на приграничных пунктах из-за бумажной волокиты и 22% считают – требования на дополнительные выплаты и высокие технические и тарифные барьеры.

Необходимо отметить, что доля неформальной торговли на приграничных рынках составляет более 90%. Неформальная торговля между приграничными кластерами носит более разнонаправленный характер: из-за ценовой разницы граждане Таджикистана покупают дешевый и более качественный уголь и ГСМ на территории КР, в то время как граждане Кыргызстана приобретают широкий ассортимент продуктов питания, одежды и других товаров на таджикской территории. Подобные товары, как для Таджикистана, так и для Киргизии нередко оказываются дешевле ввозимой из-за высоких таможенных пошлин.

Несмотря на то, что неформальная торговля доставляет сопредельным государствам серьезные правовые, налоговые и логистические проблемы, ее можно

считать, в некотором роде, одной из наиболее успешных и динамичных форм приграничного сотрудничества [7, с. 24]. Однако такого рода активность далеко не всегда признается желательной властями, которые периодически предпринимают в отношении «челноков» жесткие ограничительные меры.

Оценка неформального таджикско-кыргызского внешнеторгового оборота, которая проведена по методу «зеркального баланса» – при сопоставлении данных учета таможенных органов Республики Таджикистан и Республики Кыргызстан приведена в таблице 1.

Таблица 1. - Неформальный оборот в таджикско-кыргызской внешней торговле (млн. дол. США)

№	Показатель	2016	2017	2018	2019
<i>по официальным данным Республики Таджикистан</i>					
1	Экспорт	8,9	10,9	14,1	11,4
2	Импорт	16,8	37,9	48,2	42,8
3	Внешнеторговый оборот	25,7	48,8	62,3	54,2
<i>по официальным данным Кыргызской Республики</i>					
1	Экспорт	21,8	24,9	26,1	27,2
2	Импорт	6,5	14,5	17,5	19,0
3	Внешнеторговый оборот	28,3	39,4	43,6	46,2
расхождение данных					
1	Превышение по экспорту РТ-КР над импортом КР – РТ	2,4	-3,6	-3,4	-7,6
2	Превышение по импорту РТ - КР над экспортом КР – РТ	-5,0	13,0	22,1	15,6
3	Превышение по торговому обороту	-2,6	9,4	18,7	8,0
4	Совокупное расхождение (1+2)	-2,6	9,4	18,7	8,0
5	То же, в %	-1,01	1,92	3	1,48

Источник: Таблица составлена и рассчитана на основе данных Статистического ежегодника Республики Таджикистан, 2020. – С. 342-348; Статистического ежегодника Республики Кыргызстан (внешняя торговля Кыргызской Республики), 2020 - С.46-51.

В 2019г. зафиксированный в официальных статистических данных Таджикистана импорт в Республику Таджикистан из Кыргызстана составил 11,4 млн. долларов, что составляет меньше половины (42,0%) экспорта, учтенного в Кыргызской Республике.

Причины расхождений в статистических данных могут быть следующие:

- умышленная не регистрация товара при пересечении национальной границы;
- использование двойных счетов-фактур для указания заниженного количества товара с целью снижения таможенных платежей;
- декларация товаров под ложными товарными кодами с целью минимизации ставок таможенных платежей и др.

Исходя из всего сказанного, можно сделать вывод о том, что объем неформальной экономической деятельности во внешней торговле между Республикой Таджикистан и Кыргызской Республикой составляет 56,5%.

В соответствии с вышеизложенным, можно отметить, что наиболее распространенными причинами возникновения неформального сектора в приграничных районах являются данные, приведенные ниже в табл. 2.

Таблица 2. - Основные причины возникновения неформального сектора

№	Причины	Специфика
1	Высокий уровень налогообложения	Налогообложение, приближающееся к 50% прибыли, которое лишает предприятие стимулов к активной сервисной и производственной деятельности. Известный исследователь Дж. Олимов справедливо отмечает, что: «налоговое законодательство не отражает сложившиеся экономические реалии, поэтому теневая сфера экономики получает простор для своего развития. Высокое налоговое бремя в республике заставляет предпринимателей уходить в теневую сферу. Проведенные анализ среди 1000 хозяйствующих субъектов, налоговые проверки, пропорционально представленные различными отраслями

		деятельности, показали, что теневой бизнес составляет более 50% от ВВП» [3, с.26].
2	Использование государственной должности в личный интерес	Исключить возможности использования мер реформирования в личных интересах чиновников, уровень коррумпированности чиновников и «крышевание» торговых точек и мелкого бизнеса, вмешательство органов местной власти в финансово-хозяйственную деятельность предпринимателей.
3	Кризисное состояние экономики или политическая нестабильность	Это побуждает к уходу в тень, порождает неуверенность в предпринимательской среде, с целью создания резервных материальных возможностей для выхода из кризисной ситуации или для получения скрытых преимуществ перед конкурентами.
4	Уровень информированности и правовой осведомленности	Население должно быть информировано и осведомлено о ходе предпринимательских реформ и состоянии неформальной занятости, усилить государственно-частное партнерство по выработке конструктивных мер формализации занятости, особенно в сельской местности.
5	Незащищенность прав собственности	Незащищенность прав собственности порождает в секторе малого предпринимательства стремление к сокрытию налогов и максимизации прибыли. Это приводит к тому, что субъекты малого предпринимательства не могут свободно осуществлять свои имущественные права, продавать или использовать свою собственность в качестве залога.
6	Миграция из сельских поселков в город	Как показывает практика люди ищут неформальные способы, чтобы увеличить свои доходы, заниматься индивидуальным предпринимательством, оказывать бытовые, транспортные и т.п. услуги.
7	Неблагоприятная социальная обстановка	Рост безработицы, задержка зарплаты, обнищание основной массы населения приводят к возрастанию противоречий между различными слоями общества. Обнищавшие люди соглашаются на все условия неформальной занятости (без оформления трудовых договоров, без социальных гарантий, с нарушениями норм охраны труда и т.д.).
8	Бедность	Бедность ведет к бурному развитию неформального сектора. В свою очередь, неформальный сектор, воспроизводит бедность, в результате чего замыкается порочный круг.
9	Низкое качество предоставляемых услуг	Из-за низкого качества услуг в образовании, здравоохранении, бытовой сфере люди ищут альтернативные способы решения своих проблем. В итоге появляется репетиторство, разные курсы (языковые, компьютерные), семейные медсестры (для домашнего ухода и лечения), бытовые точки для быстрого обслуживания, которые содействуют возникновению неформального сектора.
10	Высокие цены	При низкой заработной плате люди всегда стараются сэкономить. Высокая цена на продукты и особенно услуги приводит к тому, что человек ищет пути выхода из положения.

На основе проведенного анализа составлена таблица SWOT-анализа сильных и слабых сторон, а также потенциальных возможностей и внешних угроз неформального сектора экономики услуг Таджикистана (табл. 3).

Таблица 3. - SWOT-анализ неформального сектора в сфере услуг в Республике Таджикистан [8, с.217]

СИЛЬНЫЕ стороны	СЛАБЫЕ стороны
1. Быстрое поглощение формального сектора в сфере услуг	1. Юридическая нестабильность
2. Снижение конкурентоспособности формального сектора	2. Низкая квалификация специалистов в сфере услуг
3. Большая потребность в неформальных услугах со стороны населения	3. Отсутствие прозрачности тендеров
4. Предоставление новых видов неформальных услуг	4. Отсутствие цивилизованного рынка
5. Расширение неформальных услуг	5. Финансовая неустойчивость предприятий
ВОЗМОЖНОСТИ	УГРОЗЫ
1. Формирование новых рабочих мест в кризисный период	1. Нестабильность экономики, неопределенность макроэкономических

	параметров
2. Реализация предпринимательского потенциала, который остается невостребованным в силу высоких издержек на формальном рынке	2. Уклонение от уплаты налогов и таможенных платежей физическими лицами
3. Стимулирование мигрантов возвращаться на родину	3. Рост уровня коррупции
4. Улучшение инвестиционного климата и создание новых рабочих мест в формальном секторе	4. Усиление позиций иностранных конкурентов
	5. Угроза экономической безопасности страны в силу сокращения бюджетных поступлений и ВВП
	6. Лишение предприятия стимулов к активной производственной деятельности
	7. Ущемление прав работников, социальная незащищенность

На основе вышеизложенного, можно сформулировать вывод о том, что на сегодня Республика Таджикистан находится в кризисной ситуации и неформальный сектор в сфере услуг занимает ведущую роль.

Учитывая нынешний экономический кризис, массовое сокращение, инфляцию, депортацию мигрантов на родину, безработицу и т.п., неформальный сектор, особенно в сфере услуг проявляет и усиливает свои возможности. Среди других проблем, особенно запрет и депортация мигрантов из РФ, является наиболее острой. По данным Миграционной службы России только на конец 2017 года депортировано около 480 тысяч таджикских мигрантов из Российской Федерации.

В условиях кризиса внешняя трудовая миграция имеет решающее значение на формирование бюджета большинства семей республики и выступает как стратегия выживания. При этом миграция имеет как положительные, так и отрицательные последствия в кризисный период.

Положительные последствия:

- приобретение работником новой квалификации;
- сокращение дефицита платежного баланса;
- облегчение технологической и структурной перестройки производства;
- ослабление напряжения на внутреннем рынке труда.

Отрицательные последствия:

- потеря квалифицированной рабочей силы;
- усиление зависимости от иностранного спроса не только на товары, но и на рабочую силу;
- переориентация капитальных вложений с освоения производственных ресурсов на потребление;
- рост инфляции.

Как отмечает Саидов Ф., работник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан: «В кризисных условиях, при высоком уровне бедности в Таджикистане, трудовая миграция имеет и положительные, и отрицательные стороны. К положительным можно отнести, в первую очередь, поступление значительного объема валюты в республику от деятельности таджикских мигрантов - так как для большинства семей в Таджикистане, особенно в сельской местности, денежные переводы от трудовых мигрантов являются основным источником дохода. И еще один немаловажный положительный фактор миграции - таджикская молодежь приобретает новые профессии. Вместе с тем, среди отрицательных сторон трудовой миграции можно назвать деградацию семьи и общества. Кроме того, происходит так называемая «утечка мозгов», когда лучшие кадры выезжают на заработки и после уже не возвращаются на родину» [6].

Таким образом, по результатам анализа мы пришли к следующим выводам:

- развитие Интернет сети помогает осведомлять население о негативном последствии неформального сектора. Кроме того, можно проводить разъяснительные работы по углублению понятия населения об отрицательном воздействии

неформального сектора, не только на бюджет и ВВП страны, но и непосредственно на жизнь населения;

- создать благоприятные условия, для развития официальной сети в сфере услуг, особенно в сельской местности и в сельском хозяйстве. Упростить процедуру регистрации и документацию предпринимательства, а также ликвидировать неформальные платежи индивидуальных предпринимателей;

- упростить налоги и внедрить льготы на предпринимательскую деятельность, особенно в сфере услуг и торговли;

- сократить до минимума зависимость индивидуальных предпринимателей от государственных служащих;

- осведомлять население республики о негативных последствиях неформального сектора с помощью периодических изданий, специальных телевизионных программ и проведения различных массовых мероприятий;

- обосновать и внедрить в сложившееся законодательство термин «неформальная деятельность»;

- ужесточить уголовную ответственность и увеличение штрафов за неформальную деятельность в приграничных районах;

- создать новые постоянные и сезонные рабочие места, проводить краткосрочные курсы по освоению и совершенствованию профессий и языковое обучение мигрантов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ грузопотоков в ЦА и приграничных районах Китая, 2020. - С. 6-10.

2. Ашуров М.Н. Муаммоҳои рушди инфрасохтори савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Ашуров // Финансово-экономический вестник. - 2020. - №3(23).- С. 85-91.

3. Олимов Дж. Теневая экономика в Республике Таджикистан (ДРАФТ) / Дж. Олимов. - Душанбе: Шарки озода, 2015. - С. 26.

4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2020. – 510с.

5. Статистический ежегодник Республики Кыргызстан, 2020 – 611с.

6. Саидов Ф. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал: Средняя Азия – Россия / Саидов Ф.- М., 11.05.2005. - С.121-129.

7. Убайдов Ф.С. Теневая экономика как угроза безопасности и инструменты ее нейтрализации в условиях переходной экономики. [Текст]: автореф. дисс. на соис. канд.экон.наук: 08.00.01. /Убайдов Ф.С. – Душанбе, 2012.- 24с.

8. Хамидов А.Х. Влияние внешней трудовой деятельности и финансово-экономического кризиса на неформальную занятость в сфере услуг / А.Х. Хамидов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук и общественных наук. - Душанбе,2019. - С.217-224.

УДК: 339 (575.3)

ТАШАККУЛ ВА РУШИДИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ

Қандиёрова Дилбар Облоқуловна - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодиҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Ҳочазода Давронҷон Курбоналӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон: (+992) 918-41-81-11

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назарияӣ-методологии ташаккул ва рушди ҳамгироии минтақавӣ маъриди омӯзиши қарор гирифта, диққати махсус ба андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба мафҳум ва моҳияти ҳамгироии минтақавӣ ва имкониятҳои рушди он рағбати гардидааст. Муаллифони иброд мекӯнанд, ки айни замон ҳамгироии минтақавӣ, дар баробари рағбати ҷаҳонишавӣ, самти тавҷеҳи рушди ҷомеаи муосири ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Ин тамоюл дар намуди ташаккулёбии ва фаъолияти гурӯҳҳои ҳамгироии байниминтақавӣ, ки дар онҳо кишварҳо байни ҳамдигар бо манфиатҳои зичи иқтисодӣ алоқаманданд, зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: ҳамгироии минтақавӣ, созишҳои минтақавӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодиёти миллӣ, иқтисодиёти минтақа, ҳамгироии иқтисодӣ, Иттиҳоди Аврупо, ҳамгироии давлатҳо, иттиҳоди ғумрукӣ.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Кандыерова Дильбар Облокуловна - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Ходжазода Давронжон Курбонали - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон: (+992) 918-41-81-11.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты становления и развития региональной интеграции с акцентом на взгляды отечественных и зарубежных ученых о понятии и сущности региональной интеграции, и возможностей ее развития. Авторы констатируют на то, что в настоящее время региональная интеграция, наряду с процессами глобализации, является определяющим вектором развития современного мирового сообщества. Эта тенденция получила развитие в форме образования и деятельности различных региональных интеграционных группировок, в которых государства связаны более тесными экономическими интересами.

Ключевые слова: региональная интеграция, региональные организации, Республика Таджикистан, национальная экономика, региональная экономика, экономическая интеграция, Европейский Союз, интеграция государств, таможенный союз.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL INTEGRATION: THEORETICAL ASPECT

Kandiyorova Dilbar Oblokhulovna - professor of the economy theory department of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

Khojazoada Davronjon Kurbonali - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of Management, Tajik State University of Finance and Economics. Address: RT, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон : (+992) 918-41-81-11

The article examines the theoretical and methodological aspects of the formation and development of regional integration with an emphasis on the views of domestic and foreign scientists about the concept and essence of regional integration, and the possibilities of its development. The authors state that, at present, regional integration, along with the processes of globalization, is the defining vector of development of the modern world community. This trend has developed in the form of the formation and activities of various regional integration groupings, in which states are linked by closer economic interests.

Key words: regional integration, regional organizations, Republic of Tajikistan, national economy, regional economy, economic integration, European Union, integration of states, customs union.

Дар шароити торафт мураккаб гаштани муносибатҳои бозорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намудан дар равандҳои ҳамгироии фазои собиқ шӯравӣ чихати мусоидат кардан ба рафъи тангҳои бозори дохилӣ ва таҳкими мавқеиятҳои рақобатӣ дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат бисёр муҳим мебошад. Зеро айни замон ҳамгироии минтақавӣ, дар баробари равандҳои ҷаҳонишавӣ, самти тавҷеҳи рушди ҷомеаи муосири ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Дар робита ба ин, масъалаи баррасии ҷанбаҳои назариявӣ ва ташаккули ҳамгироии минтақавӣ ба масъалаи мубрами рӯз мубаддал гардидааст. Ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои иқтисоди кушода ва ба захираҳои пулию технологияи пешқадам эҳтиёҷдошта низ хеле муҳим мебошад.

Президенти мамлакат, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 22 декабри соли 2017 чунин қайд карданд: «Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолияти худ ҳамкориҳои густурдаи минтақавиро воситаи муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иқтисодиву тичоратӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва таъмини амнияти субот дар Осиеи Марказӣ доништа, ҷонибдори таҳкими муносибатҳои байниҳамдигарии мардумони минтақа дар пояи дӯстӣ ва ҳусни эътимод мебошад...» [4, с. 5-6].

Бояд қайд кард, ки ҳамгироии минтақавӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз имкониятҳои муҳими рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик баромад мекунад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст: «Ҷоннок кардани ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ва ташаккули инфрасохтори муосири байналмилалӣ транзитӣ, метавонад оқибатҳои дар бунбасти ҷуғрофӣ ҷойгир будани Ҷумҳурии Тоҷикистонро нармтар

созад ва имкон диҳад, ки рақобатпазирии иқтисоди миллий баланд бардошта шавад» [6, с. 31].

Чойи қайд аст, ки хусусияти муҳимтарин дар марҳалаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ин ба ҳам наздик шудани иқтисодиёти миллии давлатҳо, рушди равандҳои ҳамгирии минтақавӣ дар сатҳи макро ва микроиқтисодиёт, тағйири босуръати иқтисодиёти пӯшидаи миллий дар шакли иқтисодии кушод ва беруна нигаронида шудааст.

Тасдиқи ин гуфтаҳо дар тавачҷуҳи хосса доштани иқтисоддонҳо, сиёсатшиносон ва коршиносони байналмилалӣ аз кишварҳои мухталиф ба омӯзиши табиат ва шаклҳои зухурот, инчунин, оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии ҳамгирии минтақавӣ зохир мегардад. Бори аввал истилоҳи "ҳамгирии минтақавӣ"-ро иқтисоддонҳои Олмон ва Шветсия дар солҳои 30-юми асри гузашта истифода намудаанд [5, с. 246].

Таърихи андешаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки равандҳои ҳамгирии минтақавии давлатҳо тӯли якчанд садсолаҳо аст, ки вучуд доранд, аз ҷумла дар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ, ҷараёни ҳамгироӣ дар асри XVI ба мушоҳида мерасид. Дар асоси ин бояд гуфт, ки дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ унсурҳои раванди ҳамгироӣ хеле пеш аз пайдоиши назарияи ҳамгирии минтақавӣ вучуд доштанд.

Дар назарияи ҳамгирии минтақавии солҳои 60-уми асри гузашта мактаби бозори-институтсионалӣ рушд намудааст, ки асосгузори олимони машҳур Б. Баллас, Ч. Вайнер, Ч. Кремер ва дигарон мебошанд. Намояндагони он боварӣ доштанд, ки ҳалли мушкилот ба монанди "муаммоҳои рушди соҳаҳо дар ноҳияҳо, танзими шуғл, ҳавасмандгардонии иқтисодиёт барои пешгирӣ кардани таназулҳо бе иштироки ғаёли давлат дар равандҳои ҳамгироӣ ғайриимкон аст» [10, с. 62].

Концепсияи неолибералӣ, дар навбати худ, даҳлати оқилонаи давлатро барои фароҳам овардани заминаҳои зарурӣ ҷиҳати ғаёлияти самарабахши иқтисоди бозаргонӣ дар бар мегирад. Бо назардошти ин, ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодии кишварҳое, ки дар ассотсиатсияҳои интегратсионӣ ширкат мекунанд, бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати ғаёлияти механизмҳои бозорӣ равона шудааст. Асосгузори концепсияи неолибералӣ Ч. Вайнер, Ф. Герелс, Ч. Мид, Р.Липси, Т. Шитовский, М. Портер, С. Линдер ва дигарон мебошанд [8, с. 23].

Т.Шитовский равандҳои самараноки ҳамгириро омӯхта, ба ҳулосае омадааст, ки омили асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар бозори ҳамгиришуда, алаҳусус барои кишварҳои иштирокчӣ, мустаҳкам кардани афзалиятҳои рақобатӣ мебошад, ки бо мурури замон боиси оқилона истифода бурдани захираҳо ва шиддатёбии пешрафти илмию техникӣ мегардад [3, с.179].

Қайд кардан бамаврид аст, ки таҳаввулоти ҳамгириро иқтисоддони машҳур Б. Баласс омӯхта, пешниҳод кардааст, ки ҳамгириро ҳам дар шакли раванд ва ҳам дар шакли ҳолати иқтисодӣ бояд тасаввур кард, зеро он дар заминаи равандҳои сиёсиву иқтисодӣ ташаккул меёбад. Дар ин замина Б. Баласс нақшаи раванди ҳамгириро пешниҳод кард, ки байни мафҳумҳои ҳамгироӣ ва ҳамкорӣ фарқият гузошт ва ин мавқеъро бисёр ташкилотҳои байналмилалӣ қабул кардаанд. Зеро ҳамкорӣ маънои коҳиши сатҳи ҳама гуна ихтилофотро дорад, ҳамгироӣ бошад, маънои аз байн рафтани ҳама гуна ихтилофоти иқтисодиро дорад.

Б. Баласс дар нақшаи пешниҳод намудааш, марҳилаҳои раванди ҳамгириро муайян карданд, ки аз панҷ марҳила иборат мебошад. Монанди унсурҳои пулӣ, ҳар як марҳилаи минбаъда талаботи нав дорад, ки имконияти ҳамгироӣ дар ин сатҳро ташкил медиҳанд (ниг. ҷадвали 1).

Ҳамин тариқ, метавон қайд кард, ки гуногунрангӣ ва номутобиқати ассотсиатсияҳои ҳамонвақтаи иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон ба муносибатҳои мавҷудаи байналмилалӣ иқтисодӣ то андозае таъсири манфӣ расониданд. Ҳамзамон, бисёр коршиносон набудани концепсияи ҳамаҷонибаи ҳамгириро қайд мекарданд, ки тамоми паҳлуҳои ин падидаи мазкурро фарогир бошад [2, с. 123].

Дар ин бора В.В. Герасимова менависад: "Хусусияти муҳимтарини ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ, табиати бисёрсатҳаи он аст, бо назардошти дараҷаҳои мухталифи ҷалби фазои иқтисодии минтақаҳо ба раванди ягонаи ҳамгироӣ" [1, с. 8-6].

Чадвали 1. - Зинаҳои ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ (моделӣ Б. Баласс)

Шаклҳои ҳамгирӣ	Тадбирҳо барои рафти ихтилофот				
	Бекор кардани тарофаҳо ва квотаҳо	Тарифи умумии берунӣ	Ҳаракати озоди омилҳои истеҳсолот	Ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ	Ягонагии сиёсат, таъсиси институтҳои сиёсӣ
Минтақаи озоди тичоратӣ	X	-	-	-	-
Иттиҳоди гумрукӣ	X	X	-	-	-
Бозори умумӣ	X	X	X	-	-
Иттиҳоди иқтисодӣ	X	X	X	X	-
Ҳамгирии пурраи иқтисодӣ	X	X	X	X	X

Манбаъ: Таърихи ҷаҳонии афкори иқтисодӣ. - М., 1994. Т.5. - С. 178.

Ҳамзамон, мо қайд менамоем, ки фазаи иқтисодии минтақа аз фазаи коргарон ва фазаи корхонаҳо ташаккул меёбад; фазаи макроминтақа - аз ҳисоби фазаи минтақаҳо; фазаи иқтисодиёти миллӣ - аз фазаи макроминтақаҳо ва фазаи иқтисодии ҷаҳонӣ аз фазаи гурӯҳҳои ҳамгирӣ ва иқтисодиёти миллӣ вобаста аст.

Дар асоси таҳлили дар боло зикргардидаи хусусияти намудҳо ва шаклҳои зухуроти ҳамгирии иқтисодӣ, мо кӯшиш намудем, ки навҳо ва шаклҳои зухуроти онро ба низом дароварда, сохтори тартиби мартабавии онро нишон диҳем. (ниг. ба чадвали 2).

Чадвали 2. - Сохтори тартиби мартабавии ҳамгирии иқтисодии ҷаҳонӣ

№	Намудҳо ва дараҷаҳои ҳамгирӣ	Шаклҳои зохиршавӣ
1.	Ҳамгирии ҷаҳонӣ (глобалӣ)	- ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ (ХБА, БЧТТ, Бонки ҷаҳонӣ ва ғайра) - Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) - созмонҳои байналмилалӣ, ниҳодҳо ва фондҳои таҳти сарпарастии СММ - корпоратсияҳои фаромиллӣ
2.	Ҳамгирӣ дар сатҳи давлатҳо (Ҳамгирии минтақавӣ)	- минтақаҳои озоди тичоратӣ (МОТ) - иттиҳоди гумрукӣ - бозори ягона ё умумӣ - иттиҳоди иқтисодӣ - иттиҳоди иқтисодию асбӯрӣ
3.	Ҳамгирии корпоративӣ дар сатҳи хоҷагидорӣ миллӣ	- бунёди корхонаҳои муштарак - татбиқи барномаҳои муштарак истеҳсоли ё илмӣ - таъсиси минтақаи озоди тичорат
4.	Ҳамгирӣ дар доираи иқтисодиёти миллӣ (Ҳамгирии зерминтақавӣ)	- ҳамгирии корпоративии дохилиминтақавӣ (бунёди ташкилотҳои кластерӣ, гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ, ширкатҳои холдингӣ, иттиҳодияҳо, иттифоқҳо) - ҳамгирии байниминтақавӣ (иттифоқҳо ва иттиҳодияҳои байниминтақавӣ, татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байни минтақаҳо, таҳияи чорабиниҳои муштарак, бастанӣ қарордодҳо оид ба ҳамкорӣ ва ғайра)

Таҳияи муаллифон

Аз сохтори мартабавии ҳамгирии иқтисодии ҷаҳонӣ возеҳ аст, ки ҳамгирии минтақавӣ як зерсохтори ҳамгирии иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад ва ҳам ба таври мушаххас ва ҳам умумӣ бо он алоқамандӣ дорад.

Ҳамгирии минтақавӣ, ба назари мо, дар навбати аввал, ба ҳама душворӣҳои ҷаҳонишавӣ имкон медиҳад, ки ба фишори давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ, ки “қоидаҳои бозӣ”-ро танзим менемоянд, бомуваффақият муқовимат кунанд; дуҷум, имконият фароҳам меорад, ки имтиёзҳо дар сатҳи минтақавӣ дар заминаи рақобати ҷаҳонӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ молҳо ва хизматрасонӣ, сармоя, меҳнат ва технологияҳо

истифода бурда шаванд; сеюм, чихати кам кардани харочоти истехсолӣ ва тақсимот дар заминаи ҳамкорихои минбаъда ва махсусгардонии истехсолоти молҳо, амиктар кардани тақсимоти меҳнат дар сатҳи байналмилалӣ, махсусгардонии истехсоли мол ва хизматрасонӣ, ки дар мачмуъ ба баланд шудани рақобат дар миқёси ҷаҳонӣ ва рушди босуръати иқтисодиёти миллӣ оварда мерасонад, шароити мусоид фароҳам меорад.

Инчунин, бо мақсади ба таври муассир муқовимат кардан ба мушкилот ва тамоюлҳои муосир дар миқёси ҷаҳонӣ, давлатҳои ҳамсоияи ҷуғрофӣ, ки аз чихати рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳам наздиканд, дар доираи ассотсиатсияҳои савдо ва ҳамгирии минтақавӣ муттаҳид мегарданд. Ин раванд хеле самарабахш аст, зеро таҷрибаҳои фаъолияти иттифоқҳои маъруфи минтақавӣ ба монанди Иттиҳоди Аврупо (ИА), Минтақаи тичорати озоди Амрикои Шимолӣ (НАФТА), Ассотсиатсияи миллатҳои Ҷануби Шарқӣ (АСЕАН), Бозори умумии Амрикои Ҷанубӣ (МЕРКОСУР) ва ғайра шаҳодат медиҳанд [9, с. 53-58].

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи гурӯҳҳои минтақавӣ дар боло зикршуда, заминаҳои умумии объективӣ ҳамгирии минтақавиро ҷудо кардан мумкин аст, ки инҳоро фаро мегиранд:

– умумиятҳои ҳудудӣ, таърихӣ-фарҳангӣ ва забонии кишварҳои ҳамгиришаванда;

– қаробати сатҳи рушди иқтисодӣ ва дараҷаи камолоти бозори кишварҳои ҳамгиришаванда;

– зарур ва имконпазир будани истифодаи муштараки иқтисодии захиравӣ-табӣ;

– иродаи сиёсии кишварҳои ҳамгиришаванда барои ҳамгирӣ дар ташкили ниҳодҳои фаромиллӣ оид ба ҳамоҳангсозии фаъолияти кишварҳои ҳамгиришаванда ва ғайра.

Ҳамин тариқ, мо гуфта метавонем, ки равандҳои ҳамгирии минтақавӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ дар якҷоягӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ, ширкатҳо ва корхонаҳо ташаккул меёбад, ки ба рушди ёфтани иқтисодиёти миллӣ мусоидат мекунанд.

Чунин раванд дар сатҳи байналмилалӣ дар асоси рушди муносибатҳои тичорати байналмилалӣ, хизматрасонӣ, шиддатнокии ҳаракати омилҳои истехсолӣ, ба монанди меҳнат, сармоя, технология, ва фаъолияти соҳибкорӣ дар мувофиқаи стратегияҳо ва воситаҳои сиёсии кишварҳои ҳамгиришуда ба вучуд меоянд ва, дар ниҳоят, ба марҳилаи созишномаҳои байниҳукумати ва таъсиси мақомоти муштараки танзимкунанда мерасад.

Ин раванд боиси афзоиши иқтисодиёти минтақавӣ мегардад, ки ба ин сабаб баъзе кишварҳо дар бораи фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди савдо ва ҳаракати озоди омилҳои истехсолӣ бо ҳам мувофиқат мекунанд, ба ибораи дигар, онҳо афзалиятҳои худро ба даст меоранд. Бо вучуди ин, минтақагарой метавонад дар баробари осонсозии муносибатҳои иқтисодии байни кишварҳои минтақа, ба мушкилот дар муносибатҳо бо кишварҳои берун аз минтақа оварда расонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки дараҷаи мусбӣ будани минтақагарой ҳамчун омилҳои рушди тичорати байналмилалӣ аз он вобаста аст, ки муносибатҳои савдо бо дигар кишварҳо берун аз як минтақаи муайян бадтар шудааст.

Ҳамгирӣ дар сатҳи давлатӣ- ташаккул додани иттиҳоди иқтисодии кишварҳо бо мақсади татбиқи сиёсати ҳамоҳангшудаи иқтисодии ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки дар раванди ҳамгирӣ давлатҳо барои ҳимояи манфиатҳои худ дар заминаи минтақавӣ ва ба даст овардани мавқеи шоиста дар иқтисодиёти байналмилалӣ талош мекунанд.

Бо таҳлили мафҳумҳои гуногуни моҳияти ҳамгирӣ ва заминаҳои бавучудоии он, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо дар тафсириҳои гуногун раванди ҳамгирӣ ва ташаккули онро ифода мекунанд. Дар ин замина, ба эътибор гирифтани зарур аст, ки омилҳои муҳим барои татбиқи амалии ин раванд хоҳиши кишварҳои иштирокчи ба муттаҳидсозии минтақавӣ ва, дар натиҷа, таҳкими робитаҳо дар ин замина, ҳам дар сатҳи поёнӣ ва ҳам дар сатҳи болоӣ мебошад.

Адабиёт

1. Герасимова В.В. Управление интеграционными процессами в региональном экономическом пространстве: автореферат к. э. н. по специальности 08.00.05/В.В. Герасимова. – Тюмень, 2011. – С. 8-9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.disserscat.com/content/uvpravlennie-integratsionnymi-protsessami-v-regionalnom-ekonomicheskom-prostranstve> (дата обращения: 23.09.2019)
2. Гурова И.П. Мировая экономика: учеб. пособие/И.П. Гурова. – М.: Омега-Л, 2009. – 123с.
3. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика: монография / Д.О. Кандиёрова. – Душанбе, 2006. – 179 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (22 декабри соли 2017).- Душанбе: “Шарқи озод”, 2017. – С.5-6.
5. Саидмуродов Л.Х. Международная экономика: теория, история, политика: учебник/Л.Х. Саидмуродов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 246 с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 31 с.
7. Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция/В.Н. Харламова. – М., 2002. – 149 с.
8. Ходжаев Д.К. Региональная интеграция и ее влияние на инвестиционные процессы в Республике Таджикистан: теория и практика. Монография/Д.К.Ходжаев. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 89 с.
9. Ходжаев Д.К. Формирование региональной интеграции на постсоветском пространстве: теоретический аспект / Д.К. Ходжаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе: СИНО, 2014. – №2/6 (144). – С. 53-58.
10. Шишков Ю.В. Теории региональной капиталистической интеграции/Ю.В.Шишков. – М., 1978.- 62 с.

УДК: 657.5. (076)

АУДИТИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲӢИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарифов Зариф Раҳмонович - доктори илмҳои иқтисодӣ профессори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов 64/14. Тел.: 905-00-44-00

Саидов Раҷабалӣ Назифович - номзоди илмҳои иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. saidov.radjabali@mail.ru. Тел.: 933-60-60-87

Дар мақолаи илмӣ мубрамияти аудити баҳши давлатӣ оварда шуда, қайд карда мешавад, ки баланд бардоштани самаранокии идоракунии захираҳои миллий яке аз вазифаҳои муҳими ҳар як давлат мебошад. Аз нигоҳи муаллифон аудити давлатӣ дар баробари санҷиши ҳисоботи муҳосибӣ арзёбии сатҳи самаранок истифодабарии захираҳои молиявӣ ва ҳамоҳанг намудани ҳадафҳои мақомоти ваколатдори аудити давлатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлатро фаро мегирад.

Муаллифон қайд менамоянд, ки яке аз заминаҳои устувори ташаққули методологии аудити давлатӣ қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа мебошад. Қайд карда мешавад, ки истифодаи стандартҳои байналмилалӣ мақомоти олии назорати давлатӣ аз ҷониби Палатаи ҳисоб дурнамои рушди аудити давлатиро таъмин карда метавонад. Дар мақола, инчунин, қайд карда шудааст, ки Палатаи ҳисоб дар таҳияи стандартҳои сатҳи байналмилалӣ фаъолона ширкат варзида, имконияти татбиқи ҳуҷҷатҳои меъёриро дар сатҳи миллий ва ҳамоҳанг кардани онҳоро ба низоми мавҷудбудаи стандартҳои аудит дорад.

Дар мақолаи илмӣ муаллифон самтҳои муҳими аудити молиявӣ, самаранокӣ ва мувофиқатро нишон дода, қайд кардаанд, ки чорабиниҳои санҷиши аудити молиявӣ бояд ба самти ошкор кардани таҳрифоти назарраси маълумоти молиявӣ равона карда шавад. Аудити самаранокӣ бошад, бо мақсади арзёбии фаъолияти муассиса аз нуқтаи назари самаранокӣ ва самарабахшии кори он бояд амалӣ карда шавад.

Дар мақола мафҳуми аудити самаранокӣ аз нигоҳи олимони хориҷӣ ба низом дароварда шуда, мавқеи муаллифон низ дар ин самт бо чунин мазмун пешниҳод карда шудааст: аудити самаранокӣ, ин санҷиши самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар муассисаҳои низомӣ буҷетӣ мебошад, ки бо роҳи баҳодиҳӣ ба сатҳи маҳсулнокию натиҷанокии истифодабарии онҳо бо татбиқи чорабиниҳои санҷиши-баҳодиҳӣ ва таҳлили таҳхисӣ амалӣ карда мешавад.

Дар қисмати чамъбасти мақола оварда шудааст, ки аудити баҳши давлатӣ дар марҳилаи нави рушд қарор дорад ва тамоюли пеиравт ва рушди минбаъдаи методологияи он то дараҷае аз таҷрибаи байналмилалӣ вобаста мебошад. Роҷеъ ба рушди ояндаи аудити баҳши давлатӣ, нуқтаи назари муаллифон дар самти такмили асосҳои методологии ташиқил ва гузаронидани санҷишҳои пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: аудит, самаранокӣ, захираҳои молиявӣ, стандартҳои аудит, аудити молиявӣ, аудити амалиётӣ, аудити мутобиқат, банақшагирии стратегӣ, фоиданокӣ, маҳсулноқӣ, барӯйхатгирӣ.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Шарифов Зариф Рахмонович (Шарифов З.Р.)- доктор экономических наук, профессор ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 905-00-44-00.

Саидов Раджабали Назифович (Саидов Р.Н.)- кандидат экономических наук ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 933-60-60-87. E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

В статье отмечается важность аудита государственного сектора и подчеркивается, что повышение эффективности управления национальными ресурсами является одной из важнейших задач любого государства. По мнению авторов, государственный аудит, наряду с аудитом бухгалтерского учета, включает в себя оценку эффективности использования финансовых ресурсов и согласование целей уполномоченного государственного аудиторского органа с социально-экономическим развитием государства.

Авторы отмечают, что одной из прочных основ формирования методологии государственного аудита является принятие нормативных актов в данной сфере. Отмечается, что применение международных стандартов высшим органом государственного контроля Счетной палатой может обеспечить перспективы для развития государственного аудита. В статье также отмечается, что Счетная палата активно участвует в разработке международных стандартов и имеет возможность внедрять нормативные документы на национальном уровне и гармонизировать их с существующей системой стандартов аудита.

В статье авторы выделяют важные направления финансового аудита: аудит эффективности и аудит соответствия. А также они подчеркивают, что меры финансового аудита должны быть направлены на выявление существенных искажений финансовой информации. Аудит эффективности должен проводиться для оценки результативности организации с точки зрения эффективности и результативности.

В статье систематизировано понятие аудит эффективности с точки зрения зарубежных ученых, и позиция авторов по этому поводу представлена в следующем контексте: аудит эффективности - это аудит эффективности использования государственных средств в учреждениях бюджетной системы, который проводится путем оценки уровня эффективности и результативности их использования посредством проведения аудиторских, оценочных, аналитико-экспертных мероприятий.

В заключительной части статьи констатируется, что аудит государственного сектора находится на новом этапе развития, и тенденция продвижения и дальнейшего развития его методологии в определенной степени зависит от международного опыта. Что касается будущего развития аудита государственного сектора, представлены взгляды авторов на совершенствование методологической базы для организации и проведения аудитов.

Ключевые слова: аудит, эффективность, финансовые ресурсы, стандарты аудита, финансовый аудит, операционный аудит, аудит соответствия, стратегическое планирование, рентабельность, продуктивность, инвентаризация.

STATE AUDIT AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sharifov Zarif Rakhmonovich -doctor of economics, professor of Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nahimova street. Tel.: 905-00-44-00

Saidov Rajabali Nazifovich -candidate of economic sciences Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nahimova street. (saidov.radjabali@mail.ru) тел.: 933-60-60-87

The article emphasizes the importance of public sector audit and emphasizes that improving the efficiency of national resource management is one of the most important tasks of any state. According to the authors, the state audit, along with the accounting audit, includes an assessment of the efficiency of the use of financial resources and the alignment of the goals of the authorized state audit body with the social and economic development of the state.

The authors note that one of the solid foundations for the formation of the state audit methodology is the adoption of regulations in this area. It is noted that the application of international standards by the supreme body of state control by the Accounts Chamber can provide prospects for the development of state audit. The article also notes that the Accounts Chamber is actively involved in the development of international standards and has the ability to implement regulatory documents at the national level and harmonize them with the existing system of audit standards.

In the article, the authors highlight important areas of financial audit, performance audit, compliance audit, and also emphasize that financial audit measures should be aimed at identifying material misstatements of financial information. A performance audit should be conducted to assess the organization's performance in terms of effectiveness and efficiency.

The article systematizes the concept of performance audit from the point of view of foreign scientists, and the authors' position on this matter is presented in the following context: performance audit is an audit of

the effectiveness of the use of public funds in the institutions of the budgetary system, which is carried out by assessing the level of efficiency and effectiveness of their use by conducting audit, assessment, analytical and expert activities.

In the final part of the article, it is stated that public sector audit is at a new stage of development, and the tendency for the promotion and further development of its methodology to a certain extent depends on international experience. With regard to the future development of public sector audit, the authors' views on improving the methodological framework for organizing and conducting audits are presented.

Key words: *audit, efficiency, financial resources, audit standards, financial audit, operational audit, compliance audit, strategic planning, profitability, productivity, inventory.*

Яке аз вазифаҳои мураккаб ва муосири ҳар як давлат баланд бардоштани самаранокии идоракунии захираҳои миллий ба ҳисоб рафта, муҳимтарини онҳоро моликият ва молияи давлатӣ ташкил медиҳад. Қисми асосии захираҳои молиявӣ дар дохили давлат ташаккул меёбанд, аз ин рӯ, ташаккули захираҳои молиявии он бештар аз миқёс ва самаранокии рушди иқтисодии кишвар вобаста аст.

Бо мақсади кумак ба бучети давлат ва ҷомеа дар ҳалли ин мушкилот, аудити давлатӣ нақши назаррас дорад. Бо мақсади муайян намудани ҳолати молиявӣ ва истифодаи самараноки молияи давлатӣ аудитор даъват карда мешавад. Аз нигоҳи мо, аудити давлатӣ натанҳо санҷиши ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ)-и мақомоти давлатӣ мебошад, балки барои баҳодиҳии ҳолатҳои зерин бояд ҷавоб дода тавонад: арзёбии истифодаи захираҳои молиявӣ тибқи ҳадафҳои гузошташуда; баҳодиҳии сатҳи самаранок истифодабарии захираҳои молиявӣ ва ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии давлат мувофиқ будани онҳо.

Яке аз заминаҳои устувори ташаккули методологии аудити давлатӣ, ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон" буд, ки соли 2011 эътибори қонунӣ пайдо кард. Қонуни мазкур афзалиятҳои назаррас дорад ва дурнамои рушди аудити давлатиро дар мамлакат комилан нишон медиҳад. Тибқи қонуни мазкур ба Палатаи ҳисоб мақоми олии аудити берунаи давлатӣ дода шудааст. Қабули қонун дар бораи фаъолияти мақомоти олии назорати давлатии молиявӣ мафҳуми «аудити мустақили берунии давлатӣ»-ро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун такмилдиҳии заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул намуд.

Бояд қайд намуд, ки фаъолияти аудитории Палатаи ҳисоб дурнамои рушди аудити давлатиро таъмин карда метавонад, зеро он бо стандартҳои байналмилалӣ мақомоти олии назорати давлатӣ асос ёфтааст. Асосан, стандартҳои истифоданамудаи Палатаи ҳисоб ҳуҷҷатҳои меъёрие мебошанд, ки хусусиятҳо, қоидаҳо, тартиби банақшагирӣ ва ташкили намудҳои гуногуни фаъолияти Палатаи ҳисобро дар сатҳи қаноатбахш муайян мекунад. Дар марҳилаи ҳозира Палатаи ҳисоб дар таҳияи стандартҳо дар сатҳи байналмилалӣ фаъолона ширкат меварзад.

Мақомоти мазкур дар ҳамкориҳои байналмилалӣ роҳбарии гурӯҳҳои корӣ ва махсусро ба уҳда гирифта, дар коркарди ҳуҷҷатҳои нави методологӣ ва таҳияи стандартҳои нав ташаббус нишон медиҳад. Дар баробари коркард ва таҳияи стандартҳо Палатаи ҳисоб, инчунин, имконияти татбиқи ҳуҷҷатҳои меъёро дар сатҳи миллий ва ҳамоҳанг кардани онҳоро ба низоми мавҷудбудаи стандартҳои аудит дорад.

Омӯзиши масъала нишон дод, ки мувофиқи стандартҳои INTOSAI се намуди аудит вучуд дорад: а) аудити молиявӣ; б) аудити амалиётӣ; в) аудити мутобиқат [7, с. 103]. Мақомоти аудити давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи ин се намуди аудити тавсиянамударо дар рафти фаъолияти аудитории худ истифода мекунад.

Аз нигоҳи мо, намудҳои аудити зикршуда дар ҳамон ҳолат метавонанд таъсирнокии аудити давлатиро таъмин кунанд, ки агар онҳо ба самтҳои зерин нигаронида шуда бошанд:

а) чорабиниҳои санҷишии аудити молиявӣ бо мақсади ошкор кардани таҳрифоти назарраси маълумоти молиявӣ бо сабаби баргараф намудани қаллобӣ ё хатогиҳо татбиқ карда шавад;

б) мақсади асосии аудити самаранокӣ аз арзёбии фаъолияти муассиса, самаранокӣ ва самарабахшии кори он иборат бошад;

в) аудити мувофиқат ба арзёбии воқеонаи мутобиқати ҳама самтҳои фаъолияти муассиса ба талаботи муқаррароти амалкунанда равона карда шуда бошад.

Намудҳои аудит, ки дар боло гуфта шуд, вобаста ба як қатор меъёрҳо аз якдигар фарқ менамоянд, хусусан, вобаста ба мақсад, сарчашмаҳои иттилоотии дар рафти санҷиш истифодашаванда, самтҳои санҷидашаванда ва натиҷаҳои санҷиш. Вобаста ба ин, дар қадвали якум тавсифи муқоисавии намудҳои аудитро пешниҳод менамоем.

Аз нигоҳи мо, аудити самаранокӣ дар ҳамон ҳолат метавонад барои ҳалли мушкилоти дар объекти санҷидашаванда ҷойдошта мусоидат намояд, ки агар он ба принципҳои даромаднокӣ, самаранокӣ ва иҷроқунӣ таъяс намояд.

Қадвали 1. - Тавсифи муқоисавии намудҳои аудити давлатӣ, ки мутобиқ бо стандартҳои байналмилалии INTOSAI муайян шудаанд

Меъёр	Аудити молиявӣ	Аудити самаранокӣ	Аудити мувофиқат
Мақсад	Муайян кардани дурустии пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, қонунӣ истифодаи мақсадноки маблағҳои давлатӣ.	Муайян кардани самаранокии иқтисодӣ, маҳсулноки ва самаранокии истифодаи захираҳои давлатӣ.	Арзёбии мувофиқати фаъолияти муассисаҳои бахши давлатӣ бо талаботи мақомоти танзимкунандаи фаъолияти ин муассисаҳо.
Замини таҳлили таҳқиқот	Ҳуҷҷатҳои молиявӣ ва ҳисоботҳое, ки сатҳи қонунии истифодаи маблағҳои давлатиро инъикос мекунад.	Ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи натиҷаҳои фаъолият оид ба ташаккул ва истифодаи фондҳои давлатӣ.	Маълумот оид ба сатҳи мувофиқати фаъолияти муассиса ба меъёрҳои муқарраршуда.
Муҳтавои қор	Санҷиши ҳуҷҷатӣ ва воқеии амалиётҳое, ки бо маблағҳои давлатӣ анҷом дода мешаванд, инчунин, инъикоси онҳо дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот.	Таҳлили ташкили қор, таҳлили муқоисавӣ, таҳияи меъёрҳои дахлдори баҳодихӣ, гузаронидани пурсишҳо, мусоҳибаҳо, ва омода кардани саволномаҳо.	Тафтиши қонуният (мувофиқат ба меъёрҳои расмӣ, аз қабил қонунҳо, муқаррарот ва созишномаҳои дахлдор) ё дурустӣ (риояи принципҳои умумии идорақунии молияи давлатӣ ва қоидаҳои рафтори хизматчиёни давлатӣ).
Натиҷаи Санҷиш	Дар шакли ҳисоботи стандартӣ, ҳулосаҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои молиявӣ ва тавсифи қонунвайронкуниҳои ошкоршуда ва чораҳои рафъи онҳо.	Дар шакли ҳисобот дар бораи натиҷаҳо, ҳулосаҳо дар асоси маҷмӯи далелҳои гуногун ва пешниҳодҳои барои объектҳои алоҳида.	Дар шакли ҳисоботи аудитор ва тавсифи қонунвайронкуниҳои ошкоршуда ва чораҳои рафъи онҳо.

Сарчашма: Аз ҷониби муаллифони дар асоси адабиёти 2,3,6 тартиб дода шудааст.

Мо чунин мешуморем, ки дар шароити қунунӣ ҳангоми санҷиш ба қонуният ва пуррагии хароҷоти бучет бояд тавачҷуҳи махсус дода шавад. Хусусан, мақомоти назорати давлатии молиявӣ ба аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии воситаҳои давлатӣ бояд эътибори қиддӣ диҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки чорабиниҳои назорати давлатии молиявӣ танҳо баҳодихии маблағи хароҷоти давлатиро дар бар мегирад, бинобар ин, аудити самаранокӣ таъсири иҷтимоӣ иқтисодии тадбирҳои андешидашударо то андозае мадди назар мекунад. Бо назардошти тақмили методологияи аудити бахши давлатӣ, ки имконияти санҷиши истифодабарии маблағҳои давлатиро аз ҷиҳати моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо дорад, рушди фаъолияти аудиторӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки мақомоти назоратӣ мебошад.

Дар муассисаҳои бучетӣ интихоби мавзӯи аудити иҷроӣ ҳамаҷун як ҷузъи раванди банақшагирии стратегӣ бояд ба стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар асос ёбад. Ҳангоми санҷиши муассисаҳои бахши давлатию бучетӣ мувофиқати нишондиҳандаҳои фаъолияти онҳо бояд бо нишондиҳандаҳое, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодии шаҳру ноҳияҳои мамлакат инъикос шудаанд, санҷида шаванд.

Азбаски Стратегияҳои зикршуда, маълумотро аз давраҳои гузашта ва нишондиҳандаҳои дарозмуддат ба инобат мегиранд, аз ин рӯ, қарор оид ба интихоби

мавзӯъ ва ё масъалагузориҳои барномаи аудити давлатӣ бояд бо эҳтиёт қабул карда шаванд.

Раванди банақшагирии стратегӣ одатан тартиб додани нақшаи кории аудиторро дар тӯли як сол, ё барои давраи дарозтар дар бар мегирад [1, с. 152]. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, аз нигоҳи мо, нақшаи кории аудит вобаста ба тағйирёбӣ дар бахши давлатӣ ва афзалиятҳои тағйирёбандаи сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоӣ таҷдиди назар карда шавад.

Ҳангоми таҳияи барномаи аудит, аудиторонро зарур аст, ки ҳама самтҳои фаъолияти ташкилоти бучетиро ба назар гиранд, то манфиатнокии маълумоти дар натиҷаи санчиш ба даст овардашударо таъмин карда тавонад.

Аудити гузаронидашуда натиҷаҳои дилхоҳ ба бор меорад, агар дар марҳилаи банақшагирӣ сарчашмаҳои зерини иттилоотӣ истифода шаванд: омили расмӣ, ҳисоботи мақомоти дигари назорат ва баҳисобгирии субъектҳои санчидашаванда, қарорҳои чаласаҳои мақомоти назоратӣ ва баҳисобгирӣ, маводи санчиш, ки дар сомонаҳои мақомоти назоратӣ ва ҳисобдорӣ интишор шудаанд, гуфтушунид бо шарикони асосӣ, ҳисоботи солонаи ташкилоти бучетӣ, ҳисоботи охирини аудит, ҳуҷҷатгузориҳои дигар аудиторҳо, натиҷаҳо аз баҳодихҳо ва таҳқиқотҳои гузаронидашуда, дастуралҳои қорӣ, қоидаҳои дохилии муассиса, баҳодихии барномаҳо ва стратегияҳо, нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти муассиса, ки мавриди санчиш қарор мегирад, нуқтаи назари қоршиносони соҳаи аудит ва ғайра.

Чунин мешуморем, ки аудити таъсирбахш бояд ба усулҳои гуногуни ҷамъовариҳои маълумот асос ёбад, то омӯзиши ҳолатҳо, гузаронидани таҳқиқот, мониторинг ва ҷамъовариҳои маълумоти маъмурию ҳуҷҷатҳоро дар шакли хаттӣ дар бар гирад.

Аудит дар муассисаҳои бучетӣ самарали дилхоҳ ба бор меорад, агар аудиторон амалҳои зеринро иҷро намоянд: пурсиши қормандон бо мақсади гирифтани маълумоти пурра оид ба муассиса, баррасии нақшаи фаъолияти молиявӣ хоҷагии муассиса, ҳисоботи оморӣ, ҳисоботи фосилавӣ ва солона баҳри ба даст овардани далелҳои тасдиқкунанда; бо мақсади ба даст овардани далели шайъӣ назорат қардани фаъолияти қормандон аз тариқи вақти қориашон, инчунин, барӯйхатгирии объектҳои мушаххас.

Аз ҷониби стандартҳои мақомоти олии назорат (INTOSAI) тавсия дода мешавад, ки дар робита бо муассисаи санчидашаванда тарафҳои манфиатдор ҳам дар марҳилаи таҳияи барномаи аудит ва ҳам дар ҷараёни санчишҳо бояд омӯхта шаванд [3].

Ҳангоми тартиб додани ҳулоса оид ба аудити амалиётӣ, аудитор бояд дар назар дошта бошад, ки такмили фаъолияти минбаъдаи муассисаи аудитшаванда то андозае аз сатҳи дониш ва тавсияҳои зарурии ӯ вобаста мебошад. Вобаста ба ин, аудитор бояд тавре амал намояд, ки рӯчӣ ба ҳалли масъалаҳои даромаднокию самарабахшӣ бо дарназардошти маълумоти бадастомада ва захираҳои мавҷудаи муассисаи аудитшаванда вариантҳои муносиб дошта бошад.

Сарчашмаҳои илмӣ-назариявӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ гувоҳи он аст, ки дар кишварҳои иттиҳоди давлатҳои мустақил аудити самаранокӣ босуръат рушд мекунад, аммо то ба ҳол дар рушди он баъзе аз камбудҳои вучуд дорад. Хусусан, характери машваратӣ доштани стандартҳои INTOSAI боиси он гаштааст, ки то ҳанӯз пойгоҳи методологии аудити самаранокӣ вучуд надорад, ки то андозае барои рушди амалияи аудити давлатӣ монеа эҷод менамояд.

Бо назардошти мавҷудияти мушкилоти ҷойдошта аз нигоҳи мо, барои фаҳмидани моҳияти аудити самаранокӣ хароҷоти давлатӣ муҳим аст, ки онро аз нуқтаи назари назариявӣ баррасӣ кунем. Чунки эътимоднокии методологияи амалияи аудити самаранокӣ аз устувории заминаҳои назариявии он вобаста мебошад.

Аз таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар муайянкунӣ ва дарки аудити самаранокӣ муносибати тафриқавӣ мавҷуд аст. Масъалаҳои аудити самаранокӣ дар қорҳои олимони хориҷӣ ба монанди Е.Э. Смирнов, Э.Н. Синева, А.Н. Саунин, С.Н. Рябухин, И.А. Зуева, М.Р. Афанасев [1, с. 154] дида мешавад. Баррасии адабиёти илмӣ фарқиятҳоро дар муайянкунӣ ва дарки

моҳияти аудити самаранокӣ нишон медиҳад, ки дар ҷадвали 2. ба тартиб дароварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Нуқтаи назари олимони иқтисодчиён оид ба мафҳуми «аудити самаранокӣ»

Муаллиф	Нуқтаи назар
Э.Смирнов	Аудити самаранокӣ, ин як намуди нави назорат аст, ки барои муайян намудани самаранокии хароҷоти гуногуни буҷет ва таъсири он ба вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои алоҳида таъйин шудааст.
А.Н. Саунин	Аудити самарабахши хароҷоти давлатӣ, ин як намуди назорати молиявӣ маблағҳои давлатӣ мебошад, ки бо роҳи санҷиши фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, дигар роҳбарон ва гирандагони маблағҳои давлатӣ бо мақсади муайян кардани самаранокии истифодаи онҳо аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ, ки барои иҷрои уҳдадорӣҳо ва вазифаҳои гузашташуда гирифта мешаванд, гузаронида мешавад.
С.Н. Рябухин	Дар доираи аудити самаранокии хароҷоти давлатӣ ба аудити мунтазам, мутамарказ, муташаккилона ва объективӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ аз ҷиҳати харҷи маблағҳо ва ҳифзи амволи давлатӣ, инчунин, яке аз самтҳои фаъолияти ташкилоти давлатӣ ё самтҳои ба истифодабарӣ, сафарбаркунии маблағҳои буҷетӣ мансуб аст, фаъолияти як қатор идораҳо ва ташкилотҳои фаро гирифта метавонад.
А.Зуева	Аудити самаранокии хароҷоти давлатӣ як шакли муосири назорати молиявӣ мебошад, ки дар соҳтори ҳисобдорӣ ва низомии назорати давлатӣ нақши муҳим дорад ва ба арзёбии самтҳо, кафолати кори самарабахш ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои давлатӣ нигаронида шудааст.
Э.Н. Кабудин	Аудити самаранокӣ воситаи муҳими назорати давлатии молиявӣ мебошад, ки ба самти баҳодихии самарабахш ва даромаднокии фаъолияти идоракунӣ, инчунин, таҳияи тавсияҳо оид ба бартарард кардани қонунвайронкунӣ, инчунин, баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ нигаронида шудааст.
М.П. Афанасев	Аудити самаранокӣ марҳилаи нав дар рушди низомии назорати давлатии молиявӣ мебошад, ки аудити мустақили мақомоти давлатии назорати берунаро бо мақсади баҳодихии самаранокии ҷараёни хароҷоти маблағҳои буҷетӣ ва идоракунӣ амволи давлатӣ мегузаронад.
Ф.В.Голубев	Аудити самаранокӣ - санҷиши ғайриданокӣ, маҳсулноқӣ ва самарабахш мебошад, ки барои ошкор ва ба истифодабарӣ сафарбар намудани захираҳои мавҷуда мусоидат менамояд.
Н.Н. Парасотская	Аудити самаранокӣ воситаи арзёбӣ ва мониторинги истифодаи воситаҳои давлатӣ дар робита бо ҳадафҳои гузашташуда ва тарзи ба даст овардани барқарор намудани онҳо дар гузашта, ҳозира ва оянда мебошад.
Мавқеи Муаллиф	Аудити самаранокӣ – ин санҷиши самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ дар муассисаҳои низомии буҷетӣ мебошад, ки бо роҳи баҳодихӣ ба сатҳи маҳсулноқию натиҷанокии истифодабарии онҳо бо табиқи чорабиниҳои санҷишӣ-баҳодихӣ ва таҳлилино ташхисӣ амалӣ карда мешавад.

Сарчашма: Муаллифони дар асоси адабиёти 1,4,5,7 тартиб додаанд.

Ҷамин тавр, аз таҳлилу омӯзиши сарчашмаҳои бадастовардашуда оид ба аудити давлатӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аудити бахши давлатӣ дар марҳилаи нави рушд қарор дорад. Тамоюли пешрафт ва рушди минбаъдаи методологияи он то андозае аз таҷрибаи байналмилалӣ вобаста мебошад.

Баҳри вусъат бахшидан ба ҷараёни рушди ояндаи аудити бахши давлатӣ, хусусан, дар самти тақмили методологияи он ба инобат гирифтани нуқтаҳои зеринро муҳим мешуморем:

- дар баробари рушди мунтазами соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва дар ин замина афзоиши буҷети давлатӣ зарурати тақмили пайвастаи методологияи аудити бахши давлатӣ;

- ҳамоҳанг намудани чорабиниҳои аудити давлатӣ ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии давлат;

- ташкил ва гузаронидани аудити бахши давлатӣ бо назардошти аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии воситаҳои давлатӣ;

- қабул ва истифодаи васеи иттилооти муқоисашаванда бо истифода аз усулҳое, ки барои гузаронидани аудити воқеӣ имконият медиҳанд;
- пайваста аз такмили ихтисос гузаронидани аудиторон бо мақсади дар сатҳи баланди касбӣ истифода намудани методикаи навини аудити бахши давлатӣ;
- бунёди методологияи навини аудити бахши давлатӣ дар заминаи иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони ватанӣ;
- истифодаи васеи чорабиниҳои санҷишӣ-назоратие, ки барои муайян ва ошкоркунии маҳсулнокию натиҷанокии воситаҳои давлатӣ мусоидаткунанда мебошанд.

Адабиёт

1. Зырянова Т.В. Финансовый контроль: аспекты теории и практики: научная монография / Т.В. Зырянова, Н.И. Даниленко, О.Е. Терехова; под общ. и науч. ред. д.э.н., проф. Т.В. Зыряновой. – Екатеринбург, 2007. – 172 с.
2. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонун. Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011, № 749. [Захираҳои электронӣ]. – Меъёри дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 5.11.2020)
3. Международная организация высших органов аудита. [Электронный ресурс]: офиц. сайт. – М., 2006, – Режим доступа: <http://www.intosai.org/> (дата обращения: 4.11.2020)
4. Мельник М.В. Организация системы внутреннего аудита и контроля в крупных организациях / М.В. Мельник. – Аудиторские ведомости. – 2012. – №1-2. – С.118-134.
5. Слабинскова И.А. Учет, анализ и аудит: перспективы развития: монография / И.А. Слабинскова. – Белгород: БГТУ, 2014. – 245 с.
6. Стандартҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон (СПҲ – 105) оид ба гузаронидани аудити самаранокии истифодабарии воситаҳои давлатӣ (Бо қарори Ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «04» декабри соли 2017, № 51.1 тасдиқ карда шудааст.). [Захираҳои электронӣ]. – Меъёри дастрасӣ: <http://sai.tj/index.php/tj/onunguzori-dar-borai-palatai-isob> (санаи мурочиат: 5.11.2020)
7. Суйц, В.П. Аудит эффективности бизнес-процессов как инструмент контроля / В.П. Суйц, Д.А. Волошин // Проблемы теории и практики управления. – 2014. – №6. – С.100-107.

УДК: 336.77

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МОҲИЯТИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 37. Тел.: +992 93 931-70-70 e-mail: UShikmatov@gmail.com

Раҳимов Ромиз Рамазонович - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни 37. Тел.: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба асосҳои назариявии мафҳумҳои ипотека, қарздиҳии ипотека, хусусиятҳои зарурати онҳо ба иқтисодиёт баррасӣ карда мешаванд. Равишҳои асосии тафсири мафҳумҳои ипотека ва қарзи ипотека таҳлил карда шуда, фарқиятҳои асосии онҳо ошкор карда шудаанд. Ҷанбаҳои мусбат ва манфӣи тафсири мафҳуми қарздиҳии ипотекии манзилӣ аз нуқтаи назари муҳаққиқон ва қонунгузорӣ ошкор гардидаанд. Омилҳои калидӣ ва заминаҳои таъшаққул ва рушди бозори қарздиҳии ипотекии аз нигоҳи назари таърихӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян карда шудаанд. Ба вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодии қарздиҳии ипотекии манзилӣ ва нақши давлат дар таъмини рушди ин бозор тавачҷӯҳи махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: ипотека, қарздиҳии ипотекии, қарздиҳии ипотекии манзилӣ, манзили шахсӣ, амволи ғайриманқул, гарав, фоида.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУЩНОСТИ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич - доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел.: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Раҳимов Ромиз Рамазонович - соискатель кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел.: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы, связанные с теоретическими основами понятия ипотеки, ипотечного жилищного кредитования, их особенность и необходимость в экономике.

Проанализированы основные подходы в интерпретации понятий ипотеки и ипотечного жилищного кредитования, выявлены их основные различия. Выявлены положительные и отрицательные стороны трактовки понятия ипотечного жилищного кредитования с точки зрения исследователей и законодательства. Определены ключевые факторы и предпосылки формирования и развития рынка ипотечного жилищного кредитования в историческом и социально-экономическом плане. Особое внимание уделено социально-экономическим функциям ипотечного жилищного кредитования и роли государства в обеспечении развития данного рынка.

Ключевые слова: ипотека, ипотечное кредитование, жилищное ипотечное кредитование, собственное жильё, недвижимость, залог, процент.

THEORETICAL ASPECTS OF THE ESSENCE OF MORTGAGE HOUSING LENDING

Hikmatov Umedjon Safaralievich - Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Rahimov Romiz Ramazonovich - Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

The article deals with issues related to the theoretical foundations of the concept of mortgage, mortgage lending, their peculiarity and the need for the economy. The main approaches to the interpretation of the concepts of mortgage and mortgage lending are analyzed, and their main differences are revealed. The positive and negative aspects of the interpretation of the concept of housing mortgage lending from the point of view of researchers and legislation are revealed. The key factors and prerequisites for the formation and development of the mortgage lending market in the historical and socio-economic terms have been identified. Special attention is paid to the socio-economic functions of housing mortgage lending and the role of the state in ensuring the development of this market.

Key words: mortgage, mortgage lending, residential mortgage lending, own housing, real estate, collateral, interest rate.

Қарздиҳии ипотекии манзилӣ унсури муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад, ки ба ҳалли масъалаи мубрам – таъмини аҳоли бо манзили хусусӣ равона карда шудааст.

Рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба ташаккули иқтисодиёти рақобатпазир, устуворшавӣ ва навқунонии он, паст кардани чараёнҳои таваррум ва шиддатнокии иҷтимоии ҷамъиятӣ дар натиҷаи баланд гардидани нархи манзил барои қисми зиёди аҳоли, ҳавасмандсозии сохтмони манзилӣ ва соҳаҳои бо он алоқаманди иқтисодиёт, устуворкунии вазъи бахшҳои молия ва бонкӣ, инчунин, фаълосозии чараёнҳои инвестиционӣ дар бозори сармоя мусоидат мекунад.

Масъалаи муҳими иҷтимоӣ, ки барои ҳалли он қарздиҳии ипотекии манзилӣ кумак мекунад, бо манзили дастрас таъмин кардани қисми зиёди аҳолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Новобаста аз мансубият ба гурӯҳи иҷтимоӣ, беҳтар намудани шароити манзил ва ба даст овардани манзил яке аз талаботи асосии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Функсияи иҷтимоии ипотека ба мустаҳкам намудани устувории иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ҷомеа равона карда шудааст.

Ипотекаи манзилӣ ҳалли чунин масъалаи муҳими стратегӣ - васеъ намудани такрористехсоли фонди манзилии мамлакатро таъмин мекунад. Ин масъала бинобар истехлоки афзоишбандаи фонди манзилӣ масъалаи калидӣ ба шумор меравад. Дар ҳолате ки бо манзил таъмин намудан дар кишвари мо аз бисёр мамлакатҳои ҷаҳон қафо мемонад, аз истифода баромадани фонди манзил қариб 50%-и манзилҳои нав ба истифода додасударо ташкил мекунад.

Калимаи “ипотека” асли юнонӣ дорад. Аввалин маротиба он дар амалияи қонунбарории сиёсатмадори афинагӣ Солон (асри VI п.а.м.) истифода карда шудааст [2, с. 470]. Солон аввалин маротиба пешниҳод кард, ки дар назди манзили қарздор сутуне бо навиштаҷот гузошта шуда, қайд карда шавад, ки ин замин ҳамчун таъминоти ҳуқуқи қарздиҳанда ба маблағи муайяни ба қарздодашуда хизмат мекунад.

Дар империяи Рим дар асри I м. муассисаҳои ипотекаӣ ташкил карда мешуданд, ки ба шахсони воқеӣ бар ивази гавари моликият қарз меоданд. Дар давраи ҳукмронии император Антоний Пий (асри II м.) қонунгузори махсус барои бонкҳои ипотекаӣ таҳия карда шуд, ки дар қатори дигар бонкҳои махсусгардонидашуда, инчунин, дигар муассисаҳои қарзӣ – тимсоли хазина ва ассотсиатсияҳои амонатӣ фаъолият мекарданд. Давлат аксаран қарздиҳии ипотекиро дастгирӣ менамуд. Чунончи, дар аҳди император

Траян фондҳои махсус барои дастгирии бева ва یتимон ташкил карда шуда буданд, ки қарзҳои ипотекаӣ бо 5% солана меоданд [10, с. 168].

Айни замон барои муайян кардани мафҳумҳои “ипотека”, “қарздиҳии ипотекаӣ” ва “қарздиҳии ипотекаии манзилӣ” бисёр нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд. Одатан, ин мафҳумҳо байни ҳам баробар карда мешаванд, ки ба ақидаи мо, куллан нодуруст мебошад. Ҳар як мафҳумро дар алоҳидагӣ дида мебароем: I. “Ипотека” (ниг. чадв. I).

Чадвали 1. - Тафсири мафҳуми “Ипотека”

Муаллиф	Тафсири мафҳум	Бартариятҳои тафсир	Норасоихи тафсир
И.В. Довдиенко [6, с. 3]	Ипотека ин ба гарав мондани моликият дар шакли замин ва дигар амволи ғайриманқул бо мақсади гирифтани қарзи пулӣ мебошад.	Қисмҳои, ки бо гарав ва қарз алоқаманд мебошанд, муфассал шарҳ дода шудаанд.	Дигар қисмҳои муҳими ипотека, ба монанди: ипотека чун қоғазӣ қиматнок ва ипотека ҳамчун гаравхат ба назар гирифта нашудаанд.
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” [1]	Ипотека гарави амволи ғайриманқул мебошад, ки бо тартиби муқарраркардаи қонун аз қайди давлатӣ гузаштааст.	Қисми гарав мушаххас шарҳ дода шудааст.	Қоидаи маҳдуд, ки бо қисмати алоҳидаи ипотека – гарав алоқаманд аст.
Ю.Ф. Симонов [8, с. 223]	Ипотека ин қисми бозори молиявӣ мебошад, ки сармоя қарзӣ бо гарави амволи ғайриманқул аз нав тақсим карда мешавад.	Ба инобат мегирад, ки предмети қарздиҳии ипотекаӣ амволи ғайриманқул мебошад, ки дар ихтиёри гаравдиҳанда менамояд.	Унсурҳои асосии бозори қарзи ипотекаӣ ва алоқамандии байни онҳо муайян карда нашудаанд.
А.Т. Евтух [7, с. 467]	Ипотека гарави амволи ғайриманқул мебошад, ки бе супоридани ин моликият ба қарздиҳандаи гаравгир амалӣ карда мешавад.	Ба инобат мегирад, ки предмети қарздиҳии ипотекаӣ амволи ғайриманқуле мебошад, ки дар ихтиёри гаравдиҳанда боқӣ менамояд.	Нопурра мебошад, зеро ипотека на танҳо гарави моликиятро пешбинӣ мекунад, балки низоми пурраи ҳуқуқӣ мебошад, ки тартиби муайян кардани ҳолат, ихтиёрдории амволи ғайриманқул, қарзҳо аз рӯи он барои ҳар лаҳзаи мушаххасро дар бар мегирад.

Сарчашма: *Аз тарафи муаллифони тартиб дода шудааст.*

Ба маънои иқтисодӣ, “ипотека” воситаи бозории гардиши ҳуқуқи моликият ба объектҳои ғайриманқул мебошад, ки дигар шаклҳои бегонакунӣ (хариду фурӯш, мубодила) аз лиҳози ҳуқуқӣ ё тичоратӣ ғайримақсаднок буда, имконият медиҳад, ки воситаҳои молиявӣ иловагӣ барои амалӣ намудани лоиҳаҳои гуногун ҷалб карда шаванд.

Дар ҷаҳони муосир истилоҳи “ипотека” асосан бо се мафҳум фаро гирифта мешавад:

“Ипотека” (чун муносибати ҳуқуқӣ) ин гарави амволи ғайриманқул бо мақсади гирифтани қарзи ипотекаӣ мебошад. Барои ипотека дар дасти қарздор мондани моликият хос аст. Гарав дар ҳуқуқи граждани яке аз воситаҳои таъмини уҳдадорӣ, дар ҳолати мазкур - қарзи бонкӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, дар тамоми ҳолатҳо қайди давлатии гарави дилхоҳ амволи ғайриманқул ҳатмӣ мебошад. Дар ҳолати ғайриқобили пардохт гардидани қарздор, талаби қарздиҳанда аз ҳисоби фурӯши моликият ба дигар қарздиҳандаҳо ё бо роҳи гузаштани амволи гарав ба моликияти гаравгиранда қонунгардонидани мешавад.

“Ипотека” (чун қоғазӣ қиматнок) “гаравхат” асбоби қарзиро ифода мекунад, ки ҳуқуқи гаравгирро ба амволи ғайриманқул тасдиқ мекунад; ин қоғазӣ қиматноки номиест, ки ҳуқуқи моликро ба гирифтани иҷроӣ аз рӯи уҳдадорӣ пулии дар

шартномаи ипотеки кайдшуда бе пешниҳод намудани дигар далелҳои мавҷуд будани ин уҳдадорӣ ва ҳуди ҳуқуқи гарави амволи дар шартномаи ипотеки нишондодашуда медиҳад. Одатан, забонхат дар бозор озодона хариду фурӯш карда мешавад.

Гаравро метавон яке аз усулҳои таъмини иҷрои дурусти уҳдадорӣ номид ва дар муқоиса бо баъзе вариантҳои дигари таъминнокӣ (ба монанди кафолати бонкӣ, кафили ва ғайра) ипотека аз он ҷиҳат зиёд истифодашаванда мебошад, ки бо ёрии он маҷбуран рӯғнидани қарз осонтар аст.

Ипотека ҳамчун категорияи иқтисодӣ бо функцияҳои муайяне тавсиф мешавад, ки моҳияти онро шарҳ медиҳанд. Он барқарорсозии муносибатҳои моликиятро нисбат ба чунин объекти муносибатҳои иқтисодӣ, ба монанди амволи ғайриманқул таъмин мекунад, ки нақш ва аҳамияташон дар низоми иқтисодӣ афзоиш меёбад.

Функцияи муҳими ипотека бояд ҷамъоварии сармояҳои озод дар ҷомеа гардад.

Ипотека барои боз ҳам самараноктар истифода кардани воситаҳои пулии озоди аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии он замина фароҳам меорад. Пасандозҳои аҳоли бинобар сабабе, ки бо қарзҳои бонк пурра карда шаванд, гоҳо истифода карда намешаванд. Дар ин ҳолат, онҳо аз сармояи эҳтимоли ба сармояи воқеӣ табдил меёбанд, ки метавонад дар амволи ғайриманқул ба моддиёт мубаддал гардад.

Дар самти иқтисодӣ ипотека ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки имконияти аз тарафи иштирокчиёни он гирифтани маҳсулоти изофа (бонкдорҳо, сармоягузoron, ва ғайра) ва неъматҳои истеъмолӣ – манзилро (қарзгиранда) таъмин мекунад. Ипотека бо моликияти хусусӣ бевосита пайваст мебошад, аз он ба миён омадааст ва гардиши доимии ҳуқуқи моликият ба амволи ғайриманқулро пешбинӣ мекунад.

Ипотека - қисми таркибии муносибатҳои бозорӣ. Он бо чунин сохторҳои бозор чун бозорҳои амволи ғайриманқул ва сармоя алоқаманд аст. Дар ин ҷо қонунҳои арзиш, тақозо ва арза, рақобат амал мекунанд. Амали ин қонунҳо ҳам дар умум ва ҳам дар бахши ипотека ба тағйирёбии вазъи моддии иштирокчиёни ин муносибатҳо оварда мерасонад. Дар ин ҷо монополизм ва бойшавии беасос имконпазир аст.

Дар фаҳмиши иқтисодӣ ипотека аз рӯи моҳияти худ бинобар сабабҳои зерин категорияи мустақили иқтисодӣ ба шумор намеравад:

- ба сифати таъминоти моддӣ (арзишӣ)-и қарз ҳамчун муносибати иқтисодии мустақил хизмат мекунад;
- ба ҳаракати арзиши ба қарз додашуда дар ҷараёни қарздиҳӣ миёнаравӣ мекунад;
- воситаи ҷойгиркунии дарозмуддати сармоя ба ҳисоб меравад, ки ба гирифтани даромади устувор имконият медиҳад.

Ипотека бо низоми молиявӣ қарзӣ алоқаманд мебошад. Дар шароити касри бучаи давлатӣ, набудани воситаҳои сармоягузории кофӣ дар қорхонаҳо он имконият медиҳад, ки воситаҳои молиявӣ иловагӣ аз аҳоли ҷалб карда шаванд. Ҳамзамон, ҷамъоварии ин воситаҳо назар ба байни қарздиҳанда ва қарзгиранда, дар шакли нисбатан мақбул ба миён меояд, зеро охирин шохид ва иштирокчии ҳалли масъалаи барояш мубрам – ба даст овардани манзил ба ҳисоб меравад.

Ҷанбаи иҷтимоии ипотека дар таҳқиқотҳои мавҷуда камтар ба назар мерасад, ҳарчанд аҳамияти он баланд аст, хусусан, дар кишвари мо дар шароити эҳтимолияти шиддат гирифтани зухуроти бухронӣ дар бахши манзилӣ, фарқияти калон дар таъминоти манзил чи дар гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоии аҳоли, дар доираи ҳудудҳои гуногун, ҳам бо назардошти баҳодихии вазъ дар ин соҳа дар кишвари мо ва мамлакатҳои хориҷӣ.

Ҷанбаҳои иҷтимоӣ дар илми иқтисодӣ ва санадҳои меъёрӣ танҳо аз мавқеи расонидани кумак ба хизматчиёни ҳарбӣ ва оилаҳои ҷавон дар гирифтани қарз кайд карда шудаанд. Аммо аҳолии мамлакат на танҳо ин категорияҳоро дар бар мегирад. Инчунин аз ноҳияҳои қафомондае фаромӯш кардан лозим нест, ки аҳолияшон бо таъминоти манзил мушкилии зиёд доранд, ҳамзамон, дар онҳо афзоиши баланди демографӣ ва шуғли паст ба назар мерасад.

Рушд накардани ипотека ва дараҷаи баланди иҷтимоишавии он иштироки фаъоли давлатро дар ташаккул ва рушди он, хусусан, дар самти пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳо, ташкили фондҳои ипотекии махсусгардонидашуда, ассотсиатсияҳо, ширкатҳои суғурта ва аз ҳама муҳим – заминаи қонунгузори дахлдор ва таъминоти меъёри ҳуқуқӣ талаб мекунанд.

II. “Қарзи ипотека ва қарздиҳии ипотека” (ниг. ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. - Тафсири мафҳумҳои “қарзи ипотека ва қарздиҳии ипотека”

Муаллиф	Тафсири мафҳумҳо	Баргариҷаи тафсир	Қамбудиҳои тафсир
Л.Ю. Грудцина, М.Н. Козлова [4, с.12]	Қарзи ипотека қарзест, ки бо моликияти ғайриманқули муайяни дар ихтиёри қарздиҳанда мавҷудбуда таъмин шудааст. Қарздиҳии ипотека - ин пешниҳоди қарз бар ивази гавари ғайриманқул.	Тафсири қисми гавар хангоми қарздиҳии ипотека аниқ оварда шудааст.	Принсипҳои асосии қарздиҳии ипотека (истиқодаи мақсадноки қарз, музднок, муҳлатнок) – ро инъикос намекунад.
Г.Н. Белоглазова [5, с.392]	Зери қарзи ипотека қарзе фаҳмида мешавад, ки бо гавари амволи ғайриманқул таъмин карда шудааст.	Намудҳои моликияти ғайриманқул чун объекти гавар пура тасвир шудаанд.	
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева [15, с. 479]	Қарзи ипотека – қарзи дарозмуддат бар ивази гавари ғайриманқул: замин, биноҳои истиқоматӣ ва истиқсолӣ, иншоот	Аз нуқтаи назари сарчашмаҳои маблағгузори қарзҳои ипотека шарҳи амиқ дода шудааст.	Қумлабандӣ аз нуқтаи назари қарздиҳанда оварда шудааст.
В.А. Горемикин [3, с. 368]	Қарздиҳии ипотека - қараёни додан (гирифтани)-и қарзи дарозмуддат таҳти гавари амволи ғайриманқул, ки дар бар мегирад: бевосита муносибатҳои қарзӣ; амалиёт оид ба қалби воситаҳои молиявӣ аз бозорҳои сармоя; аз он қумла азнавмаблағгузори қарзҳо бо таъминот дар намуди ҳуқуқи талаб; хариду фуруш дар бозори ғайриманқул	Муносибатҳои иқтисодие, ки хангоми қарздиҳии ипотека ба миён меоянд, нисбатан васеъ шарҳ дода шудаанд.	Ҳусусиятҳои базавии муносибатҳои байни қарзгиранда ва банк ба миёноянда ба назар гирифта нашудаанд.
М.Н. Солодилова [16, с.13]	“Қарзи ипотека бояд ҳамчун категорияи иқтисодие фаҳмида шавад, ки мундариҷаи онро муносибатҳои иқтисодӣ оид ба ҳаракати арзиши қарзӣ ташкил мекунанд, ки маҷмуи функцияҳои базавӣ (азнавтақсимкунӣ) ва махсус (иҷтимоӣ, ташаккули бозори манзил, инвестиционӣ, азнавмаблағгузорӣ), ки ба ҳалли масъалаҳои манзилии аҳоли равона карда шудаанд, иҷро мекунанд”.		

Сарчашма: *Аз тарафи муаллифон тартиб дода шудааст.*

III. “Қарздиҳии ипотекии манзилӣ” (ниг. ҷадв. 3).

Ба ақидаи мо, зери қарздиҳии ипотекии манзилӣ бояд воситаҳои бозори ҳаракати ҳуқуқи молумулқ ба объектҳои ғайриманқул байни субъектони алоҳида (ба монанди қарзгирандаҳо, банкҳо-қарздиҳандагон, муассисаҳои молиявӣ қарзӣ) оид ба пешниҳоди қарзҳои махсус ба аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ барои харидорӣ, сохтмони нав ё таҷдиди манзил фаҳмида шавад, ки бо гавари манзили харидоришаванда ё мавҷудбуда, сохтмони нотамоми ғайриманқул ва маводу дастгоҳи барои сохтмон пешбинишудаи дар ихтиёри қарзгиранда буда, инчунин, низоми махсуси қараҳои дастгирии давлатӣ, ки имконият медиҳанд воситаҳои молиявӣ иловагӣ барои амалӣ намудани барномаи давлатӣ қалб карда шаванд, таъмин карда шудааст.

Қанбаи муҳими иҷтимоӣ доштани қарздиҳии ипотекии манзилӣ манфиатнокии иштироки давлатро дар рушди он асоснок мекунанд [14, с. 62]. Аҳамияти истисноии танзими ҳуқуқи баҳши қарздиҳии ипотекии манзилӣ иштироки давлатро дар функцияҳои ҳуқуқмуайянкунӣ, ҳуқуқтаъминкунӣ ва функцияи ташкилотчӣ ҳатмӣ мегардонад [17, с. 27].

Қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба сифати институти молиявӣ қарзӣ баромад намуда, аҳамияти амалӣ дорад:

Чадвали 3. - Тафсири мафҳуми “Қарзи ипотекии манзилӣ”

Муаллиф	Тафсири мафҳум	Бартариятҳои тафсир	Камбудихоии тафсир
В.О. Крупин [11, с.11]	Қарзи ипотекии манзилӣ ин қарз дар шакли пулӣ, ки бо шартҳои баргардонидан, муҳлатнок, ва музднок бо мақсади харидории ғайриманқули истиқоматӣ барои қонеъ гардонидани талаботи манзилии шаҳрвандон таҳти таъминот бо амволи ғайриманқул пешниҳод карда мешавад.	Аз нуқтаи назари принципҳои қарз, шарҳи ба таври кофӣ пурраи мафҳум.	Диққати асосӣ ба таъмини шаҳрвандон бо манзил равона карда шудааст, ҳол он ки қарзи ипотекии манзилӣ на танҳо ҳалли масъалаи таъмини аҳоли бо манзил, балки афзоиши дороиҳои шаҳрвандонро низ пешбинӣ мекунад.
И.В. Павлова [9, с. 272]	Қарздиҳии ипотекии манзилӣ ин аз ҷониби қарздиҳанда ба қарзгиранда додани арзиши қарзӣ бо шартҳои баргардонидан ва қонеъ гардонидани талаботи қарзгиранда ба манзил бо гаравмонии манзил мебошад.	Принципҳои қарздиҳии ипотекиро ба назар гирифта, уҳдадорҳои қарзгирандаро қайд мекунад.	Ба инобат намегирад, ки қарздиҳии ипотеки на танҳо уҳдадорҳои гаравӣ, балки низоми муносибатҳои иқтисодӣ низ мебошад.
М.П. Логинов [12, с. 228]	Қарзи ипотекии манзилӣ муносибатҳои мебошанд, ки мақсадашон ба даст овардани манзил дар қарабонаи пешниҳоди қарзҳои бо гарави биноҳои истиқоматӣ таъмингардида, иҷрои уҳдадорҳои қарордоӣ аз ҷониби иштирокчиёни қарздиҳии ипотекии манзилӣ, рӯёнидани ҷуброн аз предмети гарав ва амалӣ намудани он ба ҳисоб меравад.	Қисми вообаста ба таъминоти гаравии қарзи манзилӣ амиқ тасвир карда шудааст.	Функцияи иҷтимоии қарздиҳии ипотекии манзилро ба назар намегирад.
И.А. Разумова [13, с. 208]	Қарздиҳии ипотекии манзилӣ ин муносибатҳои оид ба ҳаракати даромадноки арзиш дар бахши маблағгузории ғайриманқул мебошад, ки бар ивази гарави замин, дигар объекти амволи ғайриманқул ё ҳуқуқҳои молумулкӣ бо нигоҳдории ҳуқуқи соҳибӣ ва истифода дар дасти гаравдиҳанда бо принципҳои баргардонидан, музднок ва муҳлатнок пешниҳод карда мешавад.	Шарҳи нисбатан мураккаб барои дарккунӣ мебошад.	Функцияи иҷтимоии қарздиҳии ипотекии манзилро ба ҳисоб намегирад.

Сарчашма: *Аз тарафи муаллифони тартиб дода шудааст.*

барои қарзгиранда дар имконияти қалб намудани воситаҳои пулии дарозмуддат бо мақсади ба даст овардани манзил инъикос меёбад; барои қарздиҳанда – дар таъминкунӣ бо қор ва даромади устувор дар давраи дарозмуддати вақт, инчунин, кафолати баргардонидани қарз зоҳир мегардад; барои давлат бошад – дар сармоягузории бахши сохтмони манзил ва дигар соҳаҳои бо он алоқаманд, инчунин, ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ. Ҳамзамон, қайд кардан зарур аст, ки айни замон дар робита бо ноустувории вазъият дар бозори молиявии ҷаҳонӣ, ҳатто барои давлатҳои дорои иқтисодиёти устувор ва низоми қарздиҳии ипотекии инкишофёфта танзими қарабонаҳои фаъолиятнамоии низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ ва муқобилият намудан бо зухуроти бухронии ба таври даврӣ ба вучудоянда душвортар мегардад. Дар робита ба ин, қамъоварӣ ва муҳтасар кардани маҷмуи омилҳои дохилӣ ва беруна, ки ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ таъсир мерасонанд ва имконият медиҳанд, то

онҳо дар рушди низоми ипотекии миллӣ ба назар гирифта шаванд, зарур ҳисобида мешавад.

Омилҳои беруна бо рушди робитаҳои хоҷагидорӣ ҳаҷонӣ ва глобализатсияи молиявӣ алоқаманданд. Дар ин шароит ба бозори миллӣ ворид шудани сармояи хориҷӣ ва таъсири он ба рушди бозори қарзӣ дар умум ва бахусус бозори қарздиҳии ипотекии манзилӣ пурзӯр мегардад.

Моҳияти омилҳои дохилӣ ва хусусияти таъсири онҳо ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ имконият медиҳад, то онҳоро ба омилҳо дар микро- ва макросатҳ ҷудо намуд. Омилҳои макросатҳ ҳислати бунёдӣ дошта, ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар давраи дарозмуддат таъсир мерасонанд, манфиатҳои иқтисодии субъектҳо, афзалиятҳои истеъмоли, рафтори онҳоро дар бозори қарздиҳии ипотекаӣ муайян мекунанд ва метавонанд ба тағйироти кулӣ дар он оварда расонанд. Омилҳои асосии гурӯҳи мазкур ҷунинанд:

- Сиёсати давлатӣ, пеш аз ҳама, дар ташкили низоми ҷамъиятию иқтисодии устувор зоҳир мегардад, ки паст кардани сатҳи таваррум, афзоиши пардохтпазирии аҳоли аз ҳисоби даромадҳои хусусӣ, ташаккули бозори рушдкунандаи ғайриманқули истиқоматӣ, баланд бардоштани қобилияти муҳити ҳуқуқӣ барои ҷимояи муносибатҳои молумулқӣ, аз он ҷумла, ба объектҳои ғайриманқули истиқоматиرو таъмин мекунанд.

- Омезиши самтҳои номбаршуда бо сиёсати молиявии самаранок ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ таъсири назаррас мерасонад.

- Сатҳи рушди бозори молиявии миллӣ ва дараҷаи ҳамгироии он ба низоми молиявии ҳаҷонӣ.

Ба ақидаи мо, меъёрҳои муайянкунандаи сатҳи рушди бозори молиявӣ дастрасии манзил барои аҳоли, ҳиссаи қарздиҳии ипотекаӣ дар ММД кишвар, ғунҷоиши бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, ки қобилияти бо захираҳои молиявӣ таъмин кардани қарздиҳии ипотекии манзилро дошта бошад, шуда метавонанд. Аз ин нуқтаи назар, бозорҳои рушдкарда ва рушдкунандаро ҷудо намудан мумкин аст.

Дар мамлакатҳои мутараққии дорой иқтисодиёти бозорӣ захираҳои молиявӣ бо роҳи ҷойгиркунии қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ дар бозорҳои фондӣ ба даст оварда мешаванд. Ҷойгиркунии вомбаргҳои ипотекаӣ дар бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман мавҷуд нест. Набудани ин механизми ҷалби захираҳои молиявӣ бо мушкилоти умумии бозори қоғазҳои қиматнок алоқаманд аст.

Дар охир, қайд намудан мумкин аст, ки қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба рушди кишвари мо таъсири созгор мерасонад. Ипотека яке аз омилҳои пурқуввати ташаккули синфи миёнаи ҷамъият ба ҳисоб меравад, зеро ба шаҳрвандон имконияти соҳиб шудан ба манзили истиқомати хусусиро фароҳам меорад.

Новобаста аз афзоиши қарздиҳии ипотекии манзилӣ низоми қарздиҳии ипотекаӣ бо як қатор мушкилиҳо: меъёрҳои баланди фоиз, номукаммалии пояи қонунгузорӣ, нархҳои баланд ба амволи ғайриманқул, ришва, сатҳи пасти маош ва ҳиссаи баланди пардохтҳои ғайрирасмӣ аз тарафи корфармоён рӯ ба рӯ мегардад. Миқёси мушкилиҳо, аҳамияти онҳо барои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳолати саривақтӣ, истифодаи таҷрибаи ҳаҷонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалиро талаб мекунанд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» аз 20 март с.2008. - №364.
2. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1976. Т. 24. Кн. I. – 608 с.
3. Горемыкин, В.А. Ипотечное кредитование: учебник / В.А. Горемыкин. – М.: МГИУ, 2007. – 368 с.
4. Грудцына Л.Ю. Ипотека. Кредит / Л.Ю. Грудцына, М.Н. Козлова. Комментарий жилищного законодательства. – М.: Эксмо, 2006. – 368 с.
5. Деньги. Кредит. Банки: учебник / под ред. Г. Н. Белоглазовой. – М.: Высш. образование, 2009. – 392 с.
6. Довдиенко И.В. Ипотека. Управление. Организация. Оценка: учеб.пособие / И.В. Довдиенко, В.З. Черняк В.З. - Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. - 471 с.
7. Евтух А.Т. Ипотека: теория и практика / А.Т. Евтух. – Луцк: Медиа, 1999. – 467 с.

8. Жилищный кредит (ипотека): учеб.-практическое пособие/Под ред. Ю.Ф. Симонова. – Ростов на Дону: МарТ, 2004. – 223 с.
9. Ипотечное жилищное кредитование: монография / под. ред. И.В. Павловой. - М.: БДЦ-пресс, 2004. – 272 с.
10. Ипотечное кредитование: теория и практика/Под общ. ред. В. Н. Киданова. — М.: Издательский дом «Финансы и Кредит», 2007. — 168 с.
11. Крупин В.О. Ипотечное жилищное кредитование и пути его совершенствования: Автореф. дис. канд. экон. наук/В.О. Крупин. – М.: 2009. – 25 с.
12. Логинов М.П. Теория и методология ипотечного кредитования/ М.П. Логинов, В.А. Татьянников. - Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2005. – 228 с.
13. Разумова И.А. Ипотечное кредитование: учеб. пособие / И.А. Разумова. - СПб.: Питер, 2005. – 208 с.
14. Рахимов Р.Р. Инвестиционные возможности ипотечного жилищного кредитования / С.Х. Хикматов, Р.Р. Рахимов // Вестник университета (РТСУ). – 2020. – №4 (72). – С. 59-67.
15. Современный экономический словарь/ под ред. Б.А. Райзберга, Л.Ш. Лозовского, Е.Б. Стародубцовой. - 2-е изд., испр. - М.: Инфра-М, 1999. – 479 с.
16. Солодилова М.Н. Функционирование механизма формирования финансовых ресурсов ипотечного жилищного кредитования в России: дис. ... канд. экон. наук/М.Н. Солодилова. – Самара, 2014. – 178 с.
17. Хикматов У.С. Анализ современного состояния рынка ипотечного жилищного кредитования в Республике Таджикистан / У.С. Хикматов, Р.Р.Рахимов // Вестник университета (РТСУ). – Душанбе, 2021. - №1 (73). – С. 27-38.

УДК: 338.45:001 (575)

ТАҲЛИЛИ РОБИТАИ МУТАҚОБИЛАИ РУШДИ ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бегматов Ашур Ахманович – н.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.:(+992) 901-21-78-18.

Малоҳати Раҷабалӣ – докторанти (PhD) кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.:(+992) 93 508 08 84.

Дар мақола таносуби рушди иқтисодӣ ва рушди иқтимоӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, алоқамандии онҳо муайян карда мешавад. Муаллифон қайд мекунанд, ки дар ягонагии диалектикии рушди иқтисодӣ ва рушди иқтимоӣ, рушди иқтисодӣ таъсири мустақим дорад ва таъсири рушди иқтимоиро ба рушди иқтисодӣ метавон баръакс арзёбӣ кард.

Хулосаи назариявӣю методологӣ оид ба ягонагӣ ва робитаи мутақобилаи рушди иқтисодӣ ва рушди иқтимоӣ дар заминаи натиҷаҳои таҳлили рушди иқтисодӣ ва иқтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ асоснок карда мешавад. Аз нигоҳи рушди иқтисодӣ, таърихи муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон ба се давра, яъне давраи таназзули трансформатсионӣ, давраи барқароршавӣ ва давраи рушди иқтисодӣ тақсим карда шуда, дар мақола тавсифи онҳо дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ, рушди иқтимоӣ, сармояи инсонӣ, бухрони трансформатсионӣ, баҳши воқеии иқтисод, камбизоатӣ, деиндустрикунонии кишвар, иқтисоди индустриалӣ – инноватсионӣ, нобаробарии даромад, индекси рушди инсонӣ.

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бегматов Ашур Ахманович – к.э.н., профессор кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.:(+992) 901-21-78-18.

Малохати Раҷабалӣ – докторантка (PhD) кафедры экономической теории Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.:(+992) 935080884.

В статье исследуется соотношение экономического роста и социального развития и обосновывается тесная взаимосвязь между ними. Авторы отмечают, что в диалектическом единстве экономического роста и социального развития преобладает экономическому росту, который имеет прямое воздействие на социальное развитие и выступает относительно самостоятельным, а социальное развитие имеет подчиненный характер и воздействует на экономический рост опосредственно через использование человеческого капитала.

Теоретико-методологические выводы авторов относительно единства и взаимосвязи экономического и социального развития подтверждаются результатами проведенного ими анализа экономического и социального развития Республики Таджикистан. С позиции экономического роста, в статье новейшая история Таджикистана делится на три периода (период трансформационного

спада, восстановительный период и период экономического роста) и каждому из них дана характеристика.

Ключевые слова: экономический рост, социальное развитие, человеческий капитал, трансформационный кризис, реальный сектор экономики, бедность, деиндустриализация страны, индустриально-инновационная экономика, неравенство доходов, индекс человеческого развития.

ANALYSIS OF RELATIONSHIP OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Begmatov Ashur Akhmanovich - Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel: (+ 992) 901-21-78-18.

Malohati Rajabali - doctoral student (PhD) of the Department of Economic Theory of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel: (+ 992) 935080884.

The article examines the relationship between economic growth and social development and substantiates the close relationship between them. The authors note that in the dialectical unity of economic growth and social development, the primacy belongs to economic growth, which has a direct impact on social development and is relatively independent. and social development is subordinate in nature and affects economic growth directly through the use of human capital.

The authors' theoretical and methodological conclusions regarding the unity and relationship of economic and social development are confirmed by the results of their analysis of the economic and social development of the Republic of Tajikistan. From the standpoint of economic growth, the article divides the recent history of Tajikistan into three periods (a period of transformational recession, a recovery period and a period of economic growth) and each of them is characterized.

Key words: economic growth, social development, human capital, transformational crisis, real sector of the economy, poverty, deindustrialization of the country, industrial and innovative economy, income inequality, human development index.

Дар бораи таносуби рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ сухан ронда, бояд қайд кард, ки омилҳои рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ аксар вақт ба ҳам мепайванданд ва дар айни замон метавонанд ба нишондиҳандаҳои ҳам рушди иқтисодӣ ва ҳам рушди иҷтимоӣ таъсир расонанд. Масалан, рушди тичорати хурд ва миёна, аз як тараф, ба афзоиши ММД ва аз тарафи дигар, ба афзоиши даромади пулии аҳоли оварда мерасонад. Ё ин ки рушди сармояи инсониро ҳангоми истифодаи он дар раванди истеҳсолот ҳамчун омилҳои рушди иқтисодӣ дидан мумкин аст. Ҳамзамон, сатҳи рушди сармояи инсонӣ ҳамчун нишондиҳандаи рушди иҷтимоӣ баромад мекунад.

Аз ин рӯ, рушди иқтисодиро аз рушди иҷтимоӣ ҷудо кардан ғайриимкон аст, онҳо бо ҳам алоқаманданд, зеро инсон, ҳамзамон, ҳамчун омил ва ҳадафи асосии рушди иҷтимоӣ баромад мекунад. Таърихи рушди иҷтимоӣ иқтисодии инсоният ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки дар ягонагии диалектикаи рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ афзалият ба рушди иқтисодӣ тааллуқ дорад. Танҳо дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта мо метавонем сатҳи баланди нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоиро мушоҳида кунем. Аз ин рӯ, дар ягонагии диалектикаи рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ таъсири мустақим дорад ва таъсири рушди иҷтимоиро ба рушди иқтисодӣ метавон баръакс арзёбӣ кард.

Дар асоси мулоҳизаҳои дар боло овардашуда, омӯзиши робитаи рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҳлили таъсири рушди иқтисод ба рушди иҷтимоӣ гузаронида мешавад.

Бо дастгирии БРСММ (Барномаи рушди СММ дар Тоҷикистон) дар ҳамкории зич бо вазорату идораҳо, ҷомеаи шахравандӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон фаъолиятдошта соли 2011 ҳангоми таҳияи гузориши таҳлилии «Ҳисоботи миллӣ оид ба рушди инсон: институтҳо ва рушд» тадқиқоти шабеҳ оид ба ҳамбастагии рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ гузаронида шуд. Дар робита бо ҳамбастагии рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар гузориш қайд шудааст, ки «Барои рушди иҷтимоӣи ҷумҳури, динамикаи мусоиди иқтисодӣ оқибатҳои мустақим дорад:

- коҳиши таваррум, барои афзоиши воқеии даромади аҳоли шароит фароҳам меорад. Индекси нархҳои истеъмолӣ (ТНИ) одатан коҳиш меёбанд - аз 36,5% -и соли 2001 то 6,5% дар соли 2010, ки барои афзоиши музди воқеӣ шароит фароҳам меорад.

Музди воқеи нисбат ба соли 2001 аз қариб 3 маротиба дар соли 2006 то 5 маротиба дар соли 2010 афзоиш ёфт;

- 1% рушди иқтисодӣ ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ 0,63% мусоидат мекунад;
- рушди иқтисодӣ бо афзоиши имкониятҳои маблағгузори бучетии соҳаҳои иҷтимоии иқтисодиёт ҳамроҳӣ мекунад»[5].

Аз нигоҳи рушди иқтисодӣ, таърихи муосири Тоҷикистонро (солҳои истиқлоли давлатӣ) ба се марҳила ҷудо кардан мумкин аст:

Марҳилаи I (солҳои 1991-1997) - давраи таназзули трансформатсионӣ дар иқтисод, ки бо бӯхрони системавӣ алоқаманд аст.

Марҳилаи II (солҳои 1997-2014) - давраи барқароршавӣ, ки дар асоси суръати баланди устувори рушди иқтисодӣ, параметрҳои асосии иқтисоди миллӣ то сатҳи 1991 ба даст оварда шуданд;

Марҳилаи III (аз соли 2015 то имрӯз) - давраи рушди иқтисодӣ, ки ба итмом расонидани давраи гузариш ва таъмини фаъолияти пурраи иқтисоди бозорӣ тавсиф карда мешавад.

Бо мақсади муайян намудани робитаи мутақобилаи байни рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дар доираи марҳилаҳои дар боло зикршудаи рушди иқтисоди миллӣ тамоюли рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоиро аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ, ки дар ҷадвалҳои 1,2 ва 3 оварда шудаанд, таҳлил мекунем.

Аз оғози ислохоти бозории солҳои 90-ум. Тоҷикистон ба давраи таназзули иқтисодиёти миллӣ дохил шуд, ки он то соли 1997 идома ёфт. Ин таназзул ҳамчун як таназзули трансформатсионӣ ва ё бӯхрони трансформатсионӣ тавсиф карда шуд. Таҷрибаи аксари кишварҳои, ки дар солҳои 90-ум ба низоми бозорӣ гузаштанд, фарзияи таназзули трансформатсиониро ҳамчун унсури ҷудонашавандаи равандҳои гузариш тасдиқ мекунад. Вале, дар шароити Тоҷикистон бӯхрони трансформатсионӣ ва бӯхрони иҷтимоӣ сиёсӣ дар як вақт ба амал омаданд, ки он ба талафоти назарраси заминаи моддию техникаи соҳаҳои асосии бахши воқеии иқтисод оварда расонид. Ҷанги шахравандӣ ба иқтисодиёти кишварамон ҳисороти азиме расонид, ки оқибатҳои зарар бештар аз 10 млрд доллари амрикоӣ арзёбӣ мешавад [8]. Дар натиҷа, ҳам дар саноат ва ҳам дар хоҷагии қишлоқ рукуди амиқ ба амал омад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991 - 1997 (таназзули трансформатсионӣ)

Нишондиҳандаҳо	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)	100	67,7	56,7	44,6	39,1	32,5	33,1
Маҳсулоти саноатӣ	100	75,7	69,8	52,1	45,0	34,2	33,5
Истеҳсоли молҳои истеъмолии халқ	100	72,1	67,3	40,7	31,3	22,8	20,4
Маҳсулоти кишоварзӣ	100	73,0	70,0	64,0	55,6	52,3	51,0
Аҳоли дар охири сол	100	101,1	101,3	102,3	103,6	104,8	106,7
Давомнокии умр (сол)	100	97,3	88,2	92,7	94,3	95,3	96,4
Шумораи миёнаи солонаи одамоне, ки дар иқтисод кор мекунанд	100	96,9	94,1	94,1	94,0	87,8	90,9
Сатҳи бекорӣ,%	-	0,4	1,1	1,8	2,0	2,6	2,8
Даромади пулии аҳоли	100	38,7	18,5	6,1	9,9	10,9	11,9
Музди воқеӣ	100	51,7	18,4	11,7	5,7	4,9	4,8
Шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳо ба 10 ҳазор аҳоли	100	102,4	98,4	103,2	101,6	102,4	101,6
Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба 10 ҳазор аҳоли	100	94,1	92,2	82,6	62,4	54,1	44,5
Масоҳати умумии манзил барои як нафар, кв. м.	100	93,7	93,7	93,7	95,8	95,8	95,8
Индекси рушди инсон (тибқи усулҳои анъанавӣ ҳисоб карда мешавад) *	100	98,4	95,2	93,3	90,6	87,3	86,8

* ИРИ дар соли 1990 0,709 буд.

Манбаъ: Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2011. – С.10-28.; Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2016. - С.10-19; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С.10-14; Бабаджанов Р.М. Методологические вопросы совершенствования механизма измерения бедности в контексте человеческого развития// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 34-39; Бабаджанов

Р.М., Пирматов Ш.А. Индексы человеческого развития – важнейшей показатель оценки социально-экономического развития страны// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 164-170.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1 дида мешавад, барои солҳои 1991-1997 истехсоли ММД ва маҳсулоти саноатӣ дар кишвар тақрибан 3 маротиба ва истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ 2 маротиба ва истехсоли маҳсулоти ниёзи мардум 5 маротиба кам шудааст. Дар ин замина, сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли ба таври назаррас коҳиш ёфт: даромади пулии аҳоли қариб 10 маротиба ва музди воқеӣ 20 маротиба кам шуд. Бучети давлатӣ ночиз буд (аз 40 то 60 миллион сомонӣ) ва давлат ҳатто уҳдадорихоии иҷтимоии худро дар мавриди пардохти музди меҳнати кормандони бахши бучет иҷро карда наметавонист.

Таназзули трансформатсионӣ дар иқтисодиёт ва равандро манфии ба он алоқаманд дар соҳаи иҷтимоӣ, фарзияи мавҷудияти робитаи мутақобилаи рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ, инчунин бартарии авваларо нисбат ба охири тасдиқ карданд.

Бо мақсади боздоштани таназзули трансформатсионӣ дар иқтисодиёти миллӣ, Ҳукумати кишвар як силсила чорабиниҳоро андешид, ки онҳо ба эътидол овардани вазъи иҷтимоӣ сиёсии кишвар, ноил шудан ба ризоияти миллӣ ва ба эътидол овардани макроиқтисодӣ ва суръат бахшидани ислоҳоти бозор равона карда шуда буданд. Аз ҷумла, тадбирҳо оид ба амалисозии хусусигардонии моликияти давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ, ташаккули асосҳои институтсионалии иқтисоди бозорӣ, ба муомилот баровардани пули миллӣ, гузаштан ба низоми нави бонкӣ ва андоз, инчунин ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ барои гузаронидани ислоҳоти бозор ва рафъи оқибатҳои бухрони системавӣ. Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои номбаршуда, таназзули трансформатсионӣ дар иқтисодиёти миллӣ соли 1997 қатъ карда шуд ва давраи нави барқароршавӣ оғоз ёфт (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1997 - 2014 (давраи барқароршавӣ, 1991 = 100)

Нишондиҳандаҳо	1997	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	33,1	39,1	62,1	85,5	91,8	98,7	106,0	113,1
Маҳсулоти саноатӣ	33,5	42,0	73,2	83,5	88,3	93,3	96,8	101,6
Маҳсулоти кишоварзӣ	51,0	58,0	89,5	122,5	132,1	145,8	156,8	163,5
Аҳоли дар охири сол	106,7	113,8	124,3	138,4	141,8	145,1	148,2	151,7
Давомнокии умр (сол)	96,4	97,3	100,7	103,4	103,4	103,4	104,7	104,7
Шумораи миёнаи солонаи одамоне, ки дар иқтисод кор мекунанд	90,9	88,5	107,1	113,3	114,1	116,2	117,0	118,0
Сатҳи бекорӣ,%	2,8	2,7	2,0	2,1	2,3	2,4	2,3	2,4
Даромади пулии аҳоли	11,9	34,3	130,4	4,5 р	5,5 р	6,9 р	7,6 р	8,3 р
Музди воқеӣ	4,8	6,7	17,9	40,9	45,3	53,8	64,0	70,9
Шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳо ба 10 ҳазор аҳоли	101,6	102,4	154,0	162,9	157,3	151,6	157,3	159,7
Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба 10 ҳазор аҳоли	44,5	56,6	60,2	68,5	70,0	74,0	80,8	94,5
Масоҳати умумии манзил барои як нафар, кв. м.	95,8	95,8	90,5	91,6	92,6	112,6	113,7	114,7
Сатҳи камбизоатӣ,% барои соли дахлдор	83,0	78,0	66,4	45,0	42,0	38,3	36,8	35,3
Индекси рушди инсон (тибқи усулҳои анъанавӣ ҳисоб карда мешавад) *	86,8	91,4	95,9	98,2	99,1	100,0	101,0	102,3

Манбаъ: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2016. – С.10 -28; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С.10-14; Бабаджанов Р.М. Методологические вопросы совершенствования механизма измерения бедности в контексте человеческого развития// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 34-39; Бабаджанов Р.М., Пирматов Ш.А. Индексы человеческого развития – важнейшей показатель оценки социально-экономического развития страны// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 164-170.

Вазифаи асосии давраи барқароршавӣ ин таъмин намудани рушди иқтисодӣ ҳамчун шарт зарурии расидан ба сатҳи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисоди соли 1991 ва ба итмом расонидани гузариш ба иқтисоди бозорӣ мебошад.

Дар давраи барқароршавӣ (1997-2014) ба рушди соҳибкории хурду миёна ва бахши хусусӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар ва ташкили корхонаҳои муштарак, хусусигардонии корхонаҳои миёна ва калони давлатӣ, амиқтар кардани

ислоҳоти бозор дар баҳши кишоварзии иқтисоди миллӣ ва ташкили институтҳои нав, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ мебошанд, диққати асосӣ дода шуда буд.

Дар натиҷа, шаклҳои гуногуни моликият ва шаклҳои идоракунӣ дар иқтисодиёт ҳамчун шартҳои муҳими амали муносибатҳои бозорӣ таъмин ва заминаҳои меъёрии фаъолияти иқтисодӣ ба талаботи иқтисоди бозорӣ, ки ба иҷтимоӣ нигаронида шуда мутобиқ гардонидани шудаанд. Бо мақсади боздоштани раванди деиндустрикунонии кишвар Концепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд ва тадриҷан амалӣ гардид.

Бори аввал таҳия ва татбиқи барномаҳои миллӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ, лоиҳаҳои давлатии инвестиционӣ, ки хусусияти муназзами тағйироти бозорӣ иқтисодиёт ва тағйирёбии онро доранд, амалӣ карда шуданд. Дар ин ҷо бояд нақши Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 дар рушди пешрафтаи иқтисоди миллӣ дар марҳилаи барқароршавӣ махсус қайд карда шавад.

Ҳангоми ҳалли мушкилоти захираҳои маҳдуди молиявӣ, барномаҳои давлатии сармоягузорӣ ва қарзгирӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ аҳамияти доимӣ доштанд. Дар солҳои марҳилаи барқарорсозии рушди иқтисоди миллӣ ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ, грантҳо ва қарзҳо ба таври назаррас афзоиш ёфтанд, ки ин ба татбиқи садҳо лоиҳаҳои инвестиционӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ, хусусан дар саноат, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва соҳаи иҷтимоӣ имкониятҳои фароҳам овард.

Тағйироти институтсионалӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва техникаӣ ва иқтисодӣ, ки дар тӯли солҳои барқароршавӣ дар маҷмуъ ба амал омаданд, боиси дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба роҳ мондани муносибатҳои бозорӣ, ба даст овардани суръати баланди устувори рушди иқтисодӣ ва афзоиши сатҳи некуаҳволии аҳолии гардид, ки онро маълумоти ҷадвали 2 исбот месозад.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 2 дида мешавад, рушди иқтисодӣ мустақиман ба ҳамаи нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Дар баробари рушди иқтисодӣ афзоиши даромади аҳолии, афзоиши музди меҳнати воқеӣ, баланд шудани сатҳи маърифати аҳолии, беҳтар шудани шароити манзил, коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ ва дар маҷмуъ, афзоиши сатҳи зиндагии аҳолии ва индекси рушди инсонӣ ба назар мерасад.

Бо назардошти натиҷаҳои давраи барқарорсозӣ, қайд мекунем, ки ба итмом расонидани он маъноӣ ба даст овардани нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишварро дар сатҳи соли 1991 дошт. Агар мо ин муқарраротро ҳамчун меъёри ба итмом расонидани давраи гузариш қабул кунем, пас метавонем тахмин кунем, ки дар ҷумҳурии мо давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ то аввали соли 2015 ба итмом расидааст. Аммо на ҳама иқтисоддонҳо ба ин хулоса розӣ ҳастанд. Ҳамин тавр, В.М. Кулков бо назардошти масъалаи меъёрҳои ба итмом расонидани давраи гузариш, худӯҳҳо ва марҳилаҳои тағйирёбии он, чунин қайд мекунанд: «Таназули трансформатсионӣ ва афзоиши минбаъда, ки ба барқароркунии расмии сатҳи пеш аз бӯҳрон нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ (ММД, истеъмоли ва ғайра) оварда мерасонад. Вале ин барои муайян кардани анҷомёбии давраи гузариш заминаи кофӣ нест, агар дар давоми рушди назарраси иқтисодӣ ягон навсозии воқеӣ набошад» [4].

Ба андешаи мо, ҳангоми арзёбии анҷомёбии давраи гузариш, дар баробари ноил шудани сатҳи соли 1991, бояд сатҳи рушди институтсионалии иқтисодиёти миллӣ ва аз ӯне, ки ҳамаи ниҳодҳои зарурӣ барои фаъолияти мукаммали иқтисоди бозорӣ фароҳам оварда шудаанд, низ ба назар гирифт. Агар мо ба иқтисоди муносири Тоҷикистон аз наздик шинос шавем, пас ҷавоби он мусбат хоҳад буд, зеро дар он институтҳои асосии иқтисоди бозорӣ, аз ҷумла бозори тақририи қоғазҳои қиматнок ва бозори замин дар шакли бозори шаҳодатномаҳои замин мавҷуд мебошанд.

Аз соли 2015 иқтисоди ҷумҳурӣ ба давраи рушди иқтисодӣ дохил шуд ва сатҳи рушди он аз рӯи тамоми нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ аз сатҳи соли 1991 тамоюли болоравӣ дорад. Ҳамин тавр, дар соли 2019 ММД-и кишвар нисбат ба соли 1991 1,6 маротиба ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ мутаносибан 1,9

ва 2 маротиба афзоиш ёфт. Сатҳи камбизоатӣ дар кишвар дар солҳои 1997-2019 аз 83% то 27,5% коҳиш ёфт. Дар ин давра, нишондиҳандаи умумичаҳони рушди иҷтимоӣ - ИРИ аз 86,8% то 110,2% афзудааст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019 (давраи рушди иқтисодӣ), 1991=100

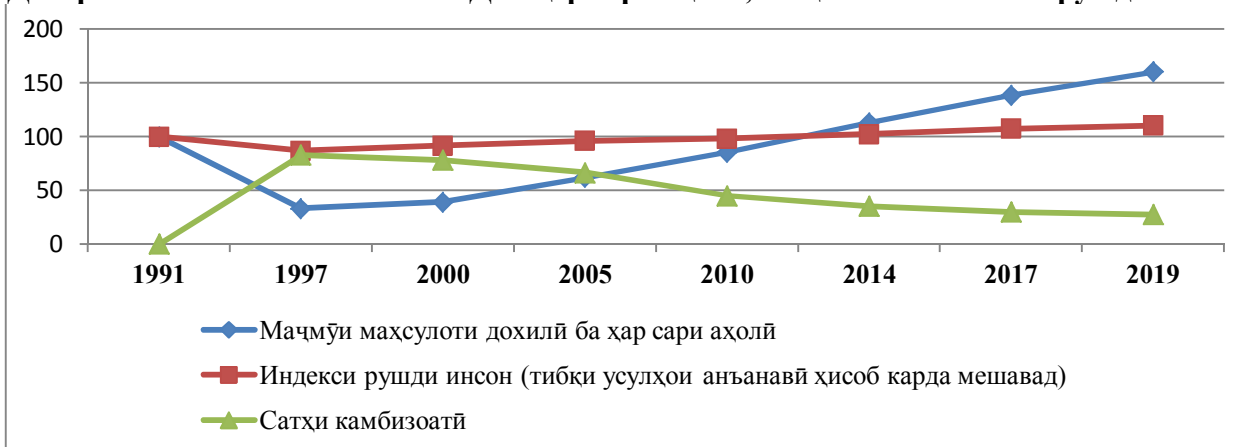
Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	119,9	128,1	138,5	149,1	160,3
Маҳсулоти саноатӣ	113,1	125,9	146,0	177,1	195,8
Маҳсулоти кишоварзӣ	168,7	174,1	183,2	195,6	203,4
Аҳоли дар охири сол	155,0	158,4	162,0	165,5	169,0
Давомнокии умр (сол)	105,0	105,0	106,8	107,0	107,1
Шумораи миёнаи солонаи одамоне, ки дар иқтисод кор мекунанд	120,8	121,1	122,2	123,1	125,0
Сатҳи бекорӣ, %	2,3	2,3	2,2	2,1	2,1
Даромади пулии аҳоли	8,44 м.	9,05 м.	9,19 м.	10,14 м.	11,84 м.
Музди воқеӣ	72,2	74,6	82,7	85,9	86,2
Шумораи донишҷӯёни донишгоҳҳо ба 10 ҳазор аҳоли	166,1	172,3	176,7	187,1	200,8
Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба 10 ҳазор аҳоли	111,0	120,6	126,0	131,5	134,2
Масоҳати умумии манзил барои як нафар, кв. м.	111,6	113,7	114,7	113,7	114,7
Сатҳи камбизоатӣ, % барои соли дахлдор	31,0	30,3	29,8	29,5	27,5
Индекси рушди инсон (тибқи усулҳои анъанавӣ ҳисоб карда мешавад) *	104,5	105,8	107,2	108,7	110,2

Манбаъ: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуи оморӣ. – Душанбе, 2016. – С.10 -28; Тоҷикистон: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С.10-14; Бабаджанов Р.М. Методологические вопросы совершенствования механизма измерения бедности в контексте человеческого развития// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 34-39; Бабаджанов Р.М., Пирматов Ш.А. Индексы человеческого развития – важнейшей показатель оценки социально-экономического развития страны// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 164-170.

Рушди иқтисодӣ дар солҳои 2015-2019 пеш аз ҳама, натиҷаи татбиқи ҳадафҳои стратегии муайяннамудаи Стратегияҳои миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 ва барои давраи то соли 2030 ва гузариши тадриҷии кишвар ба иқтисоди индустриалӣ ва инноватсионӣ мебошад. Ин ба кишвар дар шароити бӯҳронҳои ҷаҳонӣ молиявӣ иқтисодии солҳои 2008-2009 имкон дод, ки афзоиши устувори солонаи ММД-ро дар сатҳи 7% нигоҳ дорад. Ба ин илова кардан лозим аст, ки дар соли 2020, вақте ки дар бисёр кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққи аз сабаби пандемия тақрибан ягон рушди иқтисодӣ таъмин карда нашуд, дар мамлакати мо афзоиши воқеии ММД 4,5%-ро ташкил дод [7].

Мавҷудияти робитаи байни рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоиро натиҷаҳои таҳлили рушди иқтисоди Тоҷикистон дар тамоми давраи истиқлоли давлатӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ тасдиқ мекунанд. Натиҷаҳои ин таҳлил дар диаграммаи 1 ҷамъбаст карда шудаанд, ки вобастагии байни рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоиро ба таври возеҳ нишон медиҳад. Диаграмма нишон медиҳад, ки коҳиши ММД ба ҳар сари аҳоли дар солҳои 1991-1997 боиси коҳиш ёфтани сатҳи рушди инсонӣ ва болоравии сатҳи камбизоатӣ дар ҷомеа гардид, дар ҳоле ки афзоиши ММД ба ҳар сари аҳоли дар солҳои 1997-2019, баръакс, афзоиши индекси рушди инсонӣ ва коҳиши сатҳи камбизоатӣ мусоидат кардааст. Ин ҷо диққатро ба он ҷалб мекунем, ки соли 1991 сатҳи камбизоатӣ ба вуқӯ наомадааст ва бо ноил шудан ба ММД ба ҳар сари аҳоли дар соли 2014 ба сатҳи 1991, тахмин кардан мумкин аст, ки он дар ҷомеа сурат намегирад. Аммо, тавре ки аз диаграмма дида мешавад, ҳатто пас аз расидан ба сатҳи соли 1991 аз рӯи ММД ба ҳар сари аҳоли, сатҳи камбизоатӣ боқӣ монд, гарчанде миқёси он 3 маротиба коҳиш ёфт. Ин вазъ, тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, бо он шарҳ дода мешавад, ки дар иқтисоди бозорӣ, ҷомеа ноғузир дар натиҷаи нобаробарии даромад ба табақаҳои бой ва камбағал тақсим карда мешавад. Аз ин рӯ, яке аз нишондиҳандаҳои муҳими рушди иҷтимоии ҷомеа дар иқтисоди бозорӣ дар баробари нишондодҳои рушди инсонӣ ва сатҳи камбизоатӣ, нобаробарии даромадҳо мебошад.

Диаграмма 1. - Вобастагии ММД ба ҳар сари аҳоли, сатҳи камбизоатӣ ва рушди инсонӣ

Ҳамин тариқ, мавҷудияти робитаи байни рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоиро натиҷаҳои таҳлили рушди иқтисоди Тоҷикистон дар тамоми давраи истиқлоли давлатӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ тасдиқ мекунанд.

Адабиёт

1. Бабаджанов Р.М. Методологические вопросы совершенствования механизма измерения бедности в контексте человеческого развития/Р.М. Бабаджанов// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 34-39.
2. Бабаджанов Р.М. Индексы человеческого развития – важнейшей показатель оценки социально-экономического развития страны/Р.М. Бабаджанов, Ш.А. Пирматов// Таджикистан и современный мир. - 2015. - №6 (49). - С. 164-170.
3. Информационный бюллетень по продовольственной безопасности и бедности. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2017. - С. 98. [Электронный ресурс]. URL: / http: // stat.tj / ru / img / 6801f6a770f7119b986f23cc4bf404fe_1514189115.pdf (дата обращения: 23.09.2021)
4. Кульков В.М. Завершился ли переходный период в экономике России /В.М.Кульков// Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2015. - №4.- С.36-42.
5. Национальный доклад по человеческому развитию: институты и развитие. – 2011. - Таджикистан: институты и развитие. – Душанбе, 2012. - С.82.
6. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020.
7. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мачлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон 26.12.2019 – Душанбе, 2021. – С.4.
8. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. – С.10-28.
9. Раҳмон Эмомалӣ. Уфуқҳои истиқлолият/Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе, 2018. – С.23.

УДК: 331.5 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ

Ҷонмамадов Шермамад Бегмамадович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ ДДМИТ, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, Тел.: 93.443.04.05. E-mail: Shermamad@bk.ru.

Назарзода Наврӯзҷон Назар - унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, 734024, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Айни, 44, Тел.: (+992) 930.22.04.92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявии шугли пурмахсул дар бозори меҳнат ва иқтисодиёт баррасӣ шудааст. Дар давраи муосир шугли пурмахсул унсурҳои муҳими рушди иқтисоди бозорӣ мебошад. Қонуният ва хусусиятҳои рушди шугли пурмахсул бо механизмҳои бозорӣ хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Хусусан, фаъолияти шугли пурмахсул, ки барои ба даст овардани даромад дар шакли музди меҳнат нигаронида шудааст, тақозо ба таҳияи модели иқтисодии даромади аҳолиро дорад. Механизми бозорӣ низоми табиӣ мунтазам, ҷамоҳангсози рушд, амалигардонӣ ва тағйирпазириш бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Бозори меҳнат дар муқоиса бо дигар намудҳои бозори захираҳои молӣ ва бозори истеъмолӣ молҳо ва хизматҳо хусусиятҳои худро дорад.

Тибқи ақидаҳои муҳаққиқон доир ба мафҳуми бозори меҳнат, мафҳумҳои маҳдуд ва васеи бозори меҳнат дар адабиёти иқтисодӣ аз якдигар фарқ мекунад. Мавҷуд ва фаъол гардидани омилҳои ғайринархӣи шугли захираҳои меҳнатӣ ва зиёд будани нақши омилҳои ғайрирақобатӣ хусусияти муҳими бозори меҳнатро дар муқоиса ба дигар намудҳои бозори иқтисодӣ таъкил медиҳад. Дар шароити рақобатпазирии бозори меҳнат шугли пурмахсул - шакли шугли аҳолиест, ки аз ҳисоби меҳнати пурмахсул барои рушди ҷомеа захираҳои бунёд карда мешавад ва барои ҳар корманд даромад меорад, ки барои такрористеҳсоли қувваи корӣ басанда мебошад. Дар шароити шугли пурмахсул барои ҳар фарди ҷомеа, аз ҷумла нафақахӯрон, кӯдакон, маъҷубон, бекорон, донишҷӯёну хонандагон бо даромади кифоятӣ, инчунин хароҷоти гуногуни давлатӣ барои инкишофи муътадили ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад.

Калидвожаҳо: назария, шугл, шугли пурмахсул, модели иқтисодии даромади аҳоли, бозори меҳнат, рушди бозори меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, самаранокӣ ва ҳосилнокии меҳнат, рушди устувори бозори меҳнат, қувваи корӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисоди бозорӣ, бозори захираҳои молӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА

Джонмамадов Шермамад Бегмадович - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли ТГФЭУ. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 93-443-04-05. E-mail: Shermamad@bk.ru

Назарзода Наврузджон Назар - соискатель Института экономики и демографии НАНТ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнаи, 44. Тел.: (+992) 930-22-04-92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

В данной статье рассмотрены вопросы продуктивной занятости на рынке труда и экономики. На современном этапе продуктивная занятость является основным элементом развития рыночной экономики. Закономерность и особенности развития продуктивной занятости связаны с рыночными механизмами хозяйствования. Особенно, деятельность продуктивной занятости, которая направлена на достижение дохода в форме заработной платы, требует разработку экономической модели дохода населения. Рыночный механизм является естественной стабилизированной системой, развитием координации, реализацией и изменяющимся рынком труда. Рынок труда по сравнению с другими видами рынка финансовых ресурсов и потребительского рынка, товаров и услуг имеет свои особенности.

По мнению исследователей в экономической литературе приведены отличительные черты понятий рынка труда, ограниченные и растяжимые понятия рынка труда. Наличие и активность неценовой занятости трудового ресурса и чрезмерная роль неконкурентных факторов по сравнению с другими видами экономического рынка являются особенностями рынка труда. В условиях конкурентоспособности рынка труда продуктивная занятость является формой занятости населения, которая основывается на ресурсах за счет продуктивного труда для развития общества и приносит доход каждому работнику, что является достаточным для воспроизводства рабочей силы. В условиях продуктивной занятости каждый член общества, в том числе пенсионеры, дети, инвалиды, безработные, студенты и школьники с достаточными доходами, а также с различными государственными расходами обеспечиваются для стабильного общественного развития.

Ключевые слова: теория, занятость, продуктивная занятость, экономическая модель дохода населения, рынок труда, развитие рынка труда, трудовые ресурсы, эффективность и продуктивность труда, устойчивое развитие рынка труда, рабочая сила, экономическое развитие, рыночная экономика, рынок финансовых ресурсов.

THEORETICAL BASIS OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT IN LABOR MARKET

Dzhonmamadov Shermamad Begmadovich - doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and International Trade TSFEU, Republic of Tajikistan, 734067, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14, Tel: 93 - 443 - 04 - 05. E-mail: Shermamad@bk.ru

Nazarzoda Navruzjon Nazar - applicant for the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science, Republic of Tajikistan, 734024, Dushanbe, Aini str., 44, Tel. : (+992) 930-22-04-92. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru

This article examines the issues of productive employment in the labor market and the economy. At the present stage, productive employment is the main element of the development of a market economy. The regularity and features of the development of productive employment are associated with market mechanisms of management. Especially, the activity of productive employment, which is aimed at achieving income in the form of wages, requires the development of an economic model of the population's income. The market mechanism is a natural stabilized system, the development of coordination, implementation and a changing labor market. The labor market has a peculiarity in comparison with other types of the market for financial resources and the consumer market for goods and services.

According to researchers, the distinctive features of the concept of the labor market, limited and extensible concepts of the labor market are given in the economic literature. The presence and activity of non-price employment of the labor resource and the excessive role of non-competitive factors in comparison with other types of economic markets are the features of the labor market. In the conditions of the competitiveness of the labor market, productive employment is a form of employment of the population, which, due to productive labor for the development of society, is based on resources and for each employee will bring income and for

the reproduction of the labor force is sufficient. In conditions of productive employment for every person in society, including pensioners, children, disabled people, unemployed, students and schoolchildren with sufficient incomes, various government expenditures are also provided for stable social development.

Keywords: *theory, employment, productive employment, economic model of population income, labor market, labor market development, labor resources, labor efficiency and productivity, sustainable development of the labor market, labor force, economic development, market economy, financial resources market.*

Дар замони муосир рушди устувори бозори меҳнат қисми таркибии рушди иқтисодӣ мебошад. Қобили қайд аст, пеш аз он ки “рушди устувори бозори меҳнат” ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шавад, зарур аст, ки истилоҳи “рушд”-ро аз нигоҳи иқтисодӣ баррасӣ намоем.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ мафҳуми бозори меҳнат ҳамчун унсури муҳими иқтисоди бозорӣ арзёбӣ гардидааст. Қонуният ва хусусиятҳои рушди бозори меҳнат, дар ҳама гуна мавриди баробар бо механизмҳои бозории хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Маҳз механизми бозорӣ низоми табиӣи мунназим, ҳамоҳангсози рушд, амалигардонӣ ва тағйирпазирии бозори меҳнат ба ҳисоб меравад.

Зимнан, бозори меҳнат дар муқоиса бо дигар намудҳои бозори захираҳои молӣ ва бозори истеъмоли молҳо ва хизматҳо хусусиятҳои худро дорад, ки инҳоянд:

Якум, дар бозори меҳнат моле хариду фурӯш карда мешавад, ки вай моли махсус мебошад. Тибқи таҳқиқоти илмӣ як қатор олимони иқтисодӣ, ба сифати объекти хариду фурӯш дар бозори меҳнат - меҳнат, қувваи корӣ ва хизмати меҳнат пешниҳод гардидаанд [6, с. 18]. Бинобар ин, дар аксар мавридҳо, ки сухан дар бораи объекти хариду фурӯш дар бозори меҳнат меравад, бештар меҳнат, қобилият ба меҳнат ё қувваи корӣ, ки аз ҷониби захираҳои меҳнатӣ пешниҳод мегарданд, мавриди баҳсҳои илмӣ қарор дода мешавад. Бояд ибтидо дошт, ки унсури аввалияи аҳди хариду фурӯш дар бозори меҳнат ҳуди мафҳуми “меҳнат” баромад менамояд. Аз ин лиҳоз, дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми “меҳнат”, дар навбати аввал ҳамчун раванд (протсесс) ва баъдан яке аз намуди захираҳои иқтисодӣ истифода бурда мешаванд.

Албатта, истифодаи истилоҳҳои дар боло дарҷгардида на танҳо аз хусусиятҳои таҳқиқоти тарафҳои гуногуни фаъолияти меҳнати одамон асоснок карда шудаанд, инчунин аз рӯйи ҷанбаҳои махсуси истифодабарии истилоҳҳо барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси илмӣ ва амалӣ аз ҷониби муаллифони гуногун шохидӣ медиҳад. Бо вучуди ин, дар ҳама гуна мавриди ҷой доштани равияҳои гуногун доир ба мафҳуми “меҳнат” ва ҷудо намудани нақш ва мақоми он дар фаъолияти ҳаётии инсон, асосгузори нақши меҳнат дар ҳаёти ҳар шахси алоҳида ва дар маҷмӯъ, ҷомеа эътироф карда мешавад. Бахусус, назарияи иқтисодӣ дар навбати аввал мафҳуми меҳнатро ҳамчун яке аз омилҳои асосии истеҳсолот муайян кардааст. Қайд карда мешавад, ки мақсади асосии истеҳсолот, инчунин ҳуди раванди (протсесс) меҳнат ба даст овардани натиҷаи хотимавӣ, яъне натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ, ба монанди истеҳсоли молу хизматҳо дар назар дошта шудааст. Дар ин бобат, яке аз иқтисодчиёни машҳури ҷаҳон К. Маркс мафҳуми меҳнатро ҳамчун фаъолияти мақсадноки инсон, ки барои дигаргунсозии предмети меҳнат ба маҳсулоти тайёр барои қонеъ гардонидани талабот нигаронида шудааст, муайян кардааст.

Тибқи гуфтаҳои боло, мумкин аст ҳисоб намуд, ки меҳнат объекти хариду фурӯш дар бозори меҳнат мебошад. Гарчанде ки дар бозори меҳнат барои корфармо гирифтани натиҷаи муайяни хотимавӣ ҷиҳати ба даст овардани даромад (фоида) дар мадди аввал меистад. Бо вучуди ин, таҷрибаи амалии хориҷӣ пурра эътироф менамояд, ки меҳнат предмети хариду фурӯш дар бозори меҳнат ба ҳисоб намеравад. Бахусус, мутобиқи декларатсияи Филадельфии Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат (1944) масъалаи асосии принципаӣ, ки меҳнат мол намебошад, қайд гардидааст [10, с. 7].

Агарчӣ меҳнат ба сифати мол баромад намояд ва дар бозори меҳнат раванди хариду фурӯш ба вучуд ояд, он гоҳ дар ин раванд фурӯшанда ва харидор, пеш аз ҳама, доир ба амалигардонии меҳнати оянда созиш ҳосил менамоянд, ки дар натиҷа харидор ҳамчун моликиятдори натиҷаҳои меҳнат мегардад. Вай ҳуқуқ дорад ки натиҷаҳои бадастовардашударо соҳибӣ, ихтиёрдорӣ ва истифода намояд. Дар навбати худ, фурӯшанда ба ивази сарфи меҳнати худ музди кор ба даст меорад. Аз ин лиҳоз,

мумкин аст музди корро ҳамчун пардохти ҳаққи меҳнат ҳисоб намуд. Метавон натиҷагирӣ кард, ки дар бозори меҳнат ба таври воқеӣ мубодилаи эквивалентӣ ба амал меояд ва ҳеҷ гуна истисмор ба назар намерасад.

Доир ба ин хусусияти муҳими бозори меҳнат суҳан ронда, мумкин аст қайд намуд, ки меҳнат аз ҳуди инсон ҷудонашаванда аст ва ҳамчун шакли ғайриқонунии ҳаёти мебошад. Аз ин нигоҳ, дар ҷомеаи озодаи сиёсӣ ва иқтисодӣ меҳнат ҳамчун объекти хариду фурӯш баромад карда наметавонад, зеро ки озодаи иқтисодӣ ва сиёсӣ шартҳои зарурии амалигардонии хоҷагии бозорӣ мебошад. Бинобар он, натиҷагирӣ намуд, ки дар бозори меҳнат на ҳуди меҳнат, балки хизмати меҳнат хариду фурӯш карда мешавад. Оид ба ин гуфтаҳо иқтисодшиноси тоҷик Г.Г. Саломова низ ба таври зерин қайд менамояд: “объекти робита, мубодила дар бозори меҳнат хизмати меҳнат баромад менамояд. Корфармо дар бозор хизмати меҳнат, ки қувваи корӣ пешниҳод намудааст, харид менамояд. Аммо, қувваи корӣ аз инсон-корманд ҷудонашаванда мебошад, бинобар онро наметавон фурӯшт” [8, с. 45]. Хариду фурӯши хизмати меҳнат дар шакли кироияи корманд дар шароитҳои муайян - давомнокии рӯзи корӣ, андозаи музди кор, уҳдадорӣҳои вазифавӣ ва ғайра зоҳир мешавад.

Дуҷум, хусусияти дигари бозори меҳнат дар муқоиса ба дигар намудҳои бозори иқтисодӣ ин масъалаи нарх ва нархгузори дар бозори меҳнат мебошад. Нархи меҳнат, тибқи ақидаҳои муайяни олимон, арзиши қувваи кориро ифода намуда, мушаххасгардонии минбаъдаи худро дар мафҳуми музди кор таҷассум менамояд. Аз ин лиҳоз, музди кор ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ модификатсия ва мушаххасии нархи меҳнат мебошад. Бо вучуди ин, бояд таваҷҷуҳ дод, ки миёни мафҳумҳои музди кор ва нархи меҳнат, аз як тараф, алоқамандии зич ҷой дорад, лекин аз тарафи дигар, агар мафҳумҳои мазкурро бодикқат ва амиқ таҳлил карда шавад, он гоҳ бемушкӣ метавон муайян кард, ки онҳо аз ҳамдигар то андозае фарқ мекунанд. Агарчӣ, нархи меҳнат ин мафҳуми бозори меҳнат (қувваи корӣ) мебошад ва дар ҳуди бозори меҳнат ташаққул ёфта, сатҳи тағйирёбии он аз таносуби талабот ба меҳнат ва пешниҳоди меҳнат вобаста мебошад. Музди кор асосан мафҳуми истеҳсолотӣ аст. Вай дар раванди истеҳсолот ташаққул ёфта, сатҳи он на танҳо аз нархи бозорӣи меҳнат, инчунин аз маҷмӯи ҷунин омилҳо, ба монанди мураккабии меҳнат, шароити меҳнат, самаранокӣ ва ҳосилнокии меҳнат ва ғайра вобаста мебошад.

Бахусус, нархи меҳнат то оғози раванди истеҳсолот муайян карда шуда, арзиши қувваи кории сифати муайяно ифода менамояд. Музди кор бошад, баъд аз иҷро карда шудани корҳои муайян вобаста аз миқдор, сифат ва натиҷаҳои бадастовадшуда пардохта мешавад. Нархи меҳнат сатҳи музди меҳнатро ба ҳисоби миёна аз рӯи ин ё он гурӯҳҳои вазифавии кормандон тавсиф менамояд. Музди кор мафҳуми мушаххас буда, шакли фардиро қабул менамояд ва натиҷаи меҳнати конкретии кормандро инъикос менамояд. Бинобар ин, метавон натиҷагирӣ кард, ки мафҳуми музди кор мураккаб ва сернақшаи иқтисодӣ мебошад. Аз нигоҳи корфармо, музди кор ҳамчун унсури хароҷоти (масрафоти) истеҳсоли баромад менамояд. Вобаста ба ин, корфармо доимо кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ҳаҷми музди корро то ҳадди ақал муқаррар намуда, ҳиссаи онро дар маҷмӯи хароҷотҳои истеҳсоли бо мақсади гирифтани фоида кам намояд. Аз нигоҳи корманди кироия бошад, музди кор ҳамчун қисми асосии даромадро ташкил дода, барои барқарорсозии қобилияти меҳнат, қонеъ гардонидани талаботи модӣ ва маънавии корманд ва аҳли оилаи он истифода бурда мешавад. Бинобар ин, корманд бо тамоми қувва саъю талош менамояд, ки соҳиби музди калони кор гардад. Ниҳоят дар натиҷаи манфиатҳои мутақобилии корфармо ва корманди кироия андозаи мушаххасии музди кор ташаққул меёбад. Хуллас, дар бозори меҳнат, вобаста аз таносубии талабот ба меҳнат ва пешниҳоди меҳнат нархи меҳнат ташаққул ёфта, дар ниҳояти ҳалқунанда ба сатҳи музди кор таъсир мерасонад. Албатта, дар ин ҷо суҳан дар бораи сатҳи миёнаи музди кор дар мамлакат, соҳа, ширкат, фирма ва гурӯҳҳои кормандони касбӣ меравад. Ҳамин тавр, метавон натиҷагирӣ кард, ки агар дар бозори меҳнат талабот ба меҳнат нисбат ба пешниҳоди меҳнат афзояд, он гоҳ нархи меҳнат тамоюли болоравиро дорад ва баръакс, агар пешниҳоди меҳнат нисбат ба талабот ба меҳнат афзояд, он гоҳ нархи меҳнат дар бозори меҳнат коҳиш меёбад.

Сеюм, мавчуд ва фаъол гардидани омилҳои ғайринархӣи шуғли захираҳои меҳнатӣ ва зиёд будани нақши омилҳои ғайрирақобатӣ, ки хусусияти муҳими бозори меҳнатро дар муқоиса ба дигар намудҳои бозори иқтисодӣ ташкил медиҳад. Дар ин ҷо, зери муҳтавои омилҳои ғайринархӣи шуғл дар назар дошта шудааст: шароити меҳнат, обрӯи касбӣ (престиж) ва соҳаи фаъолият, муҳити равонӣ дар коллективи меҳнатӣ, таълимоти касбии корманд дар дохил ва хориҷи кишвар, забондонӣ ва ғайра. Зимнан, ба бозори меҳнат давлат тавассути чора ва механизмҳои маъмури ва иқтисодӣ таъсир расонида, танзим мегардонад. Чунин механизмҳои танзимгардонӣ ин андоз ва субсидия, индексатсияи даромадҳо, танзими макроиқтисодии бекорӣ ва таварруми пул (инфлятсия) ва дигарҳо мебошад.

Чорум, хусусияти фарқкунандаи дигари бозори меҳнат ин калон будани нақши институтҳо - қоида ва сохтори ташкилотҳо, ки ба рафтори одамон муस्ताқиман таъсир мерасонад, ба ҳисоб меравад. Мавриди зикр аст, институтҳо, ки дар бозори меҳнат амал менамоянд, ба ду гурӯҳ: шаклӣ (формалӣ) ва ғайришаклӣ (ғайриформалӣ) ҷудо карда мешаванд. Ба институтҳои формалӣ дохил мешаванд: конунгузориҳои меҳнат, сохторҳои давлатӣ, ки доир ба иҷрои қонунҳо дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ масъул мебошанд, иттифоқҳои касаба ва ғайра. Институтҳои ғайриформалӣ - анъана, расму ойин, ахлоқ, одатҳо, ки ба рафтори одамон таъсири муҳим мерасонанд, дар бар мегирад.

Панҷум, номукаммалии таъмини иттилоотӣ дар бораи ҷойҳои холии кор ба иштирокчиёни бозори меҳнат, яъне, эълони ҷойҳои холии кор дар нашрияҳои махсуси матбуот, дар барномаҳои телевизионӣ ва радио доир ба изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон, агентии кадрӣ ва хадамоти давлатии шуғл, ки барои пешниҳоди қувваи корӣ дар сатҳи мукамал мусоидат наменамояд, мебошад.

Шашум, дар бозори меҳнат қиёсан ба дигар намудҳои бозори иқтисодӣ инфрасохтори бозор нақши муҳим мебошад. Бахусус, дар назардошти нақши муҳими иҷтимоии бозори меҳнат, давлат хадамотҳои давлатии шуғлро бунёд менамояд. Ин имконият фароҳам меоварад, барои шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, барои дарёфти ҷустуҷӯи кор мусоидат менамояд.

Зимнан, дар рафти таҳқиқоти илмӣ хусусиятҳои бозори меҳнатро дар муқоиса бо дигар намудҳои бозори иқтисодӣ қайд карда, бояд зикр намуд, ки мафҳуми “бозори меҳнат” яке аз мубрамии масъалаҳои баҳсталаб дар илми иқтисодиёт шуморида мешавад. Дар адабиёти муосири иқтисодии тоҷик ва Иттиҳоди Давлатҳои Муस्ताқил доир ба мафҳуми “бозори меҳнат” равияҳои гуногуни назариявӣ дарҷ гардидаанд. Мувофиқи таърифи муайянкардашудаи Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат, ки онро аксарияти мутахассисони хориҷӣ доир ба меҳнат ва иттифоқҳои касаба эътироф намуданд, “бозори меҳнат - сфераест, ки соҳибкорон ва меҳнаткашон ба таври фардӣ, коллективӣ ё муштарак муносибан ба музди кор ва шароити меҳнат гуфтушунидҳо мебаранд” [8, с.18]. Гарчанде ки дар мафҳуми мазкур, бозори меҳнат ҳамчун сфера дарҷ гардидааст, вале ба ҳисоб гирифта нашудааст, ки ин танҳо қисм ё низоми ягонаи бозори меҳнат буда, аз рӯи гуногуншаклии муносибат ба кироя ва истифодабарӣ, арзёбӣ ва рушди қувваи корӣ фарқ менамояд. Бинобар ин, чунин равия таассуротро доир ба мафҳуми бозори меҳнат то як андоза маҳдуд менамояд.

Аз рӯи равияи дигари муҳаққиқон “бозори меҳнат - механизмест, ки мувофиқагардонии нарх ва шароити меҳнати байни корфармоён ва коркунони кирояро таъмин менамояд” [6, с. 23]. Зикр намудан ба маврид аст, ки танҳо дар асоси тағйирёбии нархи қувваи корӣ ва пешниҳоди шароитҳои меҳнат барои амалигардонии фаъолияти меҳнатӣ, инчунин омилҳои мавҷуданд, ки ба таносуби талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат таъсир мерасонанд. Бо ибораи дигар, шарту шароитҳои дар бозори меҳнат ҷой доранд, ки бо доираи инкишофи қувваи корӣ, шароитҳои одатшавии иҷтимоӣ ва имкониятҳои рушди касбӣ алоқаманд мебошанд. Бинобар ин, тибқи ақидаи мо, муносибати корфармоён ва кормандони кироя танҳо бо як андозаи музди меҳнат, ки онро омилҳои нархӣ номидан мумкин аст, маҳдуд намегардад. Инчунин, омилҳои ғайринархӣ, ба монанди мураккабӣ ва престижи корҳо, муҳити ҷойҳои корӣ, қафолати беҳатарӣ ва рушди соҳиби вазифа гардидан вучуд дорад, ки муस्ताқиман ба

рушди бозори меҳнат таъсир мерасонанд. Дар маҷмӯъ, омилҳои нархӣ ва ғайринархӣ шартҳои дастрасии захираҳои меҳнатӣ ба ҷойи қорӣ мебошад.

Дар идомаи таҳқиқоти равияҳо доир ба мафҳуми бозори меҳнат ҳаминро бояд зикр намуд, ки гурӯҳи дигари мутахассисон диққати асосиро ба мафҳуми бозори меҳнат ҳамчун фазои иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ муайян намуданд. Аз ҷумла, қайд карда мешавад, ки “бозори меҳнат - фазои иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ - сфераи бо қор таъминкуниест, ки дар он харидорон ва фурӯшандагони моли махсус - меҳнат ҳамчун амал менамоянд” [6, с. 18]. Яъне, бозори меҳнатро ҳамчун фазо муоина намуда, дар назар дошта мешавад, ки ин макони муайяност, ки фурӯшандагони қувваи қорӣ ва харидорони меҳнат вомехӯранд.

Бояд тазаққур дод, ки доир ба мафҳуми бозори меҳнат аз тарафи муаллифони сершумор дар адабиёти иқтисодӣ фикру ақидаҳои гуногун пешниҳод шуданд. Албатта, ҳар фикру ақидаҳои пешниҳодгардида мантиқи худро дошта, барои ҳалли вазифаҳои илмӣ ва амалии масъалаҳои ҷойдоштаи бозори меҳнат нигаронида шудаанд.

Ҳамин тавр, ақидаҳои муҳаққиқонро доир ба мафҳуми бозори меҳнат идома дода, метавон зикр намуд, ки мафҳумҳои маҳдуд ва васеи бозори меҳнат дар адабиёти иқтисодӣ дарҷ гардидаанд. Бо маънои маҳдуд бозори меҳнат - сфераи муносибатҳои бозориест, ки механизми талабот ва пешниҳод ба қувваи қорӣ, нархи меҳнат ташаққул ёфта, тақсим ва ҳаракатнокии қувваи қориро вобаста аз рушди инфрасохторҳо таъмин менамояд. Тавре ки В.С. Буланова қайд менамояд: “бозори меҳнат бо маънои маҳдуд ин ҳамчун амалномаи талабот ва пешниҳод буда, дар натиҷаи он сатҳи муайяни музди меҳнат муқаррар карда мешавад ва шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти меҳнатӣ ташаққул меёбад” [2, с. 73]. Зимнан, мумкин аст метавон натиҷагирӣ намуд, ки мафҳуми маҳдуди бозори меҳнат на ҳамаи гуногуншаклии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муносибатҳо, мотивҳо ва манфиатҳо, ки дар низоми бозори меҳнат амал менамоянд, дар бар мегирад.

Бозори меҳнат бо маънои васеъ “низомии муносибатҳои ҷамъиятӣ, (аз ҷумла, муносибатҳои тарафайни қорандони қорӣ ва қорфармоён), меъёрҳои ҳуқуқӣ, гуногуншаклии институтҳои иҷтимоӣ ва омилҳо (аз ҷумла, этноиҷтимоӣ, конфессионалӣ), ки тақрористехсол, мубодила (хариду фурӯш аз рӯи нархҳо тибқи талабот ва пешниҳод) ва истифодаи қувваи қорӣ мебошад”. Хусусияти мафҳуми бозори меҳнати дарҷгардида аз он иборат аст, ки дар он қалимаи “бозор” бо маънои “иқтисоди бозорӣ” қор фармуда шудааст. Мувофиқан, таърифи пешниҳодгардида мумкин аст ҳамчун сфераи меҳнат, ки дар асоси бозорӣ ташкил шудааст, арзёбӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, муҳтаво ва ҷанбаҳои муҳими бозори меҳнатро ба таври муфассал баррасӣ намуда, зарурат ба миён меояд, ки масъалаҳои муҳими назариявии шуғли пурмахсул мавриди таҳқиқот қарор дода шавад. Бояд иброз дошт, ки шуғли пурмахсул унсури асосии низомии шуғл дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Асоси фаъолияти шуғли пурмахсулро, тавре ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030 дарҷ гардидааст, ба даст овардани даромад дар шакли музди меҳнат ё ин ки қоида аз соҳибқорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ташкил медиҳад. Аз муҳтавои шуғли пурмахсул, ки дар Стратегияи мазкур дарҷ гардидааст, метавон ду ҷанбаи муҳими онро қайд намуд, ки инҳоянд:

Якун, аҳолии қобили меҳнат дар бозори меҳнат танҳо ҳамон намуди қореро ҳамчун фаъолияти шуғл қабул менамояд, ки даромад оварад. Даромади ба даст овардашуда бояд ба ноилгардии зиндагии шоистаи аҳли оилаи қоркун мусоидат намояд. Инчунин, даромади аҳоли бояд ба афзоиши истеъмолот ва пасандозҳо мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, модели иқтисодии даромади аҳоли дар шакли зерин инъикос карда мешавад:

$$\text{Даромад} = \text{Харочот} + \text{Пасандоз}$$

Акнун нишондиҳандаҳои модели мазкурро дар асоси маълумоти омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон (2020) мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ҷадвали 1 - Динамикаи даромад ва хароҷоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019*

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
		2015	2016	2017	2018	2019
1	Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8
2	Даромад - ҳамагӣ миллион сомонӣ	25569,8	31373,0	37247,5	41083,9	47986,3
3	Ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли дар як сол, сомонӣ	3025,4	3628,2	3919,7	4550,3	5209,6
4	Хароҷот ва пасандоз - ҳамагӣ, миллион сомонӣ	34968,0	36711,7	38430,6	42346,4	48857,2
аз он ҷумла:						
5	Барои хариди мол ва пардохти пули хизматрасонӣ, миллион сомонӣ	17335,2	17911,3	32205,4	35765,1	41880,7
6	Пардохҳои ҳатмӣ ва андозҳои дигар ва ҷамъоварӣ, млн. сомонӣ	8073,5	3098,7	1996,2	2224,9	2579,4
7	Афзоиши пасандозҳо ва коғазҳои қиматнок, миллион сомонӣ	1553,2	7092,2	6386,8	...	132,8
8	Хароҷот ба ҳисоби миёна ба як нафар, сомонӣ	3907,6	3387,9	3587,8	4639,8	5231,4
9	Афзоиши пасандозҳо ва коғазҳои қиматнок ба як нафар, сомонӣ	181,6	811,2	715,1	...	14,3

Сарчашма: муаллифон дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2020 - саҳифаҳои 20 ва 121 таҳия ва ҳисоб намудааст.

Таҳлили динамикаи нишондиҳандаи даромади аҳоли дар солҳои 2015-2019 тамоюли афзояндагиро дошта, ба ҳисоби миёна солона 17,0 фоиз афзудааст. Гарчанде ки даромад ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли дар ин давраи таҳлилии ҳамагӣ 14,6 фоиз зиёд гардидааст. Дар ҳамин давраи муқоисавӣ динамикаи хароҷот ва пасандоз низ афзуда, суръатафзоии миёнасоллона 11,8 фоизро ташкил медиҳад. Хароҷот ба ҳисоби миёна ба ҳар нафар аҳоли дар солҳои 2015-2019 ба андозаи 7,5 фоиз афзуда, дар ҳамин давраи таҳлилии зиёдшавии пасандозҳо ва коғазҳои қиматнок ба ҳар нафар аҳоли тамоюли коҳишӣ дорад. Ҳамин тавр, таҳлили нишондиҳандаҳои модели иқтисодии даромади аҳоли дар солҳои 2015-2019 имконият медиҳад, ки ба таври зайл натиҷагирӣ карда шавад: Бо вучуди афзоиши даромад ва хароҷоти аҳоли, коҳишҳои пасандозҳо мушоҳида мегардад.

Дуҷум, шуғли пурмахсул дар муқоиса ба дигар шуғлҳои шакли муқобилатӣ менамояд. Ин чунин маъно дорад, ки дар бозори меҳнати кишвар миқдори муайяни ҷойҳои холии кор ҷой дорад, вале бо сабаби паст будани андозаи музди кор аз тарафи бекорон талабот пайдо намегардад. Доир ба ҳолати мазкур маълумотҳои омори бозори меҳнат гувоҳӣ медиҳанд. Дар соли 2019 изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон 10201 нафарро ташкил медиҳад [3].

Ҳамин тавр, дар хотимаи таҳқиқот метавон қайд кард, ки дар шароити рақобатпазирии бозори меҳнат шуғли пурмахсул - шакли шуғли аҳолиест, ки аз ҳисоби меҳнати пурмахсул барои рушди ҷомеа захираҳо бунёд карда мешавад ва барои ҳар корманд даромад меорад, ки барои такрористехсоли қувваи корӣ басанда мебошад. Дар шароити шуғли пурмахсул барои ҳар фарди ҷомеа, аз ҷумла нафақахӯрон, кӯдакон, маъҷубон, бекорон, донишҷӯёну хонандагон бо даромади кифоятӣ, инчунин хароҷоти гуногуни давлатӣ барои инкишофи муътадили ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад.

Адабиёт

1. Абдуллоев Х.А. Бозори меҳнат. Воситаи таълимӣ /Х.А. Абдуллоев. - Душанбе, 2010. – 372 с.
2. Буланова В.С. Рынок труда / В.С. Буланова, Н.А. Волгина. - М: Экзамен, 2000. - 520 с.
3. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2020 – 139с.
4. Джонмамадов Ш.Б. Развитие механизмов регулирования неформальной занятости в переходной экономике (теория, методология, практика). Автореф. дис. д-ра.экон. наук: 08.00.01 /Ш.Б. Джонмамадов. - Душанбе, 2011. - 46 с.

5. Кязимов К.Г. Рынок труда и занятость населения. Учебник для вузов / К.Г. Кязимов. - М.: Перспектива, 2011.
6. Рынок труда и развитие занятости населения: учеб. пособие. Под ред. В.Г. Былков. - Иркутск: Изд – во БГУ, 2017 - 248 с.
7. Рынок труда Учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. "Экономика труда и др. экон. спец". Под редакцией Буданова В.С., Волгина. Н.А. - М.: Экзамен, 2003. – 478с.
8. Саломова Г. Г. Регулирование рынка труда: институциональные подходы /Г.Г. Саломова. - Душанбе: Ирфон, 2006. – 84 с.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030. Душанбе, 2016. - 103 с.
10. Стройкина Н.В. Анализ уровня занятости и безработицы населения Оренбуржья./ Н.В. Стройкина //Методология статистических исследований в бизнесе и социальной сфере: Сб. науч. трудов. - М.: МЭСИ, 2010. – С.45-53.

УДК 338.2

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ВА ТАҲИЯИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Файзуллоев Маишраб Курбоналиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи М.Турсунзода, 30. Тел.: 900-06-88-66. Email: mashrab@mail.ru

Ятимов Амирхон Ҷурахонович - омӯзгори кафедраи технологияҳои иттилоотии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айни, 67. Тел.: 777-01-31-60. Email: sharifkhon88@bk.ru

Муаллифон дар мақола масъалаи самтҳои афзалиятноки иқтисодии илмӣ-техникӣ ва таҳияи низоми идоракунии инноватсиониро дар вилояти Хатлон мавриди баррасӣ қарор додаанд. Қайд шудааст, ки мақсади инкишофи илму технология ба вуҷуд овардани системаи пурсамари дастгирии давлатии рушди илм мебошад, ки он мутамакказардонии неруи илмӣ ба самтҳои Хатлон афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ ва рушди иҷтимоиву иқтисодӣ, суръатбахшии ташиққули инфрасохтори инноватсионӣ ва истифодаи амалии инноватсияҳо, ба вуҷуд овардани технологияҳои рақобатпазир, талабгори коркардҳои илмӣ аз тарафи истеҳсолот, тиҷорат, корфармоён, нуфузи баланд ва ҷозибияти беитари меҳнати илмӣ, ба вуҷуд овардани шароити мусоид барои тайёр кардани олимони ва мутахассисони ҷавон, рушди маориф ва фарҳангро таъмин менамояд ва, дар ниҳояти кор, ба болобурди неруи ақлонии ҷомеа то чунин сатҳе, ки он ба суръат гирифтани пешрафти вилояти Хатлон ва муваффақ шудан ба мақсадҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030-ро дар бар мегирад, боис мезардад. Ба андешаи таҳқиқгарон, вобаста ба самтҳои асосии амалисозии Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2030 тадбирҳои гуногун пешбинӣ карда шудаанд. Албатта, дар ин самт бояд аз тарафи давлат ва сектори хусусӣ чораҷӯӣ карда шавад, ки барои муваффақ шудан ба мақсад ва вазифаҳои ин Стратегия равона шудаанд.

Калидовжаҳо: иқтисод, илм, техника, инноватсия, иқтисод, бизнес-инкубаторҳо, ташиққули, идоракунии, таҳқиқоти илмӣ.

ПРИОРИТЕТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Файзуллоев Маишраб Курбоналиевич - доктор экономических наук, профессор. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзода, 30. Тел.: 900-06-88-66. E-mail: mashrab@mail.ru.

Ятимов Амирхон Джурахонович - преподаватель кафедры информационных технологий БГУ им. Носири Хусрава. Адрес: инд. 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Тел.: 777-01-31-60.

В своей статье авторы обсудили приоритеты развития научно-технического потенциала и развития инновационной системы управления в Хатлонской области. Было отмечено, что целью развития науки и технологий является создание эффективной системы государственной поддержки науки, которая позволит сосредоточить научный потенциал на приоритетных направлениях научных исследований и социально-экономического развития, ускорить формирование инновационной инфраструктуры и практическое применение инноваций. Конкуренентоспособные, востребованные научные разработки со стороны промышленности, бизнеса, работодателей, высокий престиж и большая привлекательность научной работы, создание благоприятных условий для подготовки молодых ученых и специалистов, развития образования и культуры и, в конечном итоге, повышение интеллектуального потенциала общества на таком уровне, которые позволят ускорить прогресс Хатлонской области и достичь целей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан

до 2030 года. По мнению исследователей, в зависимости от основных направлений реализации Стратегии Республики Таджикистан в области науки и технологий до 2030 года планируются различные мероприятия. Конечно, в этом направлении должны идти и государство, и частный сектор, которые нацелены на достижение целей и задач настоящей Стратегии.

Ключевые слова: потенциал, наука, технологии, инновации, экономика, бизнес-инкубаторы, организация, управление, исследования.

PRIORITIES FOR THE USE OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL POTENTIAL AND DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEM IN KHATLON REGION

Fayzulloev Mashrab Ourbonalievich - Doctor of Economics, Professor. Address: Dushanbe, M. Tursunzoda Street, 30. Tel: 900-06-88-66. Email: mashrab@mail.ru.

Ytimov Amirkhon Jurakhonovich - teacher of the Information Technology Department of Kurgan-Tube University named after Nosiri Khusrav. Address: 735140 Bokhtar city, street Ayni 67. Phone: 777-01-31-60

In their article, the authors discussed the priorities of scientific and technical potential and the development of an innovative management system in Khatlon. It was noted that the purpose of the development of science and technology is to create an effective system of state support for the development of science, which will focus the scientific potential in priority areas of scientific research and socio-economic development, accelerate the formation of innovation infrastructure and practical application of innovations, competitive, demanding scientific developments by industry, business, employers, high prestige and greater attractiveness of scientific work, creating favorable conditions for the training of young scientists and professionals, the development of education and culture, and ultimately to increase the intellectual potential of society. such a level that will accelerate the progress of Khatlon region and achieve the goals of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for 2030. According to researchers, depending on the main directions of implementation of the Strategy of the Republic of Tajikistan in the field of science and technology for 2030, various measures are planned. Of course, in this direction should be taken by both the state and the private sector, which are aimed at achieving the goals and objectives of this Strategy.

Keywords: capacity, science, technology, innovation, economics, business incubators, organization, management, research.

Мақсади инкишофи илму технология ба вучуд овардани системаи пурсамари дастгирии давлатии рушди илм мебошад, ки он мутамарказгардонии неруи илмӣ ба самтҳои ба вилояти Хатлон афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ ва пешрафти иҷтимоиву иқтисодӣ, суръатбахшии ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ва истифодаи амалии инноватсияҳо, ба вучуд овардани технологияҳои рақобатпазир, талабгории коркардҳои илмӣ аз тарафи истехсолот, тичорат, корфармоён, нуфузи баланд ва ҷозибияти бештари меҳнати илмӣ, ба вучуд овардани шароити мусоид барои тайёр кардани олимони мутахассисони ҷавон, рушди маориф ва фарҳангро таъмин менамояд ва, дар ниҳояти қор, ба болобурди неруи ақлонии ҷомеа то чунин сатҳе, ки он ба суръат гирифтани пешрафти вилояти Хатлон ва муваффақ шудан ба мақсадҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2030-ро боис мегардад.

Барои муваффақ шудан ба ҳадафи мазкур ҳалли вазифаҳои зерин зарур аст:

- дастгирии давлатии рушди илм ва гузаронидани ислоҳоти идораи давлатӣ дар ин соҳа [1, с.17];

- ворид кардани тағйирот ва тасҳехот дар муқаррар намудани мақоми муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва мувофиқсозии сохтори онҳо;

- муайян намудани самтҳои афзалиятдоштаи илм, мутамарказ гардонидани иқтидори илмӣ ва воситаҳои моддиву техникӣ ба ин самтҳо;

- мутамарказ гардонидани неруи илмӣ ба самтҳои афзалиятдоштаи рушди иҷтимоиву иқтисодии вилоят, маориф ва фарҳанг;

- ба вучуд овардани шароити мусоид барои анҷом додани таҳқиқот аз рӯи самтҳои навтарини илм [7, с.167];

- ташаккули инфрасохтори инноватсионӣ ва дастгирии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи илм ва технологияҳо, фароҳам овардани шароит барои тичоратикунонии натиҷаҳои таҳқиқот;

- инкишофи заминаи моддиву техникӣ илм;

- ҳамгирӣ (интеграция)-и бахшҳои илмҳои академӣ, соҳавӣ ва мактабҳои олий;

- тайёр намудани кадрҳои илмӣ;

- рушди инфрасохтори иттилоотии муосир дар асоси истифодаи технологияҳои пешрафтаи иттилоотиву коммуникатсионӣ;

- инкишофи заминаи моддиву техникӣ нашри асарҳои илмӣ;

- тавсия бахшидани ҳамкориҳои илмӣ ва технологии байналхалқӣ ва баланд бардоштани самаранокии он.

Вобаста ба самтҳои асосии амалисозии Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2030 тадбирҳои гуногун пешбинӣ гардидаанд. Албатта, зарур аст, ки барои муваффақ шудан ба мақсад ва вазифаҳои ин Стратегия аз тарафи давлат ва сектори хусусӣ чораҷӯӣ карда шавад.

Манфиатҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон талаботи навро нисбат ба илм пеш мегузоранд. Вобаста ба ин масъала зарурати ба таври аниқ муайян кардани мақоми ҳуқуқӣ ва вазифаҳои муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳамаи бахшҳои илм дар вилоят бо назардошти мавқеъ ва нақши онҳо дар илм, рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва муваффақ шудан ба мақсадҳои афзалиятдоштаи илмӣ муҳим мебошад [5, с.66]. Инро ба назар гирифта, инвентаризатсия ва аккредитатсияи ҳамаи муассиса ва воҳидҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар вилоят амалкунанда анҷом дода шуд, ки аз рӯи натиҷаҳои онҳо бозсозии сохтори соҳаи илм гузаронида шуда, феҳристи давлатии ташкилотҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бо назардошти тағйироти шаклҳои ташкиливу ҳуқуқии онҳо, шаклҳои моликият ва тобеияти идоравӣ тартиб дода шуда истодааст.

Мураттаб ва мувофиқсозии шабакаи муассиса ва ташкилотҳои илмӣ-таҳқиқотӣ имкон медиҳад, ки захираҳо ба самтҳои афзалиятдоштаи рушди илм, технология ва техника ва баланд бардоштани самаранокии илм мутамарказ гардонидани шаванд.

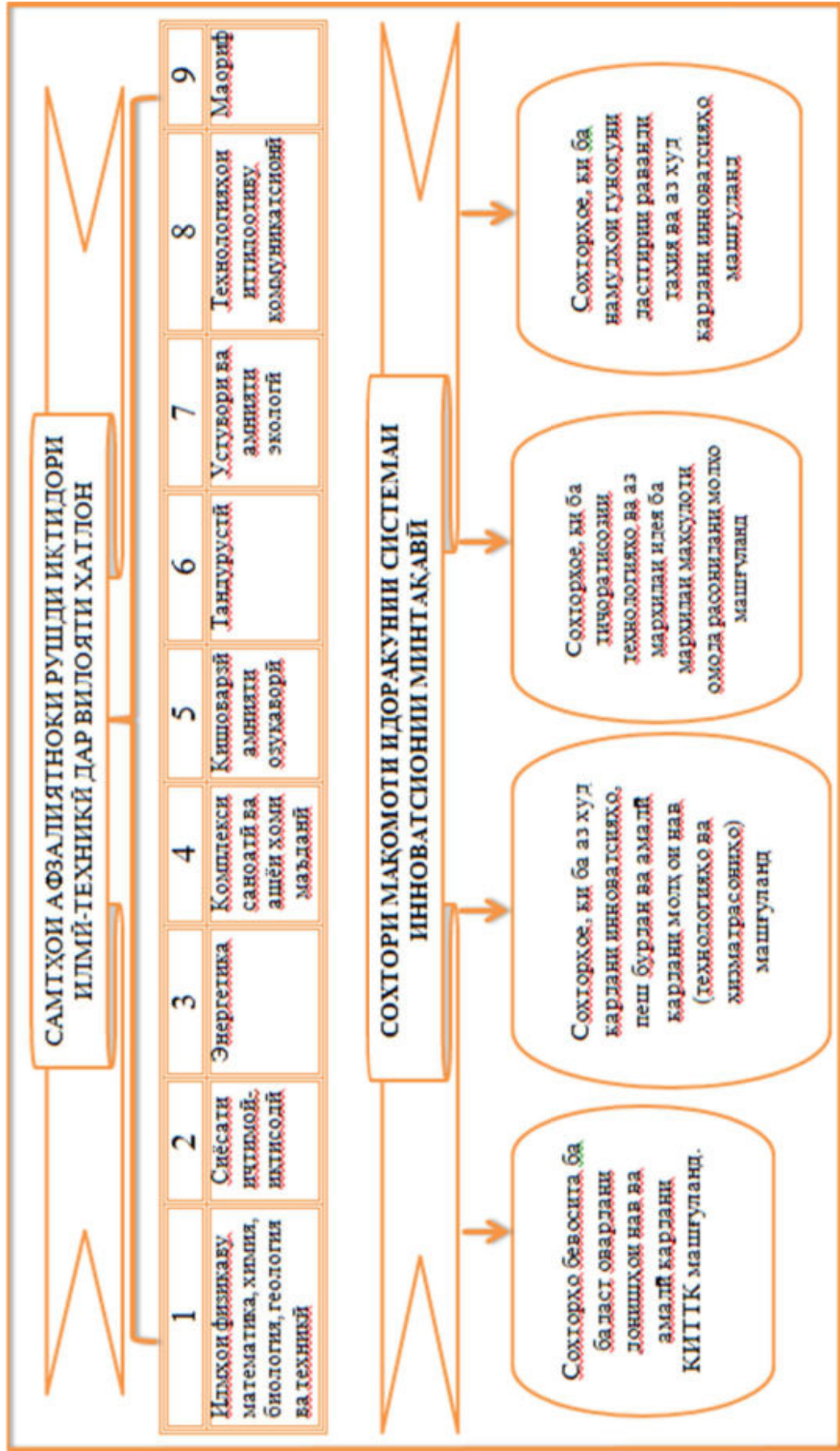
Зарур аст, ки самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ дар вилояти Хатлон бояд аниқ карда шаванд. Зеро ин самтҳо ба рушду нумӯи вилоят мусоидат менамоянд. Дар системаи муассисаҳои таҳсилоти олии миёнаи касбии вилоят дар чунин самтҳои илм: математика, астрофизика, физикаи ҳолатҳои конденсӣ, асосҳои химиявӣву технологияи истифодаи захираҳои ашёи хом, геология, сейсмология, омӯзиши флора-фауна ва захираҳои биологӣ, физиология ва биохимияи растаниҳо, хирургия, гастроэнтерология, психиатрия ва наркология, генетика ва селекцияи пахта ва зироатҳои дигари кишоварзӣ, усулҳои интегратсионии мубориза бар зидди зараррасонандаҳои кишоварзӣ, хокшиносӣ ва агрохимия, таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ, фалсафа, забон ва адабиёти тоҷик марказҳо таъсис дода шуда буданд [9, с. 303].

Вале дар айни замон бо сабаби мавҷудияти масъалаҳои ҷиддӣ, ки ба имкониятҳои маҳдуди маблағгузорӣ ва таҳкими заминаи моддиву техникаи илм алоқаманд мебошанд ва ҳамчунин, бо назардошти суръати ғавқулода баланди рушди илми ҷаҳонӣ рақобати афзоишбандаи мактабҳои илмӣ ва талаботи воқеии рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон, масъалаи беҳад муҳим муайян кардан ва ҷудо намудани самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ дар ояндаи наздик, мутамарказ гардонидани неруи илмӣ ба ин самтҳо, дастгирии мактабҳои ташаккулёфта ва самаранок фаъолияткунандаи илмӣ ва дар як вақт ба вучуд овардани шароити мусоид барои анҷом додани таҳқиқот доир ба бахшҳои наватарин ва тезрушдкунандаи илм мебошад.

Муайян кардани самтҳои афзалиятдошта, нав ва зуд рушд кардаистодаи таҳқиқот имконият медиҳад, ки захираҳои асосӣ ба ин самтҳо равона гардида, заминаи моддиву техникаи илм ба мақсадҳои муайян таҳким ёбад ва кадрҳои илмӣ тарбия карда шаванд.

Ин, дар навбати худ, дар сатҳи муосир анҷом додани корҳои илмӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии коркардҳои илмиро таъмин намуда, ниҳоят, дар амал татбиқи бештар ёфтани натиҷаҳои таҳқиқотро суръат мебахшад. Яъне, дар асоси самтҳои ояндадори афзалиятдошта ва нави таҳқиқот барномаҳои комплексӣ ва мақсаднок ташаккул меёбанд, ки дар онҳо мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, иҷрокунандагон, марҳила ва муҳлатҳои иҷрои кор, ҳаҷм ва манбаъҳои маблағгузорӣ, натиҷаҳои ҷамъдошт, тавсияҳои амалӣ, самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян карда мешаванд.

Дар асоси фикру андешаҳои зикршуда ҷудо намудани самтҳои зерини афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Расми 1. Самтҳои афзалиятнок ва таркиби соҳтори мақомоти идоракунии системаи инноватсионии минтақавӣ
Манбаъ: Таҳияи мӯаллиф

Илмҳои физикаву математика, химия, геология ва техникӣ, махсусан:

- астрофизика: қисмҳои хурди системаи Офтоб, объектҳои наздизаминӣ, ситораҳо ва системаҳои ситорагӣ. Астрономияи берунигалактикӣ [8, с.150];

- физикаи ядро. Физикаи ҳолатҳои конденсӣ. Оптика ва электроникаи квантӣ. Масъалаҳои физикӣ-техникии энергетикаи алтернативӣ;

- бозкоркарди комплекси ашёи хоми маъданӣ ва партовҳои саноатӣ. Химияи пайвастагиҳои координатсионӣ. Химияи пайвастагиҳои аз ҷиҳати биологӣ фаъол. Геохимияи қабати таъшинии замин. Металлҳо ва ҳулаҳои ҳосиятҳои махсусдошта. Мавод барои микроэлектроника. Полимерҳо ва композитҳо. Синтези дорувориҳо ва иловаҳои ғизоӣ.

- канданиҳои фойданок. Маъданҳосилшавӣ ва металлогения. Петрология ва геохимия. Палеонтология ва стратиграфия. Тектоника [3, с.72];

- технологияҳои табиатҳифзкунанда, бозкоркард ва безараргардони партовҳои техногенӣ. Сохтмони гидротехникӣ. Мониторинги захираҳои об ва истифодаи онҳо, тартиб додани балансҳои обӣ. Коркарди натиҷаҳои ҳавзавии истифодаи комплекси захираҳои об.

- мониторинги сейсмологӣ ва баҳодиҳии хатари сеймикӣ. Коркарди усулҳои унификатсионии ҷамъоварӣ, коркард, интиқол ва нигоҳ доштани иттилооти сеймикӣ ва иттилооти дигари геофизикӣ. Назарияи зилзилабардории бино ва иншоот. Усулҳои таҷрибавии зилзилабардорӣ.

- технологияҳои сарфаи энергия. Манбаҳои ғайрианъанавии барқароршавандаи аз нигоҳи экологӣ тозаи энергия, усулҳои табдили онҳо ва захираи энергия (аккумулятсия). Технологияҳои комилан дақиқ ва нанотехнологияҳо. Технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ.

Дар самти илмҳои биологӣ омӯзиш, ҳифз ва истифодаи оқилонаи гуногуншаклии биологӣ, генофонд, захираҳои биологӣ ва гуногуншаклии биологии марзҳои махсусан ҳифзшавандаи вилояти Хатлон зарур аст. Ҳамчунин, омӯзиши таъсири тағйироти иқлим, омилҳои антропогенӣ ва техногенӣ ба гуногуншаклии биологӣ, системаҳои табиӣ экологӣ ва зироатҳои кишоварзӣ, интродуксия ва акклиматизатсияи растаниҳо, такмил додани системаи интегратсионии муҳофизати зироатҳои кишоварзӣ аз зараррасонандаҳо ва ғайраҳо муҳимият доранд.

Бо дастгирии мақомоти иҷроияти ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар якҷоягӣ бо мутахассисони соҳа коркарди агротехнологияҳои пурсамар, истифодаи усулҳои биотехнологияи муосир дар селекцияи навҳои нави зироатҳои кишоварзӣ, парвариши растаниҳо ва истехсоли маводи тухмии солим дар шароити бӯҳрони озукаворӣ зарур аст [4, с.321];

Дар шароити вучуд доштани хатари бемориҳои сирояткунанда, аз ҷумла бемории COVID-19, таҳқиқи илмию техникӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт аз аҳамият холӣ нест.

Ҳамин тариқ, барои баланд бардоштани самаранокии ва ба вучуд овардани шароити ҷиҳати коркард ва истифодаи амалии технологияҳои инноватсионӣ таъсири илм дар рушди иҷтимоиву иқтисодии вилоят ниҳоят зарур аст.

Ба ҳайси афзалиятҳои миллӣ интиҳоб намудани рушди илмию технологӣ ва пешоҳангӣ дар соҳаи дастовардҳои технологӣ ба монанди энергетика, кишоварзӣ, сайёҳӣ, ба ақидаи мо, ба критерияҳои афзалиятҳои миллӣ дар вилояти Хатлон, ки қаблан ифодаи шуда буданд, ҷавобгӯ мебошанд:

– мутобиқат ба афзалиятҳои дарозмуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодӣ (мақсадҳои миллии рушд) ва тақозоҳо;

– мутобиқат ба иқтисодии технологияи андухташуда, ки дар заминаи илмию технологӣ сохта шудааст;

– самаранокии максималии иҷтимоию иқтисодӣ (таносуби максималии самараҳои ба дастоварда ва хароҷот барои ба даст овардани онҳо).

Аввалан, ин афзалиятҳо ба мақсадҳои стратегии дарозмуҳлати рушди илмию иқтисодӣ ва тақозоҳои системавӣ ва Стратегияи рушди мамлакат то соли 2030

мутобиқат мекунад ва бавижа ин соҳаҳо муस्ताқиман ба ҳайси самтҳои имконпазири дастрасии пешоҳангии технологӣ, мутаносибан устувор гаштан дар бозорҳои васеъшаванда ва бозорҳои нав пайдошавандаи минтақа, маҳсулоти аз назари технологӣ пешрафта метавонанд бошанд.

Минбаъд, ин соҳаҳо ба ҳайси системаи бозтавлидкунанда хизмат хоҳанд кард, чунки дар онҳо ҳаҷми калони фаро гирифтани ва натиҷаи татбиқи технологияро, ки ба усулҳои нав тааллуқ доранд интизор шудан лозим аст.

Ба андешаи мо, системаи афзалиятҳои миллии рушди илмию технологӣ ба таври комил ҳамчун критерияи мувофиқат ба иқтидори техникий андухташуда ва ҳам критерияҳои самаранокии максималии иҷтимоию иқтисодӣ ҷавобгӯ мебошад (таносуби максималии самараҳои дастрасӣ ва хароҷот барои дарёфти онҳо).

Хулосае, ки дар боло гуфта шуд, инчунин, дар баҳши назариявӣ ва амалии кор, андешаҳои донишмандон, мутахассисони варзида, инчунин, таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба даст оварда шудаанд, гувоҳӣ медиҳанд, ки бидуни сохтани соҳаи илмӣ-техникии мутобиқаткунанда ба системаи инноватсионӣ (ҳам дар сатҳи милли ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ) кӯшишҳои ҷудогона ва ташаббускорихо натиҷаи мавриди назарро нахоҳанд дод ва захираҳо беҳуда масраф хоҳанд шуд. Шароитҳои ибтидоии рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон ва мақсадҳои ҷудогона, ки бо онҳо системаҳои инноватсионӣ сохта мешаванд, гуногун мебошанд. Масалан, давлати Франция мақсади асосии системаи инноватсионии худро дар сохтани ҷойҳои нави корӣ, Олмон бошад, дар рушди технологияҳои пешрафта мебинанд. Дар айни ҳол мутобиқ ба арзёбии коршиносони аврупоӣ, самаранокии умумии ҳар ду система тақрибан якхела мебошад. Пас, ба ҳайси муқаррароти бунёдии ташаккули системаи инноватсионӣ мутобиқати он ба муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи ҳудуд баромад мекунад.

Сохтани системаи инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз дар соли 2012 ҳамчун самти стратегияи рушди мамлакат дар маҷмуъ ва соҳаи илмию техникий он муайян карда шуда буданд. Аз он давра то ба ҳол унсурҳои ҷудогонаи ин система сохта мешуданд, аммо мутаассифона, на дар алоқамандӣ бо якдигар ва дигар бахшҳои иқтисодиёт.

Дар ҳоли ҳозир таърифи ягонаи системаи инноватсионӣ ва методологияи сохтани он дар вилояти Хатлон мавҷуд нест.

Дар ин кор мо дар зери мафҳуми системаи инноватсионии минтақавӣ маҷмуи муассиса ва ташкилотҳое, ки шакли гуногуни моликият доранд ва дар ҳудуди вилояти Хатлон қарор дошта, ба раванди сохтан ва паҳну паҳши мол (технологияҳо, хизматрасониҳо), инчунин, шароитҳои ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ, ки ба муайян кардани маҷмуи таъсири сиёсати давлатии илмию техникий дар сатҳи вилоят амалишаванда машғуланд, мефаҳмем.

Ҳар кадом аз унсурҳои системаи инноватсионии минтақавиро ба таври муфассал дида мебароем:

1. Сохторҳо бевосита барои ба даст овардани донишҳои нав ва амалӣ кардани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ки аз тарафи институтҳои махсусгардонидашудаи илмӣ-таҳқиқотӣ, муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ, инчунин, корхона ва муассисаҳои вилоятӣ татбиқкунандаи таҳқиқоти илмӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти худ пешниҳод мекунанд, машғуланд.

2. Ба сохторҳое, ки ба аз худ кардани инноватсияҳо, пеш бурдан ва амалӣ кардани молҳои нав (технологияҳо ва хизматрасониҳо) машғуланд, ҳамаи корхона ва муассисаҳои минтақа мебошанд, ки ба татбиқ ва ё ба бозор баровардани моли нав ва ё моли тақмилшуда машғуланд.

3. Дар аксари мавридҳо ба сохторҳое, ки ба тичоратисозии технологияҳо ва аз марҳалаи идея ба марҳалаи маҳсулоти омода расонидани молҳо машғуланд, марказҳои технологияҳои инноватсионӣ, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои трансфери технологияҳо, ассотсиатсияҳои гуногун, иттиҳодияҳо, бошишгоҳҳо ва дигар ташкилотҳое, ки мақсади асосии сохтани онҳо кумак ба корхонаҳои минтақа ва

тичоратисозии технологияҳо иборат мебошад, тааллуқ доранд.

4. Сохторҳои, ки ба намудҳои гуногуни дастгирии раванди таҳия ва аз худ кардани инноватсияҳо машғуланд, маъмулан дар минтақа тавассути агентӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, палатаи савдою саноат, китобхонаҳо, агентии омор ва ғайра муаррифӣ мешаванд.

Дар ҳамин маврид мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии минтақаҳо тавассути сиёсати фаъоли илмию техникаӣ фаъолияти системаи инноватсиониро идора карда, онро ба танзим дароварда, мақсадҳо, стратегия ва афзалиятҳои рушди онро муайян мекунанд.

Ба қатори функсияҳои калидие, ки бояд системаҳои инноватсионӣ иҷро мекунанд, мавридҳои зерин дохил карда шудаанд:

- *ташаққули сиёсати илмӣ-техникаӣ ҳамчун роҳнамо барои ҳамаи унсурҳои системаи инноватсионӣ ва як қисмати нақш ва функсияҳо дар ҷаҳорҷӯби система, инчунин, самти рушд (яъне, мақсадҳои, ки бояд ба даст оварда шаванд) хизмат мекунад;*

- *таъмини пойгоҳи меърию ҳуқуқӣ.* Бо дарназардошти зиёд будани иштирокчиёни системаи инноватсионӣ ва зиддият дар манфиатҳои онҳо, маҷмуи санадҳои меъерӣ ва қонунҳо (дар соҳаи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, стандартҳои техникаӣ ва монанди инҳо), ки фазои шаффоф ва одилнаро барои фаъолият бунёд кардаанд, зарур мебошад;

- *шиносӣ ва интиҳоби афзалиятҳо дар соҳаи таҳқиқоти илмӣ ва бозёфтҳо.* Донишҳои нав ва технологияҳо, ки дар ҷаҳорҷӯби ИИТ сохта мешаванд, бояд истифода шуда, ғойдаи иқтисодӣ оварда, таъсири иҷтимоӣ бирасонанд;

- *сафарбарӣ ва ҷобачокунӣ захираҳо.* Захираҳои (кадрӣ, молиявӣ, моддию техникаӣ ва ғайра) фаъолияти илмию техникаӣ маъмулан маҳдуданд, аз ин рӯ, онҳо бояд ба шакли даркорӣ сафарбар карда шуда, тақсим карда шаванд.

- *пешниҳоди ҳавасмандкунӣ барои рушди инноватсияҳо.* Истифодаи методҳои ҳавасмандкунӣ мустақим ва ғайримустақим дар соҳаи илм ва техника нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни системаи инноватсияи минтақавӣ. Гуфтан бамаврид аст, ки барои ҳавасмандгардонии кормандони соҳаҳои илму маорифи вилоят бо қарори раиси вилояти Хатлон аз 14 феввали соли 2020 вобаста ба эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиши рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф», аз ҷумла устодону олимони, аспирантону докторантону унвонҷӯёну муҳаққиқонӣ эҷодкори муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилояти Хатлон, ки 5 соли охир дар муассисаҳои илму маорифи вилоят фаъолият намуда, ба дараҷаҳои доктор ва номзади илмҳои сазовор гардидаанд, мукофотпулӣ барои дарёфти дараҷаи номзади илм 5 ҳазор сомонӣ ва доктори илм 10 ҳазор сомонӣ муқаррар карда шудааст [2]. Ба андешаи мо, ин амал барои боз ҳам хубтар намудани иқтисодии илмӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии вилоят ва ҷалби ҷавонон ба корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ мусоидат менамояд. Дигар ин ки ғайр аз ҳавасмандии пулӣ ҳавасмандии маънавӣ низ метавонад соҳаро ба дараҷаи муайяни рушд оварда расонад. Ҳамин аст, ки мувофиқи моддаи 33 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» бо мақсади ҳавасмандгардонии кормандони илмӣ, ки ба рушди илму техника саҳм гузоштаанд, чунин шаклҳои ҳавасмандиро пешниҳод намудааст:

- *пешниҳод барои гирифтани ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илму техника;*

- *пешниҳод барои гирифтани мукофотҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;*

- *пешниҳод барои гирифтани мукофотҳои ҳамасола барои таҳқиқоту корҳои беҳтарини илмӣ, дастовардҳои барҷаста дар соҳаи илм.*

Дастгирии рушди соҳаҳои нави (технологияҳои пешрафта) саноат ва соҳаи хизматрасонӣ. Фаъолнокии инноватсионӣ ва илмталабии иқтисодиёт аз ҳама бештар аз ҳисоби сохтори вай муайян карда мешавад. Пас, ислоҳоти сохторӣ ба баланд бардоштани ҳиссаи соҳаҳои нав равона карда шуда, барои сохтани иқтисодиёти ҳарчи

бештари илмталаб нақши муҳим мебозад.

Навиштаҳои болоро чамъбаст намуда, метавон хулоса кард, ки системаи мукаммали ба рушди фаъолияти илмию техникӣ равонашуда дар минтақа ҳанӯз дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Дурнамои ояндаи системаи инноватсионии минтақавӣ мутобиқ ба муқаррароти Стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон дар давраи то соли 2021-2025 ба муносибати лоиҳавӣ (проектӣ) алоқаманд аст, яъне амалӣ намудани як қатор лоиҳаҳо, ки аз рӯйи ҳаҷм, самтҳо, иштирокчиён ва натиҷаҳои интизорӣ гуногун мебошанд. Дар айни ҳол, аз ҳама бештар бозёфти лоиҳаи «дӯзанда» (масалан, технопарк, ки концепсияи он дар поёнтар баррасӣ хоҳад шуд), ки аз як тараф, ба сохтани шароитҳои муносиб барои амалӣ намудани фаъолияти илмӣ-техникӣ равона карда шудааст, аз тарафи дигар бошад, ба муттаҳид намудани талошҳои ҳамаи манфиатдорон ба ин парк ва унсурҳои системаи инноватсионии минтақавӣ равона карда шудааст, диққатҷалбкунанда мебошад.

Адабиёт

1. Власенко А.С. Модели государственного управления научно-технической и инновационной политикой / А.С. Власенко // Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика: сб. материалов X-ой Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 17 дек. 2013 г.). - Новосибирск, 2013. - С. 13-17.
2. Қарори раиси вилояти Хатлон аз 14-уми феврал соли 2020 №45
3. Олейник Н.С. Опыт зарубежных стран в развитии инновационной деятельности / Н.С.Олейник // Энергосбережение и водоподготовка. - 2014. - № 2. - С. 66-72.
4. Саидмуродов Ш.М. Анализ эффективности реализации инвестиционных проектов в Хатлонской области /Ш.М. Саидмуродов// Вестник Курган-тибинского государственного университета им. Носира Хусрава. - Курган-тибе, 2017. - №1/4(49). – С. 320-324.
5. Сақун А. С. Национальные стратегии развития технопарков / А.С.Сақун // Экономический анализ: теория и практика. - 2014. - №4. - С.57-66.
6. Талагаева Д.А. Норвегия: государственная научная политика / Д.А.Талагаева // ПОЛИС. Политические исследования. - 2014. - №1. - С.155-165
7. Татаринова, С.М. Япония: система государственной поддержки развития науки / С.М.Татаринова // ПОЛИС. Политические исследования. - 2014. - №1. - С. 166-174.
8. Фридрих И.Е. Актуальные решения в сфере государственной поддержки инноваций за рубежом / И.Е. Фридрих // Управление инновациями: теория, методология, практика: сб. материалов VIII-ой Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 31 марта 2014 г.). - Новосибирск, 2014. - С. 145-150.
9. Файзуллоев М.К. Проблемы развития инновационных процессов в аграрной сфере /М.К.Файзуллоев//Формирование кластерной политики как основы инновационной ориентированности и конкурентоспособности региона: сборник научных статей. - Душанбе: КГУ, 2018. – 303 с.

УДК: 336. 1

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА СИЁСАТИ ТАНЗИМУ НАЗОРАТИ АСӢОР ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Маъдиев Саъдихоҷа - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибиши Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 93-436-90-95.

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибиши Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988-71-76-76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифгон масъалаҳои иқтисодию ҳуқуқии танзиму назорати амалиёти асбориро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудаанд. Рушди иқтисодиётро бе гардиши асбор тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро арзиши тамоми молҳо ва намуди фаъолият бо пул баҳо дода мешавад. Чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити имрӯза доштани асбори миллӣ яке аз нишонаҳои давлатдорӣ мебошад. Аз ин ҳисоб вазифаҳои муҳими сиёсати молиявии давлатҳо устувор нигоҳ доштани қурби асбори миллӣ мебошад. Устувории қурби асбори миллӣ заминаҳои пайдори молиявии иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини талабот бо пули барои муомилот зарурбуда пешбинӣ шудааст, то ин ки баробарии мубодилавӣ дар иқтисодиёти мамлакат риоя гардад. Муаллифгон барои бехтар намудани ин самт якҷанд пешниҳод намудаанд, ки ба назар гирифтани онҳо муфид мебошад.

Калидвожаҳо: воҳиди пулӣ, низоми пулӣ, миқдори пул, ҳаҷми пул ва асъор, таварруми пул, устувориш қурби асъор, музоядаи ғайринақдӣ, қобилияти харидорӣ, таърихи пайдоиши пул, сарватҳои асъорӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОЛИТИКА ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Маъдиев Саъдиходжа - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 93-436-90-95.

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 987-26-10-94. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

В данной статье авторы анализируют экономические и правовые вопросы валютного регулирования и контроля в экономике Республики Таджикистан. Считается, что невозможно представить развитие экономики без валютного потока и его регулирования. Можно отметить, что в современных условиях национальная валюта это один из признаков государственности и одна из важных задач финансовой политики государств является поддержание стабильности национальной валюты. Стабильность курса национальной валюты является важным условием устойчивого развития и стабильности финансовой базой национальной экономики. Денежно-кредитная политика Республики Таджикистан предусматривает денежную массу, необходимую для обращения, чтобы поддерживать равенство обмена в экономике страны. Авторы внесли ряд предложений по улучшению деятельности в данной области.

Ключевые слова: денежная единица, денежная система, количество денег, количество денег и валюты, инфляция денег, стабильность обменного курса, безналичный аукцион, покупательная способность, история происхождения денег, валютные резервы.

THEORETICAL FOUNDATIONS AND POLITICS OF CURRENCY REGULATION AND CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MadievSaadikhoja -, c.e.s., associate professor, head department of accounting of the Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimova Street. Phone: 93-436-90-95.

SharifzodaNurullo Sharif - an assistant of the department of accounting of the Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimova Street. Phone: 987-26-10-94. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

In this article, the authors analyze the economic and legal issues of currency regulation and control in the economy of the Republic of Tajikistan. It is believed that it is impossible to imagine the development of the economy without currency flow and its regulation. It can be noted that in modern conditions the national currency is one of the signs of statehood and one of the important tasks of the financial policy of states is to maintain the stability of the national currency. The stability of the national currency is an important condition for sustainable development and stability of the financial base of the national economy. Monetary policy of the Republic of Tajikistan provides for the money supply necessary for circulation in order to maintain equality of exchange in the country's economy. The authors made a number of suggestions for improving activities in this area.

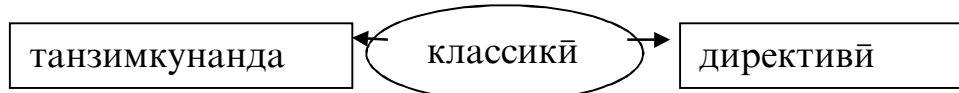
Key words: monetary unit, monetary system, amount of money, amount of money and currency, monetary inflation, exchange rate stability, cashless auction, purchasing power, history of the origin of money, foreign exchange reserves.

Тоҷикистон ҳамчун субъекти байналхалқӣ, давлати мустақилу соҳибистиклол ва дорои сиёсати мустақили асъорию қарзии худ дар арсаи байналхалқӣ эътироф шудааст. Ба созмонҳои бонуфузи молиявии ҷаҳонӣ, аз ҷумла Фонди байналхалқӣ асъор, Бонки ҷаҳонӣ, Бонки таҷдид ва рушди Аврупо ва монанди онҳо равобити дипломатӣ дорад. Чунин муносибат дар асоси шартномаҳои тарафайн сурат гирифта, дар он сиёсати асъорию қарзӣ ба роҳ монда мешавад. Воҳиди пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Сомонӣ” буда, аз соли 2000-ум ба низоми асъории Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил гардидааст. Масъалаҳои зерин ба монанди таъмини устувориш қурби асъор ва гардиши бечунуҷарои он дар ҳудуди мамлақатро ба миён овард. Қайд кардан ба маврид аст, ки таъмини иқтисодиёт бо асъор ва маблағҳои қарзӣ, нигоҳдории сатҳи муътадили таваррум ҷузъҳои асосии сиёсати асъорию қарзӣ ҳисобида мешавад. Дар замони ҳозира назариячиёни сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ дар адабиёти иқтисодӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: монетаристҳо ва ғайримонетаристҳо.

Монетаристон асосан олимони амрикоӣ-Ирвинг Фишер, Альфред Маршал, Артур Сесилем Пигу буда, мувофиқи назарияи онҳо миқдори пули дар муомилотбуда, нарх ва ғаёл шудани болоравии иқтисодиёти мамлакатро дар муддати кӯтоҳ муайян менамояд. Мавқеи монетаристон аз он бар меояд, ки ҳукумат бояд ба иқтисодиёт камтар даҳолат кунад, зеро алоқамандии ҷойдоштаро таҳти назорат гирифтани ғайриимкон мебошад. Аз рӯи назарияи сиёсати монетаристон бояд дар муомилот ҳамон қадар пул вучуд дошта бошад, ки болоравии иқтисодиёт ба таварруми пул ва кам кардани бекорӣ таъмин карда шавад. М.Фридман ва ҷонибдорони он, яъне монетаристон ба он ақидаанд, ки пул дар иқтисодиёт нақши муҳимро иҷро мекунад, бинобар ин, Бонкҳои марказӣ пулро ба муомилот мутаносибан бо афзоиши истеҳсолот пешниҳод кунанд, то ба болоравии таваррум роҳ надиханд [7, 48].

Ғайримонетаристон, ки тарафдорони он асосан аз Ҷон Мейнард Кейнс ва дигар олимони иқтисоддон иборат мебошанд, бар он ақидаанд, ки ҳаҷми пулро дар муомилот кам кардан лозим нест. Барои пешрафти иқтисодиёти мамлакат пул ва қарзро ба иқтисодиёт ба қадри кофӣ пешниҳод кардан зарур аст [5, с. 47].

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ сиёсати асъорию қарзӣ ба сиёсати молиявӣ дохил карда шудааст. Сиёсати молиявӣ яке аз усулҳои ғаёли таъсирбахши иқтисодиёти давлатӣ ба шумор меравад ва ба қадри ҷои бошууру донишманд эҳтиёҷ дорад. Аз таҷрибаи назария ва амалия бармеояд, ки чунин намудҳои асосии сиёсати молиявии давлатӣ ба эътибор гирифта мешаванд:

Расми 1. Намудҳои сиёсати давлатӣ

Дар доираи ин намудҳои сиёсат олимони зиёд, аз ҷумла А.Смит, Д.Рикардо, Ҷ.М. Кейнс тадқиқот гузаронида, фикру ақидаҳои худро баён намудаанд [8, с. 53-54].

Тибқи ақидаи онҳо сиёсати пулию қарзӣ ва асъории давлатро бояд Бонки марказӣ танзим ва назорат намояд. Зиёда аз 70%-и давлатҳои ҷаҳон сиёсати пулию қарзӣ ва асъории худро ба уҳдаи Бонки марказӣ гузоштаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, сиёсати пулию қарзӣ ва асъории худро ба уҳдаи Бонки миллии Тоҷикистон вогузор намудааст. Дар назди ин сохтор тибқи барномаи рушди низоми бонкӣ бояд чораҳои зарурӣ андешада шавад. Таъмини устувории асъори миллий яке аз масъалаҳои асосии низоми бонкӣ мебошад. Таъмини устувории асъори миллий аз маҷмӯи гуногуни омилҳо ва шароитҳои таъсиркунанда вобаста аст. Дар навбати аввал устувории асъори миллий ба омилҳои нархи молҳо ва хизматрасонӣ вобастагии зиҷ дорад. Агар нархҳои молу хизматрасонӣ тамоили болоравиро дошта бошад, қобилияти устувории асъор паст меравад. Қабули чораҳои мушаххас дар ин самт барои таъмини устувории асъори миллий зарур аст. Ҳамин тавр, мақсади асосии сиёсати пулию қарзӣ ва асъории Бонки миллии Тоҷикистон таъмини устувории асъори миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодии харидорӣ ва қурби он нисбати асъорҳои серталаби хориҷӣ мебошад.

Амалиёти хариду фурӯш бо асъори хориҷӣ аз соли 1996 оғоз ёфта, меъёри бозтамвил барои амалиётҳои қарзӣ дар ин сол хеле ғоизӣ паст дошт [6, с. 36-38]. Сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ дар ҳар як мамлақати алоҳида мувофиқи шарт ва шароити иқтисодиёти ин кишвар тартиб дода мешавад. Санади сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ асосан дар тамоми кишварҳои дунё аз тарафи Бонки марказӣ ё Бонки миллии омода мегардад ва бо мувофиқа ба ҳукумати мамлакат ё аз тарафи мақомоти қонунбарори ин кишвар тасдиқ карда мешавад [7, с. 205].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти қонунбарор ин Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар доираи сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ қонунҳои зерин, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёлияти бонкӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор», инчунин, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амал менамояд. Танзим ва назорати асъор аз ибтидо яке аз самтҳои муҳими сиёсати молиявӣ ба ҳисоб мерафт. Муносибатҳои ҷамъиятиро дар

соҳаи танзими асъор ва назорати асъор Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” муқаррар намуда, ҳуқуқу уҳдадорихои резидентҳо ва ғайррезидентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ сарватҳои асъорӣ муайян менамояд. Қонуни мазкур бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз ин Қонун дигар санадҳои меъерии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

“Тадриҷан Бонки миллии Тоҷикистон татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, қисмати асъорӣ он ва танзими механизми қурбгузори пули миллиро бо доллари ИМА ба роҳ мондааст” [6, с. 36].

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июли соли 1997 №763 “Дар бораи таъмини устувории макроиқтисодӣ ва беҳтар кардани фаъолияти бозори асъор” ба вуҷуд додан ва тақмили фаъолияти Биржаи байнибонкии асъор мусоидат намуд ва 23 июли ҳамон сол нахустин музоадаи ғайринақдӣ баргузор гардид.

Дар сиёсати пулию қарзии мамлакат масъалаи таъмини талабот бо пули барои муомилот зарурбада пешбинӣ мешавад, то ин ки баробарии мубодилавӣ дар иқтисодиёти мамлакат риоя гардад. Дар навбати аввал зарур аст, ки сатҳи болоравии нархи молҳо ва хизматрасониҳо барои вақти муайян нигоҳ дошта, дар оянда роҳҳои паст гардонидани он ёфта шавад. Барои ҳалли ин масъала бошад, роҳи асосӣ ва ягона ин афзун гардонии маҷмӯи истеҳсол ва пешниҳоди молҳо мебошад. Яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати молиявии давлатҳо устувор нигоҳ доштани қурби асъори миллии мебошад. Устувории қурби асъори миллии заминаҳои пайдори молиявии иқтисодиёти миллии ба ҳисоб меравад.

“Барои устувории молиявии иқтисодиёти миллии сиёсати асъорӣ, танзими асъорӣ ва назорати асъорӣ зарур аст” [4, с. 34].

Сиёсати асъорию қарзӣ - ин қулли чорабиниҳои давлатиест, ки барои ба танзим даровардани ҳаҷми асъори дар муомилотбада, ҳаҷми қарз, андозаи нархҳо ва сатҳи фоизи қарзӣ, инчунин, назорат барои иҷрои он равона карда шудааст. Мақсади танзими асъор ҳимояи манфиати иқтисодии давлат, амалӣ кардани сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба асъор ва таъмини устувории низоми асъори кишвар мебошад. Назорати асъор, таъмин ва назорати риояи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тартиби муқарраргардидаи анҷоми амалиёти асъорӣ аз ҷониби резидентҳо ва ғайррезидентҳо мебошад [2, с. 8].

Тартиб додани барномаи асъорию қарзӣ барои муайян намудани мақсадҳои умумии сиёсати асъорию қарзӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистон ба таври доимӣ барномаи асъорию қарзиро тартиб дода, аз рӯи иҷроиши он назорат мебарад ва нишондодҳои онро таҳлил намуда, мақсадҳои ояндаро муайян менамояд, аз ин рӯ, ин барнома асос ва таҳкурсии барои тартиб додани сиёсати асъорию қарзии давлат мебошад. Бонки миллии Тоҷикистон вобаста ба мақсадҳои дар пешистода, дар давраи тартиб додани сиёсати асъорию қарзии мамлакат, истифодаи фишангҳои ин сиёсатро интиҳоб ва амалӣ менамояд. Оид ба танзими миқдори асъори дар муомилотбада тадбирҳои зарурӣ меандешад. Мувофиқи моддаи 15-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Бонки миллии Тоҷикистон барои иҷрои вазифаҳои худ дар соҳаи сиёсати пулию қарзӣ воситаю усулҳои гуногунро истифода мебарад.

Дар ҳолатҳои афзудани миқдори асъор дар муомилот Бонкҳои марказӣ (миллӣ) аз фишангҳои сиёсати асъорию қарзӣ истифода намуда, ҳаҷми асъори дар муомилотбадаро танзим ва назорат менамояд. Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ҷиҳати танзими асъори дар муомилотбада тамоми давлатҳои фишангҳои сиёсати асъорию қарзиро ба таври худ истифода менамоянд. Яке дар аввал аз фишангҳои мустақим ва дар навбати дуюм аз фишангҳои ғайримустақим ва баръакс истифода мебарад. Дар баробари фишангҳо яке аз усули зарурӣ ин муайян намудани ҳудуди додани қарз аз тарафи бонкҳои саҳҳомӣ тичоратӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад ва бонкҳо бояд ҳудуди қарздиҳиро риоя намоянд.

Мақсад аз гузаронидани сиёсати асъорию қарзӣ ин ба танзим даровардани иқтисодиёт тавассути нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (фоизи қарз, ҳаҷми асъор, сатҳи нархҳо, суръати гардиши асъор, сатҳи беқурбшави асъор, устувории асъори миллӣ) мебошад.

Маҳз бо ҳамин хотир, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 қайд намуданд, ки дар самти муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ, таъмин намудани фаъолияти босуботи низоми бонкӣ, корхонаҳо ва боз ҳам беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ чораҳои қатъӣ андешида шаванд. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор карда мешавад, ки стратегияи идоракунии молияи давлатиро бо назардошти афзалиятҳои кишвар, иҷрои сифатнокии қисми даромад ва хароҷоти бучет, шаффофияти хароҷоти он, инчунин, пешниҳоди нақшаҳои дурнамои ислоҳот дар ин самтҳо татбиқ намояд.

Бояд зикр кард, ки низоми бонкӣ дар таъмин кардани рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар, бахусус, пешрафти соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, баланд бардоштани иқтидори содироти кишвар, таъсиси ҷойҳои кории нав ва васеъ намудани манбаҳои иловагии даромади бучети давлатӣ нақши муҳим мебозад. Дар давраҳои наздик аз ҷониби низоми бонкӣ ба соҳибкорон ва аҳоли ба маблағи 7 миллиарду 250 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба давраҳои гузашта 201 миллион сомонӣ ё 3 фоиз зиёд мебошад.

Вобаста ба ин, Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки барои зиёд намудани ҳаҷми қарз ба бахши хусусӣ ва махсусан, ба соҳаҳои истехсолӣ, нигоҳ доштани суботи низоми бонкӣ, беҳтар гардонидани сатҳу сифати хизматрасониҳо, омода кардани мутахассисони соҳаи бонқдорӣ ва баланд бардоштани савияи касбии онҳо чораҳои қатъӣ андешад.

Илова бар ин, ба амалияи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар вусъат бахшида, ин тартиб соли 2019 дар пардохти хизматрасониҳо ва низоми савдо ба таври васеъ ҷорӣ карда шавад.

“Соли 2018 ҳаҷми пули нақд дар муомилот маблағи 12,8 млрд сомонино ташкил намуд, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли қаблӣ 12,4 фоиз зиёд аст”[9].

Бонки миллии Тоҷикистон масъули таҳия ва татбиқи сиёсати пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бо мақсади мусоидат ба ҳамкориҳои байниидоравӣ, аз ҷумла мубодилаи иттилоот ва баҳодихии вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи сиёсати пулиро таъсис дод. Кумитаи сиёсати пулӣ мақоми машваратии байниидоравӣ дошта, ба Раёсат тавсияҳо пешниҳод мекунад. Ҳайат, вазифаҳо ва тартиби фаъолияти Кумитаи сиёсати пулӣ бо низомномаи он, ки аз ҷониби Раёсат тасдиқ карда мешавад, муайян мегардад. Бо мақсади истифодаи босамари фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва рушди муътадили нишондиҳандаҳои пулӣ Бонки миллии Тоҷикистон дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои соли оянда таҳия намуда, ҳар сол то 1 ноябр ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд. Бонки миллии Тоҷикистон ҳар се моҳ оид ба вазъи макроиқтисодӣ ва масъалаҳои татбиқи сиёсати пулӣ дар воситаҳои ахбори омма маълумот ба нашр мерасонад.

Дар натиҷаи мушоҳида ва таҳлил, ки дар рушди иқтисод дорои низоми пулӣ, қарзӣ ва бонкӣ буда, таҳти омилҳои гуногуни субъективӣю объективӣ қарор дорад. Таҷрибаи бисёр кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки ҳангоми аз байн рафтани сиёсати асъорӣ фаъолияти иқтисодию иҷтимоии кишвар нигаронкунанда буда, пастшавии сатҳи зиндагии аҳоли ба назар мерасад. Сиёсати асъориро ҳамин тавр ҳамчун ҷузъиёте тасаввур кардан мумкин аст, ки бо воситаи он тамоми узвҳои дигар ба ҳаракат дароварда мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба хотири расидан ба ҳадафҳои ҳазорсолаи худ бояд танзим ва назорати дурусти асъорро ба роҳ монад. Аз назари мо, барои беҳтар гаштани танзим ва назорати асъор истифода намудан аз сиёсати пулию қарзии давлатҳои аврупоӣ, ба эътибор гирифтани сатҳи нокифояи қарздиҳӣ ба соҳибкорони истехсолӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ, додани қарз бо

асъори миллӣ бо фоизи пасттар, инчунин, фароҳам овардани имтиёзҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба соҳибкорони хурд ҳангоми гирифтани қарз ҳатман ба эътибор гирифта шаванд.

Адабиёт

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», ш. Душанбе., №722., 28.06.2011с., 47 с.
2. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор», ш. Душанбе., №964., 13.06.2013с., 12 с.
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 26.12.2018 с. [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/34542> (санаи мурочиат: 15.06.2019 с.).
4. Абдуҳамидова Г. Танзим ва назорати асъор (комплекси таълимӣ-методӣ) / Г.Абдуҳамидова. – Душанбе, 2011. - 231 с.
5. Ашуров Н. Пул, қарз, бонк / Н.Ашуров. – Душанбе, 2011. - 336 с.
6. Бонки миллии Тоҷикистон. Бонкдорӣ ва сиёсати пулию қарзӣ / Бонки миллии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011. - 176 с.
7. Иброҳимов И.Р. Муомилоти пул, қарз ва бонк / И.Р.Иброҳимов, М.А.Ниёзов. - Душанбе: «Ирфон», 2010. - 285 с.
8. Раҳимов З.А. Молия, муомилоти пул ва қарз / З.А.Раҳимов, С.Ш.Қаюмов, Ш.Ҷ.Чураев, С.З. Раҳимова. - Душанбе, 2011. - 270 с.
9. Дурнамои сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019 ва давраи миёнамуҳлат [манбаи электронӣ]. URL: nbt.tj/upload/iblock/759/Durnamo_2019.pdf. (санаи истифодабарӣ: 19.10.2019 с.).

УДК: 339.92

ОСОБЕННОСТИ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ КИТАЯ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Содиқов Метархон Соқибекевич - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета менеджмента и экономического права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

В статье рассматриваются вопросы торгово-экономического сотрудничества Китая со странами Центральной Азии, как фактор развития экономических интеграционных процессов. На основе анализа динамики макроэкономических показателей государств Центральной Азии и Китая показана торгово-экономическое и инвестиционное сотрудничество, а также определены дальнейшие направления развития межгосударственных отношений на пространстве ШОС.

Особое внимание уделено вопросам взаимовыгодного сотрудничества Китая и стран Центральной Азии. Отмечается, что для стран Центральной Азии формирование торгово-экономических отношений с Китаем, который сейчас признан одной из сильнейших стран мира, признано приоритетным направлением экономической политики.

В статье также рассматриваются вопросы финансирования инфраструктурных проектов, эффективное использование транзитного потенциала стран Центральной Азии и его значение для государств-членов ШОС, а также вопросы повышения эффективности использования богатства стран Центральной Азии, на основе использования человеческих и природных капиталов.

Ключевые слова: международная региональная организация, международное сотрудничество, Шанхайская организация сотрудничества, экономическая интеграция, транзитный потенциал, торгово-экономическое сотрудничество, перспективы развития, инвестиции, международные экономические отношения, транспортные коридоры, природные ресурсы и энергетический потенциал.

МАХСУСИЯТИ ҲАМКОРИҶОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДӢ ВА САРМОЯГУЗОРИИ ЧИН БО КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Содиқов Метархон Соқибекевич — номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети менеҷмент ва ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Почтаи электронӣ: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Дар мақола масъалаҳои ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии Чин ва кишварҳои Осиеи Марказӣ ҳамчун омилҳои рушди равандҳои ҳамгириши иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Дар асоси таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои Осиеи Марказӣ ва Чин ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ ва сармоязузорӣ нишон дода шуда, самтҳои минбаъдаи рушди муносибатҳои байнидавлатӣ дар фазои СҲШ муайян карда шудаанд.

Ба масъалаҳои ҳамкориши мутақобилан судманди Чин ва кишварҳои Осиеи Марказӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мешавад. Гуфта мешавад, ки барои кишварҳои Осиеи Марказӣ ташиқули равобиту

тичоративу иқтисодӣ бо Чин, ки ҳоло яке аз кишварҳои тавонои ҷаҳон мебошад, самти афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ эътироф шудааст.

Дар мақола, ҳамчунин, маблағгузорию лоиҳаҳои инфрасохторӣ, истифодаи самараноки иқтисодии транзитии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва аҳамияти он барои кишварҳои узви СХШ, инчунин масъалаҳои баланд бардоштани самаранокию истифодаи сарватҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар асоси истифодаи сармои инсонӣ ва табиӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Созмони байналмилалӣ минтақавӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, Созмони ҳамкорию Шанхай, ҳамгирии иқтисодӣ, иқтисоди транзитӣ, ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, дурнамои руид, сармоягузорию, робитаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, долонҳои нақлиётӣ, захираҳои табиӣ ва иқтисоди энергетикӣ.

FEATURES OF TRADE, ECONOMIC AND INVESTMENT INTERACTIONS OF CHINA WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

Sodikov Metarkhon Sokibekovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Economic Law, Tajik State Financial and Economic University, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Phone: (+992) 935-08-40-76

The article examines the issues of trade and economic cooperation between China and the countries of Central Asia, as a factor in the development of economic integration processes. Based on the analysis of the dynamics of macroeconomic indicators of the states of Central Asia and China, trade, economic and investment cooperation is shown, and further directions for the development of interstate relations in the SCO space are determined.

Particular attention is paid to the issues of mutually beneficial cooperation between China and the countries of Central Asia. It is noted that for the countries of Central Asia, the formation of trade and economic relations with China, which is now recognized as one of the strongest countries in the world, is recognized as a priority area of economic policy.

The article also discusses the financing of infrastructure projects, the effective use of the transit potential of the Central Asian countries and its importance for the SCO member states, as well as the issues of increasing the efficiency of using the wealth of the Central Asian countries based on the use of human and natural capital.

Key words: International Regional Organization, international cooperation, Shanghai Cooperation Organization, economic integration, transit potential, trade and economic cooperation, development prospects, investments, international economic relations, transport corridors, natural resources and energy potential.

В условиях развития экономической интеграции одним из важнейших факторов развития внешнеэкономической деятельности любой страны и региона в целом является углубление торгово-экономических отношений с сильными участниками мирового хозяйства. Для стран Центральной Азии формирование торгово-экономических отношений с Китаем, который сейчас признан одной из сильнейших стран мира, признано приоритетным направлением экономической политики. С другой стороны, Центральная Азия, обладающая колоссальными природными ресурсами, также находится в центре внимания многих крупных держав в частности Китая.

Для Китая страны Центральной Азии из-за наличия природных богатств и благоприятного географического расположения представляет большой интерес. Кроме того, территория Центральной Азии также рассматривается как перспективный рынок сбыта для Китая. Анализ внешнеэкономической деятельности некоторых стран ЦА свидетельствует о том, что торгово-экономическое и инвестиционное сотрудничество с Китаем приобретает благоприятную тенденцию и постепенно увеличивается. В результате Китай становится ключевым и стратегическим партнером всех стран ЦА по экономическому направлению взаимодействия.

С точки зрения нашего исследования следует отметить, что основной сферой сотрудничества Китая со странами Центральной Азии стала сфера добычи, переработки и транспортировки нефти и газа в Китай. Перспективы развития торгово-экономического сотрудничества КНР со странами Центральной Азии связаны с реализацией проектов в рамках китайской инициативы «Один пояс — один путь»[9].

Не вдаваясь в дискуссию об конкретно-экономических источниках экономического роста, можно однозначно утверждать, что внешнеторговые сотрудничества становятся важным фактором развития взаимовыгодного сотрудничества. Анализ внешнеэкономической деятельности показывает, что

торговые отношения между странами ЦА и Китая за последние годы набирают темпы роста.

Таблица 1. - Динамика внешнеторгового оборота Китая со странами Центральной Азии в 2014–2019 гг., млрд. дол[9].

Страна	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Казахстан	22,4	14,3	13,1	18,0	19,9	22,0
<i>в том числе</i>						
<i>экспорт</i>	12,71	8,44	8,29	11,64	11,35	12,73
<i>импорт</i>	9,73	5,85	4,80	6,36	8,54	9,26
Туркменистан	10,5	8,6	5,9	6,9	8,4	9,1
<i>в том числе</i>						
<i>экспорт</i>	0,95	0,82	0,34	0,37	0,32	0,43
<i>импорт</i>	9,52	7,83	5,56	6,58	8,12	8,69
Узбекистан	4,3	3,5	3,6	4,2	6,3	7,2
<i>в том числе</i>						
<i>экспорт</i>	2,68	2,23	2,01	2,75	3,94	5,03
<i>импорт</i>	1,60	1,27	1,61	1,47	2,32	2,18
Киргизия	5,3	4,3	5,7	5,4	5,6	6,3
<i>в том числе</i>						
<i>экспорт</i>	5,24	4,28	5,61	5,36	5,56	6,28
<i>импорт</i>	0,06	0,06	0,07	0,09	0,05	0,07
Таджикистан	2,5	1,8	1,8	1,4	1,5	1,7
<i>в том числе</i>						
<i>экспорт</i>	2,47	1,80	1,72	1,32	1,43	1,59
<i>импорт</i>	0,05	0,05	0,03	0,05	0,08	0,08

Как видно из таблицы № 1, торговый оборот показывает благоприятную тенденцию развития. Анализ показывает, что объем внешнеторгового оборота Китая со странами ЦА на состояние 2019 года составил 46,3 млрд. долларов США. Среди стран ЦА больше всего торговый оборот Китая наблюдается с Казахстаном, составляющий 22,0 млрд дол. На втором месте по данному показателю стоит Туркменистан. Следует отметить, что среди стран ЦА только Туркменистан не является членом ШОС.

С Узбекистаном товарооборот составляет 7,2 млрд. дол., с Киргизией 6,3 млрд. дол., и с Таджикистаном 1,7 млрд. дол. США. Доля товарооборота с Таджикистаном составляет 0,04 процентов от общего объема внешнеторгового оборота. Меньше всего товарооборот среди стран ЦА наблюдается с Киргизией и Таджикистаном. Скромная доля связана с тем, что Таджикистан является страной нетронутых ресурсов.

По мнению независимых экспертов, только 27 процентов природных ресурсов используются в Таджикистане. Значительное количество природных ресурсов еще не освоены. По мнению экспертов ПРООН, развитие регионального сотрудничества в Центральной Азии позволит в ближайшее десятилетие увеличить ВВП этих стран от 50 до 100%. От развития интеграционных процессов выигрывают все страны региона. Однако анализ экономической деятельности показывает, что малые страны больше выигрывают от регионального сотрудничества, чем крупные страны.

Следует отметить, что повышение эффективности использования богатства страны, на основе использования человеческого и природного капитала, является приоритетом экономического развития страны в ближайшие периоды. В рамках программы ШОС Китай может заложить прочную финансовую и инфраструктурную основу для освоения природных ресурсов страны.

Экономические отношения между странами ЦА и Китайской Народной Республикой стремительно развиваются. Центральная азиатский регион географически изолирован. Регион расположен в центре Евразийского континента и удален от мировых морских портов, промышленных центров и важнейших мировых рынков [4, с.170].

В рамках нашего исследования важно подчеркнуть, что расширение масштабов регионального сотрудничества может способствовать увеличению среднегодовых

темпов экономического роста с 3,2 до 4,9%. За счет расширения масштабов регионального сотрудничества увеличится также объём инвестиции, товарооборот и ускорение технического прогресса.

В условиях открытости национальной экономической системы стран ЦА Китаю легче будет освоить природные ресурсы этих стран. Кроме того, Китай выразил заинтересованность в сотрудничестве со странами Центральной Азии в области ядерной энергетики, гидроэнергетики, инфраструктуры, химических заводов и легкой промышленности.

Особое внимание и реализация важных проектов в Центральной Азии привели к быстрому увеличению общего объема китайских инвестиций. Например, в первом десятилетии 2000-х годов финансовые активы Китая в Центральной Азии, включая кредиты, инвестиции и покупку активов, составляли 16,2 миллиарда долларов США. Товарооборот также быстро рос, и за тот же период увеличился в 13,6 раза и составил 20,2 млрд. дол. США. [2, с.116]

Анализ показывает, что участие Китая в реализации инвестиционных проектов в Центральной Азии растет из года в год и становится одним из ключевых партнеров по развитию в регионе. Это подтверждается тем, что за 20 лет после распада Советского Союза товарооборот между республиками Центральной Азии и Китаем вырос более, чем в 30 раз - с 1,508 млн. долларов США в 2001 г. до 46,5 млрд. дол. США в 2019 г. Такой рост позволил Китаю официально заявить на саммите ШОС в Екатеринбурге в июне 2009 г., что президент КНР может предоставить странам ЦА более 10 миллиардов долл. США в долг.

В ноябре 2014 г. президент Китая Си Цзиньпин объявил, что Пекин выделит 40 миллиардов долларов США на расширение транспортной инфраструктуры, которая соединяет Китай с Центральной и Южной Азией. [4, с.69].

Китай готов вложить значительные средства в получение доступа к рынкам и освоение центральноазиатского рынка сырья за счет реализации крупного проекта «Один пояс - один путь». По мнению некоторых ученых и политиков, реализация этого грандиозного проекта обеспечит экономическую гегемонию Китая в мире. Этот проект также приносит большую пользу Республике Таджикистан. Возродив Шелковый путь в рамках программ ШОС, мы можем превратить Таджикистан в транзитную страну.

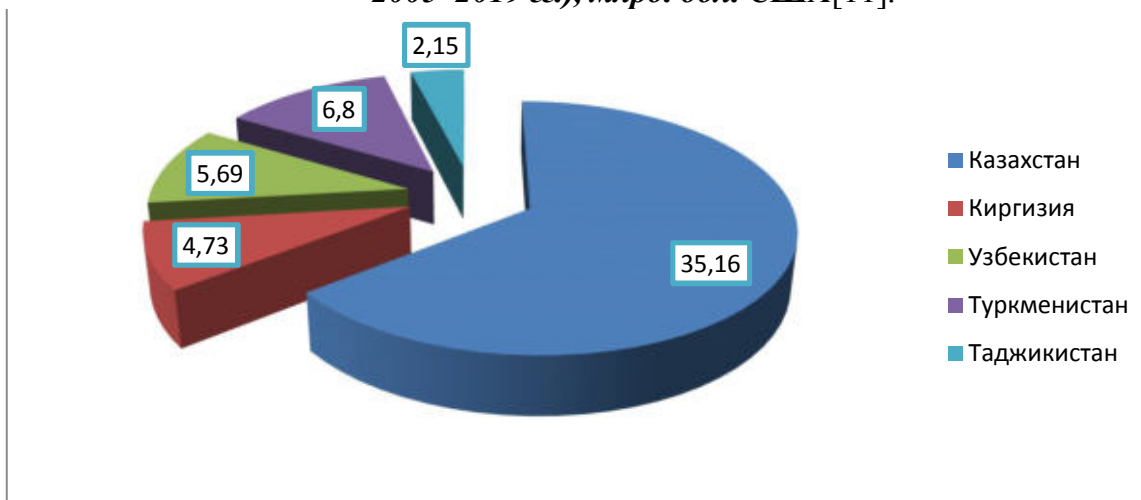
В целом, необходимо отметить, что к началу 2019 г. прямые китайские инвестиции в Центральную Азию достигли 20 миллиардов долларов. Прежде всего, инвестиции в энергетический сектор Центральной Азии стали очень большими. За годы независимости КНР потратила более 30 миллиардов долларов на развитие энергетического сектора Казахстана. В Узбекистане в сфере энергетики инвестировано более 15 миллиардов долларов США. В энергетический сектор Туркменистана потрачено на добычу природного газа 16 миллиардов долларов.

Кроме того, правительство Китая выделило Туркменистану 8 миллиардов долл. США в виде различной экономической помощи и займов. В рамках этого экономического проекта Великого Шелкового пути объем торговли между республиками Средней Азии и Китайской Народной Республикой стремительно увеличивался. Если в 2014 г. реализации проекта с Китаем составил 23,4 миллиарда долларов США, то в 2019 г. этот показатель достигнет 46,5 миллиарда долларов США [4, с.73].

Исходя из вышеизложенного, следует подчеркнуть, что привлечение иностранных инвестиций для стран ЦА является важным фактором развития национальной экономики. Расширение инвестиционного и торгово-экономического сотрудничества положительно влияет на обеспечение экономического роста и конструктивного сотрудничества.

По данным American Enterprise Institute, за период 2005–2019 гг. основной объем инвестиций из Китая в страны Центральной Азии составил 54,5 млрд. дол. США.

Диаграмма №1. - Инвестиции из Китая в экономику стран Центральной Азии (за 2005–2019 гг.), млрд. дол. США[11].

Как показывает диаграмма №1, всего инвестиции из Китая в экономику стран Центральной Азии за 2005–2019 гг. поступило в размере 54,53 млрд. дол. США. Наибольший объем инвестиций вложен в Казахстан, общая сумма которых составила 35,16 млрд. дол. США. На втором месте по данному показателю стоит Туркменистан с 6,8 миллиардами долларов США. Узбекистан привлекли из Китая 5,69 млрд. дол. США, Кыргызстану предоставлено 4,73 млрд. долл. США, а Таджикистан от Китая получил за данный период 2,15 миллиарда доллар США.

Следует отметить, что Китай является главным инвестором в экономику стран Центральной Азии. Наименьшее поступление инвестиций из Китая в страны ЦА наблюдается с Таджикистаном. С другой стороны, анализ показывает, что инвестиции в экономику страны растут из года в год, а участие Китая в экономической деятельности страны увеличивается.

На основе данных анализа, мы можем наблюдать, что с 2012 г. китайская компания China National Building Material Group Corporation совместно с Таджикской алюминиевой компанией приняла участие в создании индустриального технопарка. Цель данного проекта была направлена на развитие алюминиевой промышленности страны, стоимость которого оценивалась в 300 млн. дол. США.

В 2014 г. китайская компания ТВЕА реализовала проект по модернизации ТЭЦ «Душанбе-2», мощностью которого составило 400 МВт. Стоимость данного проекта оценивался в 350 млн. дол. США. В этом же году другая китайская компания Dong Ying HeliInvestment and Development создала предприятие «ТК-Oil. Цель данного совместного предприятия была организация работ по строительству нефтеперерабатывающего завода на территории свободной экономической зоны Дангары. Стоимость данного проекта оценивался в 500 млн. дол. США, с мощностью 1,2 млн. т нефти в год.

В 2019 г. китайская компания China Machinery Engineering Corporation заключила соглашение с ГУП «Таджикская алюминиевая компания» о проведении работ по модернизации алюминиевого завода для выпуска до 300 тыс. т. алюминия в год. Стоимость проекта оценивается в 540 млн. дол [9, с.56].

В целом, необходимо отметить, что Китай, в основном в страны ЦА финансирует сферы энергетики, сельского хозяйства, строительства, транспортной инфраструктуры, а также сферы добычи полезных ископаемых и машиностроение. В нефтегазовой сфере одним из совместных проектов Китая с Центральноазиатскими странами является строительство нефтепровода из Казахстана в Китай, протяженность которого составляет 965,1 км с мощностью 20 миллион нефти в год.

Строительство газопровода из Туркменистана в Китай, которое проходит через территорию Таджикистана, общая протяженность составляет 7,5 тысяч км. Проектная мощность газопровода составляет 55 млрд. м³ природного газа в год. В настоящее

время ведется строительство четвертой нитки газопровода - D, которая пройдет по территории всех стран ЦА. Протяженность газопровода составит 966 км. После завершения строительства и ввода в эксплуатацию нитки D проектная мощность газотранспортной системы «Центральная Азия - Китай» достигнет 85 млрд. м³ природного газа в год [9, с.53].

Китай - один из основных потребителей энергии. Государства Центральной Азии обладают большими энергетическими ресурсами. Добыча и переработка природных ресурсов выгодна всем странам Центральной Азии, а также Китаю. В связи с этим увеличивается участие Китая в добыче и переработке сырья в Центральной Азии.

Кроме того, Китайские нефтегазовые компании существенно усилили свое присутствие на рынке Центральной Азии за счет проведения геологоразведочных работ, выкупа долей в компаниях, владеющих лицензиями на разработку месторождений, участия в создании транспортной инфраструктуры, в проектировании и строительстве газонеперерабатывающих предприятий, а также в реализации нефтепродуктов [7, с.90].

Вхождение Китая в Центральную Азию набирает обороты. Например, только в Кыргызстане работает более 400 крупных китайских компаний. За последние 12 лет государственный долг Кыргызстана перед Китаем увеличился более, чем в 170 раз, достигнув 1,8 миллиарда долларов, или 43% от общего внешнего долга Кыргызской Республики. Вызывает беспокойство и долговая ситуация в Таджикистане. Внешний долг страны превысил 2,9 миллиарда долларов, 60 процентов из которых - долг Китая [4, с.53].

Китай обладает значительными финансовыми ресурсами и способно внести огромный вклад в развитие финансовых отношений в регионе. Следует отметить, что Азиатский банк инфраструктурных инвестиций был создан по инициативе правительства Китая. Его уставной капитал оценивается в 50 миллиардов долларов США.

Китай для увеличения уставного капитала данного банка намерен привлечь ещё 100 миллиардов долларов США. Помимо Китая членами банка являются еще 20 стран, в том числе Казахстан и Узбекистан. Ожидается, что банк станет очень серьезным конкурентом Всемирного банка и Азиатского банка развития, которые находятся под влиянием США и Японии [10, с.103]. Безусловно, увеличение уставного капитала этого финансового института заложит прочную финансовую основу для привлечения инвестиций в страны Центральной Азии.

В целом сегодня Китай считается одним из крупнейших инвесторов во всех регионах мира. Существует даже мнение, что Китай, участвуя в крупномасштабных проектах осваивая рынок сбыта разных регионов, обеспечивает себе экономическую гегемонию в мире. Например, за последние 20 лет Китай вложил в Африку 140 млрд. долл. США.

В Джибути (долг этой страны КНР, как Нигера и Конго уже превышает 25% местного ВВП) в счет процентов за кредит китайцам разрешили поставить военную базу, ведутся переговоры о присутствии солдат Китая в других африканских государствах. Китай уже построил в Африке 12 тыс. км. шоссе и железных дорог, воздвиг 20 морских портов и 80 энергетических объектов. Китай свободно получает выгодные контракты, и куча африканских стран сидит в китайской долговой яме, а китайские торговцы влѣгкую захватывают местные рынки. КНР везет из Африки нефть, алмазы, железную руду, медь, получает сотни тысяч рабочих мест для своих граждан [9, с.103].

Как мы уже упоминали выше, Китай почти освоил рынки всех регионов мира и вносит значительный вклад в развитие мировой экономики. С другой стороны, следует отметить, что реализация масштабных китайских программ с помощью финансирования для развития отдельных стран даст серьезный экономический импульс. Благодаря близости к Китаю государства Центральной Азии могут

эффективно использовать громадный проект «Один пояс - один путь» для успешного ускорения своего экономического роста.

Отметим, что экономическое сотрудничество Китая со странами ЦА развивается через Синьцзянь-Уйгурский автономный район. Столица Синьцзяна - г. Урумчи представляет собой самый отдаленный от морского побережья город в мире. Примечательно, что из 30 географически запертых развивающихся стран и территории, наиболее удалены от моря именно САР (более 4000 км), а также сопредельные и близлежащие Казахстан (3750 км), Кыргызстан (3600 км), Таджикистан (3100 км), и Узбекистан (2950 км). Географическая удаленность от развитых мировых центров потребления и производства является и главной причиной сравнительно слабой развитости этих территории [6, с.15]. Поэтому развитие торгово-экономических отношений государств Центральной Азии с Китаем считается наиболее жизнеспособным вариантом для региона.

Таким образом, для Китая страны ЦА из-за наличия неосвоенных природных ресурсов, энергетического и транзитного потенциала представляет большой интерес. Территория стран Центральной Азии также рассматривается, как перспективным рынком сбыта для производителя номер один в мире.

Вместе с тем представляется логичным вывод о том, что развитие регионального сотрудничества, как показывают исследования, будет способствовать увеличению среднегодовых темпов экономического роста с 3,2 до 4,9%. За счет развития взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества увеличится объём инвестиции, внешнеторговый оборот, экономический рост и ускорение технического прогресса.

Китай сегодня за счет реализации крупного проекта «Один пояс - один путь» готов вложить любые средства в получение доступа к рынкам и освоение центральноазиатского сырья. Китайское финансирование в частности прямые инвестиции в экономику стран Центральной Азии достигли 20 млрд. долларов США. Инвестиции в энергетический сектор Центральной Азии стали очень большими.

Торгово-экономические сотрудничества между странами Центральной Азии и Китая развиваются наиболее быстрыми темпами и становятся важнейшим фактором взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества на площадке ШОС. Кроме того, Китай закладывает прочную основу для развития торгово-экономических отношений между странами Центральной Азии и вносит значительный вклад в развитие финансово-экономической инфраструктуры в регионе.

С другой стороны, бытует мнение, что Китай преследует свои геополитические цели в развитии отношений со странами Центральной Азией, что не соответствует для устойчивого независимого экономического развития. Важно правильно понимать, что независимо от проведения демпинговой политики, развитие торгово-экономических отношений с Китаем является наиболее жизнеспособным вариантом для государств Центральной Азии.

Чтобы снизить зависимость от Китая, страны Центральной Азии должны создать такой механизм, который бы смог обеспечить экономическую, финансовую, продовольственную, энергетическую и производственную безопасность государств Центральной Азии. Подобная инициатива сегодня рассматривается во всех государствах Центральной Азии.

Государствам Центральной Азии необходимо поддерживать высокий уровень экономической независимости за счет устойчивого и эффективного использования своего экономического и природного потенциала. Некоторые ученые экономисты из центральноазиатских государств, придерживаются мнения, что использование совокупного экономического и природного потенциала должен быть точно рассчитан с целью рационального использования в неопределенных условиях мировой экономики.

Большинство стран Центральной Азии являются экспортерами сырья, и такая модель развития не обеспечивает основы для устойчивого развития. В связи с этим страны Центральной Азии намерены превратиться из экспортера сырья в страну,

которая может перерабатывать сырье и стать как страной экспортером готовой продукции на мировом рынке. Кроме того, все страны Центральной Азии, сегодня готовы к серьезным экономическим преобразованиям, а именно индустриализации национальной экономики.

Исследование показывает, что большинство стран Центральной Азии имеют отрицательные торговые отношения с Китаем. Долг Таджикистана и Кыргызстана близок к пороговым значениям безопасности. Только Туркменистан и Казахстан имеют положительную торговлю с Китаем. Чтобы вывести товарооборот на стабильный уровень, необходимо усилить экономическую интеграцию между самими государствами Центральной Азии.

Не вдаваясь в дискуссию об конкретных факторах развития экономической интеграции, можно однозначно утверждать, что торгово-экономические отношения между странами Центральной Азии и Китаем будут и дальше развиваться. Взаимовыгодные отношения, в свою очередь, становятся фактором расширения технологических возможностей государств Центральной Азии. Центральная Азия как регион нетронутых ресурсов в будущем будет играть важную роль в системе мирохозяйственных отношений.

Литература

1. Алимов Р.К. Шанхайская организация сотрудничества: становление, развитие, перспективы: монография/Р.К. Алимов. – Москва. - 2017. - 106 с.
2. Анохов И.В. Проект «Один пояс – один путь»: гармонизация долгосрочных интересов России и Китая / И.В. Анохов, А.П. Суходолов // Вестник МГИМО-Университета. – 2019. -№2.- С. 116-123
3. Аргументы и факты. - № 20 (2113). Май, 2021.- С. 14.
4. Асрорзода У.С. Рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ байни Ҷумҳурии мардумии Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ: диссер. д.и.и. 08.00.14./ У.С. Асрорзода. – Душанбе. - 2021. - 170 с.
5. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан//Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2018. – 340с.
6. Жуков С.В. Центральная Азия и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации: монография// С.В. Жуков, О.Б. Резникова. – Москва: ИМЭМО РАН - 2009. – 180с.
7. Парамонов В.В. Китайское присутствие в нефтегазовой отрасли Казахстана / В.В. Парамонов // Центральная Азия и Кавказ. — 2015. — Т. 18, № 2. — С. 90–102.
8. Саидмуродов Л.Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода: дис. док. экон. наук. 08.00.01. /Л.Х. Саидмуродов. - Душанбе,2005. – 148с.
9. Суходолов Я.А. Торгово-экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии / Я.А. Суходолов. — DOI: 10.17150/2500- 2759.2020.30(1).50-58 // Известия Байкальского государственного университета. — 2020. — Т. 30, № 1. — С. 56 -62.
10. Laurelle M., Peyrouse S. China as a neighbor: Central Asian Perspectives and Strategies / M. Laurelle, S. Peyrouse. Central Asia-Caucasus Institute // Silk road studies Program, 2013. P.103
11. China Global Investment Tracker // American Enterprise Institute and the Heritage Foundation. URL: <https://aei.org/china-global-investment-tracker>.

УДК: 36.1/5

ҶАМЪОВАРИИ АНДОЗ ҲАМЧУН НИШОНДИҲАНДАИ НАЗОРАТИИ АНДОЗ ДАР САТҲИ МИНТАҚА

Ҷумъабоев Хуришед Қодирович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 93 434 85 58, E-mail: andoz-73@mail.ru

Маъмуров Анварҷон Маҳмудҷонович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, мкр-н 17, бинои 1. Тел.: +992 92 768 17 17, E-mail: maturov1974@mail.ru

Дар мақола муаллифон масъалаҳои муҳими низоми андозии амалкунандаи кишвар, яъне ҷамъоварии андоз ва маъмурикунонии онро бо мақсади таъмини пардохти саривақтии андозҳои муқарраршуда дар сатҳи минтақа мавриди таҳлил қарор додаанд. Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки саркашӣ аз пардохти андоз қисми асосии ҳуқуқвайронкунии андозро ташкил дода, дар назди мақомоти андоз масъалаи на танҳо ошкор намудани ҳолатҳои пинҳонкунии даромад ва канорагирӣ аз андозбандӣ, балки дар чорҷӯбаи қонунгузори андозии милли, ҷустуҷӯи роҳҳои нави

пешири он ба миён омадааст. Дар шароити имрӯза қонунгузорию андозии кишвар дар самти таҳкики ва гузаронидани назорати андоз нисбати субъектҳои хоҷагидорӣ бояд тақмил дода шавад.

Калидвожаҳо: низоми андоз, қонунгузорию андоз, ҷамъоварию андоз, назорати андоз, маъмурикунонии андоз, санҷиши андоз, қарзи андоз, ҳисоботи андоз, мезанизми андоз, самаранокию андозбандӣ.

СОБИРАЕМОСТЬ НАЛОГОВ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Джумабаев Хуришед Кадырович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и налогообложения, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 934-34-85-58. E-mail: andoz-73@mail.ru

Маъмуров Анвардҷон Махмудович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и налогообложения, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, г. Худжанд, мкр-н. 17, дом 1. Телефон: + 992927681717, E-mail: mamurov1974@mail.ru

В статье авторы рассматривают важные вопросы действующей налоговой системы страны - сбор и администрирование налогов с целью обеспечения своевременной уплаты налогов на региональном уровне. Анализ показывает, что уклонение от уплаты налогов является одним из основных компонентов налоговых правонарушений, и налоговыми органами необходимо заниматься не только выявлением случаев сокрытия доходов и уклонения от уплаты налогов, но в рамках национального налогового законодательства искать новые способы предотвращения этих явлений. В сложившейся ситуации необходимо совершенствование налогового законодательства страны в части организации и проведения налогового контроля за хозяйствующими субъектами.

Ключевые слова: налоговая система, налоговое законодательство, собираемость налогов, налоговый контроль, налоговое администрирование, налоговая проверка, налоговый недоимок, налоговая отчетность, налоговый механизм, эффективность налогообложения.

TAX COLLECTION AS AN INDICATOR OF TAX CONTROL AT THE REGIONAL LEVEL

Jumaboev Khurshed Kodirovich - Tajik State University of Finance and Economics, candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Taxes and Taxation. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Tell: 934-34-85-58. E-mail: andoz-73@mail.ru

Mamurov Anvardjon Makhmudovich - Tajik State University of Law, Business and Politics, candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Taxes and Taxation. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, mkr. 17, House # 1, Tell: + 992927681717, E-mail: mamurov1974@mail.ru

In the article, the authors consider important issues of the current tax system of the country - the collection and administration of taxes in order to ensure the timely payment of taxes at the regional level. The analysis shows that the tax evasion is one of the main components of tax violations. Therefore, the tax authorities have not only to identify the cases of concealment of income and tax evasion, but also to look for the new ways of prevention these phenomena within the framework of national tax legislation. In this situation, it is necessary to improve the tax legislation of the country in terms of organizing and conducting tax control over the business entities.

Key words: tax system, tax legislation, tax collection, tax control, tax administration, tax audit, tax arrears, tax reporting, tax mechanism, tax efficiency.

Дар шароити муосир воридоти андоз сарчашмаи асосии ташаккули даромади буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ арзёбӣ мегардад, ки ба таъмини иҷрои уҳдадорихо оид ба рушди иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба зиммаи давлат вогузоршуда нигаронида шудааст. Зарурати тавсеаи манбаи андоз дар шароити муосири мураккаби ташаккули буҷетҳо таваҷҷуҳи зиёдро ба масъалаҳои фаъолияти самараноки низоми андоз тақозо менамояд, ки аз бисёр ҷиҳат бо шароити таҳкикию ҳукукию идоракунӣ андозбандӣ ва сифати маъмурикунонии андоз муайян карда мешавад.

Самаранокии маъмурикунонии андоз бо сатҳи ҷамъоварию андоз арзёбӣ карда шуда, ба назар гирифта мешавад, ки сатҳи воридоти андозӣ ва таъмини саривақтии онҳо ба буҷет чун нишондиҳандаи инъикосгари сифати низоми маъмурикунонии андоз баромад менамояд.

Самаранокии фискалӣ воситаи арзёбии самаранокии маъмурикунонии андоз набуда, дар ин замина ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи ҷамъоварию андоз зарур аст, ки:

- харочоти маъмурӣ оид ба ситонидани андозҳо бояд ҳатталимкон кам бошад;
- ташаккули низоми андоз, механизми маъмурикунонии андоз бояд бо ғояи сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат ҳамоҳанг карда шавад;
- низоми андоз бояд ҳатталимкон адолатнок ва самаранок бошад.

Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодӣ, аз ҷумла, низоми маъмурикунонии андоз асоси баланд бардоштани сатҳи ҷамъоварии андоз арзёбӣ мегардад [7, с. 151-154]. Бинобар ин, чунин ҳисобида мешавад, ки низоми маъмурикунонии андоз бо самаранокии фаъолияти мақомоти андоз муайян карда мешавад.

Коркард ва таҳияи меъёрҳои арзёбии ҷамъоварии андозҳо ба корҳои илмӣ олимон [4, с. 3-12], [8, с. 133] бахшида шудаанд.

Аз самарабахшии маъмурикунонии андоз сатҳи ҷамъоварии андоз алоқаманд буда, ҳамзамон, ҷамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи асосии самаранокии маъмурикунонии андоз арзёбӣ мегардад [6, с. 18–22]. Маъмурикунонии андоз, аз нигоҳи мо, ҳамчун ниҳоди таъмини ҷамъоварии андоз, ҷузъи расмиёти идоракунии низоми андоз дар доираи сиёсати андоз, ки муносибатҳои ташкилию ҳуқуқии давлат ва шахсони уҳдадор ифода менамояд, баррасӣ карда мешавад.

Мафҳуми «ҷамъоварии андоз» солҳои 1992 – 1993 вобаста ба коҳиши даромади андозии бучет, бухрони низоми пардохтӣ ва ҳисоббаробаркунӣ ба миён омада, сатҳи ҷамъоварии андоз аз шароит ва омилҳои мухталиф вобастагӣ дорад, аз ҷумла:

1) пардохтпазирии андозсупоранда (дар ҳолати пардохтнопазирӣ бақияи қарзи андоз ҳамчун натиҷаи напардохтани андоз ба вучуд меояд);

2) тағйир додани муҳлати пардохти андоз (дар ҳолати тамдиди муҳлати пардохти андоз пардохтҳои ҷорӣ ба давраҳои минбаъда гузаронида мешаванд);

3) интизоми андозӣ ва масъулиятшиносии андозсупорандагон (дар ҳолати ошкор гардидани ҳуқуқвайронкунии андоз дар натиҷаи назорати андоз, маблағҳои бариловаи андоз, фоизҳо ва ҷарима ҳисоб карда мешаванд), ки хангоми арзёбии уҳдадорихоӣ андоз ба назар гирифта намешаванд.

Арзёбии сатҳи ҷамъоварӣ дар доираи муносибати макроиқтисодӣ хусусияти ҳамаҷонибаи интизоми андозро ифода мекунад, зеро онҳо фарқияти сатҳи воқеӣ ва эҳтимолии ситонидани пардохтҳои андоз ба бучетро аз ҳамон манбаи андоз нишон медиҳанд.

Ҷадвали 1. - Таҳлили қиёсии воридоти даромади андозӣ ва ғайриандозии солҳои 1992-1993 мутобиқи минтақаҳо

Солҳо	1992				Тафовут	1993				Тафовут
	Нақша	Иҷроиш	В/қ	%		Нақша	Иҷроиш	В/қ	%	
ВМБК	134 189	124 209	0,7	92,6	-9 980	437 635	789 758	0,5	180,5	352 123
Вилояти Хатлон	2 021 710	1 713 130	10,0	84,7	-308 580	15 873 358	24 414 700	14,6	153,8	8 541 342
Вилояти Суғд	5 186 781	6 388 368	37,4	123,2	1 201 587	48 978 169	64 627 232	38,7	132,0	15 649 063
ш. Душанбе	3 535 451	4 024 478	23,6	113,8	489 027	25 622 252	56 330 208	33,7	219,8	30 707 956
НТҶ. Ҳамагӣ аз он ҷумла	2 346 837	2 588 887	15,2	110,3	242 050	15 225 088	20 802 364	12,5	136,6	5 577 276
ш.Кофарниҳон	163 493	181 373	1,1	110,9	17 880	885 516	1 313 475	0,8	148,3	427 959
ш. Роғун	78 983	60 294	0,4	76,3	-18 689	352 054	1 141 131	0,7	324,1	789 077
ш. Турсунзода	1 372 781	1 681 958	9,8	122,5	309 177	9 126 005	10 898 986	6,5	119,4	1 772 981
н. Варзоб	12 975	20 431	0,1	157,5	7 456	216 331	312 765	0,2	144,6	96 434
н. Ғарм	29 875	27 478	0,2	92,0	-2 397	54 938	106 070	0,1	193,1	51 132
н. Ҳисор	145 431	181 770	1,1	125,0	36 339	1 563 581	2 364 919	1,4	151,3	801 338
н. Ҷирғатол	24 566	15 423	0,1	62,8	-9 143	34 080	73 127	0,0	214,6	39 047
н. Дарбанд	25 901	9 326	0,1	36,0	-16 576	29 424	71 947	0,0	244,5	42 523
н. Ленин	154 778	187 986	1,1	121,5	33 208	1 894 742	2 658 986	1,6	140,3	764 244
н. Тавилдара	5 935	1 690	0,0	28,5	-4 245	9 975	15 920	0,0	159,6	5 945
н. Точикобод	8 105	10 918	0,1	134,7	2 813	55 575	85 980	0,1	154,7	30 405
н. Файзобод	28 022	16 190	0,1	57,8	-11 832	88 791	186 623	0,1	210,2	97 832
н. Шахринав	295 992	194 051	1,1	65,6	-101 941	914 076	1 572 435	0,9	172,0	658 359

Ваз. молия	5 859 441	2 248 517	13,2	38,4	-3 610 924	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ	19 084 409	17 087 589	100,0	89,5	-1 996 820	106 136 502	166 964 263	100,0	157,3	60827761

Сарчашма: муаллифон дар асоси маводи ибтидоии идоракуни ҳисоб кардаанд: Ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар баробари ин, бояд донист, ки чунин баҳодиҳӣ хусусияти «сифатӣ» дорад, зеро тақрибан барои манбаъҳои андозбандӣ ҳамаи хусусиятҳои қонунгузори андозро ба инобат гирифта наметавонанд. Ин огоҳӣ ҳангоми таҳлили динамикаи ҷамъоварӣ аҳамияти камтар дорад, зеро тағйирот дар қонунгузорӣ нисбатан суст аст.

Дар луғати истилоҳоти андозӣ, ҷамъовари андоз ҳамчун «воридоти воқеии пардохтҳои андозӣ ба бучет дар давоми соли молиявӣ» баррасӣ карда мешавад. Сатҳи ҷамъовари андоз ҳамчун таносуби фоизи андозҳои пардохтшуда ва ҳисобшудаи андоз ҳисоб карда мешавад. Дар таркиби воридоти аслии андозӣ дар соли ҳисоботи молиявӣ воридот аз ҳисоби пардохти қарздории давраҳои гузашта инъикос меёбад [10, с. 21].

Ба сифати нишондиҳандаҳои умумии натиҷанокии низоми андози нисбат ба намудҳои гуногуни андозбандӣ, гурӯҳҳои андозсупорандагон ба мақсад мувофиқ аст, ки формулаи зерин истифода карда шавад:

$$\text{Пуррагии ҷамъовари андоз} = \frac{\text{Сатҳи воқеии ҷамъоварӣ}}{\text{Сатҳи имконпазир}} \times 100\%$$

$$\text{Талафоти бучет} = \frac{\text{Даромади гирифтанишуда}}{\text{Сатҳи пешбинишудаи даромад}} \times 100\%$$

Сатҳи имконпазири ҷамъовари намуди муайяни андоз аз андозсупорандаи мушаххас дар намуди ҳосили зарби бузургии меъёри андоз аз рӯи намуди андоз ба манбаи андозбандишаванда бо тарҳи имтиёзи пешниҳодшуда ба андозсупоранда ҳисоб карда мешавад.

Дар доираи усулҳои пешниҳодгардида арзёбии сатҳи ҷамъовари андозҳои нисбат ба ҷамъовари имконпазири андозҳои воқеан ҷамъоваришаванда тибқи ҳисоботи андоз ё ҳаҷми нишондодҳои пешбинишуда дар бучет муқаррар карда мешавад. Сатҳи дигари воқеии ҷамъовари андозҳоро аз рӯи формулаи зерин арзёбӣ намудан қобили қабул мебошад:

$$Ч_a = X_a \times X_b \times \text{ММД},$$

ки дар ин ҷо: $Ч_a$ – ҷамъовари андоз, X_a – ҳиссаи андозҳо дар даромади бучети давлатӣ, X_b – ҳиссаи бучети давлатӣ дар ММД [1, с. 3-12].

Бо чунин тартиб сатҳи ҳисобшавандаи ҷамъовари андоз нишондиҳандаи самаранокӣ ва сифати фаъолияти мақомоти андоз, инчунин низоми маъмурикунонии андоз ба ҳисоб меравад.

Ҷамъовари андоз дар заминаи воридоти андозҳо бо ифодаи мутлақ дар ҷанбаҳои мухталиф дар миқёси андозҳои алоҳида, гурӯҳи андозҳо, корхонаҳои алоҳида ё гурӯҳи ташкилотҳо дар миқёси соҳаҳо ё минтақа, аз рӯи сатҳҳои низоми бучетӣ, воридоти андозҳо таъмин карда мешавад.

Нишондиҳандаи корҳои назоратии мақомоти андозро метавон ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ (мутлақ ва нисбӣ) ҷудо намуд.

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ ҳаҷми корҳои мақомоти андоз оид ба маблағи воридоти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет дар минтақаро тавсиф медиҳад. Дар сатҳи субъектҳои хоҷагидор ҷамъовари андоз аз ҳолати молиявӣ, хоҷагидории ташкилотҳо, имконияти фаъолияти пинҳонӣ ва истифодаи роҳҳои коҳиши андозҳо вобастагӣ дорад:

-миқдори санчишҳои гузаронидашуда; маблағи андозҳои барилова ҳисобшуда дар натиҷаи корҳои назоратӣ, аз ҷумла ҷаримаҳои фоизҳо, гурӯҳҳои андозсупорандагон, намуди санчишҳо, хусусияти пардохт;

-маблағи бақияпулиҳо ва бақияи қарзи андоз, динамикаи онҳо дар муқоиса бо давраҳои гузашта;

-миқдори андозсупорандагони дар қайди мақомоти андоз буда, аз ҷумла шумораи иловагӣ ошкоршуда ва бақайдгузошташуда;

-миқдори андозсупорандагоне, ки ба як нозири андоз рост меояд, дар миқёси ташкilotҳо ва шахсони воқеӣ.

Корҳои назоратӣ як қисмати муҳим ва назарраси фаъолияти мақомоти андоз ба ҳисоб рафта, дар пешбурди муносибатҳои андозӣ нақши муассирро ба худ касб намудааст. Санчиши андоз яке аз шаклҳои асосии назорати андоз буда, дар натиҷаи гузаронидани санчишҳо на танҳо ҳолатҳои аз ҷониби андозсупорандагон риоя нагардидани қонунгузори андоз муайян мегардад, балки барои минбаъд роҳ надодан ба қонунвайронкуниҳо ва баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии андозсупорандагон ва сатҳи фарҳанги андозсупории онҳо заминагузори карда мешавад.

Дар давраи ҳисоботии мақомоти андоз аз ҷониби қормандон нисбати шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ санчиши риояи қонунгузори андоз гузаронида шудаанд, дар ҷадвали 2 оварда шудааст. Дар соли 2019 таъмини риояи муқаррароти Кодекси андоз дар қисмати корҳои назоратӣ дар фаъолияти зиёда аз 1800 шахси ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ санчида шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта зиёда аз 70 адад кам мебошад. Дар натиҷаи санчишҳо ба маблағи 511,0 млн сомонӣ ҳолатҳои кам ҳисоб кардан ва пинҳонкунии андозҳо ошкор гардида, аз ин ҳисоб ва аз ҳисоби маблағҳои қаблан ошкоршуда, дар маҷмӯъ, ба буҷет 500,0 млн сомонӣ ворид карда шуд.

Ҷадвали 2. - Санчишҳои андозӣ ва натиҷаҳои он барои солҳои 20013-2019

Натиҷаҳо	Солҳо							Суръати афзоиш	
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	мар.	%
Миқдори санчишҳои маҷмӯӣ	8201	8350	7630	1183	2010	1907	1800	-4,6	-78,1
Натиҷаҳои маблағҳои барилова ошкоршудаи уҳдадорҳои андозӣ, сомонӣ	374,7	826,2	636,6	1075,7	696,6	722,3	511,0	1,4	36,4
Андозҳои ҳисобкардашуда, сомонӣ	308,1	594,4	446,5	801,5	498,9	612,1	481	1,6	56,1
Ҷаримаҳои ҳисобкардашуда ва фоизҳо (пушаймонаҳо), сомонӣ	66,6	231,8	190,1	274,2	197,7	110,2	30	-2,2	-54,9
Андозҳои ба буҷет воридшуда, сомонӣ	242,3	343,6	427,6	638,7	529,4	580,8	500	2,1	106,3
Қарздориҳо аз рӯи натиҷаҳои санчиш, сомонӣ	132	482	209	437,0	167,2	141,5	11,0	-12	-91,4
Аз ҳисоби корҳои назорати барилова ҳисобшуда ба буҷет ворид карда шудааст	282	401,5	563,0	755,0	746,2	706,5	539,8	1,9	91,7
Фоизи маблағҳои рӯёнидашуда нисбат ба маблағҳои ошкоршуда	75,2	48,6	88,4	70,2	107,2	97,8	105,6		71,1

Сарчашма: маводи ибтидоии идоракунии шӯъбаи баҳисобгирии Қумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013-2019

Самти дигари назорати андоз, ки имрӯз бояд ҳолати қонунвайронкуниҳои андозро дар фаъолияти андозсупорандагон пешгири намояд, санчиши амалиётии андоз ба ҳисоб меравад.

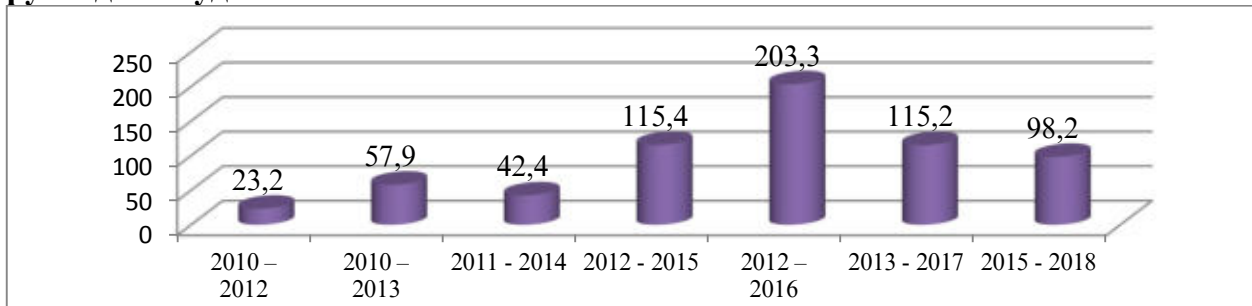
Дар рафти санчиш камбудии ошқоргардида бартараф карда шуда, дар ҳаҷми 63,7 млн сомонӣ андозҳои иловагӣ ҳисоб ва воридоти 58,0 млн сомонии он ба буҷет

таъмин гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 мутаносибан ба маблағи 1,7 млн сомонӣ зиёд ва нисбати маблағҳои воридшуда 5,0 млн сомонӣ кам мебошад.

Санҷиши андоз аз шаклҳои самараноки гузаронидани назорати андоз боқӣ мемонад. Ҳиссаи маблағҳои барилова ҳисобшуда аз рӯи натиҷаҳои санҷиши андоз дар ҳаҷми умумии маблағҳои барилова ошкоршуда ва ҳисобшуда 25 фоизро ташкил медиҳад, ки аз баланд будани натиҷанокии гузаронидани санҷишҳои андоз гувоҳӣ медиҳад.

Дар маҷмӯъ, санҷишҳои андоз як қисмати назарраси фаъолияти мақомоти андоз ба ҳисоб рафта, он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳоло ҳам ҳолатҳои пинҳонкунии объектҳо ва манбаҳои андозбандӣ, саркашӣ намудан аз ҳисобу пардохти андозҳо зиёданд ва мақомоти андоз барои пешгирии онҳо бояд пайваста ва ҳамарӯза аз ҷониби мақомоти андоз чораҷӯӣ намоянд.

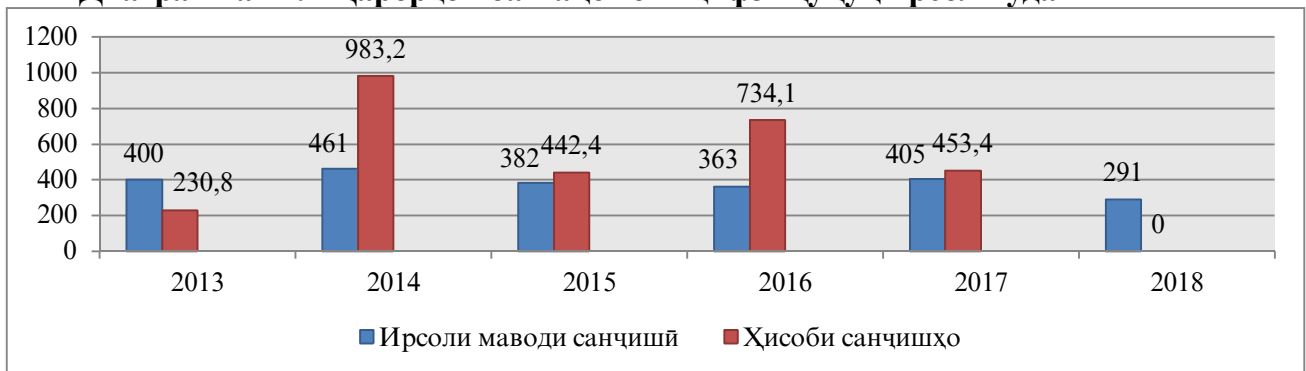
Диаграммаи 1. - Маблағҳои барилова ошкоршудаи аз солҳои қаблӣ рӯғниданаишуда

Сарчашма: маълумоти пешакии шӯъбаи баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эъломияҳои Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2010 – 2019

Инчунин, дар соли 2019 аз ҳисоби маблағҳои қаблан дар солҳои 2015-2018 барилова ошкоршуда, ки рӯғнида нашуда буданд, дар соли 2019 ба бӯҷет 98,2 млн сомонӣ ворид карда шуд. Ҳамин тариқ, маблағҳои дар соли 2019 аз ҳисоби корҳои назоратӣ дар маҷмӯъ ба бӯҷет воридшуда 539,8 млн сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 (706,5 млн сомонӣ) ба андозаи 166,7 млн сомонӣ кам мебошад. Нисбати андозсупорандагоне, ки ба ҳуқуқвайронкунии ва пинҳонкунии андозҳо ба маблағи калон роҳ додаанд, барои чораҷӯии минбаъда ва қабул намудани қарорҳои дахлдор ба мақомоти хифзи ҳуқуқ маводи санҷишӣ равон карда мешавад.

Диаграммаи 2. - Қарорҳои ба мақомоти хифзи ҳуқуқ ирсолшуда

Сарчашма: маводи пешакии шӯъбаи баҳисобгирии даромадҳо ва коркарди эъломияҳои Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013 – 2018

Натиҷаи асосии ҳама қорҳои назоратии мақомоти андоз ошкор намудани вайронкунии қонунгузории андоз ва саркашӣ аз пардохти андозҳо мебошад. Назорати андоз ба таъмини манфиатҳои давлат ва ҷомеа нигаронида шудааст.

То соли 2018 тибқи дарҳости Прокуратураи генералӣ, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Кумитаи амният, Вазорати қорҳои дохилӣ нисбати андозсупоранда санҷишҳо ва оид ба пинҳонкунии андозҳо бо назардошти ҷарима ва

фоизҳои ошкоршуда, маблағҳои умумии иловагӣ ҳисобкарда ва дар якҷоягӣ бо Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия нисбати андозсупоранда санчишҳо гузаронида, пинҳонкунии андозҳо бо назардошти ҷарима ва фоизҳо ошкор карда мешуданд.

Маълумот оид ба воридоти андозҳо, ҳолати бақияпулиҳои андоз, фоизҳо ва ҷаримаҳои пардохташуда ва имтиёзҳои пешниҳодшуда, аз ҳисоб баровардани бақияи қарзи андоз дар натиҷаи безътимод дониستاني онҳо, нишондиҳандаҳои асосии ҷамъоварии андоз ба ҳисоб мераванд.

Дар адабиёти иқтисодӣ якҷанд усулҳои ҳисоби ҷамъоварии андоз бо назардошти афзоиши бақияи қарзи андоз дар соли молиявии ҳисоботӣ пешниҳод карда мешавад [2, с. 165–169]. Аммо, афзоиши бақияи қарзи андозҳо вучуд надошта метавонад, дар амалия коҳиши бақияи қарзи андоз ба туфайли пардохти он ба маблағи зиёдтар назар ба қарзи нави ба вучудомада ба мушоҳида мерасад [3, с. 1-2].

Усул ва методикаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҷамъоварии андозҳо бояд ҳамчун муносибати фоизи андозҳои пардохтшуда ҳар семоҳа ҳисоб карда шавад. Аз ҷониби мо, мувофиқи формулаи методикаи ҳисоби ҷамъоварии андозҳо, ки ба шароити иқтисодиёти гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ аст, истифода мебарем:

$$C_{\text{ч.а}} = \frac{B_{\text{в.м.х}}}{M_{\text{ӯ.х}}} \cdot 100\%,$$

дар ин ҷо,

$C_{\text{ч.а}}$ – сатҳи ҷамъоварии андозҳо;

$B_{\text{в.м.х}}$ – воридоти воқеии андоз дар соли молиявии ҳисоботӣ;

$M_{\text{ӯ.х}}$ – маблағи уҳдадорихои андозии ҳисобшуда дар соли молиявии ҳисоботӣ.

Ба ин масъала муаллифи рус Ю.А. Дадашев барои ҳисоби сатҳи ҷамъоварии андозҳо бо формулаи зерин муайян мекунад [5, с. 76-78]:

$$C_{\text{ч.а}} = \frac{B_{\text{в.м.х}} - X_{\text{қ.қ}}}{B_{\text{в.м.х}} - X_{\text{қ.қ}} + B_{\text{ч}}} \cdot 100,$$

дар ин ҷо,

$B_{\text{в.м.х}}$ – воридоти воқеии андоз дар соли молиявии ҳисоботӣ;

$X_{\text{қ.қ}}$ – воридот ба ҳисоби пардохти қарздорихои андозии солҳои қаблӣ;

$B_{\text{ч}}$ – бақияпулии пардохтҳои андозии ҷорӣ, яъне бо муҳлати ташаққул то 12 моҳ.

Усул ва методикаи ҳисоби ҷамъоварии андозҳо аз худ намуда, формулаи дигаргуни ҳисоби ҷамъоварии андозҳо таҳия ва пешниҳод карданд, ки барои таҳлили нишондиҳандаи мазкур маълумотҳои нисбатан огоҳкунандаро истисно менамояд. Инчунин, формулаи мазкур ҳисоби ҷамъоварии андозҳо барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ баъди таҳқиқоти алоқаи бо ном «гаронии санчишҳои андоз» ва воридоти воқеии андозҳо ба низоми бучетии мамлакат имконпазир гардид.

Ба сифати усули муҳими маъмурикунонии андоз назорати андозӣ баромад менамояд. Мақсади асосии он дар ташкили меъёрҳои муқобилияти саркашӣ аз пардохти андоз ҷиҳати таъмини сари вақт ва бехато ворид шудани даромадҳои андоз зухур меёбад. Аз ин ҷо, моҳияти дохилии назорати андозиро метавон тавассути сохтори унсурии идоракунии давлатии молия ва амали қонунгузории андоз ифода кард.

Барои ҳисоби воридот дар натиҷаи пардохти қарздорихои солҳои гузашта формулаи зерин пешниҳод карда мешавад:

$$K_{\text{о.с.х}} = K_{\text{а.с.х}} + K_{\text{с.ч}} - M_{\text{б.с}} - K_{\text{қ}}$$

аз ин ҷо,

$$K_{\text{қ}} = K_{\text{а.с.х}} + K_{\text{с.ч}} - M_{\text{б.с}} - K_{\text{о.с.х}}$$

дар ин ҷо,

$K_{\text{о.с.х}}$ – қарздорихо дар назди бучет аз рӯи андозҳо ва дигар пардохтҳо, фоизҳо ва пеняҳо ва ҷаримаҳои андозӣ дар охири соли ҳисоботӣ;

$K_{\text{а.с.х}}$ – қарздорихо дар назди бучет аз рӯи андозҳо ва дигар пардохтҳо, фоизҳо ва пеняҳо ва ҷаримаҳои андозӣ дар аввали соли ҳисоботӣ;

$K_{c,q}$ — қарздории нав ташаккулдодашуда дар назди бучет аз рӯи андозҳо, пардохтҳо, фоизҳо ва пеняҳо ва ҷаримаҳои андозӣ дар соли ҷорӣ;

$M_{б.с}$ — маблағи бақияпулиҳои соқиткардашуда ва қарздориҳо аз рӯи фоизҳо ва пеняҳо ва ҷаримаҳои соли ҳисоботӣ;

$K_{к}$ — қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ.

Ҳамин тариқ, сатҳи ҷамъоварии андозҳоро ҳамчун таносуби фоизи воридоти воқеии андозҳо дар соли молиявии ҳисоботӣ бе ҳисоби пардохти қарздориҳои солҳои гузашта нисбати маблағи ҳисобкардашудаи соли молиявии ҳисоботӣ ҳисоб менамоянд.

$$C_{ч.а} = \frac{B_{в.м.х} - K_{к}}{M_{у.х}} \cdot 100,$$

дар ин ҷо, $B_{в.м.х}$ — воридоти воқеии андозҳо дар соли молиявии ҳисоботӣ;

$K_{к}$ — қарздориҳои пардохткардашудаи солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ;

$M_{у.х}$ — маблағи уҳдадориҳои ҳисобкардашудаи андозӣ дар соли молиявии ҳисоботӣ.

Яке аз вазифаҳои асосии мақомоти андоз ин назорати ҷамъоварии андозҳо маҳсуб меёбад. Сатҳи ҷамъоварии андозҳо яке аз нишондиҳандаҳои сифати амали маъмурикунонии андоз ба ҳисоб меравад.

Сатҳи ҷамъоварии андозҳоро бо усули таҳияшуда дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада, онро бо сатҳи ҷамъоварии андозҳо, ки бо усули истифодашудаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст, муқоиса менамоем.

Барои ин мо ҷадвали 4-ро дар асоси маълумоти ҳисоботии раёсатҳои минтақавии Кумитаи андоз барои 11 соли охир тартиб додаем. Ин маълумот мутобиқи формулаи $C_{ч.а} = \frac{B_{в.м.х}}{M_{у.х}} \cdot 100\%$ ҳисоб карда шудаанд.

Аммо дар ин ҷо ду нишондиҳандаи зарур ба эътибор гирифта нашудаанд:

- маблағи қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ;
- маблағи уҳдадориҳои ҳисобшудаи андоз дар соли ҳисоботӣ.

Дар аввал қарздории пардохтшударо дар натиҷаи санчишҳои андозӣ барои унсури $K_{к}$ ҳосил менамоем (дар ҷадвали 2 «Санчишҳои андозӣ ва натиҷаҳои онҳо барои солҳои 2013-2019») қатори «андозҳои ба бучет воридшуда»). Нишондиҳандаҳои нави бадастовардашудаи ҷамъоварии андоз дар ҷумҳурӣ, ки дар ҷадвали 4 ҷойгир шудаанд, қачравии назаррасро нишон медиҳанд.

Барои давраҳои дахлдор ифодаи $M_{у.х}$ -ро ҳосил мекунем (супоришҳои нақшагии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон). Формулаи $C_{ч.а}$ сатҳи ҷамъоварии андозҳоро бо ҳисоби $K_{к}$ қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ истифода бурда, маълумотҳои бағоят дурустро ба даст меорем. Хулосаи асосии таҳлили мазкур чунин аст: чӣ қадаре ки $K_{к}$ қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ дар сохтори $B_{в.м.х}$ воридоти воқеии андозро ба бучет зиёд супоранд, ҳамин қадар мазмуни воқеии нишондиҳандаи ҷамъоварии андозҳо кам мегардад.

Яъне, дар ҳолати пешниҳоди муҳлат ҷиҳати ба таъхир гузоштани пардохти қарзи сармоягузори андоз, ҳамин тариқ, таҷдиди қарздорӣ гузаронида шуда, пардохтҳои ба таъхир гузошташударо ба муҳлати дигар мегузоранд.

Аз ин лиҳоз, мавриди ҳисоб кардани сатҳи ҷамъоварии андозҳо ба инобат гирифтани маблағи $K_{к}$ қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ қобили қабул аст, ки баҳри баҳодихии натиҷанокии назорати андоз имконият медиҳад.

Маблағи андозҳои ҳисобкардашуда наметавонад ба маҳраҷи формулаи дар боло овардашуда расонида шавад, зеро маблағи пардохтҳои андозии соли ҷорӣ аз тағйирёбии муҳлати пардохти андозҳо вобастагӣ дорад.

Дар навбати худ, худ нишондиҳандаи сифат тавсифи миқдории ҳосиятҳое, ки ба таркиби сифат мансубанд, дар назар дорад.

Таъсири маъмурикунонии андоз ба чамъоварии андоз дар таъмини ҳаҷми кофии маблағҳои молиявӣ ҷиҳати маблағгузори хароҷоти бучетӣ зоҳир мегардад. Вобаста ба ин, таъмини гаронии аз лиҳози иқтисодӣ асосноки андоз аз масъалаҳои муҳими баланд бардоштани чамъоварии андоз ба ҳисоб рафта, аз он ки то кадом андоза маъмурикунонии андоз дар кишвар самаранок амал менамояд, аз ҳаҷми андозҳои чамъоваришаванда бевосита вобастагӣ дорад.

Усули ҳисоби дар шароити муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда, чадвали муқоисавии сатҳи ҳисоби чамъоварии андозхоро аз рӯи минтақаҳо тартиб медиҳем (ҷадв.4).

Мутаассифона, маблағи бақия ва қарзи аз ҳисоб баровардашуда оид ба ҷаримаҳо ва ғоизҳо дар шакли ҳисоботи андоз 7-Б "Дар бораи қарзҳо аз пардохти андозҳо, ҷаримаҳо ва ғоизҳо", ки дар заминаи андозҳо ва пардохтҳои давлатӣ ва минтақавӣ бе тақсирот барои ҳар як андоз дода шудаанд. Ин чунин маъно дорад, ки татбиқи амалии ин методология барои ҳисоб кардани сатҳи чамъоварии андоз дар маҷмӯъ барои даромадҳои андоз ва чамъоварии андозҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ имконпазир аст.

Мутаассифона, то ҳанӯз назорати дурустии ҳисоб ва пардохти пурра ва саривақтии андозҳо ба бучет таъмин карда нашудааст, ҳамон тавре ки роҳҳои саркашӣ андозсупорандагон аз пардохти андозҳо бартараф нагардидаанд.

Ҷадвали 4. - Сатҳи чамъоварии андозҳо дар минтақаҳо аз ҷониби мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 (мувофиқи усули анъанавӣ)*, (ичроиш бо %).

Минтақаҳо	Солҳо										
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ҳамагӣ	106,8	109,3	104,9	102,5	99,6	101,1	101,0	98,8	102,5	100,6	96,1
ВМБК	113,1	115,3	116,3	115,3	109,7	113,8	111,4	112,0	113,1	110,8	106,1
В. Хатлон	101,0	106,5	105,0	101,7	99,6	103,7	102,7	98,9	101,0	100,6	100,1
В. Суғд	105,7	107,3	107,0	103,5	101,5	102,2	101,6	101,8	107,1	104,3	100,0
ш. Душанбе	115,1	107,8	103,9	104,1	99,3	102,4	94,7	88,5	100,9	100,4	100,9
НТҶ, ҳамагӣ:	110,6	110,3	105,5	98,2	90,0	89,8	98,2	95,6	90,9	98,2	96,4
ш. Ваҳдат	101,9	106,1	122,1	105,2	105,2	101,0	88,2	83,5	81,4	80,1	100,1
ш. Роғун	124,6	123,2	100,6	83,7	64,5	102,4	121,3	109,5	81,1	105,6	80,6
ш. Гурсунзода	122,0	107,6	99,2	93,2	87,1	63,7	93,9	97,0	87,7	101,6	96,6
н. Варзоб	78,5	101,8	107,5	112,6	105,4	112,6	109,6	104,3	100,3	106,9	104,2
н. Рашт	108,2	104,5	101,7	107,6	103,6	103,9	100,0	100,2	99,5	100,1	100,8
н. Ҳисор	101,9	105,9	101,8	97,2	80,8	85,8	91,8	87,9	100,1	99,9	100,7
н. Лахш	109,8	116,7	110,1	105,3	101,8	100,8	104,7	101,0	104,4	101,9	101,1
н. Нуробод	104,6	101,5	102,4	100,7	100,2	99,4	103,4	102,6	102,9	100,1	101,4
н.А.Рӯдакӣ	104,5	105,9	103,8	103,9	94,4	90,3	97,2	95,2	100,7	102,6	101,1
н.Сангвор	103,7	102,5	101,3	105,7	107,1	118,6	114,5	101,9	143,0	115,4	148,9
н. Тоҷикобод	107,9	114,6	105,3	106,8	110,3	105,1	107,0	102,2	102,8	103,7	104,5
н. Файзобод	114,7	123,0	106,5	106,7	99,2	98,1	96,1	99,7	95,3	102,8	104,0
н. Шахринав	127,1	135,5	125,4	112,1	113,1	103,8	100,5	95,2	91,0	101,8	101,4
НАК	81,9	107,4	103,1	101,6	99,6	88,1	91,4	92,6	97,6	74,0	67,1
Кумитаи андоз	143,8	171,9	106,8	100,1	108,4	140,1	154,5	168,9	130,2	162,4	109,1

*Ҳисоби муаллифӣ: дар асоси маълумотҳои ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2009-2019.

Ҷадвали 5. - Сатҳи чамъоварии андозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009- 2019 (мувофиқи усули муаллиф)*, бо %

Солҳо	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Мувофиқи усули анъанавӣ, %	106,8	109,3	104,9	102,5	99,6	101,1	101,0	98,8	102,5	100,6	96,1
Мувофиқи усули муаллиф, %	104,7	107,0	102,0	101,5	99,1	98,2	100,7	95,8	102,9	99,4	95,2
Саркашӣ, %	4,2	2,2	5,6	3,2	1,8	1,5	1,2	1,8	0,9	0,6	0,9

* Ҳисоби муаллифӣ дар асоси маълумотҳои ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2009-2019.

Саркашӣ аз пардохти андозҳо омили дохилӣ, муназзामी рушди иқтисодиёт ва ташкилотҳо буда, чун қоида, ин раванд барои низомҳои миллии андозе хос аст, ки сатҳи гаронии андоз аз ҳад баланд мебошад (сатҳи имконпазир 30 – 40 фоизи даромади субъекти хоҷагидор) [9, с. 28].

Ба ақидаи мо, дар навбати аввал, зарур аст, ки қонунгузориҳои андоз дар самти ташкил ва гузаронидани назорати андоз такмил дода шавад. Таҳлилҳо гувоҳӣ медиҳад, ки саркашӣ аз пардохти андоз қисми асосии ҳуқуқвайронкунии андозро ташкил дода, дар ин замина, дар назди мақомоти андоз масъалаи на танҳо ошкор намудани ҳолатҳои пинҳонкунии даромад ва канорагирӣ аз андозбандӣ, балки кӯшиши пеш рафтан тавассути такмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, пешгирии саривақтии саркашӣ аз андозбандӣ ба миён омадааст.

Таҳлили сатҳи ҷамъоварии андозҳо аз рӯи методикаи муаллифон фарқияти зиёди саркашии назаррасро аз он методикае, ки мақомоти расмӣ маъмурикунонии андоз истифода мебаранд, ошкор сохт, ки фарқияти назарраси нишондиҳандаҳои аз рӯи ду методикаи гуногун дар солҳои 2009 - 2019 дар муқоиса бо солҳои 2016 – 2017 ҳисоб карда шудаанд, инъикос ёфтаанд. Аммо ишора менамоем, ки дар солҳои 2009 - 2019 кам шудани маблағи маҷмуи қарздориҳои андозӣ нисбати солҳои 2013-2014 бо суръати паст мушоҳида карда мешаванд (ниг. ҷадв. 4 ва 5).

Аз ин лиҳоз, мавриди ҳисоб кардани сатҳи ҷамъоварии андоз ба инobat гирифтани маблағи қарздориҳои пардохтшудаи солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ қобили қабул аст, ки баҳодиҳии натиҷанокии назорати андоз имконият медиҳад.

Яъне, дар ҳолати пешниҳоди муҳлат ҷиҳати ба таъхир гузоштани пардохти қарзи сармоягузориҳои андозӣ, ҳамин тариқ, таҷдиди қарздорӣ гузаронида шуда, пардохтҳои батаъхиргузошташударо ба муҳлати дигар мегузоранд.

Ҷадвали 6. - Динамикаи қарзи андозҳо ва пардохтҳо, ҷаримаҳо ва ғоизҳо дар миқёси минтақаҳо аз ҷониби мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (мувофиқи усули анъанавӣ)*, нисбати солҳои даврӣ бо %

Минтақаҳо/ Солҳо	Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон	Вилояти Хатлон	Вилояти Сӯғд	ш. Душанбе	Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ
2013	69,9	62,1	59,2	63,3	69,3	64,7
2014	71,4	76,3	79,5	72,4	80,2	75,96
2015	82,2	90,3	80,3	91,4	92,7	87,38
2016	95,5	101,2	98,2	101,8	97,3	98,8
2017	89,4	88,3	87,2	86,4	91,3	88,2
2018	91,	89,7	86,2	87,2	89,1	88,64
2019	79,4	76,1	72,6	81,3	84,4	78,76

*Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2009-2019.

Аз рақамҳои дар ҷадвал овардашуда бармеояд, ки масъалаи бақияи қарзи андозҳо, зиёд шудани ҳаҷми он, дарёфт кардан ва андешидани чораҳои воқеан муассири кам намудани он яке аз масъалаҳои ташвишовари мақомоти минтақавии андоз гаштааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳисоби ҷамъоварии андозҳо, маблағи воридот ба ҳисоби пардохти қарздориҳои андозии солҳои қаблӣ бинобар мавҷуд набудани маълумотҳо оиди нишондиҳандаҳои мазкур ба сифр баробар карда шудааст. Ҳамин тариқ, маълумотҳо оид ба ҷамъоварии андозҳо хато буданд. Аз ин ҷо, ҷудо намудани қатори алоҳида ба ҳисоби пардохти қарздориҳои солҳои қаблӣ дар соли ҳисоботӣ қобили қабул аст.

Дар ин робита, ҳангоми ҳисоб кардани сатҳи ҷамъоварии андоз ба назар гирифтани мувофиқи мақсад мебуд, ки ҳаҷми қарзҳои дар солҳои ҳисоботӣ пардохташударо дар соли ҳисоботӣ ба эътибор гирем, ки ин баҳои бозътимоди самаранокии назорати андозро медиҳад.

Таъсири самаранокӣ ва натиҷанокии маъмурикунонии андоз ба чунин нишондиҳандаҳои низоми андоз, аз қобили бақияи қарзи андоз ва уҳдадориҳои андозии

дар муҳлаташ иҷронагардида хусусияти мустамим дорад, зеро дар чунин ҳолат ин нишондиҳандаҳо самаранокии низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии андозро тавсиф медиҳанд. Ба ҳисоби Ҷоизи Ҷамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии низоми андоз ба нишондиҳандаи натиҷанокии маъмурикунонии андоз аз лиҳози натиҷанокии фискалӣ шабеҳ мебошад.

Умуман, натиҷаи таҳқиқи муаммоҳои назорати андоз дар он аст, ки самаранокии назорати андоз бо ҷораҳои пешгирикунандаи ҳуқуқвайронкунонии андоз муайян карда мешавад, назар ба баргараф намудани оқибатҳои он. Маблағгузориҳои нокифояи ташкили қор дар самти Ҷамъоварии андоз ба оқибатҳои вазнини иқтисодӣ ва сиёсӣ оварда мерасонад.

Барои баланд бардоштани натиҷанокии назорати андоз ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи Ҷамъоварии андоз гузаронидани мониторинги фаъолияти молиявӣ – хоҷагидориҳои ташкилотҳо, ки ҷор сатҳи асосиро дар бар мегирад, мувофиқи мақсад ба назар мерасад:

1. Таҳлили маблағҳои ҳисобшудаи андозҳо.
2. Таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ – хоҷагии ташкилотҳо.
3. Таҳлили динамикаи маблағҳои пардохташудаи андозҳо.
4. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба ташаккули манбаи андозбандӣ ва пардохтпазирии субъектҳои хоҷагидор.

Таҳқиқи асосҳои назариявӣ–методологӣ ва усулҳои махсуси ташкил ва пешбурди маъмурикунонии андоз дар раванди аз ҷониби мақомоти андоз Ҷамъоварӣ гардидани андозҳо ва дигар пардохтҳо ба бучети давлатӣ ба чунин натиҷаҳои назарраси дар боло нишондодашуда оварданд.

Адабиёт

1. Боброва А.В. Проблемы собираемости налогов в современных экономических условиях / А.В.Боброва, А.В.Верченнова // Управление в современных системах. ФГАОУ ВО. Изд.: «Южно-Уральский государственный университет»- 2019. -№ 3(23).- С. 3-12
2. Вылкова Е. С., Оценка показателей налоговой задолженности перед бюджетом и возможные направления их сокращения / Е. С Вылкова, М.А. Троянская // Инновационное развитие экономики. - 2016.— № . 3–1.—С. 165–169
3. Гомбожапов С.В. Собираемость налогов как основной показатель результативности налогового контроля. //ИЗВЕСТИЯ (электронный научный журнал), 2011, №2.с 1-2. (<http://eizvestia.isea.ru>)
4. Гринкевич Л.С. Анализ результативности собираемости налогов в Российской Федерации/ Л.С.Гринкевич, И.Ю.Жалонкина //Вестник Томского Государственного университета. - 2011.- Экономика №4(16).-С. 119-123.
5. Дадашева Ю.А. Собираемость налогов: методы измерения и сфера применения/Ю.А.Дадашева. - Финансы, 2009 г. - № 11.- С. 76-78.
6. Ильин А. Ю. Влияние налогового администрирования на собираемость налогов / А. Ю. Ильин // Финансовое право. – 2013. – № 1. – С. 18–22.
7. Магомедова Н.А. Анализ результативности собираемости налогов в Российской Федерации / Н.А.Магомедова // Сборник статей научно-практической конференции «Финансовые инструменты устойчивого экономического развития регионов РФ». – 2016. – С. 151-154.
8. Рахматов Б.Б. Фискальный характер налогов в национальной экономике Таджикистана: диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.01 / Рахматов Бахромджон Баротжонович.- Худжанд, 2011.- 133 с.
9. Саакян Р.А. О некоторых аспектах налоговой нагрузки экономики и прогнозе поступления налогов в 2000 год/ Р.А.Саакян, Г.И. Ананьева // Налоговый вестник. - Москва, 2000. - № 4. – С. 28-34.
10. Цыдыпова А. В. Собираемость налогов и сборов на региональном уровне: методические подходы: дис. ... канд. экон. наук : -08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / А. В.Цыдыпова.- Иркутск, 2006.- 169 с.

УДК: 330.5

АНАЛИЗ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СПРОСА ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

Довгялло Яна Павловна – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734044, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Айни, 44. Тел.: (+992 372) 93 504 85 89. E-mail: ydovgyallo@mail.ru

Султонова Савсан Мохирходжаевна - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 900182885.

Одним из важных факторов экономического роста является потребительский спрос. В связи с этим в статье рассматривается его объём, структура и уровень. Приводится анализ расходов домашних хозяйств на приобретение потребительских товаров и услуг, изучается их динамика. А также рассматривается структура потребительских расходов домашних хозяйств и выявляется их предпочтения. Показано изменение потребительского спроса в сторону увеличения товаров длительного пользования, что указывает на повышение уровня благосостояния населения. Потребительский спрос зависит от уровня дохода населения, поэтому в статье подробно приводится оценка доходов населения и рассматриваются его источники. Объём номинального и реального среднедушевого дохода населения позволяет определить изменение потребительского спроса населения.

Ключевые слова: потребительский спрос, потребительские расходы, номинальный среднедушевой доход, реальный среднедушевой доход, конечное потребление, источники доходов, покупательная способность.

ТАҲЛИЛИ ТАЛАБОТИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОНИ ХОНАВОДАҶО

Довгялло Яна Павловна - номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими пешбари илми Институти иқтисодиёт ва демография Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ 44. Тел.: (+992 372) 93 504 85 89, ydovgvallo@mail.ru.

Султонова Савсан Моҳирходжаевна - устоди калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, к. Нахимов 64/14, Тел.: 900182885.

Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ талаботи истеъмолкунанда мебошад. Дар робита ба ин, дар мақола ҳаҷми он, сохтор ва сатҳи он муҳокима гардидааст. Таҳлили хароҷоти хонавода барои хариди молҳо, хидматҳои истеъмолӣ ва динамикаи онҳо омӯхта шудаанд. Сохтори хароҷоти хонаводаҳои истеъмолӣ баррасӣ шуда, имтиёзҳои онҳо муайян гардидааст. Тағйирот дар талаботи истеъмолкунандагон дар самти баланд бардоштани молҳои дарозмуддат нишон дода мешавад, ки афзоиши сатҳи некуаҳволии мардумро нишон медиҳад. Талаботи истеъмолкунандагон аз сатҳи даромади аҳоли вобаста аст, аз ин рӯ, баҳодиҳии даромади аҳоли ва сарчашмаҳои он баробар ба назар мерасад. Ҳаҷми даромади номиналӣ ва воқеӣ ба ҳар сари аҳоли имкон медиҳад, ки тағйирот дар бораи талаботи истеъмолӣ ба мардум муайян шавад.

Калидвожаҳо: талаботи истеъмолӣ, хароҷоти истеъмолӣ, даромади миёнаи номиналӣ, даромади миёнаи воқеӣ, истеъмоли воқеӣ, манбаъҳои даромад, қудрати харидорӣ.

CONSUMER DEMAND ANALYSIS HOUSEHOLDS

Dovgvallo Yana Pavlovna - Candidate of Economic Sciences, Leading Researcher, Institute of Economics and Demography National Academy of Sciences Tajikistan. Address: avenue Ainy, 44, Dushanbe, The Republic of Tajikistan 734044. Phone: (+992 372) 93 504 85 89, ydovgvallo@mail.ru.

Sultonova Savsan Mokhirkhojaevna - Senior Lecturer Accounting Accounting Tajik State Financial and Economic University. Address: street Nakhimov, 64/14, Phone: 900182885.

One of the important factors of economic growth is consumer demand. In this regard, the article discusses its volume, structure and level. An analysis of household expenditures for the purchase of consumer goods and services is given, their dynamics are studied. The structure of consumer household expenditures is considered and their preferences are detected. The change in consumer demand is shown in the direction of increasing long-term goods, which indicates an increase in the level of welfare of the population. Consumer demand depends on the level of income of the population, so the article provides in detail the assessment of income of the population and its sources are considered. The volume of nominal and real average per capita income allows to determine the change in consumer demand for the population.

Keywords: consumer demand, consumer spending, nominal average income, real average income, final consumption, sources of income, purchasing power.

Потребительский спрос выступает одним из ведущих факторов роста экономики любого государства, как индустриально развитых стран мира, так и развивающихся стран, где потенциал внутреннего товарного рынка весьма ограничен. Активный потребительский спрос способствует увеличению занятости населения, повышению уровня его благосостояния, росту экономики в целом [9, с. 424]. В этой связи рассмотрим изменение объёма, структуру и уровень потребительского спроса в Республике Таджикистан.

Значительная часть созданного валового внутреннего продукта, как известно, используется для конечного потребления, а другая представляет собой валовые сбережения. В табл. 1 представлена доля конечного потребления в валовом внутреннем продукте. Рассматривая данные таб. 1 по пятилетиям, можно заключить, что доля конечного потребления имеет весьма значимую долю в валовом внутреннем продукте. Более того в 2011-2015 гг. расходы на конечное потребление больше, чем ВВП на 9,1%.

**Таблица 1. - Удельный вес конечного потребления к ВВП,
в среднем за пятилетия и за 2016-2019 гг.**

Периоды	Удельный вес
2000-2005	92,6
2006-2010	96,2
2011-2015	109,1
2016-2019	89,3

Источник: Рассчитано по: Основные показатели системы национальных счетов. – Душанбе, 2005. – С. 124; Там же. – Душанбе, 2006. – С. 46; Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014. - стр. 62; Там же. – Душанбе, 2020. – С. 58.

При этом потребительские расходы являются основной частью расходов на конечное потребление. Поэтому, под потребительским спросом в данной статье понимается спрос, предъявляемый домашними хозяйствами на потребительские товары и услуги. Расчёты показывают, что расходы домашних хозяйств на приобретение потребительских товаров и услуг имеют тенденцию к систематическому росту и, кроме того, они представляют основную часть расходов на конечное потребление. Так, в период 2000-2005гг. доля расходов домашних хозяйств на потребительские товары и услуги в общих расходах на конечное потребление составляла – 85,1%; 2006-2010 гг. – 87,3%; 2011-2015 гг. – 86,6%; 2015-2019 гг. – 86,7%. За аналогичные периоды потребление домашних хозяйств увеличилось, соответственно, на 96,0%, 56,9%, 35,7% и 29,6% [7, с. 124; 8, с. 46; 2, с. 62; 3, с. 58].

Происходит постоянное совершенствование структуры потребительских расходов домашних хозяйств, о чём свидетельствуют данные табл. 2.

Таблица 2. - Структура потребительских расходов домашних хозяйств (%)

Виды потребительских расходов	2000 г.	2019 г.
Расходы на продукты питания, из них:	86,5	53,8
Хлебные продукты	39,6	29,5
Картофель	3,8	3,4
Овощи и бахчевые	7,4	10,1
Мясо и мясопродукты	7,9	17,2
Молоко и молочные продукты	2,6	4,1
Яйца	0,8	2,9
Рыба и рыбопродукты	0,0	0,4
Сахар и кондитерские изделия	10,5	10,3
Масло и растительные жиры	14,8	8,9
Расходы на непродовольственные товары, из них:	10,3	29,0
Ткани	7,1	4,7
Готовая одежда, бельё и головные уборы	29,1	19,7
Обувь	19,0	9,3
Мебель, хозяйственно-бытовые товары	3,6	5,3
Бытовые электротовары	4,2	3,2
Медикаменты, предметы санитарии и личной гигиены	0,6	1,9
Лекарства	6,0	9,7
Моющие средства	14,2	7,8
Табачные изделия	4,2	0,4
Топливо	1,8	4,5
Строительные материалы	3,0	14,2
Другие товары	2,4	15,5
Расходы на оплату личных услуг	3,0	17,2

Источник: Основные показатели обследований бюджетов домашних хозяйств. – Душанбе, 2016. – С. 31, 37, 55; Там же. – Душанбе, 2020. – С. 27, 37, 54.

При рассмотрении данных табл. 2. легко можно убедиться в прогрессивном изменении структуры потребительских расходов. Увеличивается доля непродовольственных товаров и сокращается доля продовольственных товаров. С одной стороны, сокращаются расходы на приобретение хлеба и хлебопродуктов, увеличиваются расходы на приобретение мяса и мясопродуктов, молочных продуктов,

яиц и увеличиваются расходы на приобретение мебели и хозяйственно-бытовых товаров, на строительные материалы, топливо, медикаменты, предметы санитарии и личной гигиены, с другой стороны.

Отмеченные положительные сдвиги увеличения потребительских расходов и их структура яркое свидетельство тому, что за счёт роста потребительских расходов домашних хозяйств возрастает совокупный спрос, а, следовательно, они положительно повлияли на экономический рост [14, с. 158]. Увеличение совокупного спроса стало возможным благодаря увеличению денежных доходов домашних хозяйств.

Между тем, разные экономические школы по-разному трактуют источники увеличения потребительских расходов. Согласно классической экономической теории потребительские расходы являются обратной функцией от процентной ставки банка, а кейнсианской школы - потребление домашних хозяйств есть прямая функция от их дохода [15, с. 106].

В связи с тем, что источником потребительских расходов домашних хозяйств являются их доходы, попытаемся исследовать динамику и источники доходов домашних хозяйств Республики Таджикистан. За период 2000-2019 гг. изменение номинального и реального среднедушевого дохода на 1 члена семьи (домохозяйства) представлено в табл. 3.

Таблица 3. - Темпы роста номинального и реального среднедушевого дохода на 1 члена семьи (домохозяйства) к 2000 г. (%)

	2005	2010	2015	2019
Темпы роста номинального дохода	328,3	1125,3	1335,0	2814,9
Темпы роста реального дохода	161,9	299,2	252,7	418,7

Источники: Рассчитано по: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014. - стр. 113, 140; Там же. – Душанбе, 2020. – С. 113, 143.

Графическая интерпретация динамики номинального и реального среднедушевого дохода домохозяйства выглядит следующим образом (рис. 1).

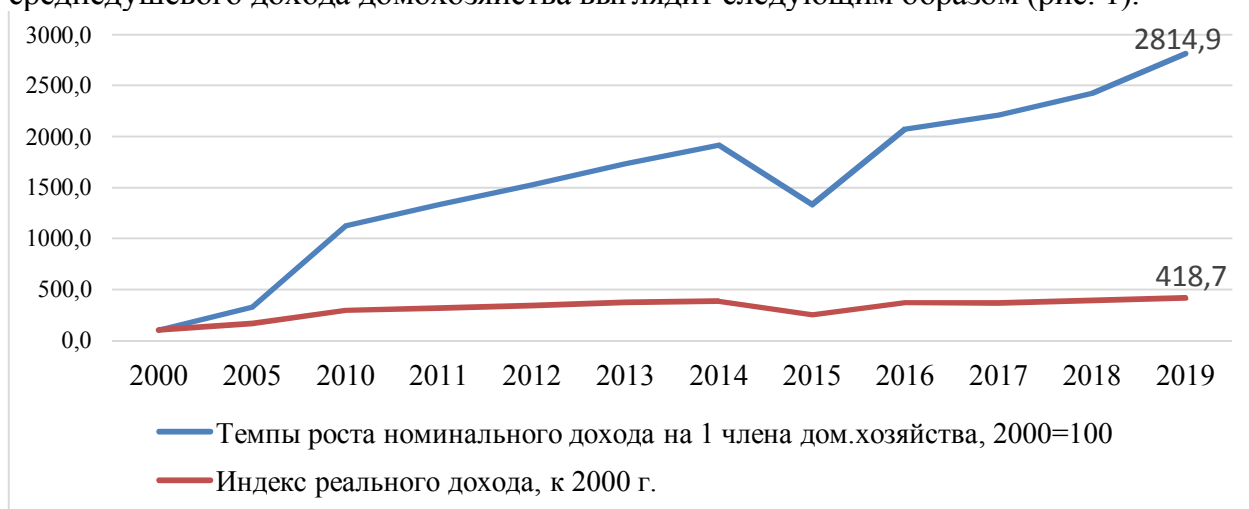

Рис. 1. Кривые номинального и реального среднедушевого дохода домашних хозяйств.

Как показывают выше приведённые данные, номинальный среднедушевой доход на 1 члена семьи (домохозяйства) возрос более, чем в 28 раз, а в реальном выражении этот рост составил 4,2 раза.

Увеличение реального дохода населения обеспечило повышение покупательной способности располагаемых доходов населения.

Таблица 4. - Темпы роста потребительских расходов домашних хозяйств (расходы на 1 члена домохозяйства в месяц) к 2000 г. (%)

Показатели	2005	2010	2019
Продовольственные товары, из них	83,5	74,0	62,2
Хлеб и хлебные продукты	82,9	109,9	91,6
Картофель	97,6	100	82,9

Мясо и мясные продукты	170,6	296,1	337,2
Молоко и молочные продукты	70,8	52,8	56,9
Масло растительное	91,7	163,3	148,3
Яйцо	92,3	138,5	223,1
Непродовольственные товары, из них	179,6	237,9	281,6
Одежда, обувь, бельё, ткани	143,9	519,3	591,2
Товары и принадлежности по ведению хозяйства, мебель	244,4	1488,9	1366,7
Лекарства	183,3	1200,0	1616,7
Строительные материалы	800,0	6166,7	4733,3
Расходы на оплату услуг	303,3	376,7	570,0

Источник: Рассчитано по: Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе, 2016. – С. 124; Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. – С. 116.

Приведённые в табл. 4 данные дают основание утверждать, что в результате принимаемых Правительством Республики Таджикистан конкретных антиинфляционных мер, направленных на повышение уровня жизни населения и сокращения бедности, происходит повышение покупательной способности реального дохода населения. Так же необходимо отметить изменение структуры потребительских расходов в сторону увеличения непродовольственных товаров и оплату услуг и снижения продовольственных товаров.

Однако, покупательная способность среднедушевых доходов населения республики значительно ниже, чем среднедушевая покупательная способность других стран СНГ. Это указывает на необходимость значительного увеличения реального располагаемого дохода населения республики. Последнее, наряду с увеличением объёма потребительских расходов домашних хозяйств как составной части совокупного спроса, должно способствовать совершенствованию структуры расходов домашних хозяйств за счёт увеличения доли товаров длительного пользования. Дело в том, что, несмотря на увеличение обеспеченности населения республики товарами длительного пользования уровень такой обеспеченности значительно ниже, чем в других странах СНГ. О росте обеспеченности товарами длительного пользования свидетельствуют данные табл.5.

Таблица 5. - Обеспеченность населения республики товарами длительного пользования (на конец года, шт.)

на 1000 человек			
	2007	2010	2019
Часы всех видов	870	939	1758
Радиоприёмные устройства	71	70	155
Магнитофоны	106	75	151
Телевизоры	74	130	336
Фотоаппараты	65	65	74
Холодильники и морозильники	28	32	55
Стиральные машины	5	9	20
Электропылесосы	9	15	31
Мотоциклы	78	92	242
Велосипеды и мопеды	45	61	76
Швейные машины	66	60	75

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020. – 424с.

Как видно из приведённых данных, по всем видам перечисленных товаров происходит увеличение обеспеченности населения республики товарами длительного пользования.

Вместе с тем, о сравнительно низком уровне обеспеченности населения республики товарами длительного пользования на 100 домашних хозяйств говорят данные в табл. 6.

**Таблица 6. - Уровень обеспеченности товарами длительного пользования населения Республики Таджикистан и других стран СНГ в 2016 г.*
(в расчёте на 100 домашних хозяйств)**

	телевизоры	холодильники и морозильники	компьютеры	стиральные машины	электропылесосы
Таджикистан	193	28	3	10	15
Азербайджан	113	101	63	76	93
Армения	98	95	57	91	71
Беларусь	155	139	78	94	86
Казахстан	117	110	58	87	79
Кыргызстан	109	80	8	64	33
Молдова	105	94	44	77	56
Россия	182	128	113	103	96

* Данные по странам СНГ приведены за 2014 г.; <http://cisstat.com>

Источник: Основные показатели обследований бюджетов домашних хозяйств. – Душанбе, 2018. – стр. 70.

Как видно из данных табл. 6, в Республике Таджикистан самое низкое обеспечение населения товарами длительного пользования, кроме телевизоров. Поэтому ещё раз необходимо подчеркнуть важность увеличения реального дохода населения, как для прогрессивного изменения структуры потребительских расходов, так и для повышения совокупного спроса, как фактора экономического роста в республике [1, с. 301]. В этой связи представляет интерес анализ источников формирования доходов населения страны.

Официальная статистика показывает, что основными статьями валового дохода населения являются доходы от трудовой деятельности (45,8%) и прочие поступления (42,6%), которые увеличились в 2019 г. по сравнению с 2000 г. на 16,6 процентных пункта. Доля такого источника дохода как личное подсобное хозяйство за этот же период снизилась на 45,4 процентных пункта и составила всего 4,8% [5, с. 16]. На наш взгляд, данное снижение следует признать отрицательным. С этим очевидно связан и имеющийся большой разрыв между доходами 10% наименее обеспеченного сельского населения и 10% наиболее обеспеченного сельского населения (разрыв децильных коэффициентов составляет 9,2 раза) [6, с. 23]. Однако данный разрыв имеет тенденцию к снижению, так в 2013 г. он составлял 25р. [4, с. 26].

Тем не менее, в денежных доходах населения Республики Таджикистан низок удельный вес оплаты труда по найму, который составлял в 2019 г. всего лишь 24,2%, тогда как в других странах СНГ он значительно выше. Так в 2017 г. в Азербайджане он составлял 33,3%, в Армении - 55,1%, в Беларуси – 61,6%, в Казахстане – 65,7%, в Кыргызстане – 42,6%, в Молдавии – 47,3%, в России – 65,1%. В то же время сравнительно высокими являются доходы от самостоятельной занятости и предпринимательской деятельности, т.е. занятых не по найму. В Таджикистане этот показатель за тот же период составлял 24,9%, в Азербайджане - 25,6%, в Армении – 9,5%, в Казахстане – 8,7%, в Кыргызстане – 16,6%, в Молдавии – 6,0%, в России – 7,6% [6, с. 60].

В этой связи вызывает озабоченность положения, при котором имеет место несоответствие между количеством занятых и численности работников, выполняющих работы по найму. В сельском хозяйстве общая численность занятых составляет 1507,3 тыс. человек, а занятых по найму – 549,1 тыс. человек, или лишь 36,4%, в строительстве, соответственно, 100,8 тыс. человек, и 32,8 тыс. человек, т.е. 32,5%, в промышленности (горнодобывающая

промышленность и обработка карьеров; обрабатывающая промышленность; обеспечение (снабжение) электроэнергией, газом, паром и кондиционированным воздухом; водоснабжение, очистка, обработка отходов и получение вторичного сырья), соответственно, 119,9 тыс. человек и 93,1 тыс. человек, т.е. 77,6% [11, с. 64, 71].

Таким образом, анализ потребительского спроса домашних хозяйств и их реальных доходов показывает, что между ростом доходов и потребительскими расходами домашних хозяйств существует прямая связь. Поскольку дальнейшее расширение потребительского спроса домашних хозяйств предопределяет необходимость совершенствования структуры потребительского спроса за счёт более значительного увеличения спроса на непродовольственные товары и, прежде всего, товары длительного пользования, с одной стороны, и увеличения трудовых доходов населения за счёт расширения оплаты труда работников по найму, с другой стороны. Это, по нашему мнению, будет способствовать сокращению сферы деятельности теневой экономики и увеличению поступлений доходов в государственный бюджет.

Литература

1. Абель Э. Макроэкономика. / Э. Абель, Б.Бернанке. - 5-е изд. – СПб: Питер, 2010. – 768с.
2. Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014.
3. Национальные счета Республики Таджикистан. – Душанбе, 2020.
4. Основные показатели обследований бюджетов домашних хозяйств. – Душанбе, 2014.
5. Основные показатели обследований бюджетов домашних хозяйств. – Душанбе, 2016.
6. Основные показатели обследований бюджетов домашних хозяйств. – Душанбе, 2020.
7. Основные показатели системы национальных счетов. – Душанбе, 2005.
8. Основные показатели системы национальных счетов. – Душанбе, 2007.
9. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан / Р.К. Рахимов – Душанбе, 2012. – 816с.
10. Рынок труда в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2016.
11. Рынок труда в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2020.
12. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник – Душанбе, 2011.
13. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014. - С. 115.
14. Экономическая теория. Экономические системы: формирование и развитие: Учебник / Под ред. И.К.Ларионова, С.Н.Сильвестрова. – М., 2013. – 876с.
15. Экономическая теория: учебник для бакалавров. Под редакцией А.Г.Войтова. – М., 2012. – 392с.

УДК: 33.330.811+330.875.5

ИНСТИТУТ «ФИНАНСОВОГО ПАРТНЕРСТВА» В РЕТРОСПЕКТИВЕ

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

В настоящей статье автором исследуется история формирования института финансового партнерства на базе изучения экономической мысли мусульманских ученых периода раннего халифата (661-809) в целом и относительно различных видов финансовой деятельности в частности. Автор анализирует сходство и различия исламской экономической концепции и современной рыночной экономики. Автор констатирует, что исламская экономическая концепция, как и рыночная, признает те же средства и инструменты ведения экономической деятельности, только с преобладанием духовно-нравственных устоев и предписаний. Автор объясняет суть предлагаемой мусульманскими учеными того времени альтернативной формы коммерческой деятельности при полном запрете ссудного процента, заключающего в принципе финансового партнерства (мушараки).

Ключевые слова: финансовое партнерство, ширкат, мушарака, сделка (байъ), социально-экономическая доктрина, байтулмол, ханафитская школа, закят, мусульманское налогообложение, ушр, хумс, ганим, джизья, харадж.

РУЌЌЕ БА ИНСТИТУТИ «ШАРИКИИ МОЛИЯВЌ»

Убайдуллоев Фаридулло Каримович – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: +(992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърихи ташаққули институти шарикии молиявиро дар заминаи омӯзиши андешаҳои иқтисодии фақеҳони мусулмонро дар давраи хилофати барвақта (632–855) дар маҷмуъ мавриди баррасӣ қарор дода, махсусан, афкори онҳоро нисбат ба намудҳои гуногуни фаъолияти молиявӣ омӯхтааст. Муаллиф шабоҳат ва фарқиятҳои байни консепсияи иқтисоди исломӣ ва иқтисодиёти муосири бозорӣ таҳлил кардааст. Муаллиф изҳор медорад, ки консепсияи иқтисоди исломӣ ба мисли назарияи иқтисоди бозорӣ ҳамон тарзҳо ва воситаҳои фаъолияти иқтисодиро, танҳо бо бартарияти равишани принципҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои маънавӣ эътироф мекунад. Муаллиф моҳияти шакли алтернативии фаъолияти тиҷоратиеро, ки аз ҷониби мутафаккирони ҳамонвақтаи мусулмон дар баробари манъи қотеонаи фоизи қарзӣ пешниҳод карда мешавад, тавзеҳ медиҳад, ки ба принципи ҳамшарикии молиявӣ (мушорака) таъа мувофиқ аст.

Калидвожаҳо: шарикии молиявӣ, ширкат, мушорака, додугурифт (байъ), таълимоти иҷтимоию иқтисодӣ, мактаби ханафӣ, закят, андозбандии мусулмонӣ, ушр, хумс, ганим, ҷизья, хироҷ.

INSTITUTE OF "FINANCIAL PARTNERSHIP" IN RETROSPECTIVE

Ubaydulloev Faridullo Karimovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 935730010. E-mail: faridullo72@mail.ru

In this article, the author examines the history of the formation of the institution of financial partnership based on the study of the economic thought of Muslim scholars of the early Caliphate period (661-809) in general and in relation to various types of financial activities in particular. The author analyzes the similarities and differences between the Islamic economic concept and the modern market economy. The author states that the Islamic economic concept, like the market one, recognizes the same means and instruments of economic activity, only with a predominance of spiritual and moral principles and prescriptions. The author explains the essence of the alternative form of commercial activity proposed by Muslim scholars of that time, with a complete ban on loan interest, which, in principle, encompasses financial partnership (musharaki).

Key words: financial partnership, shirkat, musharaka, deal (bai), socio-economic doctrine, baitulmol, hanafi school, zakat, muslim taxation, usr, khums, ganim, jizya, kharaj.

Сегодня значение социально-экономических воззрений таджикских правоведов в рамках правовых школ возрастает в связи с участвовавшими негативными явлениями, которые под воздействием внешних факторов приобретают вселенские масштабы. Наряду с положительными тенденциями в рамках интеграции мирового хозяйства сегодня, как отметил Лидер нации, «глобализация стала причиной возникновения в различных регионах мира новых вызовов и угроз, в том числе терроризма, экстремизма, сепаратизма, радикализма, организованной преступности и других экстремистских проявлений... Кроме того, процесс глобализации поставил человечество перед угрозой исчезновения национальных ценностей и самобытности, вызвал феномен столкновения культур и цивилизаций» [4, с.18].

Общее имущество в мусульманском обществе было представлено в виде государственного казначейства, которое называлось «байтулмол» (байт ал-мол). Термин «байтулмол» возник в ранних стадиях становления исламской общины как теократического государства еще при Пророке (с) и в буквальном смысле означает «дом вещей», то есть общую казну. Институт халифата, возникший сразу после Пророка (с) хотя на первых порах сохранял чистый теократический характер,

постепенно, после прихода к власти династии Омеядов (661-750) плавно приобрел основные черты монархического государства, уже тогда в Халифате функционировали основные институты государственной власти. Следовательно, как и другие государства, Халифат имел собственную финансовую систему, обобщенно называемую «байтулмол» - домом вещей (товаров), который теоретически принадлежал всей исламской общине. Байтулмол формировался за счет поступления таких налогов и податей, как закят, ушр, хумс, ганим, джизя и харадж.

Отличительной чертой ислама по сравнению с другими мировыми религиями было то, что военный трофей и военная добыча согласно прямому указанию Пророка (с) считались дозволенным (халял). В раннем исламе, недавно основанный халифат постоянно находился в состоянии войны с крупнейшими и могущественными империями того времени – Сасанидским государством и Византийской империей. Поэтому трофеи и добычи, поступавшие из этих территорий, требовали специальный порядок их управления. Также, население неарабских территорий, попавшихся под власть мусульман, которые были свободны в исповедовании веры, могли взамен оплаты специального налога, именуемого «джизья», не принимать ислам. Данный фактор, по мнению академика В.В. Бартольда, красноречиво свидетельствовал о том, что мусульманские правители вовсе не были материально заинтересованы в распространении новой религии, как утверждают многие [2].

В период четырех праведных халифов был установлен специальный распорядок управления байтулмола, были обозначены те группы мусульман, которые имели право на получения довольства из государственной казны.

Институт байтулмола полностью формировался в период пика могущества Омейядских халифов. В этот период, особенно в первую четверть VII века границы Халифата достигли своего предела, которые охватывали почти 70-80 млн. населения, астрономической на то время численности, соответственно поступления в байтулмол также были громадными [7].

Поэтому, относительно должного управления таких доселе невиданных объемов государственных финансов размышляли лучшие умы исламской общины. Согласно Захаби, нецелевое использование государственной казны наравне с жестоким обращением с народом, были двумя основными поводами, в случае которых халиф неминуемо терял право на власть [9, с.98].

К примеру, когда Абу Ханифа не принял подарок аббасидского халифа Мансура I (754-775), на вопрос халифа относительно причины такого поступка Имам возразил так: «Если бы халиф дарил мне из собственного имущества, то я бы их с радостью принял, но я не являюсь ни газием (борцом за веру), ни мукотилом, ни нуждающимся или бедняком, чтобы нуждаться в определенное денежное довольство из байтул-мола» [3, с.80-81]. Отсюда отчетливо видно, каким группам населения, по мнению Имама, должны были предназначаться средства из общей казны.

С такой позиции вся жизнь законоведов проходила в борьбе против злоупотребления общими финансами, за справедливое и целевое использование государственных средств. Как свидетельствуют исторические источники, основная причина их постоянного противоборства с правящими династиями заключалась именно в такой принципиальной гражданской позиции [6, с. 11-60].

Товарно-денежные отношения в те времена включали комплекс товарообмена, купли-продажи, соседства, рыночных отношений, отношения между сторонами и т.п. между гражданами государства. Законоведы, не только как

теоретики, но некоторые как успешные купцы, был знакомы непосредственно с практической стороной этих отношений, следовательно, по всем возникающим вопросам имели видение, основанное на глубоком знании Корана и хадисов. Они как праведные мусульмане были убеждены в том, что ответы на все вопросы, независимо от места и времени их появления, имеются в Коране и хадисе. Функция законоведа заключается в том, чтобы непосредственно или опосредованно найти в этих первоисточниках единственно правильное решение.

Наряду с другими источниками своего мазхаба, ханафитские ученые использовали также принятые местными народами социальные институты, в частности, обычаи народа как самостоятельную основу и вспомогательный источник правотворчества. Использование института обычаев в основном осуществлялся в сфере товарообмена между людьми. Они делили обычаи на: правильные и порочные. Правильными обычаями назывались те, которые согласно учеными не противоречили Корану и сунне, а порочные, наоборот. Поэтому они считали дозволенным только использование правильных обычаев.

К заслугам таджикских законоведов можно отнести то, что они проецировали принцип справедливости на финансовое партнерство и при заключении финансовых сделок. Фетвы законоведов относительно товарного обращения и форм хозяйственно-правовых отношений между людьми комментированы выдающимися учеными в многочисленных авторитетных книгах ханафитского мазхаба. К примеру, термин «байъ» (сделка) в известной книге Абилхасана Кудури (умер в 428/1063) «Мухтасару-л-Кудури фил-фикхи ханафи» комментируется так: «Байъ – это сделка, которая используется в двух значениях: 1) байъи хос – особая сделка, которая осуществляется посредством наличных (золотом и серебром); 2) байъи ом – массовая сделка, которая состоит из таких составных частей как обмен вещами, товарный обмен, обмен приравненных к деньгам товаров, которые, в общем, делятся на четыре части: нафиз (обязательно исполняющийся), мавкуф (отсроченная сделка), фасид (порочная сделка) и батил (фиктивная сделка). Байъ нафиз и мавкуф осуществляется с обоюдной выгодой для сторон – продавцам и покупателям. Байъ фасид означает нечестным путем схватывание объекта сделки, а байъ батил – является такой сделкой, при которой владелец товара не получает никакой выгоды» [8, с.114].

Также в данной книге разъясняются понятия байъи сирф (очевидная сделка) и байъи салам (обычная сделка). Байъи сирф означает безналичный обмен вещей и товаров, а байъи салам – купли-продажи наличным безналичных вещей [8, с.115].

Абдурахман Джузейри в книге «Китобу-л-фикхи ʿалал мазохиби -л-ʿарбаа» определяет сделку следующим образом: «Байъ – означает обмен однородных вещей и товаров, или обмен товаров на деньги. Первую называют «мабиъ» – продаваемая, а вторую «саман» – наличные. В словарях «байъ» означает сделку, как выгодную, так и без выгоды. Но, в шариате если выгода отсутствует, то сделка считается не осуществленной; т.е. продажа алкогольной продукции, свинины и крови не считается дозволенным, поскольку взамен денег покупается только вред и урон [13, с.113].

Убайдуллох ибн Масуд более известный как Садрушшариа в авторитетной книге «Мухтасари викия» относительно определении «байъ» (сделки) приводит такое суждение: «Байъ – это участие человека в процессе отстранения некоей вещи или товара из владений одного человека посредством товара или наоборот, участие в процессе внесения некоей вещи или товара в свое владение товара.

Обязательными условиями для сделки являются – обмен товарами с согласием сторон и с произнесением вслух слова, причем обязательно в прошедшем времени в форме: «отдал и принял» (продал и купил) [11, с.40].

Из всех приведенных выше цитат явствует, что правоведы являлись знатоками товарного обмена и форм хозяйственно-правовых отношений и торговых сделок, которые рассматривали эти вопросы до мельчайших подробностей. Таким образом, с увеличением практических знаний в сфере ханафитского правоведения, ученики Абу Ханифы совершенствовали учения своего наставника и в некоторых моментах, с появлением новых аргументов, изменили его фетвы.

Например, в вопросе точного определения цены одной единицы продаваемого товара и неопределенности общего количества этого товара между Имамом и его учениками существует разногласие. Абу Ханифа говорит, что при сделке, если известна цена за одну единицу продаваемого товара, т.е. один метр ткани, ведро пшеницы и т.п., а общее количество продаваемого товара неизвестно, тогда сделка считается неопределенной (темной). Абу Йусуф Ансари и Мухаммад Шайбани говорят, что сделка в этом случае правильная, поскольку в ходе сделки покупатель и продавец смогут определить точное количество продаваемого товара [11, с.43]. В этом случае в ханафитском мазхабе фетве дается согласно суждениям учеников, а не самого Имама.

Законоведы, приводя четкие и недвусмысленные предписания шариата, категорически запрещают мусульманам заниматься ростовщичеством. Абу Ханифа из уст Абу Исхака, а он из уст Хориса, Хорис из уст Али ибн Абетолиба передают, что Пророк (с) проклял того, кто занимается ростовщичеством.

Вторым принципом, соблюдение которого считали обязательным, был запрет ростовщичества. Рибха (ростовщичество) в словарях означает излишек, выгоду и пользу [1, с.61]. Объясняя суть рибха по шариату, правоведы считают ее как запрещенной сделки, которая состоит из двух частей: 1) рибха в торговле и 2) рибха в долге.

1. Рибха в торговле означает, что те товары, которые продаются в мерных сосудах, таких как молоко, масло и те товары, которые продаются в весах, продаются взамен однородных товаров, только с обязательным условием возвращения с определенной разницы и излишек. Например, 100 пудов пшеницы продается взамен 120 пудов за наличными или в долг.

2. Рибха в долге. Кому-то отдается средство в долг с условием разницы в возврате с излишком. Например, отдается в долг 5000 дирхам с условием, что получатель долга возвращает сумму в 5200 дирхам, именно такое отношение считается рибха в долге.

Законоведы на основе аятов 278 - 279 суры «Бакара» и аят 130-й суры «Оли Имрон» и многочисленных достоверных высказываний Пророка (с) считают рибха (ссудный процент) недопустимым.

Третьим принципом финансового партнерства считали соблюдение справедливости в деловой этике. Абу Ханифа от Абдуллах ибн Динор, он от Абдуллах ибн Умар передают, что Пророк (с) сказал: «Тот, кто не чист на руку в торговле, тот не с нами». А таковыми, могут быть вероломство и обман в торговле, когда более дешевый товар смешивается с дорогими и продается как дорогой товар. Али Кори – известный комментатор сборников хадиса «Муснад Абу Ханифы» писал, что в большинстве вариантов передачи этого достоверного хадиса Пророк (с) сказал так, когда увидел на рынке, что продают замоченную пшеницу [1, с.59].

Все вышеуказанные положения позволили законооведам во главе с Абу Ханифой разработать институт финансового партнерства (мушарака), где также проецировали принцип справедливости. Взамен ростовщичества правоведы предлагали новый принцип торговли – соучастие (мушарака - партнерства), которого сами постоянно использовали. Например, относительно этого Абу Ханифа завещал своему старшему ученику Абу Йусуфу так: «Не занимайся сам торговлей [когда занимаешь должность кадия –У.Ф.], а для этого нанимай другого человека, которому доверяешь» [6, с. 131].

Муваффах Макки в своей книге «Манокиби Абуханифа» (Достоинства Абу Ханифы) весьма кстати приводит рассказ торгового партнера Имама А'зама - Хафс ибн Абдуррахмана. Хафс рассказывает, что однажды Абу Ханифа прислал ему большое количество тканей и наказал ему, что среди них есть ткани с дефектом, обязательно предупреждай покупателя об этом. Но, Хафс увлекшись торговлей, забыл предупредить покупателя о существовании дефектных тканей. Когда Абу Ханифа узнал об этом, приказал пожертвовать бедным все вырученные средства от этой сделки [6, с.98], которые составляли внушительную сумму в размере 30 тысяч дирхамов¹.

По основным правилам ширката или мушараки почти между всеми мусульманскими богословами достигнут консенсус. Все они сходятся в том, что стороны договора должны быть дееспособными в юридическом плане, осознанно идти на такой поступок и неукоснительно соблюдать установленные в договоре положения. Но, по порядку распределения полученной прибыли мнения среди мусульманских богословов далеко не едины.

Так, получаемая доля каждого участника должна быть оговорена заранее, иначе договор будет недействительным. При этом, размер распределяемой доли необходимо определить от реального объема получаемой прибыли от совместного ведения дел. Также следует заранее обуславливаться о доли каждого участника, не допускается, чтобы для одного партнера она была известна (например, столько-то процентов), а для другого - причиталась остальной прибылью. Поэтому должна согласовываться доля каждого участника партнерства, получаемая ими в конце обусловленного периода.

Следует отметить, что Абу Ханифа в отличие от имама Малика, имама Шафеи и других богословов, различает активное и пассивное участие в партнерстве. Согласно ему, при условии, что один из участников сделки заранее согласен на то, что ни при каких обстоятельствах он не участвует в процессе мушараки, то его доля может быть меньше его доли вложения. Например, если его доля инвестиций составляла 60%, то в этом случае, причитающаяся ему сумма от общей прибыли в конце оговоренного периода (месяц, квартал и т.п.), может быть определена сторонами меньше этой суммы. Однако, по мнению имама Абу Ханифы, распределение убытков, в случае их возникновения должно произойти в точности согласно вложенным партнерами средств. Так, если один из партнеров вложил в мушараки 60% средств, то его доля при распределении убытков будет аналогична, не больше и не меньше. В этом с Абу Ханифой согласны почти все известные богословы суннитского толка.

Таким образом, доля прибыли от мушараки устанавливается согласно заранее оговоренным пунктам, а доля убытков должна в точности соответствовать долям инвестиций. Имам Абу Ханифа считает, что вложенные средства должны носить денежный характер, то есть, ликвидную форму. Иными словами мушарака должна

¹ Дирхам – серебряная монета весом примерно в 2,97 гр.

закключаться на основе денежных инвестиций, а не товарами. Большинство правоведов в этом вопросе последовали ему, за исключением имама Малика и ряда других ученых. Имам Малик и его сторонники допускали и другие формы долевого участия в мушарака, например, участие товарами, при условии, что стоимость товаров будет определяться в деньгах по ценам рынка в день составления договора.

Аргументация Абу Ханифы в плане неприемлемости натуральных вложений в мушарака основана на то, что товары имеют отличия друг от друга, а деньги нет, при вложении товарами владелец не теряет право на собственность на данный товар, когда денежное вложение в форме денежных единиц идентичны друг другу. При товарном участии, когда вложенный товар будет продан, другой участник мушараки не может претендовать на вырученные средства, поскольку товар по-прежнему принадлежит своему владельцу. Поэтому Абу Ханифа считает недопустимым финансовое партнерство, когда доля одного партнера отличается от доли другого.

Кроме того, Абу Ханифа ссылается на то, что иногда при заключении мушараки, стороны предусматривают возможность перераспределения вложенных инвестиций, что при товарной форме контракта мушараки становится невозможным. Также в этих случаях может измениться стоимость вложенных товаров, что станет причиной несправедливого дележа полученной прибыли от работы мушараки.

Таким образом, следует подытоживать, что в исламе социально-экономическая доктрина справедливости базируется на учениях мусульманских правоведов. В этом плане, правильно пишет Мухаммад Бакир ас-Садр в книге «Иктисадуно» (на ар. – «Наша экономика»), что «в исламе, понятие справедливости определено на базе правовых отношений. Везде, где дается определение прав и собственности, их правильное распределение называется справедливостью» [12, с.284].

Данная доктрина немного отличается от метафизического определения справедливости Канта [5] и других философов, мусульманские правоведы рассматривали справедливость в качестве регулирующей категории. Они видели в ней институциональное, относительное и социальное явление.

Кроме того, Абу Ханифа ссылается на то, что иногда при заключении мушараки, стороны предусматривают возможность перераспределения вложенных инвестиций, что при товарной форме контракта мушараки становится невозможным. Также в этих случаях может измениться стоимость вложенных товаров, что станет причиной несправедливого дележа полученной прибыли от работы мушараки. Заключение контракта на основе товарной формы, по мнению Абу Ханифы возможно только в том случае, если вложенные товары партнеров не имеют индивидуальную характеристику, например, если они смешаны, и партнеры не могут отличить свой товар от чужого. При этом Абу Ханифа делит товары на две группы: подобные (амсал) и отличающие (кимах). К первой категории он относит пшеницу, овес, рис и т.п., а ко второму - крупный и мелкий рогатый скот и т.д.

Таким образом, товары, выступающие в качестве долевой инвестиции допустимы только в том случае, если участники мушараки не смогут идентифицировать своего от чужого, в противном случае, заключение контракта мушараки становится недопустимой. В случае равного участия партнеров мушараки в управлении бизнесом, каждый участник выражает интересы общей команды и будет считаться представителем других партнеров.

Сегодня нам следует отметить некоторые очень важные моменты относительно использования мушараки в качестве финансового инструмента в

рамках исламского банкинга, который разрешен соответствующим законом в Республике Таджикистан. Дело в том, что согласно предписаниям законоведов, любой партнер при желании может прекратить действие договора, для чего требуется всего заранее уведомить другого (других) партнера. Также действие мушараки может прекратиться в случае смерти одного из участников контракта или в случае недееспособности (невменяемости) одного из партнеров. Все эти случаи имеют ряд негативных последствий для развития совместного бизнеса:

- во-первых, при ликвидной форме всех активов, их можно разделить в соответствии с вышеуказанным порядком между участниками контракта мушараки, а если они не в ликвидной форме, участники вправе их реализовать или распределить между собой. Если между партнерами возникнет несогласие, например, один выступит «за», а другие (другой) «против», то в этом случае однозначно следует распределить активы бизнеса. Сложность возникает тогда, когда активы бизнеса выражены в виде оборудования и других основных средств, тогда остальные партнеры вынуждены будут продать имеющиеся активы, а полученные средства распределить по заранее оговоренной схеме;

- во-вторых, при желании одного из участников о прекращении контракта во что бы не стало, он может вынудить других участников принять решение о ликвидации активов через их продажу, а полученные деньги разделить, или прямо разделить между партнерами все активы, в какой форме бы они не были. Такая вылазка негативно действует тогда, когда другие партнеры по бизнесу хотят продолжить бизнес.

К положительным моментам разработанного института финансового партнерства можно отнести главное правило ведения финансовой деятельности, заключающегося в том, что никто не имеет право получить прибыль, если при этом не участвует в потенциальном риске и не несет ответственность за возможные убытки. Также, никто не вправе требовать для себя фиксированный процент при возвращении предоставленных в кредит средств.

Но это не должно дать нам ложное представление о полной безопасности финансового партнерства (мушарака), поскольку при ведении исламского банкинга главный акцент делается не на разделении прибыли, а на разделении возможных рисков и убытков.

Литература:

1. Абдуллои Абдукарим. Мазхаби Имоми Аъзам. Душанбе, матбааи «Сунатулло». 2008. – С.61.
2. Бартольд В.В. Культура Мусульманства. Сочинения в 9 томах. Том VI. Изд. "Наука". Главная редакция восточной литературы. М., 1966. – 116с. [электронный ресурс] URL: www.krotov.info/libr_min/b/bartold.html
3. Васлии Самарқандӣ. Ал-калому-л-афхам фӣ манокӯби Имоми Аъзам. – Душанбе: Изд-во «Кишоварз», 2001. – С. 33-34.
4. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на тему «Великий Имам и современный мир» на международном симпозиуме. г. Душанбе, 5 октября 2009 года. – Душанбе: изд-во «Шарки озода», 2009. –С.18.
5. Кант и справедливость / Цит.: по [электронный ресурс] URL: <http://ogrik2.ru/b/spravedlivost/kant-i-spravedlivost/68> (дата обращения: 10.05.2019 г.)
6. Убайдуллоев Ф. Имоми Аъзам: зиндағӣ, мазҳаб ва васоё (Имам А'зам: жизнеописание, учение и завещания – на тадж.). /Ф. Убайдуллоев - Душанбе: Ирфон, 2008. – 160с.
7. Установление феодальных отношений на востоке. Арабские завоевания. Халифаты Омейядов и Аббасидов. распространение ислама [электронный ресурс] URL: <http://gumilevica.kulichki.net/maps/he208.html> (дата обращения: 05.09.2019 г.)
8. Ҳамроҳ Р. Қиссаҳо аз рӯзгори Имоми Аъзам /Р.Ҳамроҳ, И.Наққош. - Душанбе, 2008. – С.80-81.
9. الإمام ابو الحسين احمد ابن محمد ابن احمد القدورى. مختصر القدورى فى الفقه الحنفى. دار الكتب العلميه، بيروت، ١٤١٨، ص-١١٤ (Кудури. Мухтасар.1418. –С.114).

10. الذهبي محمد بن أحمد، ثیر الاعلام النوبها، بیروت، ۱۹۸۵. ص-۹۸. (Захаби Мухаммад ибн Ахмад. Сияр-ил-аълум-ил-нубало. 1985.-С.98).
11. عبد الرحمان جزیری، كتاب الفقه على المزاب الاربعه، ج ۲، قاهره، المكتبة الثقافة الدينیه. ص-۱۱۳. (Абдаррахмон Джузейри. Китоб-ул-фикх-и алал махозиб-ил-арбаа. Т.2. –С.113).
12. عبيد الله مصعود ابن صدر الشرع، مختصر الوقايه معه شرح اختصار الروايه نجم الدين محمد دوركانی، ج ۲، بیروت، دارالكتب العلمیه، ۱۴۲۶. ص-۴۰. (Абдуллох Масууд ибн Садрушшариа. Мухтасар-ул-виқоя мааху шарх-и ихтисор-ур-ривоя Наджмуддин Мухаммад Дуракони.Т.2.1426.-С.40).
13. غفاری، هادی. اصغر ابوالحسنی. تاریخ اندیشه های اقتصادی متفکران مسلمان. تهران. انتشارات دانشگاه پیام نور. ۱۳۸۹. ص-۲۸۴. (Гаффори Х., Абулхасани А. История экономической мысли мусульманских мыслителей. 1389.-С.284).

УДК:336.1

СИЁСАТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИ: БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷурахонзода Баҳодур Ҷурахон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети ҳисобдорӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. Телефон:918-80-65-03. E-mail: Vaknodur0478@mail.ru

Дар мақола мубрамияти масъалаи таҳқиқшаванда омӯхта шудааст. Асоснокӣ он аз самаранокӣ истифодаи захираҳои табиӣ ва меҳнати минтақаҳо, тавсеаи ҳамкориҳои байниминтақавӣ иқтисодиву иҷтимоӣ, рушди тиҷорати байниминтақавӣ ва алоқаҳои ҳамгирӣ вобаста мебошад.

Дар асоси рақамҳои воқеӣ нобаробарии дараҷаи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ нишон дода шуда, нуқтаи назари олимони гуногун оид ба мафҳуми сиёсати иҷтимоиву иқтисодӣ таҳлил ва инчунин мавқеи шахсии муаллиф оиди ин масъала муайян карда шудааст.

Дараҷаи таъминнокӣ минтақаҳо бо сармоя, имкониятҳои молиявии буҷетҳои маҳаллӣ, махсусан дар минтақаҳои сустрараққикарда, ки чунин имкониятҳо хеле маҳдуданд ва қисми зиёди хароҷотҳои он аз ҳисоби субвенсияҳо аз буҷети ҷумҳуриявӣ таъмин карда мешавад, таҳлил карда шудааст.

Тасдиқ карда шудааст, ки масъалаи баробарнамоии дараҷаи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ танҳо бо абзори баробаркунии буҷетӣ ҳал намудан ғайримمкон аст. Дар ин бобат рушди иқтисодии ҳамаи минтақаҳо, махсусан минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда бояд ҳамчун омилҳои ҳалкунанда баромад намояд.

Калидвожаҳо: минтақаҳо, сиёсати иҷтимоиву иқтисодии давлат, сиёсати иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳо, баробарнамоии дараҷаи рушд, хусусияти сиёсати минтақаҳо, сармоягузориҳо, таъминнокӣ бо сармоягузориҳо, буҷети давлатӣ, буҷети маҳаллӣ, кумак, субвенсия.

СОЦИАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Джурахонзода Баҳодур Джурахон - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета учёта и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Телефон:918-80-65-03. E-mail: Vaknodur0478@mail.ru

В статье обоснована актуальность изучения исследуемой проблемы тем, что от ее обоснованности и действенности зависят полнота и эффективность использования разнообразных природно-экономических и трудовых ресурсов развития регионов, расширение межрегионального социально-экономического сотрудничества, развитие межрегиональной торговли и интеграционно-кооперационных связей.

На основе фактических данных показана неравномерность уровня социально-экономического развития, анализированы мнения различных авторов относительно понятия социально-экономической политики, определена собственная позиция автора по этому вопросу.

Автором анализирован уровень инвестиционной обеспеченности регионов, финансовые возможности местных бюджетов, особенно слаборазвитых регионов, у которых финансовые ресурсы весьма ограничены и значительная часть их расходов финансируется за счет субвенций из республиканского бюджета. Учитывая, что в республике доля местных налогов в доходах местных бюджетов составляет незначительную часть, отрасли социальной сферы в большей части финансируются за счет средств, формируемых в централизованном порядке. В этом отношении,

решающим фактором должно выступать также и экономическое развитие всех, особенно экономически отстающих регионов.

Ключевые слова: регионы, государственная социально-экономическая политика, региональная социально-экономическая политика, выравнивание уровня развития, особенности политики регионов, инвестиции, инвестиционная обеспеченность, государственный бюджет, местные бюджеты, дотация, субвенция,

SOCIO - ECONOMIC POLICY: SOME FEATURES OF ITS FORMATION AND IMPLEMENTATION IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Juruhonzoda Bakhodur Jurahon, candidate of economic Sciences, associate Professor, Dean of the faculty of accounting and statistics of the Tajik state financial and economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. Phone: 918-80-65-03.

The article substantiates the relevance of the of the problem under research according to the facts as the completeness and efficiency of the use of various natural-economic and labor resources for the development of regions, the expansion of interregional socio-economic cooperation, the development of interregional trade and integration and cooperation ties, which depend on its validity and effectiveness.

On the basis of the factual data, the unevenness of the level of socio - economic development is shown in the mentioned article, the opinions of various authors regarding the concept of socio - economic policy are analyzed, and the author's own position on this issue is determined.

The level of investment security of the regions, the financial capabilities of local budgets, especially underdeveloped regions, in which financial resources are very limited and a significant part of their expenses are financed through subventions from the republican budget, have been analyzed. Considering that in the republic the share of local taxes in the revenues of local budgets is an insignificant part, the sectors of the social sphere are mostly financed from funds formed in a centralized manner. In this regard, the decisive factor should also include the economic development of all regions, especially economically lagging ones.

Key words: *regions, state socio - economic policy, regional socio - economic policy, the level of development, peculiarities of regional policy, investments, investment security, state budget, local budgets, subsidies, subventions.*

Дар шароити муосир, ки аз хусусиятҳои ташаккули муносибатҳои бозорӣ бархӯрдор аст, ноилшавӣ ба мақсадҳои стратегии тараққиёти хоҷагии халқ аз бисёр ҷиҳат ба ташаккул ва татбиқи сиёсати оптималию мутаносиби иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ зич алоқаманд мебошад. Дар ин шароит таваҷҷуҳи босуръат афзоянда ба доираи васеи проблемаҳои минтақавӣ зухур мекунад, ки дар навбати худ ташаккул ва татбиқи сиёсати минтақавии рушди иҷтимоию иқтисодиро тақозо менамояд. Имрӯз ин масъала ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст ва зарурати таҳқиқи ҳамаҷониба ва амиқро ба миён меорад.

Мубрамияти омӯзиши масъалаҳои марбут ба ташаккул ва татбиқи сиёсати рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа аз он иборат аст, ки аз асоснокӣ ва ғайолнокии он истифодаи пурра ва самараноки захираҳои гуногуни табиӣ, иқтисодӣ ва меҳнатӣ барои рушди минтақаҳо, вусъати ҳамкориҳои байниминтақавии иҷтимоию иқтисодӣ, рушди робитаҳои тичоративу ҳамгирой ва кооператсияи байниминтақавӣ вобаста мебошанд, ки метавонанд ба рушди мутавозини иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории он ба таҳдидҳои муҳити беруна мусоидат кунанд.

Шароити таърихӣ ва иқтисодии минтақаҳои кишвар муайян кард, ки баъзе минтақаҳо нисбат ба дигарон ба сатҳи баланди рушди иҷтимоию иқтисодӣ расидаанд. Ҳамин тариқ, дар соли 2019 истехсоли маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Душанбе 17534,4, дар вилояти Суғд-7585,8, вилояти Хатлон -5872,8, НТҚ - 5673,3 ва ВМКБ - 4645,7 сомониро ташкил дод. Фарқи байни нишондодҳои баландтарин (Душанбе) ва пасттарин (ВМКБ) тақрибан 3,8 баробар аст. Истехсоли ММД ба ҳар сари аҳоли дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон нисбат ба сатҳи ин нишондиҳанда дар шаҳри Душанбе 26,5 фоиз, дар вилояти Суғд -61,2 фоиз, вилояти Хатлон -79,1 фоиз ва ноҳияҳои тобеи марказ - 81,9 фоизро ташкил дод [10, с 26].

Ташаккули бомуваффақияти иқтисоди бозоргонии ба иҷтимоиёт нигаронидашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамбастагии оптималии танзими давлатӣ ва бозории ғайолияти иқтисодӣ чи дар сатҳи миллӣ ва чи дар сатҳи минтақавии иқтисодиёт алоқаманд аст. Инро зарурати рафъи тафрикаи мавҷудаи рушди системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи мезо ва микро, мавҷудияти тафовути назаррас дар сатҳи зиндагӣ ва таъминнокии аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ тақозо мекунад. Ҳалли проблемаҳои мубрами иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии

Тоҷикистон тавассути ташаккул ва татбиқи сиёсати минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба яқсонсозии сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо дар асоси боз ҳам пурратар азхуднамоӣ ва истифодаи маҷмӯии иқтисодии захираҳои табиӣ иқтисодии онҳо равона карда шудааст, ба мустақамшавӣ ва фаъолияти пурсамари иқтисодиёти ҳар як ноҳия дар алоҳидагӣ ва умуман, хоҷагии халқ мусоидат карда метавонад. Ин вазъият проблемаи ташаккул ва инкишофи системаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақавиро ба миён мегузорад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2014 вазифа гузошта шудааст: ҳар як ноҳия ва субъектҳои маъмурию ҳудудии кишвар бояд барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодиро дар давраи то соли 2020 дошта бошанд [7, с.5]. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди минтақавӣ ва сиёсати минтақавӣ тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекард ва зоҳир мекунад. Дар солҳои истиқлоли давлатӣ як қатор лоиҳаҳои азими сармоягузори барои рушди бахши воқеии иқтисодиёт ва маҷмӯи инфрасохтори минтақаҳо, аз ҷумла ноҳияҳои кӯҳистон, татбиқ карда шудаанд. Илова бар ин, то имрӯз раванди такмили заминаи ниҳодии сиёсати минтақавӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати миллӣ идома дошта, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардида, барои ҳалли масъалаҳои минтақавӣ мақомоти дахлдори давлатӣ таъсис дода шудаанд, барномаҳои минтақавӣ таҳия ва қабул гардидаанд ва ғайра.

Омӯхтани моҳияти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ муддати тӯлонӣ диққати олимони иқтисодшиносро ба худ ҷалб кардааст. Вале олимони гуногун моҳияти ин сиёсатро ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Баъзе олимони сиёсати минтақавиро ҳамчун «системаи мақсад ва вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба идоракунии рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо ва тамоми низоми минтақавӣ, инчунин механизми татбиқи онҳо» мефаҳманд [5, с.6]. Дигарон таҳти мафҳуми сиёсати минтақавӣ «доираи фаъолияти оид ба идоракунии рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии кишвар дар ҷанбаи фазоию минтақавӣ ва инъикоскунандаи ҳам муносибати байни давлату минтақа ва ҳам байни ҳуди минтақаҳо»-ро мефаҳманд.

Оид ба баррасии моҳияти сиёсати минтақавӣ Е.Г. Коваленко бархӯрди махсус дорад, ки мувофиқи он «сиёсати минтақавиро метавон системаи амалҳои ҳисоб кард, ки манфиатҳои давлатро нисбат ба минтақаҳо ва манфиатҳои дохилии ҳуди минтақаҳоро нисбат ба ҳудудон ва давлат бо тарзу усулҳои муносиб амалӣ месозад» [6, с.7]. Вай минбаъд сиёсати минтақавии давлатӣ ва сиёсати минтақаҳоро ҷудо намуда, таъкид мекунад, ки онҳо қисмҳои алоҳида набуда, балки ягонаанд ва ҳамдигарро пурра мекунад.

Ба гуфтаи С.К. Ҳамирзова, «сиёсати минтақавӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати миллӣ мебошад, ки ба рафъи номутобиқатии нишондиҳандаҳо дар таҳияи нишондиҳандаҳои муҳимтарини макроиқтисодӣ ва таносуби рушди минтақа нигаронида шудааст. Сиёсати минтақавӣ ҳамчун системаи ҳадафҳо ва вазифаҳои мақомот оид ба идоракунии рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳои кишвар, инчунин механизми татбиқи онҳо фаҳмида мешавад» [12, с.7].

Ба фикри мо, барои ошкор намудани мазмуни категорияи «сиёсати минтақавӣ» бояд аз моҳият ва аҳамияти «хоҷагии халқ» ва «хоҷагии минтақавӣ» бархӯрдор буд. Ба назари мо, хоҷагии халқ аз ҷиҳати мазмуни моддию ашъвии худ аз маҷмӯи иқтисодиёти минтақавӣ иборат буда, алоҳида, вале дар алоқамандии зич ва ҳамгирӣ бо тамоми минтақаҳои дигар вучуд дорад. Иқтисодиёти миллӣ берун аз иқтисодҳои минтақавӣ вучуд дошта наметавонад, дар ҳоле ки иқтисоди минтақавӣ барандаи унсурҳои асосии иқтисодиёти хоҷагии халқ мебошад. Аз ин ҷост, ки сиёсати иҷтимоию иқтисодии миллӣ аслан бояд характери умумӣ дошта бошад, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ бошад, мушаххасгардонии идеяҳои асосие мебошад, ки аз мақсаду вазифаҳои сиёсати миллии иҷтимоию иқтисодӣ бармеоянд.

Мақсад ва вазифаҳои сиёсати минтақавии иҷтимоию иқтисодии давлатро бисёр омилҳо муайян мекунад, ки дар байни онҳо навъи давлат, ташкили ҳудудии он, хусусиятҳои анъанаҳои маҳаллии таърихӣ ҳаёти, шароити табиӣ ва иқтисодию

чуғрофии ҳар як минтақа аҳамияти хоса доранд [9, с.7]. Бинобар ин, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ чи аз ҷиҳати мақсаду вазифаҳо ва чи аз ҷиҳати мазмун дар ҳама минтақаҳо яқсон буда наметавонад. Дар баробари ин, ҳангоми тартиб додани сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ бояд аз он барояд, ки дар ҳар давлат нисбат ба минтақаҳои таркибии он мақсад ва вазифаҳои умумӣ мавҷуданд. Аз ин рӯ, сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа бояд бар чунин ҳадафҳои стратегии умумидавлатӣ, аз қабилӣ таъмини фазои ягонаи иқтисодӣ ҳамчун асоси фаъолияти давлат, яқпорчагии он асос ёбад. Дар баробари ин, дар сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа чунин вазифаҳо, аз қабилӣ баробар кардани сатҳҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо, истифодаи самараноки иқтисодии захиравии минтақаҳо, таъмини ҳамоҳангии манфиатҳои миллӣ ва минтақавӣ, рушди ҳамгироии байниминтақавӣ, ҳалли проблемаҳои экологии минтақаҳо ва ғайра бараъло намудор бошанд. Ҳалли ин мақсаду вазифаҳо, ба фикри мо, объекти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ буда, ҳамчун воситаи ноил шудан ба онҳо бошад, аз нав тақсим намудани захираҳои молиявии миллӣ бо назардошти муносибати дифференсиалӣ ба тараққиёти минтақаҳои алоҳида, бунёди механизми иқтисодии ҳавасмандгардонии минтақаҳо дар истифодаи маҷмуии иқтисодии табииву захиравии онҳо, тартиб додан ва татбиқи барномаҳои мақсадноки тараққиёти минтақаҳои алоҳида баромад мекунад.

Бояд гуфт, ки асоси иқтисодии сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа бояд ҷустуҷӯ ва дарёфти захираҳои молиявӣ бошад, ки барои татбиқи тадбирҳо оид ба таъмини рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо заруранд. Аммо дар айни замон захираҳои молиявии худӣ ҳам давлатӣ ва ҳам мунисипалӣ, махсусан дар минтақаҳои дур аз марказ, барои таъмини баробарсозии сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии онҳо нокифоя ба назар мерасанд [3, с.8]. Дар чунин шароит ҷалби сармоягузорӣ омили рушди сиёсати иқтисодии минтақаҳо мебошад.

Ҷалби сармояи хоричӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ фароҳам овардани шароитест, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад, таъмини суботи сиёсӣ ва шароити бехатарӣ зиндагӣ, ҳамоҳангсозии шароити молиявӣ, андоз, гумрук, ба меъёрҳои муқарраршуда расонидани сатҳи андозу тарифҳо ва имтиёзҳои дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ҷойдоштаро тақозо менамояд, инчунин дар сатҳи минтақавӣ - бемамониат пешниҳод намудани захираҳои зарурии заминӣ об, омода намудани кувваи корӣ соҳибхисос, ки барои истифода на танҳо дар сохтмони объектҳои сармоягузорӣ, инчунин дар истифодаи онҳо корбастро низ талаб менамояд [8, с.9].

Ҷадвали 1. - Таъминнокии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сармоягузориҳо

Нишондиҳандаҳо Минтақаҳо	Андӯшти сармоягузориҳо то аввали сол ва воридот дар с.2019, ҳаз. долл.	Бо% нисбат ба ҳамагӣ	Андӯшти сармоягузориҳо то аввали сол ва воридот дар с.2019, ба ҳар сари аҳоли, долл.
Тоҷикистон-ҳамагӣ	7260,0	100,0	0,78
Аз он ҷумла: ш. Душанбе	3552,5	48,9	4,11
Вилояти Суғд	1355,5	18,2	0,50
Вилояти Хатлон	1677,7	23,0	0,50
НТМ	564,3	7,4	0,25
ВМКБ	139,9	2,5	0,61

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 - С.26, 267-268.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1 дида мешавад, дар давраи таҳлилшуда ҳарчанд воридшавии захираҳои сармоягузориҳои хоричӣ ба иқтисодиёти кишвар ва минтақаҳои пайваста меафзояд, ин натиҷаи татбиқи «сиёсати дарҳои боз» барои сармояи хоричӣ, ҳамчун омили дорони характери стратегӣ ба шумор меравад, аммо дар сатҳи таъмини

сармоягузори минтақаҳои ҷумҳурӣ, баъзе хусусиятҳо мавҷуданд. Чунончи, аз ҷадвали 1 дида мешавад, ҳам ҳаҷми сармоягузориҳои мутлақ ва ҳам ҳаҷми онҳо ба ҳар сари аҳоли дар байни минтақаҳо якбора тағйир меёбад. Ҳаҷми бештари сармоягузорӣ ба шаҳри Душанбе ва камтарин - ба ВМКБ рост меояд. Табиист, ки шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти ҷумҳурӣ бузургтарин маркази саноатии кишвар буда, дар он корхонаҳои асосии саноатӣ, қисми зиёди қувваи қориқ соҳибхотисос мутамаказ шудаанд, инфрасохтори дахлдори сармоягузорӣ, истехсолӣ, бозорӣ ва иҷтимоӣ офарида шудааст. Ҳамаи ин фазои мусоиди сармоягузорию ба вучуд оварда, ҷолибияти сармоягузорию минтақаро афзоиш медиҳад.

Нишондиҳандаи таъминнокӣ бо сармоягузорию дар манотиқи кишвар низ аз сатҳи ин нишондиҳанда дар шаҳри Душанбе ақиб мондааст. Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ сатҳи махсусан пасти ин нишондиҳанда ба мушоҳида мерасад, ки ин аз нокифоя будани захираҳои сармоягузорӣ барои дар сатҳи зарурӣ таъмин намудани рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ ва ба сатҳи дигар минтақаҳои пешрафтаи ҷумҳурӣ расонидани он гувоҳӣ медиҳад.

Вилояти Хатлон, гарчанде аз лиҳози сарзамин ва аҳолии кишвар бузургтарин минтақаи кишвар ба шумор меравад, аммо ҳам аз рӯи ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии сармоягузорию хориҷӣ ва ҳам аз рӯи сатҳи таъминнокӣ бо сармоягузорию аз дигар минтақаҳо ба таври қобили мулоҳиза фарқ мекунад.

Ин ҳислатҳо ба вилояти Суғд ҳам хосанд, ки дар шаҳрҳои асосии он табақаҳои нисбатан тараққиқардаи синфи коргар, ки риштаи муайяни соҳибкорӣ доранд, кайҳо мутамаказ шудаанд.

Сиёсати сармоягузорӣ ҳамчун қисмати асосӣ ва муайянкунандаи сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии ҳар як минтақа, дар давоми солҳои баъди ба даст овардани истиқлол бояд ба барқарор намудани иқтисодиёти то пояҳои охири қишлоқҳои минтақаҳо, ки дар онҳо сценарийҳои асосии муноқишаҳои шаҳрвандӣ ба вуқӯъ пайваста буданд, равона карда мешуд.

Дар баробари барқарор намудани хоҷагии халқ асоси сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии минтақаро дар замони ҳозира ва оянда бояд расондани рушди иҷтимоӣю иқтисодии ноҳияҳои қафомондаи мамлакат ба дараҷаи минтақаҳои пешқадам, баробар кардани сатҳи ин нишондиҳанда дар байни вилоятҳои ноҳияҳои кишвар ташкил намояд. Бо ин мақсад сармояи хориҷӣ ҷалб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳам корхонаҳои муштарак ва ҳам ватанӣ дар ғани гардонидани бозори дохилӣ бо молҳои хушсифат, густариши иқтисодии содиротӣ ва дар ниҳоят, дар рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақа саҳми фаъол доранд.

Бояд гуфт, ки дар тамоми ҳаҷми соҳаи кишоварзӣ дар кумаку дастгирии давлатӣ буда, ба ёрии иқтисодӣ ва молиявӣ эҳтиёҷ дорад. Соҳаи кишоварзии тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ низ ҳарчониба дастгирӣ ва ёрии давлатро талаб мекунад ва ин дастгирӣ дар сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии минтақаҳо бояд ҳатман мавқеи халқунандаро ишғол намояд.

Хусусиятҳои дигари сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии минтақаҳо аз он иборат аст, ки дар он тадбирҳои бояд мавқеи махсусро ишғол кунанд, ки на ба соҳаҳои хизматрасонӣ, балки асосан ба тараққиёти соҳаи истехсолоти моддӣ нигаронида шуда бошанд. Аз ин рӯ, дар сиёсати иҷтимоӣю иқтисодии минтақаҳо бояд сохтори соҳавии маблағгузорию асосӣ ба мақсад мувофиқ карда шавад.

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои ислоҳоти иқтисодии минтақаҳо ва дар иқтисоди қушода ба радифи рушди устувор баровардани он ба танзим даровардани ҳаракати захираҳои бучетӣ мебошад. Айни замон чунин танзим тавассути чунин шаклҳои азнавтақсимкунии байнибучетии захираҳои молиявии бучети ҷумҳуриявӣ, аз қабилӣ субвенсияҳо, дотатсияҳо, субсидияҳо, ҳисоббаробаркунии байниҳамдигарӣ, қарзҳои бучетӣ, трансфертҳо сурат мегирад.

Маблағҳои (субвенсияҳои) мақсадноки бучети ҷумҳуриявӣ ба бучетҳои мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои мувозинати қисмати даромаду хароҷоти бучетҳои маҳаллии он вилоятҳо ва ноҳияҳо, ки дотатсия мегиранд, ҷудо карда мешаванд (ҷадвали 2). Ҳиссаи субвенсияҳо дар қисми даромади бучети мақомоти иҷроияи

маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, тавре ки дар чадвали 2 нишон дода шудааст, аз сатҳи рушди иқтисодии минтақа, ки даромаднокии онҳо аз рӯи даромадҳои андоз ифода меёбад, вобаста аст.

Чадвали 2. - Динамикаи ҳаҷми субвенсияҳои ба буҷетҳои маҳаллӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2010-2020 додашуда (млн. сомонӣ)

Солҳо Минта қаҳо	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Хатлон	150,4	188,0	233,0	375,2	487,8	472,7	529,2	525,9	461,0	540,3	485,3
ВМКБ	67,2	78,9	99,1	130,6	157,8	160,6	168,2	175,1	174,0	191,3	194,5
НТМ	74,9	74,8	80,2	123,4	157,2	175,3	178,8	181,6	185,7	215,8	220,7
Дар Ҷумҳури	292,5	341,7	412,3	629,2	802,8	808,7	876,2	885,6	820,7	947,2	900,5

Сарчашма: Қонуни ҚТ «Дар бораи Буҷети давлатӣ» оид ба ҳар кадом солҳо.

Имрӯз ва дар ояндаи наздик дар сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо бояд истифодаи гранту субвенсия вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодии ҳар як минтақа ва дараҷаи эҳтиёҷоти он ба онҳо дар назар дошта шавад. Ба ин муносибат принсипу усулҳои муайян кардани ҳаҷми дотатсия ва субвенсияҳои ба буҷетҳои маҳаллӣ додашударо такмил додан зарур аст. Ба андешаи мо, онҳо бояд дар асоси стандартҳои дарозмуддати тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти тақсими ваколатҳо байни буҷетҳои сатҳи гуногун ва тағйироти қонунгузори амалкунанда дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ муқаррар карда шаванд.

Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ бояд ба назар гирифта шавад, ки он баранда ва мушаххасгардонандаи идеяҳо ва муқаррароти асосии сиёсати иҷтимоию иқтисодии миллӣ оид ба рушди минтақаҳо бошад. Дар баробари ин, сиёсати иҷтимоию иқтисодии ҳар як минтақа бояд дар асоси мавҷудият ва хусусиятҳои сарватҳои табиӣ, зиндагӣ ва анъанаҳои таърихан муқарраргардидаи иқтисодӣ, сатҳи бадастомадаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва вазифаҳои дар пешистода оид ба таъмини суръати зарурии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ин минтақа дар оянда ташаккул ёбад.

Адабиёт

1. Бегматов А.А. Формирование и реализация социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика: монография / А.А. Бегматов, Б.Дж. Джурахонзода. — Душанбе: Издательство «Ирфон», 2018. —137с.
2. Емельянов А.М. Финансы, налоги и кредит: Учебник/ А.М.Емельянов, И.Д. Мацкуляк, Б.Е. Пеньков.—М.,2001.- 540с.
3. Закон Республики Таджикистан «О государственных финансах РТ от 28 июня 2019 г.- С.12-18.
4. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020 год» от 22 ноября 2019г., №1507.
5. Кистанов В.В. Региональная экономика России/ В.В.Кистанов, Н.В. Копылов. - Москва, 2002.- 584с.
6. Коваленко Е.Г. Региональная экономика и управление / Е.Г.Коваленко. - Питер, 2005. - 848с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (23.04.2014сг.) - Душанбе, 2014. — 24с.
8. Рахимов З.А. Асосҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ / З.А.Рахимов, А.Х. Абдуллоев // Финансы и бухгалтерский учет. - 2015. - №08. - С.44-45.
9. Региональная экономика.//Под ред.Видяпина, В.И.Степанова В.М. - Москва, 2007.- С.98.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан - Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе: 2020 - С.26, 207.
11. Султонов З. Ресурсно-экономический потенциал регионов Республики Таджикистан/ З.Султонов - Душанбе: Ирфон, 1994. -254 с.
12. Хамирзова С.К. Региональная политика государства // Новые технологии. 2009. №4. [Электронный ресурс]. - URL: [tp://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-politika-gosudarstva](http://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-politika-gosudarstva) (дата обращения: 20.02.2015).

УДК: 338.22

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В АРИДНЫХ РЕГИОНАХ

Шералиев Эмомали Нуралиевич - кандидат экономических наук, доцент, младший научный сотрудник отдела исследований государственных финансов НИИ «Финансы» при Таджикском государственном финансово-экономическом университете. Адрес: РТ, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон : (+992) 985-78-81-12. E-mail: Emomali68@mail.ru.

Тешаев Мирзошариф Саиджафарович - аспирант кафедры финансов и кредита Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 6. Телефон: (+992) 918-29-38-30.

В статье рассмотрены теоретические аспекты формирования и совершенствования механизма устойчивого землепользования в аридных регионах через призму эколого-экономической его обоснованности. Предложены основные направления эколого-экономического механизма рационального использования земельных ресурсов в условиях аридных зон, направленные на повышение качества и уровня жизни сельского населения, сохранения, воспроизводства и охраны земель сельскохозяйственного назначения, являющийся основой для обеспечения продовольственной безопасности страны. Выявлены проблемы эколого-экономической эффективности использования земельных ресурсов в аридных регионах с учётом региональных особенностей развития сельского хозяйства, эколого-социальные факторы и природно-климатические условия при производстве сельскохозяйственной продукции и охраны агроэкосистемы.

Ключевые слова: устойчивый механизм землепользования, аридный регион, земельный ресурс, эффективность, эколого-социальные факторы, природно-климатические условия, комплекс мероприятий.

ЧАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛӢБӢ ВА РУШДИ МЕХАНИЗМИ УСТУВОРИ ЗАМИНИСТИФОДАБАРӢ ДАР МИНТАҚАҶОИ АРИДӢ

Шералиев Эмомали Нуралиевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ходими хурди илмии ишӯбаи тадқиқоти молияи давлатии ПИТ “Молия”-и назди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: ҶТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: Emomali68@mail.ru Телефон : (+992) 985-78-81-12

Тешаев Мирзошариф Саиджафарович - унвонҷӯи кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Сурога: ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-6, Телефон : (+992) 918-29-38-30

Дар мақола асосҳои назариявии ташаққулӣ ва рушди механизми устувори заминистифодабарӣ дар минтақаҳои аридӣ аз нигоҳи ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Самтҳои асосии такмили механизми экологӣ-иқтисодии истифодаи оқилонаи захираҳои замин дар минтақаҳои аридӣ ба баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии деҳот, нигоҳдорӣ, тақрористеҳсол ва ҳифзи заминҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои аридӣ равона карда шудаанд, ки заминаи асосӣ барои таъмини бехатарии озуқаворӣ дар мамалакат мебошад. Масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои замин бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва соҳавии рушди кишоварзӣ, омилҳои экологӣ-иқтисодӣ ва шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва ҳифзи агроэкосистемаи минтақавӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: механизми устувори заминистифодабарӣ, минтақаи аридӣ, захираҳои замин, самаранокӣ, омилҳои экологӣ-иқтисодӣ, шароити табиӣ-иқлимӣ, маҷмуи чорабиниҳо.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE LAND USE MECHANISM IN ARID REGIONS

Sheraliev Emomali Nuralievich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Junior Researcher of the Public Finance Research Department of the Research Institute "Finance" at the Tajik State Financial and Economic University. Address: RT, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: Emomali68@mail.ru. Phone: (+992) 985-78-81-12

Teshaev Mirzosharif Saidjafarovich - postgraduate student of the Department of Finance and Credit of Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: RT, Kulyab, S. Safarov street-6. Phone: (+992) 918-29-38-30

The article discusses the theoretical foundations of the formation and improvement of the mechanism of sustainable land use in arid regions through the prism of its ecological and economic aspects. The main directions of the ecological and economic mechanism for the rational use of land resources in arid zones, aimed at improving the quality and standard of living of the rural population, preserving, reproducing and protecting agricultural lands, which are the basis for ensuring food security in the regions of the country, are proposed. The problems of efficient use of land resources in arid regions, taking into account the regional characteristics of agricultural development, as well as environmental and social factors and natural and climatic conditions in the production of agricultural products and the protection of the agroecosystem, have been identified.

Key words: sustainable land use mechanism, arid region, land resource, efficiency, ecological and social factors, natural and climatic conditions, a set of measures

Обеспечение устойчивого развития и экологическая ситуация в сельском хозяйстве в аридных регионах во многом зависят от эффективного использования природно-ресурсного потенциала, особенно земельных ресурсов и охраны природных экосистем, на базе применения механизмов и инструментов регулирования землепользования с учётом региональных особенностей и социально-экономических задач. Она важна в условиях, когда мировой кризис затронул практически все сферы деятельности общества: экологической, социальной, демографической и экономической. Особенно эти проблемы сильно отражаются в сельском хозяйстве аридных зон, требующих реализации комплекса мероприятий по рациональному использованию и охраны земельных ресурсов, учитывающих эколого-социальные факторы и природно-климатические условия при получении конечных результатов производственной деятельности.

Основными причинами обострения региональных экологических проблем землепользования в последние десятилетия явились научно-технический прогресс и быстрый темп роста населения, нарушение принципов системного подхода к эффективному использованию земельных и других ресурсов, отсутствие глубокого анализа причин ухудшения состояния региональных агроэкосистем в результате хозяйственной деятельности землепользователей. При этом не учитывается то обстоятельство, что функционирование и развитие механизма устойчивого землепользования требует разработки и реализации конкретных региональных и отраслевых программ развития сельского хозяйства.

Необходимо отметить, что Республика Таджикистан находится в условиях недостаточного увлажнения и около 90% продукции сельского хозяйства производится в условиях орошаемого земледелия, и это позволяет о толковании понятия «аридных регионов». Иными словами *аридный регион* - это регион, где количество испаряемых влаг намного превышает количество выпадающих осадков. Это регион с наиболее сложным управлением с позиции управления сельскохозяйственного производства, требующей совершенствования эколого-экономического механизма эффективного использования природных ресурсов. Сюда же входит «...целый набор характеристик, такие как: этнический состав населения, трудовые ресурсы, социальная инфраструктура, социально-психологический климат, политические аспекты развития региона, культурные факторы и т. д.» [7, с.20].

Вышеназванное свидетельствует о том, что аридный регион, как важный элемент региональной экономики является именно той областью исследования, который находится в постоянном изучении, поиске и внедрении новых систем земледелия, оптимизации и размещении отраслей сельского хозяйства и их интеграции в агропромышленном комплексе. В этом понятии более справедливым является рассмотрение аридного региона - как комплексный, устойчивый, способный к отраслевой специализации и кооперации сельского хозяйства, конечной целью которой является эффективное использование природных, особенно земельных ресурсов для самого региона, так и национальной экономики в целом.

Необходимо отметить, что большая часть сельскохозяйственных угодий Таджикистана расположена в аридной зоне, где земледелие ведется на базе искусственного орошения путем самотечного или машинного водоподъема. Земли, расположенные на низких террасах по берегам рек и оросительных источников, орошаются самотёком, поливная вода здесь забирается и доводится до орошаемых полей путем строительства водозаборных дамб и водоотводных сетей. В тоже время, «...объем ресурсов может представить интерес как основа для определения производственных возможностей или использования, а также самостоятельный интерес как показатель материального богатства» [1, с.21].

В связи с этим, особый интерес представляет толкование трактовки понятия региона с учётом устойчивого землепользования и региональных особенностей развития сельского хозяйства и охраны окружающей среды, повышения уровня и качества жизни населения. При этом «...каждый регион обладает определенным природно-ресурсным потенциалом, который влияет на структуру экономики,

территориальную организацию общественного производства и, в конечном счете, на уровень развития региона и качества жизни населения. Основным компонентом природно-ресурсного потенциала региона являются природные ресурсы, в том числе и земельные и другие, имеющиеся на территории региона. Для того, чтобы эти ресурсы приносили пользу региону на протяжении многих лет, необходимо рационально управлять природопользованием, используя инструменты экономического и административного регулирования» [3, с.50].

Если исходить из того, что все компоненты природно-ресурсного потенциала региона являются низшей подсистемой управления региональной экономики, то земельные ресурсы - это важнейший элемент природы и главное средство производства в сельском хозяйстве, который «создает и поддерживает отношение к земле как к особой ценности, побуждая к эффективному использованию ее многообразных свойств» [10, с.34]. Этим и определяется главная задача совершенствования эколого-экономического механизма землепользования в условиях аридных зон.

Повышение плодородия почвы и рациональное использование земельных ресурсов при хозяйственной деятельности землепользователей способствует росту урожайности сельскохозяйственных культур и увеличению валового сбора, и воздействует на социально-экономическое благосостояние населения. Экологическое значение земли заключается в том, что оно увеличивает ценность земель сельскохозяйственного назначения не только как объект производственной деятельности, но и как основной компонент природной среды. Сохранение, восстановление и охрана сельскохозяйственных земель напрямую связано с экологической и продовольственной безопасностью и является важнейшим фактором социально-экономической стабильности региона и общества в целом.

Еще в начале 30-х гг. XX столетия руководитель таджикской экспедиции по изучению региональных особенностей Республики Таджикистан Н.П. Горбунов писал, что «Таджикистан является древнейшей земледельческой страной, одной из тех областей, в которых еще на заре письменной истории человечества зародилась важнейшая земледельческая культура. Более того, древние таджики не только создали и развили многие земледельческие культуры, но и довели некоторые из них ... до предельного совершенства» [2, с.58]. Для Республики Таджикистан как аграрной республики земля и вода всегда были основным элементом производства, где важным условием рационального использования земельных ресурсов явились аридные земли, начало которого относится к VІІ-VІ вв. до н. э.

Исходя из этого, можно сделать выводы о том, что еще в глубокой древности таджикским народом выработаны и использованы эффективные методы и способы организации землепользования и управления земельными ресурсами. Это обстоятельство имеет важное значение для развития системы земельных отношений в аридных регионах, ведение новых технологий и развития новых систем земледелия.

Для того, чтобы земельные и другие ресурсы приносили прибыль региону на десятилетие, необходимо эффективно управлять системой земледелия через механизмы эколого-экономического и административно-правового регулирования на основе оптимизации земельных ресурсов, учет отраслевых и региональных особенностей развития сельского хозяйства, а также «максимальному согласованию экологических и экономических интересов» [6, с.133].

В этой связи нами предложено понятие эколого-экономического механизма устойчивого землепользования в условиях аридного региона, под которым понимается совокупность взаимосвязанных эколого-экономических, и административно-правовых мер, основными целями которой являются обеспечение продовольственной безопасности, формирование рентабельного и экспертно-ориентированного сельского хозяйства, приоритетности сохранения и охраны предгорных и горных территорий, а также эколого-экономическая эффективность сельскохозяйственного производства с учетом требований рынка.

Применительно к аридным регионам с позициями долгосрочных эколого-экономических и социально-демографических задач в системе «природа-экономика-общество» важным является то, что «...формируемая система землепользования обеспечивала ответственность землепользователей за рациональное использование земель и их охрану и рассматривалась не только как общая экономическая задача, но и как действие, имеющее конкретную цель - создание экономически эффективной, экологически устойчивой и рациональной системы землепользования» [5, с.85].

Касаясь проблемы эффективного землепользования, уточняется роль земельных ресурсов в социально-экономическом развитии, и как важного экологического фактора природной среды, позволяющей системно подойти к разрешению социально-экономических и демографических проблем сельской местности. Именно в таком понимании ценность земельных и других природных ресурсов для региональной и национальной экономики выражается наиболее ярко.

Известно, что в условиях аридных регионов для любого производителя сельскохозяйственной продукции (землепользователей) важнейшей задачей является производство высококорентабельной продукции при достижении эколого-экономической её эффективности. Здесь важное значение имеют вопросы повышения эффективности использования земельных ресурсов, развития предгорных и горных территорий и агроэкосистемы, как важного направления развития сельского хозяйства.

В этих условиях важность и значимость проблемы эколого-экономической эффективности использования земельных ресурсов возможно при условиях улучшения региональных экосистем и удовлетворении растущих потребностей населения в продовольственных продуктах. Отсюда эколого-экономические и социальные факторы в последнее время учитываются при оценке эффективности использования земельных ресурсов, а также в сфере планирования, организационно-хозяйственного и целевого их использования, от которой во многом зависит рост конкурентоспособности сельского хозяйства и региональной экономики в целом.

Понятие «эффективность», в научных исследованиях имеет различные формы выражения, многоплановое многосложное значение в зависимости от конкретной цели и отрасли, в основе которой должны быть решены принцип устойчивого развития сельского хозяйства, сущности, критерии и системы показателей эффективности производства, означающей «исполнение, действие и результат». Отсюда эффективность «...понимается не только как результативность, а как отношение эффекта (результата) деятельности к необходимым для его достижения затратам...» [8, с.25]. Иными словами «...только сопоставление эффекта с затратами на его достижение характеризует эффективность...» [11, с.125]. «Суть его заключается в диалектическом единстве двух взаимосвязанных принципов - максимума результата (то есть достижений поставленной цели) при минимуме затрат (живого и овеществленного труда), необходимых для получения результата» [4, с.10]. При этом используются следующие понятия: «эффективность производства», «экономическая эффективность», «социальный эффект», «экологическая эффективность» и др.

Здесь можно говорить о двойственности понятия эффекта, позволяющей предварительно или фактически оценивать эффективности каких-либо мероприятий (например, внедрение ресурсосберегающих технологий земледелия, сокращение расходов на восстановление агроэкосистемы, сохранение, воспроизводство и охрана земель). Последнее является выходом сельскохозяйственной продукции с единицы земельных угодий и затрат на их производство. При этом перед землепользователями стоит важная задача обеспечение максимумом продукции с каждого гектара земли при минимуме ее затрат путем выпуска высококорентабельных продовольственных продуктов, применение органических и минеральных удобрений и ресурсосберегающих технологий земледелия.

Повышение эколого-экономической эффективности использования земельных ресурсов в аридных регионах тесно связано «...с решением двух взаимосвязанных задач: разработкой методики достоверной оценки ресурсного потенциала сельскохозяйственных земель и поиском путей наиболее эффективного их

использования...» [9, с.94]. Отсюда основными показателями эффективности сельскохозяйственных земель в условиях аридных регионов являются: производство основных сельскохозяйственных продуктов на 100га земельных угодий; урожайность сельскохозяйственных культур (ц/га); себестоимость единицы продукции; текущие затраты на 1 га (сомони); уровень землеобеспеченности населения; коэффициент интенсивности использования земель и т. д.

Наиболее часто в исследованиях используются показатели урожайности сельскохозяйственных культур, и она считается основным критерием эффективности использования земельных ресурсов. В условиях ограниченности земель пригодных в аграрном отношении они используются как базовый показатель, отражающий эффективность землепользования в сельском хозяйстве. При этом «... рост урожайности во многом зависит от качества почв, объема вложений, направляемых на реализацию мероприятий по поддержанию плодородия почв, улучшению земель, соблюдения экологических требований, борьбы с эрозией, опустыниванием, засолением и т.д., а также от состояния водного хозяйства» [5, с.207]. В связи с этим, меняются и подходы к оценке эффективности землепользования, исходя из тенденции развития региональной экономики, новой техники и технологии, спроса и предложения на продовольственные продукты, качество окружающей среды и природно-климатические факторы.

Реализация эколого-экономической и социальной функции земли («тройного выигрыша»), дающей наряду с экономическим эффектом (повышение экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель и комплекса мероприятий), экологический (качественное улучшение земель, особенно аридной пашни), и социальный эффект (улучшение условий и качества жизни населения и др.). Поэтому каждый из перечисленных выше показателей эффективности сельского хозяйства несет в себе важный результат, позволяющий занять высокое место в системе эффективности использования земельных ресурсов в аридных зонах.

Таким образом, использование в практической деятельности землепользователей рассмотренной выше системы показателей и критериев эффективности использования земельных ресурсов в условиях аридных регионов позволяет учесть разнообразие почвенно-климатических и природно-хозяйственных условий, обосновать комплекс мероприятий совместно с адаптивно-ландшафтной системой земледелия и ресурсосбережения, обеспечивающий снижение антропогенной нагрузки на природную среду, направленных на:

- обеспечение устойчивого землепользования в условиях малоземелья и аридности с учетом региональных особенностей и экологической безопасности земледелия, позволяющие формировать рентабельное и экспертно-ориентированное сельскохозяйственное производство, и приоритетность сохранения и охраны предгорных и горных аридных земель и агроэкосистемы;

- переход к многообразию форм собственности и хозяйствования на землю, землевладения и землепользования аридного региона;

- развитие эколого-экономического механизма землепользования и стимулирование эффективного использования и охраны земель в сельском хозяйстве;

- предотвращение процесса деградации аридных земель и связанных с ней региональных экосистем, обеспечение их сохранения и воспроизводство и улучшение экологического состояния предгорных и горных территорий и т.д.

Решение этих задач в условиях малоземелья и аридности, а также изменения природно-климатических условий тесно связано с управлением земельными ресурсами и совершенствованием эколого-экономического землепользования с учетом отраслевой и региональной особенности, сбалансированности и социальной справедливости распределения сельскохозяйственных земель в аридных регионах. Комплексный подход к решению проблемы землепользования и осуществление комплекса природоохранных мероприятий, направленных на сохранение, воспроизводство и охрану земель, снижение антропогенной нагрузки на региональную

экосистему и повышение эколого-экономической эффективности сельскохозяйственного производства в целом.

Литература

1. Ганиев Т. Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства (на примере Республики Таджикистан)/Т.Б. Ганиев. - М.: Диалог-МГУ, 1996. – 108с.
2. Гафуров Б.Г. Древность и средневековые народов Средней Азии: История и культура / Б.Г. Гафуров.- М.: Наука, 1978. - 122 с.
3. Дудина Е.В. Обзор научных подходов к определению понятий «природные ресурсы», «природный потенциал региона», «природно-ресурсный потенциал региона» / Дудина Е.В. //Власть и управление на Востоке России. – Хабаровск, 2014. - №4. – С.50-56.
4. Исайнов Х. Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика). - М., ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2007. - 223с.
5. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве / Х. А. Одинаев. - М.: МАКС Пресс, 2004. - 240 с. (181).
6. Лысенко Е.Г. Эколого-экономические основы эффективности сельского хозяйства. - М.: МСХ РФ, 2000. - 269 с.
7. Регион //Википедия. [2016-2016]. Дата обновления: 12.12.2016. URL: <http://ru.wikipedia.org/?oldid=82443401> (дата обращения 12.12.2016).
8. Хачатуров Т.С. Инвестиционная политика природопользования./ Т.С.Хачатуров, Н.Г. Фейтельман. - М: Наука, 1989. - 215с.
9. Ханбабаев Т.Г. Создание механизма эффективного сельскохозяйственного землепользования региона / Т.Г. Ханбабаев, Г.Д. Догеев и др. //Международный научно-исследовательский журнал. - Екатеринбург, 2016. - №9 (51). Ч.1. (сентябрь). - С. 94-97. (237).
10. Экономика природопользования /под ред. К. В. Папенова. - М.: ТЕИС, ТК Велби, 2010. - С. 665.
11. Пиров С.Р. Пути эффективного использования производственного потенциала регионального хлопкового комплекса./ С.Р. Пиров -Душанбе: Ирфон, 1987. - 164с.

УДК: 36.1/5

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИ МИНТАҚА: МУАММО ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚ

Тӯхтаев Тӯхтабой Муқимович - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 17, хонаи 1. Тел.: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

Исматов Хушрӯз Ҳасанович - н.и.у., муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 17, хонаи 1. Тел.: +992928832423. E-mail: Khushruz_1987@mail.ru

Дар мақола чанбаҳои назариявию методии иқтисодии андозии минтақа ҳамчун воситаи муҳими ташаккул ва татбиқи молияи давлатию маҳаллӣ таҳқиқ карда шудааст. Моҳияти иқтисодии иқтисодии андозии минтақа баррасӣ шуда, таърифи мутобиқ бо назардошти хусусиятҳои муносибатҳои андоз дар кишвар коркард шудааст. Усулҳои арзёбии иқтисодии андозии минтақа ба низом дароварда шуда, чанбаҳои мусбӣ манфии онҳо баррасӣ карда шудааст. Вазъи муносири иқтисодии андозии вилояти Суғд ва маҳалҳои он арзёбии гардида, тағйирёбии ҳаҷми воридоти андозии бучети минтақа ва шахру ноҳияҳои он таҳлил карда шудааст. Дар асоси таҳқиқи нуқсонҳои ҷойдошта дар ташаккул ва татбиқи иқтисодии андозии минтақа зоҳир карда шуда, баъзе тавсияҳо ҷиҳати бартараф намудани масъалаҳои соҳа барои оянда пешниҳод гардидаанд.

Калидовжаҳо: иқтисодиёти минтақа, иқтисодии андоз, воридоти андоз, даромади андоз, бақияи қарзи андоз, маъмурикунонии андоз, арзёбии иқтисодии андоз.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Тӯхтаев Тӯхтабой Муқимович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 17, дом 1. Тел.: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

Исмаатов Хушруз Хасанович – к.э.н., старший преподаватель кафедры финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 17, дом 1. Тел.: +992928832423. E-mail: khushruz_1987@mail.ru

В статье авторами исследованы теоретико-методические аспекты регионального налогового потенциала как важнейшего инструмента формирования и реализации государственных и местных финансов. В статье рассматривается экономическая сущность налогового потенциала региона, разработана соответствующая трактовка с учетом особенностей налоговых отношений в стране. Авторы систематизировали методы оценки регионального налогового потенциала, рассмотрели их отрицательные и положительные стороны. Ими произведена оценка современного состояния налогового потенциала Согдийской области и ее регионов, произведен анализ изменений объема налоговых поступлений в бюджет региона, а также его городов и районов. На основе проведенного исследования выявлены существующие недостатки в формировании и реализации регионального налогового потенциала, предложены некоторые рекомендации для устранения проблем отрасли в будущем.

Ключевые слова: региональная экономика, налоговый потенциал, налоговые поступления, налоговый доход, остаток налоговой задолженности, налоговое администрирование, оценка налогового потенциала.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TAX POTENTIAL OF THE REGION: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION

Tukhtaev Tukhtaboy Mukimovich – c.e.s., docent, Head of Department of Finance and credit in Tajik state university of Law, Business and Politics. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, мкр. 17 micro district, 1 Block. Phone: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

Ismatov Khushruz Hasanovich – c.e.s., senior lecturer of Department of Finance and credit in Tajik state university of Law, Business and Politics. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, мкр. 17 micro district, 1 Block. Phone: +992928832423. E-mail: khushruz_1987@mail.ru

The theoretical and methodological aspects of the regional tax potential as the most important instrument of formation and implementation of public and local finances are investigated in the article. The economic essence of the tax potential of the region is considered, the relevant interpretation is developed taking into account the peculiarities of tax relations in the country. The methods for estimation of the regional tax potential were systematised, their negative and positive sides were considered. The modern state of tax potential of Sughd oblast and its regions was assessed, the analysis of changes in the volume of tax revenues to the budgets of the region, as well as its cities and districts was carried out. On the basis of carried out research the existing drawbacks in the formation and realization of regional tax potential are revealed, and some recommendations for elimination of problems of the branch for the future are offered.

Key words: regional economy, tax potential, tax revenues, tax income, balance of tax debt, tax administration, assessment of tax potential

Дар шароити муосири тараққиёти иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он ташаққули ҳадди аксари манбаҳои молиявии мутамарказ аз тавсеаи иқтисодии андоз дар сатҳи минтақаҳо вобастагии назаррас дорад. Зеро, воридоти андоз яке аз сарчашмаҳои муҳими таъмини қисми даромади буҷетҳои сатҳҳои мухталиф буда, ба он сатҳу сифати маъмурикунонии андози минтақаҳои алоҳидаи кишвар ва ташаққули амалигардонии оқилонаи иқтисодии андоз дар минтақаҳо таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Пойдоршавӣ ва ислоҳоти низоми андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои соҳибистиклолӣ бештар дар асоси таҷрибаи аъёнавии давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки онро «санҷиш ва иштибоҳот» меноманд, сурат гирифтааст. Дар ин раванд, аксар нусхабардорӣ таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ бидуни ба таври бояду шояд мутобиқ сохтани он ба амалия ба мушоҳида мерасад. Ба мадди назар нагирифтани хусусиятҳои хоси иқтисодӣ милли дар раванди такмилдиҳии низоми миллии андоз боиси коҳиш ёфтани самаранокии сиёсати андоз шуда, ба рушди минтақаҳо ва, дар маҷмӯъ, кишвар таъсири ночиз мегузорад ва механизми ташаққули татбиқи иқтисодии андоз низ ҳалалдор мегардад.

Асосҳои меъёрию институтсионалии рушди миллии собит менамоянд, ки тавсеаи иқтисодии андоз ҳамчун масъалаи муҳими рушди иҷтимоию иқтисодӣ ҳамеша дар маркази назари ҳокимияти иҷроияи кишвар қарор дорад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки аз соли 2016 мавриди амал қарор гирифтааст, ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, хосатан дар самти рушди иқтисодии молияи давлатӣ ва минтақавӣ як қатор тадбирҳо, аз ҷумла, инкишоф додани маъмурикунонии андоз бо мақсади баланд бардоштани сатҳи ҷамъоварии андоз, баланд бардоштани дараҷаи шаффофият

ва қобилияти банақшагирию пешгӯии низоми андоз ва татбиқи механизмҳои дақиқ ба ҳайси ҳадафҳои стратегӣ муайян гардидаанд. Инчунин, дар стратегияи мазкур нокифоя будани шароит барои фазои соҳибкорӣ, ки дар танзими барзиёд ва ғайрисамаранок, коррупсия, сарбории аз ҳад зиёди андоз ва душворихоии маъмурикунонии андоз зоҳир мегарданд, таъкид шудааст [18].

Дар мулоқот бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонқдорӣ кишвар Президентӣ мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати вусъат додани иқтисодӣ андоз дар кишвар чунин иброз намуданд: «Кумитаи андоз бояд ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар самти маъмурикунонии андоз ва баланд бардоштани маърифати андозсупорӣ, тақмили ихтисоси кормандони худ, ба тариқи озмун интиҳоб ва ҷобачогузорӣ намудани кадрҳои сатҳи касбияташон баланд чораҳои зарурӣ андешад... Роҳбарони Вазорати молия ва раёсату шуъбаҳои минтақавӣ он, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки ба масъалаҳои банақшагирии дурусти бучетҳои маҳаллӣ, мутобикати хароҷот ба меъёрҳои муқарраргардида ва арзиҳои имкониятҳои воқеии манбаъҳои андоз эътибори аввалиндарача диҳанд» [19].

Лозим ба таъкид аст, ки барои тавсеаи иқтисодӣ андозӣ минтақаҳо ва воридоти сифатноку саривақтии андозҳо ба бучет, ки дар шароити муосир аз пешгирии ҳолатҳои истифодаи пешпардохти андозҳо барои таъмини қисми даромади бучетҳо ва кам намудани ҳаҷми бақияи қарзи андоз дар минтақаҳо низ вобаста мебошад, тадбирҳои таъхирнопазир андешидан зарур аст. Инчунин, дар ин самт фароҳам овардани шароити мусоиди андозсупорӣ ва механизми ҳавасмандкунӣ, ки ба коҳиш додани сатҳи иқтисодӣ пасипардагӣ мусоидат менамояд, тақозо карда мешавад.

Бояд зикр намуд, ки дар ояндаи наздик тақмили ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ваколатдори соҳаи молияи давлатӣ ҷиҳати васеъ намудани иқтисодӣ андозӣ минтақаҳо, хосатан дарёфти роҳҳои тавсеаи манбаи андозӣ андозҳои мушаххас, тақмили механизми банақшагирий, танзим ва назорати андоз чун масъалаи ҳалталаб боқӣ мемонад. Аммо, таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ дар самти ташаккул ва амалигардонии иқтисодӣ андоз чун омилӣ рушди иҷтимоию иқтисодӣ минтақа собит месозад, ки омӯзиши ин масъала алҳол дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дошта, коркарди асосҳои институтсионалию методӣ тавсеаи иқтисодӣ андозӣ минтақа, инчунин тақмили низоми маъмурикунонии андоз ва ояндабинию истифодаи оптималии иқтисодӣ андоз дар рушди минтақа самтҳои муҳимми таҳқиқи сиёсати бучету андоз дар марҳилаи кунунӣ маҳсуб меёбанд. Мубрамияти таҳқиқ маҳз аз ҳамин нуқта бармеояд.

Дар асарҳои илмӣ олимони ватанӣ, ба монанди Ф.Ҳ. Азизов, И.Р. Иброҳимов, С.В. Мамадов, Д.А. Мирпочоев, А.О. Орипов, Б.Б. Раҳматов, Т.Р. Ризоқулов, В.Д. Сабуров, М.М. Салимова, А.М. Солеҳзода, З.С. Султонов, Х.Р. Улуғходжаева, Ҳ.У. Умаров, М.В. Шогунбегов ва дигарон ҷанбаҳои назариявӣ методологии иқтисодӣ андоз дар иқтисодӣ миллӣ ва минтақаҳои он амиқ таҳқиқ шудааст. Вале таҳқиқи моҳияти иқтисодӣ иқтисодӣ андозӣ минтақа дар тадқиқоти олимони ватанӣ чандон зиёд ба мадди назар намерасад.

Дар асарҳои иқтисодӣ баъзан иқтисодӣ андозӣ минтақа чун иқтисодӣ молиявӣ баррасӣ мегардад, ки чандон саҳеҳ нест. Зеро, байни ин ду категорияи иқтисодӣ фарқи муайян мавҷуд аст. Вақте сухан дар бобати иқтисодӣ андоз меравад, танҳо воридоти андозӣ низоми бучет дар назар аст, иқтисодӣ молиявӣ бошад, сарчашмаҳои андозию ғайриандозиро дар бар мегирад. Яъне, иқтисодӣ молиявӣ назар ба андоз васеътар аст ва иқтисодӣ андоз бояд дар доираи ин категория мавриди баррасӣ қарор гирад.

Бояд баён кард, ки дар байни олимони иқтисодшинос ва мутахассисоне, ки муҳтавои иқтисодӣ андозро таҳқиқ намудаанд, ҳам умумият ва ҳам фарқият ба назар мерасад.

Н.Д. Матрусов чунин мешуморад, ки дар фаҳмиши васеъ «иқтисодӣ андоз» - ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи минтақа мебошад ва дар фаҳмиши тангтар «иқтисодӣ андоз» дар худ маблағи ҳадди аксари воридоти андоз ва хирочҳои ҳисобшударо дар шароити қонунгузорӣ амалкунанда ифода мекунад [10, с. 58].

Албатта, мулоҳизаи Н.Д. Матрусов дар он хусус дуруст аст, ки ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишаванда дар минтақа иқтисодии андозии онро ифода мекунад. Аммо, дар фаҳмиши танги ин категория ӯ хирочхоро низ ба иқтисодии андозии минтақа муттаалиқ меонад, ки дар ин маврид баррасии амиқи фарқи байни иқтисодии молиявӣ ва андозии минтақа сураат намегирад.

Иқтисоддони дигар А.Н. Волошина, ки бештар таҳқиқи худро ба арзёбии иқтисодии андоз бахшидааст, моҳияти иқтисодии андозии минтақаро ҳамчун ҳаҷми ҳадди аксари андозҳо, ки имконияти ҷамъ овардани онҳо дар минтақа бе хароб кардани иқтисодии истеҳсоли мавҷуд аст, муайян менамояд. А.Н. Волошина дуруст зикр кардааст, ки иқтисодии андозии минтақа ҳаҷми ҳадди аксари андозҳои имконияти ҷамъовариашонбударо дар бар мегирад. Аммо, набояд фаромӯш кард, ки ба иқтисодии андозии минтақа имтиёзҳои андоз ва ҷаримаҳои ғоизӣ (пеняҳо) низ мансубанд, ки як қисми онҳо чун олати ҳавасмандгардонӣ ба низоми буҷет ворид намегарданд.

Яке аз таърифҳои, ки мундариҷаи иқтисодии иқтисодии андозро нисбатан амиқ ифода менамояд, аз ҷониби олими шинохта ва пазируфтаи рус Т.Ф. Юткин пешниҳод гардидааст. Ӯ чунин меҳисобад, ки иқтисодии андоз бояд дар се ҷанба баррасӣ гардад. Якум, стратегӣ - таъвоноии низоми андозбандӣ дар таъмини талаботи ҷамъият, ки ба пардохтпазирии субъектҳои соҳаи бизнес асос меёбад. Дуюм, тактикӣ (функционалӣ) - ҳаҷми воридоти андозии пешгӯишаванда ва сеюм, фискалӣ - молиякунонии воқеии хароҷоти буҷет аз ҳисоби воридоти андоз бо назардошти кулли имтиёз ва мучозо [20, с. 138]. Дар ин таъриф, Юткин Т.Ф. нуктасанҷона ба унсурҳои асосие, ки иқтисодии андозро дар бар мегиранд, ишора намудааст. Вале, ӯ ба баррасии моҳияти иқтисодии андозии минтақа, ки тамоми хусусиятҳои ин категорияро фарогир мебошад, эътибори хоса надодааст.

Ю.В. Петров ва С.Л. Афонина иқтисодии андозро бо воридоти андозии имконпазири ҳисобшуда муайян кардаанд, ки аз манбаи андоз ва низоми андозии амалкунанда вобаста аст [14, с. 45]. Тибқи баррасии ин иқтисоддонҳо бо такмили меъёрҳои низоми андоз иқтисодии андоз низ вусъат меёбад. Онҳо воридоти андозии имконпазири ҳисобшударо, ки аз манбаи андозии муайян вобастаанд, ҳамчун иқтисодии андоз баррасӣ намуда, яке аз ҷанбаҳои муҳимми ин категорияро муайян кардаанд.

Дар баррасии фаҳмиши иқтисодии андоз Л.В. Дуканич маҳз хусусияти минтақавии категорияро муайян кардааст. Аммо ӯ иқтисодии андозро чун манбаи андоз маънидод намудааст, ки бо фаҳмиши Ю.В. Петров ва С.Л. Афонина шабоҳат дорад. Зеро, ба ақидаи ӯ, иқтисодии андозии минтақа ҳамчун таъминнокии манбаи андоз барои пардохти ин ё он андоз, аз ҷумла маблағи ғоиди андозбандишавандаи ба даст овардаи кулли корхонаҳои бақайдгирифташуда; ҳаҷми даромади шахсони воқеӣ, арзиши изофашуда дар раванди истеҳсолот, арзиши молу мулк, мавҷудияти ин ё он захираҳои табииро дар бар мегирад [1]. Дар таърифи Л.В. Дуканич фарқи иқтисодии андоз аз манбаи андоз дақиқ баён нашудааст. Аммо ӯ дуруст баён кардааст, ки иқтисодии андоз як қатор унсурҳои таркибии манбаи андозро, ки аз даромад ва молиякунӣ захираҳои табиӣ ва ҳатто арзиши аз нав бавуҷудомада иборат мебошанд, дар бар мегирад.

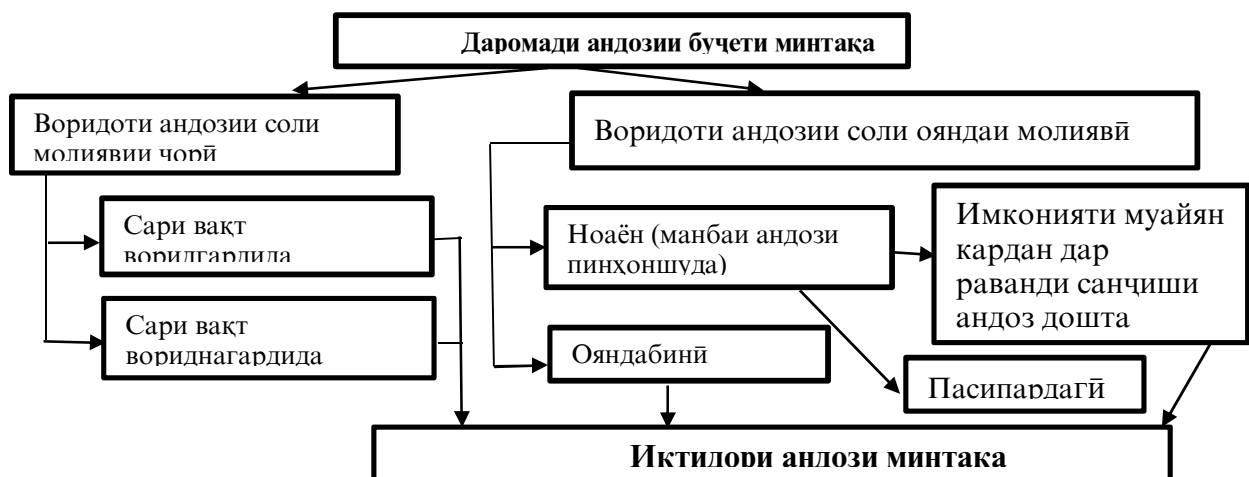
Ба назари мо, таърифи пешниҳодкардаи С.В. Зенченко мундариҷаи иқтисодии ин категорияро нисбатан дуруст инъикос мекунад. Ба ақидаи ӯ, иқтисодии андоз манбаи андозии минтақа буда, бояд аз ду ҷанба мавриди баррасӣ қарор гирад. Ба ҷанбаи аввал ин муҳаққиқ манбаи андозии воқеан мавҷудбударо, ки бо худ маҷмӯи манбаи андозбандии супорандагони андоз ва пардохтҳои шахсони бақайдгирифташударо дар ҳудуди минтақа ифода мекунад, ворид намудааст. Ба дуюм ҷанба бошад, иқтисодии имконпазири манбаи андозии минтақа дохил мешавад, ки дар ҳолати истифодаи оқилонаи кулли омилҳо ва захираҳои табиӣ, демографӣ, истеҳсоли ва ғайра ба он ноил шудан имкон дорад [3, с. 185]. Албатта, чунин баррасии моҳияти иқтисодии андозии минтақа аз он нуқтаи назар дуруст аст, ки истифодаи оқилонаи захираҳо боиси афзоиши иқтисодии андоз мегардад. Дар муайян намудани моҳияти иқтисодии андоз мулоҳизаҳои Х.А. Исрапилов ҷолиби диққат аст. Ӯ мундариҷаи иқтисодии иқтисодии андозии минтақаро нишонҳои муҳими муайян кардани моҳияти ин категория ҳисобида,

чунин мепиндорад, ки иқтидори андозии минтақа хусусияти эҳтимоли ва тақрибистеҳсоли шакливу заҳираҳои андозро бо даромади андозии буҷет дар бар гирифта, бо воситаи ташкили андозбандӣ тариқи шакли институтсионалии мавҷуда ва ба мадди назар гирифтани ҳавфи андозу саъю кӯшиши андозситонӣ ба роҳ монда мешавад [4]. Ҷиҳати қобили қабули ин таъриф дар он аст, ки ӯ сараввал иқтидори андозро чун манбаи андоз баррасӣ наменамояд ва ҳислати пешгӯишаванда доштани ин категорияро баён кардааст. Инчунин, муайян наменамояд, ки иқтидори андоз аз заминаи институтсионалии ташаккулифта, ҳавфу хатари мавҷуда дар раванди андозбандӣ ва саъю кӯшишу таҷрибаи кормандони соҳа вобаста аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба ҳулоса расид, ки олимон ва муттаҳассисон ба масъалаи таҳқиқи мафҳум ва моҳияти иқтидори андозии минтақа диққати махсус медиҳанд. Набояд фаромӯш кард, ки иқтидори андозии минтақа на танҳо сарчашмаи ташаккули даромади буҷети маҳаллӣ мебошад, балки ҳиссаи бузурги он тибқи санадҳои меъёрӣ барои иҷрои қисми даромади буҷети ҷумҳуриявӣ равона мегардад. Аз ин нуқтаи назар метавон баён намуд, ки ҳангоми таҳқиқи моҳияти иқтисодии иқтидори андозии минтақа ин хусусият бояд ба мадди назар гирифта шавад.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили анҷомдода таърифи зерини иқтидори андозии минтақаро пешниҳод кардан мумкин аст: иқтидори андозии минтақа маҷмӯи пардохтҳои андозӣ, ҷаримаҳои ғоизҳо ва ҷамъи бақияи қарзи андоз мебошад, ки барои таъмини қисми даромади буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ равона мегарданд. Ба иқтидори андозии минтақа, ҳамчунин, имтиёзҳои андоз ва манбаҳои андозии имконпазире, ки дар воҳиди маъмурию ҳудудии мушаххас ба сабаби фаъолияти иқтисодии пинҳонӣ мавриди андозбандӣ қарор намегиранд, таъсири назаррас мерасонанд.

Дар заминаи таърифи мазкур метавон гуфт, ки як қисми манбаи андозбандӣ дар шароити ҷой доштани баҳши иқтисодии пинҳонӣ ноаён мебошад, аммо имкони ташаккул ва тавсеаи иқтидори андозро дорад. Ташаккули иқтидори андозии минтақа бо назардошти воридоти андоз ва таснифи манбаи андозбандӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. - Ташаккули иқтидори андозии минтақа

Барои таҳқиқи иқтидори андозии минтақа ба назари мо, ба низом даровардани усулҳои арзёбии ин категория зарур мебошад. Мундариҷаи бархе усулҳои арзёбии иқтидори андоз дар шакли фишурда дар ҷадвали 1. оварда мешаванд.

Тавре аз ҷадвали низомбандишуда бармеояд, ҳар як усули арзёбии иқтидори андоз ҷиҳати мусбату норасоӣҳо дорад. Дар адабиёти иқтисодӣ кулли усулҳои арзёбии иқтидори андозро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Ба гурӯҳи аввал усулҳои дохил мешаванд, ки ҳисобу китоби онҳо дар асоси нишондиҳандаҳои воқеӣ сурат мегардад, гурӯҳи дуюм усулҳои муттаҳид месозад, ки ҳисобу китоби онҳо дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ иҷро мешавад [6, с. 7]. Аз ин лиҳоз, усулҳои

муҳимтарине, ки дар чадвали 1 ба низом дароварда шудаанд, чузъҳои таркибии ин ду гурӯҳ усулҳои арзёбии иқтисодии андоз мебошанд.

Чадвали 1. - Усулҳои арзёбии иқтисодии андоз

Формула	Мундариҷа
Усули воқеӣ ё маблағи андозҳои воқеии ҷамъоваришуда	
$НПР = \Phi + З + Л$	Дар ин ҷо: НПР - иқтисодии андозии минтақа, воҳиди пулӣ; Φ - воридоти воқеии андоз, воҳиди пулӣ; $З$ - афзоиши қарздорӣ дар давраи ҳисоботӣ, воҳиди пулӣ; $Л$ - маҷмӯи маблағи андозии ба имтиёзҳои минтақа ва маҳал ростода, воҳиди пулӣ.
Усули маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ)	
$НП_i = РС * ВРП_i$	Дар ин ҷо: $НП_i$ - иқтисодии андозии минтақа, МУМ i - маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар минтақа; РС - меъёри миёнаи андоз
Усули репрезентативии низомии андоз (РСА)	
$НП = НБ_i * РС_i * К$	Дар ин ҷо: НП - иқтисодии андоз, НБ _i - манбаи андоз i -юми андоз дар давраи таҳқиқотӣ; РС _i - меъёри миёнаи репрезентативии андозии i -юм; К - коэффитсиенти ҷамъовариҳои i -юм андоз аз субъекти андозсупор
Усули ислоҳи коэффитсенти	
$НПР = \sum НБ_i * РС_i * k_n$	Дар ин ҷо: НПР - иқтисодии андозии минтақа, НБ _i - манбаи андозии i -юми минтақа дар соли ояндабинишаванд; РС _i - меъёри миёнаи репрезентативии андоз оид ба андозии i -юм дар минтақа; k_n - коэффитсиенти самаранокии иҷтимоию иқтисодии минтақа дар минтақаи мавриди баррасӣ дар соли ояндабинишаванда.
Усули маҷмӯии иқтисодии андоз	
СНП = Р (НП) * НО, ин ҷо Р (НП) дар асоси формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: $R_{\text{налог}} (НП) i = 1 - \frac{НЕД_i}{100}$	Дар ин ҷо: СНП - маҷмӯи иқтисодии андозии минтақа, бо воҳиди пулӣ; Р(НП) - маҷмӯи иқтисодии иҷроии уҳдадорихоии андоз дар давраи таҳқиқ; НО - уҳдадорихоии андоз дар давраи таҳқиқ бо воҳиди пулӣ; НЕД _i - қарздорӣ андоз оид ба ҳар як намуди андоз дар давраи таҳқиқ бо %
Усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли	
$ВРП_i^* = \frac{ВРП_i}{N_i^{\text{cop}} + N_i^{\text{сел}}}$	Дар ин ҷо: ВРП _i - Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ; N_i^{cop} - шумораи умумии аҳолии шаҳрҳои минтақа; $N_i^{\text{сел}}$ - шумораи умумии аҳолии деҳоти минтақа.

Сарчашма: [2, 7, 8, 9, 5, 15, 16]

Аз усулҳои арзёбии иқтисодии андоз дар илми иқтисодиёти ватанӣ бештар усули воқеии арзёбии иқтисодии андоз мавриди истифода қарор мегирад. Тарзи ҳисоби ин усул назар ба дигар усулҳои арзёбӣ нисбатан сода мебошад ва дар асоси маълумоти воқеии аз ҷониби мақомоти андоз банаҷрасида ё чун нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ пазируфташуда, ки байни муҳаққиқон баҳси зиёдро ба миён намеорад, ҳисоб карда мешавад. Барои иқтисодиёти Тоҷикистон, дар маҷмӯъ, инчунин арзёбии иқтисодии андозии минтақаҳои он мушкилоти истифодаи ин усул дар дастрас набудани маълумоти воқеӣ ба муҳаққиқони одӣ ва ё шаҳрванди одӣ зоҳир мегардад. Баъзан, ҳамчунин ҳолатҳое ҷой доранд, ки дар маълумоти барои омма пешниҳодгардида ва додаҳои мақомоти омор таҳрифу ихтилофи ҷиддӣ ба назар мерасанд ва таҳлилгар наметавонад аз истифодаи ин нишондиҳандаҳо натиҷаи дилхоҳ ба даст биёрад.

Ҳангоми таҳқиқи иқтисодии андозии минтақаҳо дар кишвар усули маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) аз ҷониби муҳаққиқон хеле кам истифода мегардад. Усули МММ имкон медиҳад, ки арзёбии нисбатан дақиқи иқтисодии андоз (аз ҷумла, бар хилофи усули даромад ба ҳар сари аҳоли, ки дар бархе аз таҳқиқот истифода мегардад) амалӣ карда шавад. Зеро дар ин усул ҳаҷми асосии захираҳои андозбандишаванда ба назар гирифта мешавад. Агар дар усули арзёбии воқеии иқтисодии андоз ва усули даромад ба ҳар сари аҳоли ҳиссаи даромадҳо аз баҳши иқтисодиёти пинҳонӣ ба назар гирифта нашаванд, дар усули МММ кулли манбаъҳои андозбандӣ, ҷӣ андозбандишуда ва ҷӣ ояндаю пинҳонгардида ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Усули репрезентативии низоми андоз (РНА) яке аз усулҳое мебошад, ки дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ва мақомоти давлатӣ дар мавриди арзёбии иқтидори андоз истифода намегардад. Ин усул бештар дар вақти арзёбии иқтидори андоз дар давлатҳои рушдёртаи бозорӣ, ки ба иқтисодиёти рақамӣ гузаштаанд ва ё оид ба манбаи андози андозҳои бучетсоз иттилооти дақиқ мавҷуд мебошад, истифода мегардад. Ин усул ба таркиби усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои воқеӣ дохил мегардад ва натиҷаи ҳисоби он дар бисёр маврид ва минтақаҳо бо нишондоди натиҷаи усулҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ наздик мешавад.

Усули ислоҳи коэффитсиенти дар таҷриба васеъ истифода мешавад. Дар раванди ояндабинии иқтидори андоз аксари мамлакатҳои ҷаҳон ин усулро истифода мебаранд. Бартари ин усул дар он мебошад, ки вобаста ба талаботи нави пешбиникардаи қонунгузори андоз бо мақсади мутобик кардани нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ ба шароити соли банақшагирифташаванда коэффитсиенти мухталифи ояндабинӣ (масалан, афзоиши манбаи андоз, афзоиши пешбинишавандаи воридоти андоз, сатҳи рушди истехсолот, коэффитсиенти афзоиши даромад, коэффитсиенти ислоҳ аз давраи пойгоҳи ба нақшавӣ ва ғайра) истифода мегардад.

Усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли тӯли солҳои зиёд дар таҷрибаи ИМА ва як қатор давлатҳои Аврупо ба сифати ченаки қиёсии иқтидори андоз васеъ истифода мегардад. Дар баъзе аз асарҳои муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла В.Д. Сабуров [17, с. 79]. таҳлил дар асоси ин усул сурат гирифтааст.

Бартари асосии истифодаи усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли чун воситаи арзёбии иқтидори андози минтақа дар он аст, ки маълумот оид ба нишондиҳандаҳои истифодашаванда ба ҳамагон дастрас мебошад ва расман аз ҷониби мақомоти ваколатдор ба нашр расонида мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти омор маълумотро оид ба даромад ба ҳар сари аҳоли чӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва чӣ минтақаҳо, инчунин бо назардошти аҳолии дар шаҳр ва деҳот истиқоматкунанда расман нашр менамояд. Ин имкон медиҳад, ки иқтидори андози тамоми шаҳру ноҳияҳои минтақа дар алоҳидагӣ арзёбӣ гардад.

Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар таҳқиқот моро зарур аст, ки ҳолати кунунии иқтидори андози вилояти Суғдро мавриди арзёбӣ қарор диҳем. Албатта, тавре ки натиҷаҳои қисми назариявии тадқиқот собит мекунам, дар арзёбии иқтидори андоз усулҳои мухталиф истифода мегарданд. Дар асоси усули арзёбии МММ, ки нисбатан иттилооти дақиқ медиҳад вазъи ташаккул ва истифодаи иқтидори андози вилояти Суғдро арзёбӣ мекунем (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Иқтидори андози вилояти Суғд дар асоси усули арзёбии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (ҳаз. сомонӣ)

Сол	2016	2017	2018	2019	2020
Нишондиҳанда					
МММ минтақаҳои кишвар	54790300	64434300	71059200	77354700	82531420
Уҳдадори андози минтақаҳо	11188400	13099700	14564900	15775400	15 356700
МММ вилояти Суғд	14654800	17510700	18343800	20537100	22823480
Воридоти воқеии андоз дар вилояти Суғд	1913819,8	2292487,7	2589122,1	2913306,6	2866322,1
Бақияи қарзи андоз дар вилояти Суғд	150463,7	128448,3	107376,3	105354,7	101432,8
Афзоиши қарздори андоз дар минтақа	13818,6	-22015,4	-21072,0	-2021,6	-3921,9
Маблағи қарзи андози ситонидашуда	35837,0	37672,0	30135,0	23707,9	20109,1
Меъёри миёнаи андоз (бо усули МММ)	20,4	21,1	20,5	20,4	18,6
Иқтидори андоз	2989579,2	3694757,7	3759123,5	4187072,6	4245006,9
Иқтидори андози истифодашуда	64%	62%	68,8	69,5	67,5

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Тавре арзёбии иқтидори андози вилояти Суғд дар асоси усули МММ шаҳодат медиҳад, дар ҳудуди минтақа иқтидори андоз пурра истифода нашудааст ва он дар панҷ соли охир аз 62 то 69,5 фоиз амалӣ гардидааст. Бештар аз 30 фоизи иқтидори андози минтақа, ки бо усули МММ муайян карда шуд, бо таъсири имтиёзҳои андоз, ҷой доштани бақияи қарзи андоз ва, аз ҳама муҳиммаш, баҳши иқтисодиёти пинҳонӣ иҷро нашудааст.

Барои арзёбии вазъи воридоти андоз ва нишондиҳандаҳои бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд моро зарур аст, ки аз маълумоти ҷадвали 3 истифода намоем.

Ҷадвали 3. - Вазъи воридоти воқеӣ ва бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар давраи солҳои 2016-2020 (бо ҳазор сомонӣ)

Шаҳру ноҳияҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2020 ба 2016, %
Исфара:						
- воридоти андоз	104760,3	122388,0	245520,0	133719,3	137211,5	31,0
- бақияи қарзи андоз	11632,1	11070,1	10209,4	9884,2	9590,1	-17,5
- ҳиссаи қарзи андоз	11,1	9,0	4,2	7,4	7,0	-4,1
Ғулистон:						
- воридоти андоз	124687,0	163192,7	184407,9	219829,7	206262,9	65,4
- бақияи қарзи андоз	1527,7	860,7	855,9	535,2	482,8	-68,4
- ҳиссаи қарзи андоз	1,2	0,5	0,5	0,2	0,2	-1
Конибодом:						
- воридоти андоз	71254,9	76938,0	80433,0	91483,0	92630,0	30,2
- бақияи қарзи андоз	4030,0	3840,6	3772,2	3621,6	3466,0	-14,0
- ҳиссаи қарзи андоз	5,6	5,0	4,7	3,9	3,7	-1,9
Хучанд:						
- воридоти андоз	422112,3	457416,8	505970,7	521617,8	509233,3	20,6
- бақияи қарзи андоз	24091,7	21704,4	18310,2	17992,8	10356,0	-57,0
- ҳиссаи қарзи андоз	5,7	4,7	3,6	3,4	2,0	-3,7
Панҷакент:						
- воридоти андоз	223299,3	280801,0	318683,8	401255,1	459935,2	106,1
- бақияи қарзи андоз	8435,3	8026,0	7376,0	7175,1	7099,8	-15,8
- ҳиссаи қарзи андоз	3,8	2,8	2,3	1,8	1,5	-2,3
Истаравшан:						
- воридоти андоз	100849,7	131898,4	144095,6	176936,8	185807,1	84,2
- бақияи қарзи андоз	12072,0	11610,4	8662,0	8544,0	9298,4	-23,0
- ҳиссаи қарзи андоз	12,0	8,8	6,0	4,8	5,0	-7,0
Бӯстон:						
- воридоти андоз	56841,2	87286,0	10089,2	108832,1	102936,7	81,1
- бақияи қарзи андоз	7892,0	6202,1	3825,4	3555,2	1556,8	-80,3
- ҳиссаи қарзи андоз	13,8	7,1	3,8	3,3	1,5	-12,3
Истиклол:						
- воридоти андоз	8611,4	13501,0	16672,3	18741,3	20861,5	142,2
- бақияи қарзи андоз	1308,8	949,8	859,2	762,0	694,3	-46,9
- ҳиссаи қарзи андоз	15,2	7,0	5,1	4,0	3,3	-11,9
н. Айнӣ:						
- воридоти андоз	84267,1	121677,5	150217,7	193476,9	188140,8	123,3
- бақияи қарзи андоз	797,1	554,4	430,5	401,7	348,6	-56,3
- ҳиссаи қарзи андоз	0,9	0,5	0,3	0,2	0,2	-0,7
н. Ашт:						
- воридоти андоз	40119,2	43755,8	47613,0	55214,3	54549,7	36,0
- бақияи қарзи андоз	4672,1	4211,8	3957,0	3086,9	2484,2	-38,3
- ҳиссаи қарзи андоз	11,6	9,6	8,3	5,6	4,5	-7,1
н. Деваштич:						
- воридоти андоз	28367,2	30811,4	32463,2	35301,5	39639,3	39,7
- бақияи қарзи андоз	1622,1	1269,2	1230,1	1205,2	1184,4	-27,0
- ҳиссаи қарзи андоз	5,7	4,1	3,8	3,4	3,0	-2,7
н. Зафаробод:						
- воридоти андоз	26572,8	32546,5	35187,0	39925,2	41819,4	57,4
- бақияи қарзи андоз	13631,6	12373,2	10718,8	9897,7	9105,5	-33,2
- ҳиссаи қарзи андоз	51,1	38,1	30,5	24,8	21,6	-29,5

н. Мастчоҳ:						
- воридоти андоз	74969,5	89034,4	99526,9	114123,6	111577,0	48,9
- бақияи қарзи андоз	13981,1	12892,2	10890,7	9198,4	8815,0	-36,9
- ҳиссаи қарзи андоз	18,6	14,5	10,9	8,0	7,9	-10,7
н. Спитамен:						
- воридоти андоз	58526,1	67741,3	74914,5	84183,3	86563,8	50,0
- бақияи қарзи андоз	5545,3	4233,5	3459,7	3701,8	3585,4	-35,3
- ҳиссаи қарзи андоз	9,5	6,2	4,7	4,4	4,1	-5,4
н. Ҷ.Расулов:						
- воридоти андоз	59191,9	63997,6	72686,2	83832,3	74721,8	26,3
- бақияи қарзи андоз	6984,0	5887,1	5222,3	4426,8	4216,8	-39,3
- ҳиссаи қарзи андоз	11,8	9,2	7,2	5,3	5,6	-6,2
н.Б.Ғафуров:						
- воридоти андоз	216784,1	248521,1	275661,2	311071,8	315495,1	45,5
- бақияи қарзи андоз	10080,4	9096,4	5000,6	4689,0	7676,7	-23,8
- ҳиссаи қарзи андоз	4,6	3,7	1,8	1,5	2,4	-2,2
н. Шаҳристон:						
- воридоти андоз	8859,8	9844,7	11613,3	12823,1	14768,2	66,7
- бақияи қарзи андоз	2458,0	2393,3	2278,4	1835,2	1416,6	-42,4
- ҳиссаи қарзи андоз	27,7	24,3	19,6	14,3	9,6	-18,1
н. М. Кӯҳӣ:						
- воридоти андоз	3909,9	4154,6	4395,1	4929,5	4721,3	20,8
- бақияи қарзи андоз	210,9	205,6	199,5	194,1	191,1	-23,6
- ҳиссаи қарзи андоз	5,4	4,9	4,5	3,9	4,0	-1,4
Ҳамагӣ дар в. Суғд:	1913819,8	2292487,7	2589122,1	2913306,6	2866322,1	49,8
- воридоти андоз	150463,7	128448,3	107376,3	105354,7	131804,5	-12,4
- бақияи қарзи андоз						
- ҳиссаи қарзи андоз	7,9	5,6	4,1	3,6	4,6	-3,3

Сарчашма: Ҳисоботи расмии Раёсати андоз дар вилояти Суғд барои солҳои 2016-2020

Тавре аз додаҳои чадвали 3 маълум мегардад, дар воридоти андозии вилояти Суғд ҳиссаи бақияи қарзи андоз назаррас мебошад. Агар дар соли 2016 ҳиссаи бақияи қарзи андоз дар воридоти андозии в. Суғд ба 7,9 фоиз баробар бошад, тадричан то соли 2019 кам гардида, ба 3,6 фоиз баробар шудааст. Аммо дар соли 2020 назар ба нишондиҳандаҳои соли 2018 ва 2019 ҳиссаи бақияи қарзи андоз афзоиш ёфтааст. Чунин тамоюл дар ҳиссаи бақияи қарзи андоз дар воридоти андозии як қатор шаҳру ноҳияҳои вилоят, ба монанди н. Бобоҷон Ғафуров, н. Кӯҳистони Мастчоҳ, н. Ҷаббор Расулов, ш. Истаравшан низ дида мешавад. Яъне, дар в. Суғд ва шаҳру ноҳияҳои номбаршуда ҳиссаи бақияи қарздорӣ андоз дар воридоти андозӣ дар соли 2020 назар ба соли 2019 афзоиш ёфтааст.

Дар маъмурикунонии қарзи андоз бо назардошти ҳаҷми воридоти андозӣ ш. Гулистон ва н. Айнӣ пешсаф буда, ш. Исфара, ш. Истаравшан, н. Ашт, н. Зафаробод, н. Мастчоҳ, н. Спитамен, н. Ҷаббор Расулов ва н. Шаҳристон нисбатан дар бартаарафсозии бақияи қарзи андоз ғайрифато мебошанд. Дар боқимонда шаҳру ноҳияҳои в. Суғд дар давраи таҳлилий бақияи қарзи андоз нисбати воридоти умумии андозҳо дар соли охири таҳлилий аз 5 фоиз камтар мебошад. Аз ин нигоҳ метавон баён намуд, ки шаҳру ноҳияҳои ғайрифато дар ҷамъоварии қарзи андоз бояд аз таҷрибаи ш. Гулистон ва н. Айнӣ истифода намоянд. Ин яке аз роҳҳои вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар ин шаҳру ноҳияҳо ва в. Суғд мегардад.

Натиҷаи таҳқиқ ва тавсияҳо. Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқи маъмур метавон чунин натиҷаю тавсияҳоро барои такмили механизми ташаккул ва истифодаи пурраи иқтисодии андозии минтақа ироа намуд, ки дар оянда метавонанд ба тавсеаи иқтисодии андозии вилояти Суғд замина гузоранд:

1. Дар санадҳои меъриии соҳаи андозии кишвар бояд таърифи зерини иқтисодии андозии минтақа дар мадди назар гирифта шавад: иқтисодии андозии минтақа маҷмуи пардохтҳои андозӣ, ҷаримаю фоизҳо ва ҷамъи бақияи қарзи андоз мебошад, ки барои таъмини қисми даромади бҷетии ҷумҳуриявӣ ва бҷетҳои маҳаллӣ равона мегарданд. Ба иқтисодии андозии минтақа, ҳамчунин, имтиёзҳои андоз ва манбаҳои андозии

имконпазире, ки дар воҳиди маъмурию ҳудудии мушаххас ба сабаби фаъолияти иқтисодиёти пинҳонӣ мавриди андозбандӣ қарор намегиранд, таъсири назаррас мерасонанд.

2. Дар давраи ҷорӣ таракқиёт ҳангоми ҳисоби иқтидори андоз дар ҳар як минтақа бояд усули такмилифта ва комилан мутобиқ, ки имкон медиҳад арзёбии маҷмӯи гузаронида шавад, яъне ифодакунандаи қисмҳои хурди предмети таҳқиқ намебошад, мавриди истифода қарор гирад. Зеро чунин тарзи арзёбӣ шароит фароҳам меоварад, ки иқтидори андози ҳар як минтақа ва шаҳру ноҳияҳои он аниқтар муайян гарданд ва имкониятҳои молиявӣ байни минтақаҳо ва ҳатто, дар маҷмӯъ, мамлакат самараноктар истифода шаванд. Ҳамчунин, ин амал имкон медиҳад, ки аз як ҷониб, барои ҳар як минтақа дар самти баланд бардоштани имконият ва ҷалби захираҳо дар баҳши иқтисодиёти расмӣ, ки ба рушди иқтидори андози минтақаҳо мусоидат мекунад, ҷораҳои ҳавасмандкунанда андешида шавад ва, аз ҷониби дигар, таракқиёти назарраси иқтисодию иҷтимоӣ таъмин карда шавад.

3. Дар асоси арзёбӣ метавон гуфт, ки дар маҷмӯъ, фаъолияти мақомоти андоз дар ҳудуди вилояти Суғд мусбат ба роҳ монда шуда, дар самти тавсеаи иқтидори андоз ва соҳиб шудан ба самараи иловагӣ, аз байн бурдани нуқсонҳо ва ба назар гирифтани омилҳои таъсиррасон муҳим мебошад. Аз ин лиҳоз, бознигарии истифодаи иқтидори андоз дар маҳалҳои муайян зарур мебошад. Зеро дар заминаи такмили маъмурикунонии қарзи андоз имконияти васеъ намудани иқтидори андозии вилояти Суғд ва маҳалҳои он мавҷуд мебошад.

4. Такмили механизми маъмурикунонии андоз ва баланд бардоштани масъулияти нозирони андоз ва андозсупорандагон ҷиҳати сари вақт ва пурра ворид гардидани даромади андоз ва ҳаддалимкон маҳдуд сохтани бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилоят истифода аз таҷрибаи ш. Гулистон ва н. Айнӣ дар ин самт, баланд бардоштани сифат ва самаранокии санҷишҳои андоз оид ба беҳбудии маъмурикунонии даромади андозӣ ба мақсад мувофиқ аст.

5. Дар раванди такмили сиёсати андози кишвар ва минтақа, ки тавсеаи иқтидори андози минтақаро ба назар мегирад, чунин самтҳои муҳимро ҷудо намудан имконпазир аст, ки бояд пайваста дар мадди назари мақомоти андоз қарор гиранд: ҷорӣ намудан ва амалигардонии минбаъдаи барномаҳои таҳкимбахшии бучетӣ; таҳия ва амалигардонии барномаю санадҳои меъёрие, ки ба маҳдудсозии баҳши пинҳонии иқтисодиёт нигаронида шудаанд; такмили идоракунии иқтидори андоз тариқи таҳия ва татбиқи барномаҳои амалигардонии сиёсати андози минтақа; таҳияи концепсия ё барномаи идоракунии ва ташаккули амалигардонии иқтидори андози минтақа бо мақсади асоси методологӣ доштани тавсеаи иқтидори андоз ва мутобиқати он бо дигар самтҳои сиёсати андоз; амалӣ намудани ҷораҳо бо мақсади пешгирии гаронии андози андозсупорандагонӣ бомасъулият; ҳавасмандгардонии андозии фаъолнокии сармоягузорӣ ва инноватсионии субъектҳои соҳибкорӣ дар минтақа.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти мазкур дарак медиҳад, ки дар ояндаи наздик дар доираи такмили унсурҳои сиёсати давлатии андоз дар сатҳи минтақаҳо ҳосатан вилояти Суғд ва маҳалҳои он имконияти тавсеаи иқтидори андоз мавҷуд мебошад.

Адабиёт

1. Дуканич Л. В. Налоги и налогообложение/Л.В. Дуканич. - Ростов на Дону: Феникс, 2000. – 431 с.
2. Дьякова Е.Б. Формирование и оценка налогового потенциала региона (на примере Волгоградской области): дис. ... канд. экон. наук / Дьякова Елена Борисовна. – Волгоград, 2002. – 229 с.
3. Зенченко С.В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке // С.В. Зенченко. Финансовая политика и БРЭР. 2008. – С. 183-198.
4. Исрапилов Х.А. - Налоговый потенциал региона: экономическое содержание и структурно-функциональная организация / Х.А.Исрапилов, М.М. Сулейманов // Налоги и налогообложение. 2017. - № 6. - С. 58 - 70.
5. Кадочников П. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации / П. Кадочников, О. Луговой, и др.– М.: Российско-Канадский консорциум по вопросам прикладных экономических исследований, 2001. – 202 с.
6. Калинина О.В. Комплексная методика оценки налогового потенциала региона. Авт. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук. – Иваново, 2006 г. – 20 с.

7. Кашина Н.В. Методика расчетов налогового потенциала. /Н.В.Кашина // Финансы. - 2001. - №12. - С. 35 - 38.
8. Коломиец А.Л. Анализ концептуальных подходов и методов оценки налогового потенциала региона/ А.Л. Коломиец // Налоговый вестник. - 2000. - №2. - С.3 - 5.
9. Консорциум по вопросам прикладных экономических исследований. 2001. – 2. - 60с.
10. Матрусов Н.Д. Региональное прогнозирование и региональное развитие России [Текст]: монография / Н.Д. Матрусов; Рос. акад. наук. Комис. по изуч. производ. сил и природ. ресурсов. – М.: Наука, 1995. - 221 с.
11. Маъмуров А.М. Баҳоидиҳои иқтидор ва тамоюли нишондиҳандаҳои асосии ҷамъовариҳои андоз дар вилояти Суғд /А.М. Маъмуров, Х.Х. Исматов // Ахбори ДДХБСТ, силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ. - Хучанд, 2021. - №2 (87). С. 41-55.
12. Ҳисоботи расмӣ Раёсати андоз дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2016-2020.
13. Омори солонаи вилояти Суғд: Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2020. - 326 с.
14. Петров Ю.В. Коллизии налоговой системы и налоговый кодекс / Ю.В. Петров, С.Л. Афолина// Российский экономический журнал, 2001. - №5. - С. 68-77.
15. Протасова Н.Н. Налоговый потенциал региона: методические и структурные проблемы оценки. [электронный ресурс] URL: <http://vectoreconomy.ru/images/publications/2017/10/taxes/Protasova.pdf> (дата обращения: 05.01.2019).
16. Рошупкина В.В. Теория и методология комплексной оценки налогового потенциала региона: дис. ... канд. экон. наук / Рошупкина Виолетта Викторовна. - Ставрополь, 2014. – 367 с.
17. Сабуров В.Д. Налоговый потенциал Согдийской области: анализ и пути совершенствования / В.Д. Сабуров // Вестник ТГУПБП. - 2014. - С. 76-81
18. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе -2016. - 99с. [манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/system/files/ArticleAttachments> [санаи мурочиат: 10.04.2021].
19. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонқдорӣ кишвар аз 10.05.2019 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/20101> [санаи мурочиат 20.04.2021].
20. Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение: учебник/ Т.Ф. Юткин. - М.: ИНФРА, 2002. - 216 с.
21. Шемякина М.С. Генезис категории «налоговый потенциал» / М.С. Шемякина // Налоги и налогообложение. - 2013. - № 9. - С.689 – 704.

УДК: 338.46

ОЦЕНКА РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ОБЩЕСТВЕННЫМ И ДРУГИМИ СЕКТОРАМИ СФЕРЫ УСЛУГ

Шукуров Сухроб Музафаршоевич – к.э.н., доцент кафедры налогов и налогообложения, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 91-554-77-55(м.). Shsuhrob@mail.ru

Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 938-60-75-03.

В статье дана оценка развития институциональных отношений между общественным и другими секторами сферы услуг. Авторами доказано, что в законодательной базе имеется ряд недостатков, препятствующих полноценному осуществлению предлагаемой концепции общественного сектора: отсутствуют правовые механизмы необходимые для реализации гарантий частным партнерам, предусмотренные Законом Республики Таджикистан о ГЧП; установленный Законом Республики Таджикистан о ГЧП срок в 30 дней для подготовки и предоставления заявки на участие в тендере является недостаточным для подготовки всей необходимой документации, в частности для сложных инфраструктурных проектов общественного сектора; Закон Республики Таджикистан о ГЧП устанавливает, что тендер признается несостоявшимся, если в тендере принимал участие только один частный партнер.

***Ключевые слова:** оценка, институциональные отношения, общественный сектор, сфера услуг, правовые механизмы, тендер, инфраструктурные проекты, частный партнер.*

АРЗЁБИИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БАЙНИ ДАВЛАТ ВА ДИГАР БАХШҲОИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИ

Шукуров Сухроб Музафаршоевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 91-554-77-55. E-mail: Shsuhrob@mail.ru

Хоҷаев Парвиз Давронович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 938-60-75-03

Дар мақола рушди муносибатҳои институтсионалии байни давлат ва дигар бахшҳои соҳаи хизматрасонӣ таҳлил гардидааст. Муаллифрон исбот кардаанд, ки дар заминаи қонунгузорӣ як қатор камбудҳои мавҷуданд, ки ба татбиқи нурраи концепсияи пешниҳодишудаи бахши давлатӣ монеъ мешаванд: механизмҳои ҳуқуқии зарурӣ барои татбиқи кафолатҳо ба шарикони хусусӣ, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст, вуҷуд надорад. Тоҷикистон оид ба ҳамкории бахшҳои давлативу хусусӣ; муҳлати 30 рӯзи муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳамкории бахшҳои давлативу хусусӣ» барои таҳия ва пешниҳоди дархост барои иштирок дар озмун барои таҳияи ҳамаи ҳуҷҷатҳои зарурӣ, аз ҷумла барои лоиҳаҳои мураккаби инфрасохторӣ дар бахши давлат нокифоя бошад; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳамкории бахшҳои хусусӣ муқаррар кардааст, ки агар дар музоада танҳо як шарикони хусусӣ иштирок карда бошад, музоада бегътибор доништа мешавад.

Калидвожаҳо: арзёбӣ, муносибатҳои институтсионалӣ, бахши давлатӣ, бахши хизматрасонӣ, механизмҳои ҳуқуқӣ, музоада, лоиҳаҳои инфрасохторӣ, шарикони хусусӣ.

ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL RELATIONS BETWEEN THE PUBLIC AND OTHER SECTORS OF THE SERVICE SECTOR

Shukurov Sukhrob Muzafarshoevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Taxes and Taxation, Tajik State University of Finance and Economics. Address: st. Nakhimov 64/14, 734067 Dushanbe, Republic of Tajikistan, tel: 91-554-77-55 (m.) Shsuhrob@mail.ru

Khodzhaev Parviz Davronovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economy theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: st. Nakhimov 64/14, 734067 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Phone: (+992) 938-60-75-03

The article assesses the development of institutional relations between the public and other sectors of the service sector. The authors proved that there are a number of shortcomings in the legislative framework that impede the full implementation of the proposed concept of the public sector: there are no legal mechanisms necessary for the implementation of guarantees to private partners provided for by the Law of the Republic of Tajikistan on PPP; the period of 30 days established by the Law of the Republic of Tajikistan on PPP for the preparation and submission of an application for participation in the tender is insufficient for the preparation of all the necessary documentation, in particular for complex infrastructure projects in the public sector; The Law of the Republic of Tajikistan on PPP establishes that a tender is declared invalid if only one private partner took part in the tender.

Key words: assessment, institutional relations, public sector, service sector, legal mechanisms, tender, infrastructure projects, private partner.

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года всесторонне направлена на обеспечение благоприятной смешанной экономики, обеспечивающая систему жизнедеятельности населения страны, которая адекватна современным реальностям и задачам социально-экономического развития. Еще в 2006 г. Лидер нации Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил следующее: «несмотря на все суровые и сложные проблемы переходного периода, мы смогли обеспечить связь своего общества с современным цивилизованным миром, сутью и основой которого является демократическая, правовая, светская и социально ориентированная система жизнедеятельности» [4]. Вместе с тем, государственная политика сосредоточена на обеспечение необходимых условий для жизни населения страны, которая способствует обеспечению социально-экономического оптимума.

Важно отметить, что социально-экономический оптимум обеспечивает сбалансированность спроса и предложения на рынке товаров и услуг. Социально-экономический оптимум требует проведения соответствующих экономических реформ. При этом важное значение имеет реформа и институционализация структур государственных органов исполнительной власти. Реформа направлена на осуществление качественного изменения экономических процессов. В этом процессе существует единство ресурсно-технологических и институциональных сторон. Если ресурсно-технологическая сторона отражает методы эффективного использования ресурсов для производства конечной продукции, то институциональный аспект создает предпосылки для формирования социально-экономического механизма технологического процесса [8, с.27-41].

Важно отметить, что между ресурсно-технологическими и институциональными аспектами воспроизводства существует сильная связь, которая отражается в оценке влияния технологического процесса на социальные условия воспроизводства в рамках формирующейся смешанной экономики. Вместе с тем, последние достижения НТП о том, что смешанная экономика в значительной степени имеет волнистый характер. Любой технологический процесс имеет стадию спада и зрелости, по результатам которого формируется жизненный цикл товара или услуги. Ресурсно-технологическая составляющая дает оценку материальной обеспеченности технологического процесса. При этом институциональный аспект способствует нормативно-правовому обеспечению воспроизводства.

Следовательно, институты являются фундаментом функционирования смешанной экономической системы и базовым элементом среди функционирования его элементов, субъектов, которые активизируют структурирование отношений хозяйствующих субъектов. Это структурирование происходит не спонтанно, а задано посредством структур институтов в социально-экономической системе. В нынешних условиях, когда доля частной собственности преобладает над государственной собственностью необходимо создать предпосылки для успешного функционирования различных предпринимательских структур в национальной экономике. Такую форму взаимодействия можно назвать государственно-частное партнерство. Теперь, в условиях развивающегося рынка в республике, проблемы взаимодействия государства и частных предпринимательских структур считаются актуальными, поэтому Правительством страны 28 декабря 2012 года за № 907 был принят Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве». Согласно данному Закону: *«государственно-частное партнерство - сотрудничество государственных и частных партнёров в реализации проектов в сфере инфраструктуры и социальных услуг за определённый период, установленный соглашением о государственно-частном партнерстве»*[2].

Государственно-частное партнерство обеспечивает взаимовыгодное сотрудничество между государством и частными предпринимательскими структурами. Особенно это ощущается при финансировании строительства объектов социальной значимости, так как государство не в состоянии ежегодно финансировать строительство данных объектов и развивать социальную инфраструктуру. Государственно-частное партнерство - это своего рода альянс между государством и частными предпринимательскими структурами в области взаимовыгодного сотрудничества в финансировании объектов социальной значимости.

Обеспечение институционализации между государством и частными предпринимательскими структурами опирается на основополагающие концепции, содержащие аспекты вмешательства государства в регулирование рыночных процессов. Усиление роли государства в экономике больше всего связывают с НТП. М. Олсон считает, что «именно под воздействием государства обеспечивается увеличение численности населения и оказания социальных услуг (образования, здравоохранения, экологические проблемы и т.д.) [2]. В условиях Таджикистана наблюдается усиление политических процессов, что требует научной обоснованности государственных функций.

В целом, в настоящее время, усиливается роль государства в экономике с учетом поддержки малоимущего слоя жителей. Авторы работы считают, что «страны, которые поздно преодолели этап индустриализации и внедрение инновационных технологий, имеют развитое государственное регулирование» [2]. В данных странах государство обеспечивает крупномасштабное техническое перевооружение отраслей и разработки социально-экономических программ. При этом важное значение имеет оценка таких показателей как, фондоотдача, фондоемкость, фондовооруженность и рентабельность предприятий. Данные показатели дают возможность оценить уровень эффективного использования основных производственных фондов предприятия сферы услуг.

Стратегия инновационного развития должна быть закреплена законодательством. В настоящее время развивается нормативно-правовая и законодательная база в области инновационного развития регионов страны. Усилия государства направлены на ускоренный переход на инновационный курс развития, что создает благоприятный инвестиционный климат.

«Этот процесс требует серьезной реформы законодательства и политики регулирования, ибо сегодня действующее законодательство страны в этом направлении не полностью отвечает современным требованиям и должно быть усовершенствовано с учётом передового опыта и защиты интересов страны в сфере использования недр земли» [5, с.8]. Кроме того, «необходимо совершенствование всего спектра рычагов промышленной политики. Это предполагает, прежде всего, выбор самого типа этой политики: защитительной, адаптивной или инициативной промышленной политики. Все, что объявляется в отношении промышленной и структурной политики, имеет защитительный фон с наличием элементов адаптивной политики. Элементов инициативной политики недостаточно, не просматривается. Необходимо срочно совершенствовать разработанную инициативную промышленную политику, которая направлена на формирование желаемого образа будущей экономики страны и методов практической реализации этого образа» [7, с.47]. Отсюда образование сильного государственного сектора является чрезвычайно благотворным для осуществления промышленной политики.

Важно отметить, что для адекватной оценки взаимодействия государственных и частных предпринимательских структур необходимо уточнить основополагающие принципы, которые формируют дальнейшую стратегию экономической политики государства. Данные принципы не только формируют благоприятную инвестиционную среду, но и способствуют эффективному использованию экономического и инновационного потенциала регионов страны. Эффективное использование инновационного потенциала регионов страны дает импульс экономическому росту национальной экономики.

Следующие коренные принципы должны лежать в основе стратегии экономической политики государства:

- обеспечение комплексности мероприятий, направленных на развитие приоритетных отраслей смешанной экономики;
- целевая направленность воздействия на формирование и эффективное использование имеющегося и созданного экономического потенциала;
- государственная всесторонняя поддержка хозяйствующих субъектов разной формы собственности и ведомственной подчинённости;
- разработка механизмов интеграции элементов смешанной экономики на отраслевом и межотраслевом уровне;
- создание условий в целях предотвращения «расползания» смешанной экономики на разных уровнях;
- устранение монопольного состояния некоторых экономических субъектов;
- осуществление материальной поддержки научных работников НИО;
- воспитание широких масс домашних хозяйств, ЛПХ и поощрение их участия в развитии интеграционных процессов.

Следовательно, вышеуказанные принципы способствуют наращиванию экономического потенциала страны. Однако при этом важное значение имеет обеспечение равновесного развития отраслей экономики регионов в стране. Именно равновесное развитие регионов страны способствует повышению уровня благосостояния населения.

Основой для смешанной экономики считается обеспечение равновесного развития в стране. Однако, в условиях равновесного и неравновесного развития, учесть динамику экономического развития потенциала чрезвычайно сложно. Прежде всего, это связано с трудностями использования количественных методов, что просто отождествляют с ростом размера секторов смешанной экономики. Важные и центральные задачи по социальной защите населения, выдвигаются поддержанием

чисто экономической стабильности. Здесь, имеется в виду, что большинство проблем социального характера автоматически решается обеспечением высоких темпов устойчивости экономической системы. Этот подход, в частности, лежит в основе целого ряда концепций сегодняшней экономической политики. Согласно этим концепциям, высоко потребляющееся общество преобразуется в социальное общество. Кроме того, к распределению ресурсов выдвигают такие требования, которые в ряде случаев противоречат задачам роста эффективности смешанной системы.

Дж. Гэлбрейт считает, что «признание экономического роста в качестве цели общества почти равносильно признанию роста власти развитой корпорации и технотрактуры. И последняя имела все основания расценивать экономический рост как цель общества. Отражает ли эта цель подлинные общественные потребности? Навязана ли она обществу технотрактурой?» [3, с.219-220].

Одним из путей реализации цели устойчивого равновесия являются корпоративные формы смешанной экономики, которые изображают интересы участников экономических отношений. В этом направлении поучительным является японская модель смешанной экономики как модель регулируемого корпоративного капитализма.

В японской экономике соблюдается закон опережающего роста зарплаты по сравнению с производительностью труда, что способствует уменьшению себестоимости продукции и резкое повышение ее конкурентоспособности на мировом рынке. Однако, при этом важной целью общественного сектора является эффективное использование ресурсов сегментов национальной экономики с учетом повышения уровня благосостояния населения страны.

Некоторые исследователи доказывают, что «при помощи механизма общественного сектора в сфере услуг решаются следующие задачи: привлечение частного капитала, в первую очередь, внутренних частных инвестиций для реализации общегосударственных задач; снижение нагрузки на государственный бюджет; повышение качества предоставляемых государственных услуг; предоставление возможности государственному сектору сосредоточиться на стратегических функциях и ключевых задачах, регулируя деятельность частного бизнеса в нужном русле развития; преодоление различий в социально-экономическом развитии регионов; снижение масштабов теневой экономики путем повышения уровня частной инициативы и деловой активности; уменьшение уровня коррупции путем обеспечения прозрачности и ответственности за использование бюджетных средств. Необходимо также учитывать следующие основные риски и угрозы при осуществлении проектов общественного сектора: отсутствие последовательности и преемственности в осуществлении государственной экономической политики; высокий уровень коррупции; отсутствие достаточной мотивации государственных служащих в реализации проектов общественного сектора; отсутствие квалифицированных кадров по реализации проектов общественного сектора, как со стороны государства, так и со стороны частного сектора; отсутствие заинтересованности инвесторов из-за высокой стоимости и долгосрочного характера проектов; повышение тарифов, ставок и платежей для обеспечения необходимой рентабельности инвестиций» [6, с.34-38].

Важно отметить, что государственный партнер должен оказать содействие в предоставлении государственной финансовой поддержки, либо государственную экономическую поддержку частному партнеру. При этом важное значение имеют государственные гарантии для защиты имущества частного партнера от национализации и других аналогичных мер.

На наш взгляд, в нормативно-правовых актах существуют следующие отрицательные факторы, влияющие на развитие общественного сектора:

- ✓ отсутствие экономических механизмов, обеспечивающих гарантии сохранения капитала частным партнерам;
- ✓ установленный срок для подачи заявки на участие в тендере считается недостаточным для сложных инфраструктурных проектов общественного сектора;
- ✓ обеспечение обязательного участия более двух частных партнеров;

✓ установленный срок для заключения контрактов о ГЧП может быть недостаточным для сторон.

Республика Таджикистан находится на этапе становления развития общественного сектора.

Следовательно, в качестве дальнейших задач можно рассмотреть создание отдельной структуры, занимающейся развитием общественного сектора в сфере услуг, уточнением модели общественного сектора и привлечением инвестиций для формирования благоприятной инвестиционной среды регионов страны.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» [электронный ресурс] URL: <http://www.mmk.tj> 26.04.2018 г.
2. Большаков С., Большакова Ю. Институционализация отношений между государством и бизнесом: тенденции и приоритеты [электронный ресурс] URL: <http://chelt.ru/new/?p=1484> (дата обращения: 28.11.2021 г.)
3. Новое индустриальное общество/ Гэлбрейт Дж. - М., 1969. - С. 219-220.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. г. Душанбе, 20 апреля 2006 г.
5. Послание Президента Республики Таджикистан, 20.04. 2011 г. – Душанбе: Шарки озод, 2011. - С. 8.
6. Ходжаев П.Д. Некоторые механизмы и проблемы развития государственно-частного партнерства в Республике Таджикистан / П.Д. Ходжаев, Л.Д. Сафарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук - Душанбе: Сино, 2013. - № 2/5 (117). -С. 34-38.
7. Ширяева Р.И. Государственная собственность в системе факторов экономического роста /Р.И.Ширяева // Сб. ст. Государство и экономика: факторы экономического роста - М.: Институт экономики РАН, 2002. - С. 47.
8. Маевский В.И. Эволюционная теория и макроэкономика/ В.И. Маевский // Вопросы экономики. 1997. № 3. С. 27-41.

УДК: 330.101

ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИ ҲАМЧУН КОНСЕПСИЯИ РУШД ВА ФАЗОИ ИДОРАКУНИ

Ашуров Муҳаммадӣ Нусратович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: [m a 84-84@mail.ru](mailto:ma_84-84@mail.ru). Телефон: (+992) 934-16-31-31.

Мақола ба нақши технологияи иттилоотӣ дар рушди ҳукумати электронӣ ва идоракунии электронӣ бахшида шудааст. Аз ҷониби муаллиф, нақшаҳои мутобиқати мафҳуми иттилоотонӣ ва компютеркунонии ҷамъият ва нақшаи алоқамандии байниҳамдигарии шохиси рушди ҷамъияти иттилоотӣ таҳия карда шудааст. Инчунин, ҷадвали аломатҳои асосии ҷомеаи иттилоотӣ тартиб дода шудааст. Дар ҷадвал доир ба меъёрҳои таҳлил ва тавсифи ҳолати ҷамъият пешниҳодҳои муфид карда шудааст. Дар мақола муаллифон қайд менамоянд, ки айни замон дар рушду пешрафти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мавқеи аввалро чунин намуди хизматрасонӣ, ба мисли хизматрасонии идоракунии ва тиҷоратӣ, ки он ташиқи сохтори ҳукумати электрониро пешбинӣ менамояд, ишғол мекунад. Ҳукумати электронӣ худ яке аз падидаҳои дурахшонии тамоюли замони муосир - компютеркунонӣ ва ташиқи ҷомеаи иттилоотӣ маҳсуб меёбад.

Дар мақола пешниҳод карда шудааст, ки барои дар амал татбиқ намудани ҳукумати электронӣ ва ба тарзи сода иҷронамоии ҳама гуна хизматрасониҳо мо бояд миёни ҷомеа корҳои фаҳмондадиҳӣ гузаронем, то ин ки сафи истифодабарандагони технологияи иттилоотӣ зиёд гардад.

***Калидвожаҳо:** мамлакат, иқтисодиёт, тиҷорат, ҳукумати электронӣ, инфрасохтор, рушд, ташаккулёбӣ, идоракунии, иттилоот.*

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ

Ашуров Муҳаммади Нусратович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 934-16-31-31. E-mail: [m a 84-84@mail.ru](mailto:ma_84-84@mail.ru).

Статья посвящена роли информационных технологий в развитии электронного правительства и электронного управления. Автором были разработаны планы совместимости

концепции информации и компьютеризации общества и взаимодействия индекса развития информационного общества. Также составлена таблица основных характеристик информационного общества, в которой представлены полезные предложения по критериям анализа и описания состояния общества. Автор отмечает, что в настоящее время лидирующие позиции в развитии информационно-коммуникационных технологий занимают такие как управленческие и коммерческие услуги, которые предусматривают создание электронного правительства. Само электронное правительство является одним из ярчайших явлений современного тренда - компьютеризации и организации информационного общества.

В статье предполагается, что для внедрения электронного правительства и упрощения реализации любых услуг нам необходимо повысить осведомленность общественности, чтобы увеличить количество пользователей информационных технологий.

Ключевые слова: страна, экономика, торговля, электронное правительство, инфраструктура, развитие, формирование, управление, информация.

ELECTRONIC GOVERNMENT AS A DEVELOPMENT AND GOVERNANCE CONCEPT

Ashurov Muhammadi Nusratovich – Candidate of economic sciences, associate professor. Associate department information systems and technologies in the economy of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14, E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 934-16-31-31.

The article is devoted to the role of information technologies in the development of e-government and e-government. The author has developed plans for the compatibility of the concept of information and computerization of society and the interaction of the information society development index. Also compiled a table of the main characteristics of the information society. The table provides useful suggestions on the criteria for analyzing and describing the state of society. The authors note that at present, the leading positions in the development of information and communication technologies are occupied by such as management and commercial services, which provide for the creation of electronic government. The e-government itself is one of the brightest phenomena of the modern trend - computerization and organization of the information society.

The article suggests that in order to introduce e-government and simplify the implementation of any services, we need to raise public awareness in order to increase the number of users of information technology.

Key words: country, economy, trade, electronic government, infrastructure, development, formation, management, information.

Айни замон дар рушду пешрафти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мавқеи аввалро чунин намуди хизматрасонӣ, ба мисли хизматрасонии идоракунии давлатӣ, ки он ташкили сохтори ҳукумати электрониро пешбинӣ менамояд, ишғол мекунад. Ин самти хизматрасонӣ бо алоқамандӣ дар таъмини васеи дастрасӣ ба шабакаҳои интернетӣ имконпазир гардида, барои ба вучуд омадани чунин навъи хизматрасонӣ чун хизматрасонии электронӣ (e-services) замина гузошт.

И.С. Шамсов дар мақолаи хеш қайд менамояд, ки истифодаи хизматрасонии электронӣ аз солҳои 60-уми асри гузашта сарчашма мегирад. Аввалин маротиба ширкати амрикоии IBM ва American Airlines низоми автоматиеро таҳия намуданд, ки истифодаи он тартибу низоми ниғаҳдории чиптаҳои ҳавопаймоии харидоришударо хеле сода намуд [11, с. 33]. Ин система имкони интихоби вариантҳои воқеии вобаста ба хатсайр ва нархномаҳои даркориро фароҳам овард. Истифодаи ин низоми автоматикӣ, инчунин ба паст шудани арзиши хизматрасонӣ мусоидат намуд [8, с. 57]. Айни замон бошад, ба таври устувор ва пайваста рушд ёфтани бозори ҷаҳонӣ вобаста ба хизматрасонии электронӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мушоҳида мегардад.

Ҳукумати электронӣ яке аз падидаҳои дурахшони тамоюли замони муосир - компютеркунонӣ ва ташкили ҷомеаи иттилоотиву тичорати электронӣ маҳсуб меёбад [3, с. 56]. Ба андешаи мо, консепсияи ҳукумати электронӣ содагардонии воқеии дастрасии аҳоли ба хизматрасонии давлатӣ дар назар дошта мешавад. Имконияти сарфаи вақт аз ҳисоби мавҷуд набудани зарурати то дергоҳ дар навбат истодан ва сафкашӣ барои навбатпоӣ тартиби на он қадар мусоид барои фаъолияти идораҳои давлатӣ буда, бешубҳа, бартарии истифодаи ҳукумати электрониро нишон дода, арзишу аҳамияти онро зиёд мекунад.

Сониян, қайд кардан ҷои аст, ки рушди ҳукумати электронӣ гузариш ба сатҳи сифатан нави ҳамкориҳои давлат ва аҳолиро ифода менамояд. Вақте ки шаҳрвандони кишвар имконияти муколамаи нисбатан озодро бо давлат пайдо мекунанд, дар натиҷа

намояндагони давлат дархосту талаботи мушаххаси шахрвандонро нисбатан беҳтару дақиқтар дарк менамоянд.

Айни замон аксари давлатҳо ба самти рушду такомули минбаъдаи ҳукумати электронӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир мекунанд. Чанде аз онҳо, ба мисли Австралия, Эстония ва Сингапур дар ин чода ба муваффақиятҳо ноил гардида, моҳиятан ба ташаққули сохтори модели намунавии рушди ҳукумати электронӣ мусоидат кардаанд. Ҳар як давлате, ки дар давраи оғози ташкили сохтори ҳукумати электронӣ қарор дорад, метавонад ба ин моделҳо рӯ орад ва аз таҷрибаи онҳо истифода барад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар шароити имрӯза истифодабарандагони шабакаи глобалии интернет 4,1 млрд нафарро ташкил медиҳад. Барои тақмил додани ҳукумати электронӣ дар кишвар зиёд намудани истифодабарандагони шабака низ нақши калидӣ мебозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ибтидоии рушди ҳукумати электронӣ қарор дошта бошад ҳам, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодӣ дар кишвар тавассути фаъолияти ТИК дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир як қатор дастовардҳоро ноил гардидааст.

Корхонаву ширкатҳои гуногун, аз қабилӣ «Авесто-Гурӯҳ», «Акиа-Авесто-Индастрив», «Рахштаксӣ», «Эйшн Экспресс», «Сомон-таксӣ», «Глобал экспресс Душанбе», «Атлас-таксӣ», «Олуча-Авто» ва «Сити таксӣ», ки дар пойтахти кишвар фаъолият мекунанд, технологияи рақамиро роҳандозӣ намуданд. Инчунин, низомии пардохти электронии ҳаққи хизмати мусофиркашонӣ дар шаҳри Душанбе «City Card» чорӣ гардид, ки шахрвандони кишвар тавассути он маблағи роҳкироро бо ворид шудан ба нақлиёти чамбъиятӣ пардохт менамоянд. Ин ва дигар соҳаҳои мухталифи кишвар ба идоракунии инноватсионӣ рӯ оварда истодаанд.

Баъзе аз олимони дар он ақидаанд, ки ҷомеаи иттилоотӣ (Information Society) - чамбъиятест, ки дар он аксари кормандонаш ба истехсол, ниғаҳдорӣ, коркард ва фурӯши иттилоот дар шакли олии он - донишҳо машғуланд [11].

Истилоҳи ҷомеаи иттилоотӣ соли 1961 дар Чопон ба миён омадааст ва ин мафҳум дар қори Ф. Махлуп соли 1962, ИМА истифода ва мушаххас гардидааст [5]. Буряк В.В. дар қори худ қайд менамояд, ки назарияи минбаъдаи ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун давраи муосири рушди шакли иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар заҳматҳои илмии М. Порат, Й. Масуд, Т. Стоунбер, Р. Карц такомул ёфтааст [4].

Аз соли 1992 сар карда, ин мафҳум дар соҳаи тадқиқоти иттилоотӣ маъмул гашт. Аз ҷумла, мафҳуми ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун мафҳуми асосӣ дар қори гурӯҳи ташхисгарони Комиссияи аврупоӣ оид ба масъалаҳои ташаққули сохтори рушди ин чамбъият истифода шудааст [7, с. 41].

Ҳамчунин, мафҳумҳои сохтае низ ба миён омаданд. Чунончи, дар баромади Б. Клинтон ва А. Гор дар конференсияи Фонди миллии илмӣ соли 1992 мафҳуми «инфрасохтори миллии иттилоотии глобалӣ» истифода гардид; истилоҳи шохроҳи иттилоотӣ ва шохроҳи бузурги рушд дар маводҳои интишории олимони канадагӣ ва бритонӣ, инчунин дар қори мутахассисони дигар давлатҳо ба ҷашм мерасанд [1].

Ҳоло ин истилоҳ на танҳо ба захираи луғавии мутахассисони соҳаи информатика ворид шудааст, инчунин дар гуфтугӯи ҳам ходимони сиёсӣ, ҳам иқтисодчиён, ҳам кормандони ВАО, омӯзгорон ва ғайра васеъ истифода мегарданд.

Дар замони муосир ҳамаи давлатҳои мутараққӣ дар ҳолати гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва дар давраҳои гуногуни ин ҷараён қарор доранд. Дар ин самт, давлатҳои ИМА, Сингапур, Чопон, Британияи Кабир, инчунин дигар давлатҳое, ки дар ин чода ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд, пешсаф мебошанд. Ҳамзамон бо ин, давлатҳои сусттаракӣёбанда низ тадриҷан ба ин ҷараён ворид мегарданд, зеро ташкили ҷомеаи иттилоотӣ тақозои замон буда, бидуни он таъмини рушди рақобатпазиронаи давлат ғайриимкон аст.

Гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ бо қонуният ва шарту қоидаҳои рушду пешрафти ҳаёти чамбъиятӣ мутобиқат дорад [12, с. 26]. Ин падида посухи мутаносиб ба бухрони иттилоотие гардид, ки миёнаҳои асри XX, яъне замоне ки маҷмӯи иттилоот ҳамчун

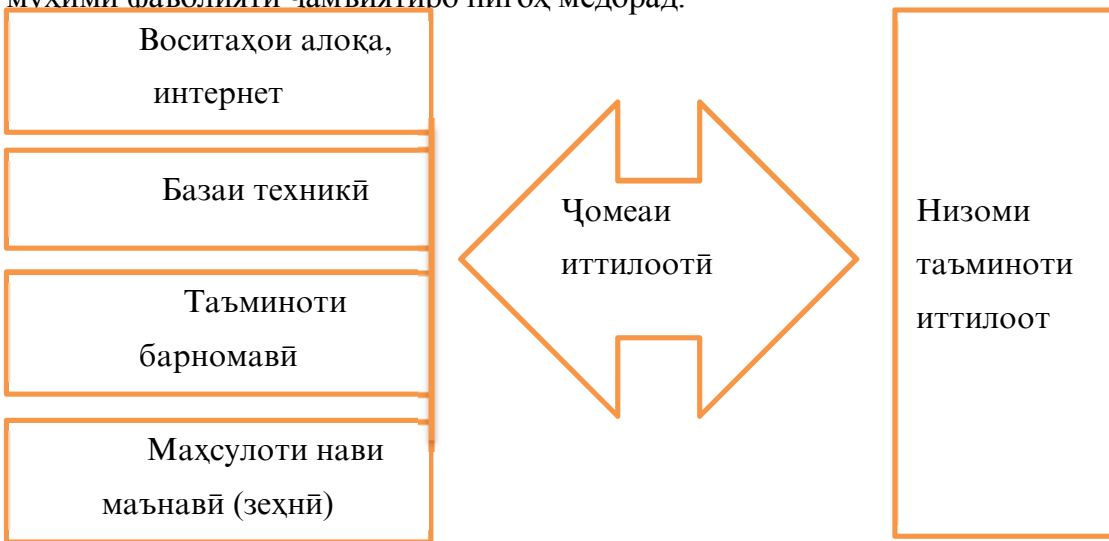
мавчи бузург ба сари инсоният фуру рехта, имкони дарки пурра ва мулоҳизаи онҳоро намедоданд.

Гоҳо тавлиди маҳсулоти нави моддӣ ва ё зехнӣ нисбат ба ҷустуҷӯи шабеҳи он, ки қаблан аз тарафи кадом як нафари дигаре сохта ва ё ба миён омада буд, авлотар доништа мешуд. Бухрони иттилоотӣ назди ҷамъият шартӣ баромадан аз ин вазъиятро пеш гузошт ва роҳи раҳой аз ин ҳолат дар намуди ташкили сохтори ҷомеаи иттилоотӣ пайдо гардид. Мафҳуми ҷомеаи иттилоотӣ бо мафҳуми информатикунонӣ ва компютеркунонии ҷамъият алоқамандии зич дорад, вале дар мазмун васеътар аст ва иттилоотонӣ (информатизатсия) ва компютеркунонӣ ҳамчун ҷузъи таркибии он ба ҳисоб мераванд.

Иттилоотонии (информатизатсия) ҷамъият - ҷараёни муташаккилонаи фароҳамовари шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти иттилоотӣ ва татбиқи ҳуқуқҳои субъектҳои гуногуни иқтисодӣ - шаҳрвандон, мақомоти сатҳи болоӣ, ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ташкилот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра дар заминаи ташаккул ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ равона гардидааст [2].

Компютеркунонии ҷамъият ҷараёни муташаккилонаи таъминоти он бо воситаҳои техникӣ замонавӣ барои гирифтани донишҳои нав, инчунин коркард, ҷамъоварӣ, ниғаҳдорӣ ва интиқоли иттилоот мебошад. Баробар ин, компютер воситаи ҳамакоре маҳсуб меёбад, ки аз як тараф, нақши тақвиятдиҳандаи захираҳои зехнии одамро бозида, аз тарафи дигар, ниғаҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоотро бо истифодаи шабакаҳои коммуникатсионии ба он алоқаманд таъмин менамояд.

Тавре аз расми 1. бармеояд, алоқамандии дар ин мафҳум ифодашаванда нишон медиҳанд, ки иттилоотонии ҷамъият мафҳуми нисбат ба мафҳуми компютеркунонӣ васеътар буда, дар худ хусусияти ҷузъи муҳими иловагии низоми меёр оид ба таъминоти иттилоот ба тамоми субъектҳои ин ҷараён, татбиқи шаклҳои муҳими фаъолияти ҷамъиятиро нигоҳ медорад.

Расми 1. - Мутобикати мафҳуми иттилоотонӣ ва компютеркунонии ҷамъият

Ҳамин тавр, ҳам иттилоотонӣ ва компютеркунонӣ ҷузъи муҳим ва ҳатмии ҳадафи ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ мебошад.

Дар муносибатҳои методологӣ ҳангоми ташкили ҷомеаи иттилоотӣ андозагирии дараҷаи рушди он масъалаи муҳим маҳсуб меёбад. Ин масъала на танҳо ҷиҳати нисбият додан ва таҳлили муқоисавии ҷамъияти иттилоотии давлатҳои гуногун, инчунин ҷиҳати дар сатҳи миллӣ коркард намудани барномаҳои давлатии ташкили ҷомеаи иттилоотӣ, мониторинги ҷараёни иҷро, татбиқи воридсозӣ ва ислоҳи онҳо аҳамият дорад.

Имрӯзҳо низоми байналмилалӣ шохис (ҳам интегралӣ ва ҳам ҷузъӣ), ки ҷараёни ташкили ҷомеаи иттилоотиро ифода мекунанд, коркард шудаанд. Вале

хангоми мавҷудияти масъалаҳои мураккаби ҷавулода ва роҳҳои ҳалли онҳо омилҳои зиёди ояндабинияшон мушкил низ пеш омаданашон мумкин аст.

Дар назар дошта мешавад, ки ҷараёни ҳаракати ҳадафмандона ба самти ҷомеаи иттилоотӣ мумкин аст бо мафҳуми омодагии ҷамъият барои тағйирёбии ҳолати муносиби худ дар соҳаи техникӣ, экологӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ низ тавсиф карда шавад, ки он дар ҷадвали 1. ба таври васеъ нишон дода шудааст.

Ҳамин тавр, ҳар қадаре ки сатҳи ин омодагӣ баланд бошад, ҳамон андоза давлат ба самти ҷомеаи иттилоотӣ наздиктар аст.

Дар расми 2. нақшаи сохтори нишондиҳандаи низоми шохиси ҷенкунии сатҳи омодагӣ барои ҷомеаи иттилоотӣ ва алоқамандии он нишон дода шудаанд.

Тавре аз расми 2. бармеояд, дар ҷараёни гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ рафти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) дар соҳаҳои хоҷагидорӣ милли нақши муҳим мебозад. Яқоя бо табилии ҷомеа ба самти ҷомеаи иттилоотӣ таҳаввулоти низоми қоидавӣ сурат мегирад, аз ҷумла, дар фазои идоракунӣ [6, с. 164]. Натиҷаи чунин таҳаввулот ва истифодаи ТИК дар фазои идоракунӣ давлатӣ ташкили ҳукумати электронӣ (e-government) ба ҳисоб меравад, ки он яке аз ҳадафҳои минбаъдаи тадқиқоти ин кор хоҳад буд. Нақши ин ҷанбаи ташкили ҷамъияти иттилоотиро баҳо додан мушкил аст. Сатҳи нави технологияи идоракунӣ, ки дар заминаи ТИК амалӣ мегардад, имкон медиҳад, ки на танҳо сифати хизматрасонии идоравӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ милли баланд бардошта шавад, инчунин суръати худӣ ҷараёни гузариш (мутобиқ бо шарту қоидаҳои алоқии мутақобилаи мусбӣ) бештар гардад.

Ҷадвали 1. - Аломатҳои асосии ҷомеаи иттилоотӣ

Меъёрҳои таҳлил	Тавсифи ҳолати ҷамъият
1. Технологӣ	Ба таври васеъ истифода намудани технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои коммуникатсионӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ: истехсолот, фазои хизматрасонӣ, идоракунӣ, таълимӣ ва маишӣ.
2. Иқтисодӣ	Омили асосии фаъолияти истехсоли ҳамаҷун манбаи арзиши иловагӣ-иттилоотӣ мегардад: иттилоот маҳсулоти (хизматрасонии) мавриди ниёз (бо талаботи аз ҳама бисёр) маҳсуб меёбад; фазои фаъолияти иттилоотӣ ҳамаҷун манбаи асосии шуғли аҳоли арзёбӣ мегардад.
3. Иҷтимоӣ	Иттилоот яке аз муҳимтарин рушддиҳандаи тағйироти сифати ҳаёти тамоми кишварҳои аҳоли ба ҳисоб меравад; дар доираи дастрасии васеи иттилоотӣ «тафаккури иттилоотӣ» шакл мегирад, ки он дар заминаи шартҳои «демократизми электронӣ» ва истифодаи оммавии шабакаҳои иҷтимоӣ асос ёфтааст.
4. Сиёсӣ	Мавҷудияти озодии иттилоотӣ ба болоравии дараҷаи фаъолнокии сиёсии аҳоли, инчунин ба болоравии сатҳи ризоияти манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии табақаҳои мухталифи он мусоидат менамояд.
5. Фарҳангӣ	Иттилоот ҳамаҷун яке аз арзишҳои барои рушд ва тақомули шахсиятҳои алоҳидаи фардӣ ва ҷамъият дар шакли комил эътироф мегардад.

Таҳияи муаллиф

Натиҷаи таъсири алоқии мутақобилаи мусбати гуфташуда (он дар расми 2 бо хати алоҳида нишон дода шудааст) дар натиҷаи таъсири мусбати ин қонуну қоидаҳои (e-government) чунин омилҳои рушди ҷомеаи иттилоотӣ, ба мисли афзоиши сармояи инсонӣ, ташаккули муҳити мусоиди иқтисодӣ ва ТИК-инфрасохтор мушоҳида мегардад.

Метагон боз як махсусияти ҳукумати электрониро ҳамаҷун институти ҷомеаи иттилоотӣ қайд намуд. Яъне, ҳукумати электронӣ институтест, ки дигар институтҳоро маҳсулноқ менамояд, асоснокӣ ва самтҳои фаъолияти ҷомеаи иттилоотӣ - қонунҳо, санадҳои меъёрӣ, фармонҳо, барномаҳои рушд, қоидаҳои гуногун, фаъолияти банизомдарории субъектҳои гуногуни иқтисоди бозоргонӣ ва ғайраро муайян менамояд. Ва ин ҳукумати электронӣ нақши онро дар ҷаҳон на танҳо мусбат, инчунин бо оқибатҳои муайяни манфӣ (таҳдидҳо) аз гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ муҳим арзёбӣ менамояд.

Л.Л. Терехов ва Т.Мейор ба ҳисоби оқибатҳои манфии эҳтимолии ба ҷомеаи иттилоотӣ воридшаванда инҳоро ворид карданд [9, с. 10-279]:

- имконияти ТИК ва ҷомеаи иттилоотӣ (аз ҷумла, «демократияи иттилоотӣ» дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ВАО) барои ҷанги самараноки иттилоотӣ замина фароҳам меорад, ки ба ҷараёни он қисмати асосии шахрвандон бо шуури бархе мавҳум ва ғайримавҳум ворид гардида, қисмати нисбатан ками аҳоли ҷудо шуда менамоянд. Ин метавонад ҷараёнҳои ғайрро дар ҷамъият ба ҳаракат дарорад;

- риоя нагардидани қоидаҳои даҳлатнопазирии ҳаёти шахсии одамон. Технологияи иттилоотӣ метавонад ҳаёти шахсии одамонро вайрон кунад. Дар баъзе ҳолатҳо на танҳо ба фарди алоҳида, инчунин ба иттиҳодияҳои алоҳида, ташкилот, ширкатҳо ва ғайра таъсири манфӣи худро расонад;

- идоранашавандагии маҷрои иттилооти носаҳеҳ, ки метавонад ба сифати қарорҳои қабулшаванда таъсири манфӣ расонад;

- мавҷудияти самараи «нобаробарии иттилоотӣ»: хавфи ҷудой миёни «элитаи иттилоотӣ» (одамоне, ки бо қорқарди ТИК машғуланд ва азхудкунии беҳтаринҳо аз ҳисоби донандагони донишҳои нав) ва истифодабарандагони ТИК ва ғайра.

Ин оқибатҳои манфӣ ноустувории ҷомеаи иттилоотӣ ном гирифтааст. Имрӯз тамоми қишри ҷомеа барои рушд ва баръакс зи байн бурдани ин ё он амал аз ВАО истифода менамоянд. Дар ҳақиқат, силоҳи асосӣ ва осон нест қардани рақибон интернет ба шумор меравад.

Давлат, аз ҷумла эквивалентҳои электронии он дар ҷомеаи иттилоотӣ (махз ҳукумати электронӣ) метавонад ба рафти ҷараёнҳои дар натиҷаи ноустувориҳои ҷамъияти бамиеномада тавассути ворид намудани маҷмӯи қоидаҳои назорати электронӣ таъсири манфӣ гузорад. Имрӯз дар аксари давлатҳо ҷунин маҷмӯи институтҳо ворид гардидаанд ва намунаи воситаи назорати электронии он биометрия, криптография ва амсоли инҳо мебошанд. Ҳамин тавр, пас аз ҳодисаи 11.09.2001 бо ташаббуси ИМА истифодаи шиносномаҳои биометрӣ бо идентификатсияи электронии шахсият ҳангоми гузаштан аз сарҳад роҳандозӣ гардид.

Расми 2. - Нақшаи алоқамандии байниҳамдигарии шохиси рушди ҶИ

Мисоли дигар - криптография дар СИМ-картаҳои операторони алоқаи мобилӣ истифодашаванда имконияти назорати воқеияти пардохти истифодаи шабакаҳои алоқа ва ғайраро дода метавонанд.

Таҳлили таҷрибаҳои ҷомеаи иттилоотӣ дар давлатҳои мухталиф ниҳоят тафрика гаштани ин равандро нишон медиҳад. Тавре аллақай ишора гардид, давлатҳои дар ин ҷода пешрафта ИМА, Чопон, Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ мебошанд. Давлатҳои ИДМ дар ин масъала аз давлатҳои Ғарб қафо мондаанд. Миёни онҳо ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Беларус нисбат ба дигар давлатҳои ИДМ мақоми пешсафӣ доранд. Дар Тоҷикистон, тавре аллақай қайд гардид, қарори махсуси ҳукумати оид ба коркард ва таҳияи лоиҳаи объекти иттилоотӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ва барои татбиқи унсурҳои ҳукумати электронӣ дар ҳар як соҳа қабул гардидааст. Аз ҷумла, дар кишвар чунин лоиҳаҳо амалӣ гаштаанд ва ё мавриди амал қарор доранд.

Ҳамин тавр, коркарди сусти масъалаҳо, аз як тараф, ва қафомонии мушоҳидашавандаи давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои пешрафтаи Ғарб, аз тарафи дигар, зарурати гузаронидани тадқиқотро оид ба масъалаи ташаккули хизматрасонии электронӣ дар низоми ҳукумати электронӣ тақозо мекунад.

Барои дар амал татбиқ намудани ҳукумати электронӣ ва ба тарзи содда иҷронамоии ҳама гуна хизматрасониҳо мо бояд миёни ҷомеа фаҳмондадихиҳо гузаронем то ин ки сафи истифодабарандагони технологияи иттилоотӣ зиёд гардад.

Адабиёт

1. Ard S., Ricciuti M. Akamai shares ride a wave on Wall Street. // CNET News.com, November, 1999
2. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Ред. Е.С. Шашкина, В.Г. Деткова – М.х: ВЛАДОС, 1994.- С. 90-97.
3. Ашуоров М.Н. Роль информационных систем и технологий в развитии маркетинга/М.Н. Ашуоров, Д. Кахори// Финансово-экономический вестник. 2019. - №1 (17).- С. 56-62.
4. Буряк В.В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции. / В.В. Буряк. - Симферополь: ДиАйПи, 2011. – 380с.
5. Karlsson M., Mahalingam M. Do We Need Replica Placement Algorithms in Content Delivery Networks? // In Proceedings of the International Workshop on Web Content Caching and Distribution (WCW), August 2002
6. Качество и уровень жизни населения в новой России (1991-2005 гг). // Под ред. Бобкова В.Н. – М.: ВЦУЖ, 2007. – С. 163-169.
7. Рахмонов М.Н. Особенности внедрения электронного правительства в деятельности местного уровня управления / М.Н.Рахмонов // Материалы международной научно-практической конференции «Развитие местного самоуправления в Таджикистане: проблемы и перспективы» от 22-23 ноября. – Душанбе:Ирфон, 2013. - С. 41-44.
8. Рахмонов М.Н. Предоставления государственных услуг на основе электронного правительства / М.Н. Рахмонов // Вестник национального университета Республики Таджикистан. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2016.- №2/7(213).- С. 57-62.
9. Мейер Т. Как оценить преимущества ИТ/Т. Мейер. «Директор информационной службы», январь 2001. -С. 12-16.
10. Трегубова В.М. Электронное правительство как средство автоматизации процесса предоставления государственных услуг / В.М. Трегубова// Социально-экономические явления и процессы. – 2011, №3-4 – С.279-284.
11. Шамсов И.С. Электронное правительство в процессе развития информационного общества/ И.С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016.- № 2/2 (197).- С. 33-37.
12. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике/ И.С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020.- № 1.- С. 24-28.

УДК: 336.71

РАВАНДҶОИ ИДОРАКУНИИ ОСЕБПАЗИРИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Махшӯлов Саидхуҷа Ҷумъаевич - н.и.у., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidhujja1986@mail.ru.

Ҷулиев Музаффар Ҳалимович - докторанти PhD кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985012220. E-mail muzaffar2694@mail.ru

Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар сатҳи иқтисодӣ ҳар як давлати мустақил аҳамияти байналмилалӣ дорад, осебпазирии низоми бонкӣ таҳлил гардидааст. Доир ба ин

мавзуъ як қатор таҳқиқотҳои ҳадафрас анҷом дода шудааст, ки дар шароити имрӯза мувофиқи мақсад аст. Воқеан, таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки низоми бонкӣ бо назардошти таъсири бӯҳрони молиявӣ дар ақсар давлатҳои ҷаҳон осебпазир гардид, ба як қатор мушкилоти иқтисодӣ рӯ ба рӯ гардид. Аз ин лиҳоз, муаллифон кӯшиши намудаанд, ки масъалаи мазкурро дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши ва баррасии ҳаматарафа қарор диҳанд. Муаллифон осебпазириши низоми бонкиро дар даври дуҷуми низоми бонкӣ бо таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо ба роҳ монда, паёмдаро ва нишондиҳандаҳои вобастаро таҳлил ва арзёбӣ намудаанд. Ҳамчунин, дар баробари ин, як қатор пешниҳодҳое, ки ба масъалаи осебпазириши низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, коркард шудааст.

Калидвожаҳо: амонат, пасандоз, қарз, осебпазирӣ, низоми бонкӣ, навоарӣ, таҳлил, такмил, бонкҳои тиҷоратӣ, меъёри фоиз, пардохтпазирӣ, пули миллӣ, коҳишбӣ, бехатарӣ, нишондиҳандаҳо, амалиёт.

ПРОЦЕССЫ УПРАВЛЕНИЯ УЯЗВИМОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Махшӯлов Саидходжа Джумаевич – к.э.н., доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru.

Джулиев Музаффар Халимович - докторант PhD кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 985012220.

В данной статье рассматривается уязвимость банковской системы, которая является одним из важнейших вопросов международного значения на уровне экономики любого независимого государства. Опыт последних лет показал, что банковская система под воздействием финансового кризиса во многих странах мира стала уязвимой и столкнулась с рядом экономических проблем. В связи с этим, авторы постарались изучить и рассмотреть данный вопрос на уровне банковской системы Республики Таджикистан.

В частности, в данной статье авторы проанализировали уязвимость банковской системы на втором этапе развития банковской системы путем анализа ряда показателей, последствий и связанных показателей. Наряду с анализом уязвимости банковской системы был внесен ряд предложений, которые способствуют уязвимости банковской системы Республики Таджикистан.

Ключевые слова: депозит, сбережение, ссуда, уязвимость, банковская система, инновация, анализ, улучшение, коммерческий банк, процентные ставки, ликвидность, национальная валюта, снижение, безопасность, индикатор, операции.

PROCESSES OF MANAGEMENT OF VULNERABILITY BANKING SYSTEMS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Makhshulov Saidkhuja Jumayevich - candidate of economics sciences, associate professor of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, street. Nakhimova 64/14. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru. 918563308

Juliev Muzaffar Halimovich - PhD student of the Department of Economic Theory of the Tajik State financial and economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone 985012220

In this article, one of the most important issues of international importance at the level of the economy of any independent state is the vulnerability of the banking system. Indeed, the experience of recent years has shown that the banking system under the influence of the financial crisis in many countries of the world has become vulnerable and faced a number of economic problems. In this regard, the authors tried to study and consider this issue at the level of the banking system of the Republic of Tajikistan. In particular, in this article, the authors analyzed the vulnerabilities of the banking system at the second stage of development of the banking system by analyzing a number of indicators, consequences and related indicators. Along with the analysis of the vulnerability of the banking system, a number of proposals were made that contribute to the vulnerability of the banking system of the Republic of Tajikistan, and currently such proposals are relevant.

Keywords: Deposits, savings, loans, vulnerabilities, banking system, innovation, analysis, improvement, commercial banks, interest rates, liquidity, national currency, decline, security, indicators, operations.

Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун пояи асосии раванди давлатдорӣ маҳсуб ёфта, он баробари мусоидат намудан ба ташкили сохторҳои муҳими иқтисодӣ ва низоми мукаммали бонкӣ яке аз падидаҳои муҳим дар таҳкими рушди афзалиятҳои иқтисодии мардум ва давлат ба ҳисоб меравад. Ба роҳ мондани низоми мукаммали бонкӣ дар кишвари тозаистиклоли Тоҷикистон ин як қадами устувор дар роҳи расидан ба принципҳои ҳадафманди иқтисодиёти бозорӣ мебошад. Дар давраҳои вазнинтарини аввали ба даст овардани Истиклоли давлатӣ диққати маҳсуси роҳбарияти давлат дар баробари дигар сохторҳои муҳими давлатӣ ба низоми пулию бонкӣ низ равона карда шуда буд. Қобили қайд аст, ки вобаста ба муҳимияти

ин низом мавқеи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули низоми пулию бонкии мамлакат ва рушду мукамалгардонии он нақши калидӣ дорад. Сарвари давлати тоҷикон ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба мақоми роҳбарии кишвар интихоб шуданашон, бо дарки амиқи муҳимияти соҳаи мазкур ба сиёсати мустақили пулию қарзӣ ва ташкили низоми бонкӣ дар раванди дигаргуниҳои азими мамлакат, сарфи назар аз мушкилоту монеаҳо, мунтазам пайгирӣ менамоянд.

Бояд гуфт, ки тамоили рушди низоми бонкӣ бо дарназардошти тағйирёбии вазъи геополитикии ҷаҳон ва вазъи бозори сармоя, таҳдиди омилҳои беруна ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон устувории сиёсати пулию қарзии мамлакат ва низоми бонкӣ дар ҳоли пешрафт қарор дорад. Ташаккули рушди муносибатҳои иқтисодии дохилию хориҷӣ зарурати тавсеаи рушди муносибатҳои бонкиро ба миён овард. Ин чараён боиси ташкили дурусти инфрасохтори соҳаи низоми бонкӣ гардид, ки имрӯз дар таҳким ва рушди иқтисодиёти миллии мавқеи калидӣ дорад. Новобаста аз ин, бо назардошти муҳимияти ин соҳаи иқтисодию ҷамъиятӣ назару андешаҳои гуногун ҷой доранд, ки ҳар кадоми он ба қадри имкон аҳамияти ин соҳаро муаррифӣ менамоянд.

Низоми бонкӣ яке аз сохторҳои муҳимтарин ва ҷудонашавандаи иқтисоди бозоргонӣ мебошад. Рушди бонкҳои тиҷоратӣ аз истехсоли мол ва табодул дар шакли ба ҳам алоқаманди раванди ҳамбастагӣ фаъолият мекунад. Дар навбати худ, бонкҳо ҳисобу китобро анҷом дода, ба хоҷагиҳо қарз медиҳанд ва чун миёнарав дар мӯҳаддадан тақсим намудани сармоя иштирок намуда, самаранокии умумии истехсолотро таъмин менамоянд [1, с.70]. Вобаста ба мавқеи муҳим доштани низоми бонкӣ як қатор мушкилот боиси он мегарданд, ки сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ дар сатҳи иқтисодиёт эҳсос гардида, пардохтпазирии онҳо коства гардад ва ин тамоюл дар натиҷа оқибатҳои ғайри қобили пешбиниро ба миён оварад. Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки доираи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар сатҳи иқтисодиёт маҳдудияти бозорӣ надорад, аз ин лиҳоз, бо дарназардошти амалиёти васеи иқтисодии онҳо таъсири баъзе аз омилҳои осебпазир будани онҳоро инъикос менамояд. Фаъолияти бонкҳо ба таъсири омилҳои беруна вобастагии зиёд доранд ва ин вобастагӣ дар гирифтани қарз аз бозори қарзӣ, ҷалби амонату депозитҳо ва додани онҳо ба қарз, инчунин, харидани коғазҳои қиматнок зоҳир мегардад. Зарурати бонкҳои тиҷоратиро ба маблағгузорӣ аз чанд ҷанба дидан мумкин аст, ки онҳо метавонанд ба фаъолияти ҳаматарафаи онҳо таъсир расонанд [2, с.70]. Ҷиҳати тақмили рушди низоми бонкӣ ва раҳой аз сатҳи осебпазирӣ ин фаъолгардонии бахши институтсионалии низоми бонкӣ дар иқтисодиёт нақши муҳим мебозад. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти илмии олимони соҳа рушди институтсионалии низоми бонкӣ дар дигаргунсозии сохтори институтсионалии низоми бонкӣ маънидод гардидааст, ки он боиси баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ин низом мегардад. Дар ҳошияи ин пастравии фаъолияти бахши институтсионалӣ ба коҳишёбии самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ боис мегардад [6, с.145]. Асосан, коҳиш ёфтани сатҳи самаранокии фаъолияти бонкҳо дар иқтисодиёт боиси осебпазир гардидани низоми бонкӣ мегардад, ки метавонад дар натиҷаи зиёд давом ёфтани бонкро аз низом берун созад. Дар таҷрибаи бонкдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди осебпазирии низоми бонкӣ вобаста ба таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, инчунин, таъсири равандҳои сиёсӣ иқтисодӣ чанд марҳаларо аз сар гузаронидааст, ки дар ҳар марҳала проблемаҳои хос мавҷуданд. Проблемаи асосие, ки низоми бонкиро осебпазир намуда буд, ин паёмдҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба ҳисоб мераванд. Дар ин марҳила дар баробари мушкилоти сиёсӣ, масъалаи сиёсати пулию қарзӣ ва танзими фаъолияти низоми бонкӣ мушкилоти дигар буд, ки новобаста аз меъёрҳои стандартӣ дар ҳоли афзоиш қарор дошт.

Осебпазирии марҳалаи якуми низоми бонкӣ солҳои 1990-1998-ро дар бар мегирифт. Ин, албатта, ба як қатор мушкилоти хусусияти умумидошта мувоҷеҳ буд ва он ба ин низом имконият намедод, ки фаъолияти худро дар доираи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунҳои соҳавӣ амалӣ намояд. Мавҷуд набудани низоми пулии

устувор, камбудии захираҳои пулӣ, беасос зиёд шудани шумораи бонкҳо ва набудани қонуни дастурамалҳои соҳавӣ, ки фаъолияти бонкҳоро дар худ пурра таҷассум намояд, низоми бонкиро бештар осебпазир менамуд.

Албатта, осебпазирӣ ин як марҳила ва ё ҳолатест, ки дар ин бештар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ба худ зарба ва таконҳоро қабул мекунанд ва зарар мебинанд. Чунин ҳолат дар аксар маврид ба манфиати он ташкилотҳои қарзие нест, ки захираҳои пулии устувор надоранд. Асосан, дар ин марҳала низоми бонкӣ бо сабаби набудани заминаҳои меъёрии соҳавӣ осебпазир мегардад.

Дар тақмили рушди фаъолияти низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, заминаи меъёрие, ки тамоми паҳлуҳои фаъолияти бонкиро фаро мегирад, бояд муҳайё бошад. Ҳамчунин, бехатарии низоми бонкӣ дар заминаи меъёрҳои қонунгузори соҳа ва дастурамалу низомномаҳои соҳавӣ танзим карда мешавад, ки ба воситаи ин сатҳи осебпазирии низоми бонкӣ муайян мегардад. Ин чараён дар низоми бонкии кишвар то солҳои 1998 идома дошт ва баъд аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” ҳалли худро пайдо намуд ва яқубора шумораи бонкҳо аз 28 адад ба 12 адад расонида шуд. Бонкҳои тичоратие, ки дар ин марҳала осебпазир буданд ва ба талаботи меъёрии стандартии низоми бонкӣ ҷавобгӯ набуданд, барҳам дода шуданд. Ғайр аз ин, ба меъёрҳои, ки дар қонуни мазкур барои бонки солим пешбинӣ гардида буд, ҷавобгӯ набуданд ва аз ин лиҳоз, миқдори онҳо яқубора коҳиш ёфт. Баъди қабули қонунҳои нав ва соҳавӣ, танзими ягонаи сиёсати пулиро қарзӣ, ба муомилот баровардани пули миллӣ, дар ҷаҳорҷӯбаи қонун пеш бурдани фаъолияти бонкӣ як давраи муайян низоми бонкӣ аз марҳалаи осебпазирӣ берун гардида, дар марҳалаи рушд қарор гирифт. Лекин новобаста аз рушди ин соҳа ҳанӯз ҳам норасоиву камбудии дар сатҳи идоракунӣ ва ҷобачогузори кадрҳо ва ба қор қабул намудани онҳо дар ин низом ҷой дошт, ки зухуроти онро дар оғози давраи якуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ соли 2008 ошкор намуд ва он осебпазир будани баъзе аз амалиёти бонкиро нишон дод. Дар ин марҳила бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ки дар ҳоли рушд қарор доштанд, ба масъалаи осебпазир гардидани низоми бонкӣ бо таъсири омилҳои манфии ба ин соҳа тааллуқдошта кам аҳамият доданд, вале таъсири давраи дуҷуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ шуруъ аз соли 2014 бо дарназардошти таҳримҳо ба шарикони стратегӣ вазъиятро комилан дигаргун кард. Баъд аз соли 2014 дар сатҳи низоми бонкӣ масъалаи осебпазир будани ин низом ҳам дар сатҳи амалиётӣ ва ҳам дар сатҳи бонкӣ аз рӯи тағйирёбии бошиддати нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ ба таври ошкоро эҳсос гардид, ки як қатор бонку ташкилотҳои қарзиро аз байн бурд. Ҳолати воқеии давраи осебпазирии низоми бонкиро аз рӯи нишондиҳандаҳо дар ҷадвали 1 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 1. - Осебпазирии низоми бонкӣ вобаста ба тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар солҳои 2014-2017

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	Дорониҳои маҷмуии ташкилотҳои қарзӣ	Уҳдадорҳои ташкилотҳои қарзӣ	Сармои маҷмуии тавозуни ташкил. қарзӣ
Солҳо	Адад	Млн. сомонӣ	Млн. сомонӣ	Млн. сомонӣ
2014	138	14854,5	12 507,8	2 346,3
2015	123	18639,5	16 222,3	2 417,2
2016	104	21 187,0	15 690,1	5 496,9
2017	84	20 932,2	15 207,7	5 724,5
Тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар давраи осебпазирӣ	39% - 54 адад	- 1,2% - 254,8 млн. сом	21,5% 2699,9 млн. сом	+ 1,4 маротиба +3376,2 млн. сом
2018	79	21201,0	15287,3	5913,6
2019	75	21975,8	15749,3	6226,5
2020	69	26307,4	19131,7	7175,7

Тағйирёбии нишондиҳандаҳо нисбат ба соли 2014	50%	1,4 маротиба	52,9%	2,3 маротиба
	69	11452,9 млн сомонӣ	6624,2 млн. сомонӣ	4829,4 млн. сомонӣ

Ҳисоби муаллифон. Дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, №12 (281), 2020, №12 (305).

Таҳлилҳои чадвали мазкур нишон медиҳанд, ки дар ин марҳала осебпазирӣ бештар ба бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ рост омада, шумораи онҳо дар як давраи кӯтоҳ ба маротиб коҳиш ёфт. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар ин давра аз 138 адади соли 2014 дар соли 2017 ба 84 адад расид, ки 39% коҳиш ёфт. Ҳамчунин, дар ин давра дороиҳои маҷмуии низомии бонкӣ низ ба маблағи 254,8 млн сомонӣ ё 1,2% коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, дар ин марҳала низ уҳдадорихоии ташкилотҳои қарзӣ ба маблағи 2699,9 ё 21,5% афзоиш ёфтааст. Ғайр аз ин, ҷиҳати коҳиш додани тамоюли мазкур сармояи маҷмуии тавозуни ташкилоти қарзӣ 3376,2 млн сомонӣ ё 1,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Новобаста аз ин, дар заминаи андешидани чораҳои зарурӣ осебпазирӣ низомии бонкӣ аз сатҳи амалиётӣ берун гардида, баъд аз соли 2017 тамоюли рушдро касб намуд. Дороиҳои маҷмуии ташкилотҳои қарзӣ бошад, дар муқоиса ба соли 2014 14459,2 миллиард сомонӣ ё 1,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Уҳдадорихоии ташкилотҳои қарзӣ бошад, дар муқоиса бо ҳамин давраи соли таҳлилий 6624,2 миллиард сомонӣ ё 52,9 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин, ҷиҳати пурзӯр кардани устувории ташкилотҳои қарзии амалкунанда сармояи маҷмуии тавозуни ташкилоти қарзӣ батадриҷ зиёд карда шуда, он мутаносибан ба давраи соли таҳлилий 4829,4 миллиард сомонӣ ё 2,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар сатҳи низомии бонкӣ сатҳи осебпазирӣ дар доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ идома дошта, шумораи онҳо ба тадриҷ кам гардидааст. Шумораи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар муқоиса ба соли 2014 75 адад ё 54,3% коҳиш ёфтаанд, ки аз ин меъёр ташкилотҳои барҳамхӯрда 1,4%-и он ба бонкҳои тижоратӣ, 18,1%-и он ба ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 27,5% ба ташкилотҳои қарзии хурд ва 6,5% ба фондҳои қарзии хурд рост меояд, ки ин меъёр сатҳи осебпазир будани ташкилотҳои қарзиро дар сатҳи низомии бонкӣ нишон медиҳад.

Гуфтан мумкин аст, ки аз ҳама зинаи осебпазир дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ташкилотҳои қарзии хурд мебошанд, ки бо сармояи нисбатан кам дар бозори бонкӣ амал менамоянд. Дар доираи таҳлилҳои анҷомшуда ва гирифтани пеши роҳи таъсири осебпазирӣ дар сатҳи низомии бонкӣ андешидани чораҳои зарурӣ мувофиқи мақсад мебошад:

- баланд бардоштани пардохтпазирӣ низомии бонкӣ бо роҳи ба даст овардани эътимоди истифодабарандагони амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ;
- иҷрои одитарин уҳдадорихоӣ, ки ба боварӣ ва эътимоди мизочон ва аҳоли замина фароҳам месозанд;
- аз тарафи бонки марказӣ баланд бардоштани меъёри сармояи оинномавӣ барои ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд ба андозаи 3 баробар зиёд аз меъёри ҷорӣ, ки айни замон ин ташкилотҳо амал менамоянд;
- дар заминаи мувофиқа муттаҳид кардани як қатор ташкилотҳои қарзие, ки захираҳои пулиро қарзии нокифоя доранд;
- бо роҳҳои гуногун маҳдуд кардани фаъолияти ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ки фаъолияти заиф доранд.

Ҳамчунин, қобили зикр аст, ки дар сатҳи амалиёти низомии бонкӣ, ки даромади асосии тамоми ин низомро таъмин мекунад, дар давраҳои бӯхрон осебпазирӣ баъзе аз амалиёт, ба монанди амалиёти интиқолий, амалиёти қарзӣ ва монанди онҳо эҳсос гардид, ки ин тамоюлро дар чадвали 2 ба таври мукамал дидан мумкин аст.

Чадвали 2. - Таҳлили осебпазирӣ низомии бонкӣ вобаста ба амалиёти қарзӣ ва даромаднокии дороиҳо дар солҳои 2014-2020

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ	Ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол	Даромад нокии дороиҳо
Солҳо			
2014	млн. сомонӣ	млн. сомонӣ	бо фоиз
	9661,3	2 179,2	4,41 %
2015	11228,4	4 245,2	3,17%
2016	8 000,5	5 712,1	3,02%
2017	8 507,3	3 046,6	3,01%
Тағйирёбии нишондиҳандаҳо дар давраи осебпазирӣ	-11,1 %	- 39,8%	- 1,31%
	-1064,2 млн. сом	867,4 ҳазор сом	-1,31%
2018	8677,2	2443,9	1,30
2019	9703,2	2559,0	1,4
2020	10882,5	2545,8	1,43
Тағйирёбии нишондиҳандаҳо нисбат ба соли 2014	12,6%	1,4 маротиба	- 2,98
	1221,2 млн. сомонӣ	11452,9 млн сомонӣ	-
	млн. сомонӣ	млн. сомонӣ	бо фоиз

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ солҳои 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, №12 (281), 2020, №12 (305).

Таҳлилҳои чадвали 2 бозгӯи он мебошанд, ки новобаста аз чораҳои андешидашудаи осебпазирӣ низоми бонкӣ дар сатҳи амалиёти қарзӣ, ки асоси даромади ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад, осебпазирӣ ба назар мерасад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки осебпазирӣ низоми бонкӣ аз рӯи амалиёти қарзӣ дар давраи дуҷуми бухрони молиявӣ солҳои 2014-2017 тамоюли манфиро касб намуда, сандуқи қарзии низоми бонкӣ соли 2017 дар муқоиса ба соли 2014, 1064,2 млн сомонӣ ё 11,1% коҳиш ёфтааст, ки як омил дигари осебпазир будани низоми бонкӣ дар ин давра буд. Ҳамчунин, ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол дар маҷмуи умумии қарзҳои додашуда афзоиш ёфт, ки шаҳодат аз муаммордор гардидани қарзҳои додаи низоми бонкӣ мебошад. Дар ҳамин давраи таҳлилшаванда ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол 867,4 млн сомонӣ ё 39,8% афзоиш ёфтааст, ки осебпазирӣ низомро нишон медиҳад. Ҳамчунин, ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол 8,9%-и маҷмуи сандуқи қарзии низоми бонкиро ташкил медиҳад. Дар ин давраи ҳассос даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ низ тағйир ёфта, он дар муқоиса ба соли аввали таҳлилии 2014-2017 ба андозаи 1,31% коҳиш ёфт.

Дар чунин шароити душвор баъд аз андешидани чораҳои зарурӣ дар заминаи дастгирии давлатӣ ва қабули як қатор барномаву стратегияҳои дахлдор ва таъсиси бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ пешро хи осебпазирӣ низоми бонкӣ бо назардошти амалиёти зиёновар гирифта шуд, ки баъд аз соли 2017 тамоми нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ тамоюли мусбатро касб намуд, ки дар соли 2020-2021 ҳаҷми маблағи сандуқи қарзӣ дар муқоиса ба соли 2014, бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ 12,6% афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъол 1,4 маротиба ё 11452,9 млн сомонӣ коҳиш ёфтааст. Даромаднокии дороиҳои низоми бонкӣ бошад, дар ҳоли коҳишбӣ қарор дошта, ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2014, 2,9% коҳиш ёфтааст.

Вобаста ба таҳлилҳо гуфтан мумкин аст, ки сатҳи осебпазирӣ низоми бонкӣ, ки ҳиссаи бештари онро ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ташкил медиҳанд, метавонад ба тамоми низоми бонкӣ таъсири манфии худро расонад. Аз ин лиҳоз, дар асоси заминаҳои мусоид ва бехатар аз низом берун кардани ташкилотҳои қарзие, ки фаъолияти заиф доранд, мувофиқи мақсад мебошад. Зеро ин гуна ташкилотҳои қарзӣ, аз як тараф, ба боварии мизочон, ки асоси муваффақиятҳои фаъолияти бонкҳо аз он иборат мебошад, таъсир мерасонад, аз дигар тараф, дар сатҳи низоми бонкӣ ва иқтисодиёти кишвар метавонад паёмдҳои ногуворро ворид кунад.

Бо дарназардошти тағйирёбии нишондиҳандаҳои мазкур ҳар як бонки тичоратӣ ва дигар ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ мувофиқи имкониятҳои мавҷудаи худ тағйироти дар бозор бавучудояндаро дуруст ояндабинӣ намуда, раванди осебпазирии низоми бонкиро дар сатҳи зарурӣ бояд идора намояд. Таъсири низоми бонкӣ ба иқтисодиёти кишвар новобаста аз мушкилоти ҷойдошта назаррас аст.

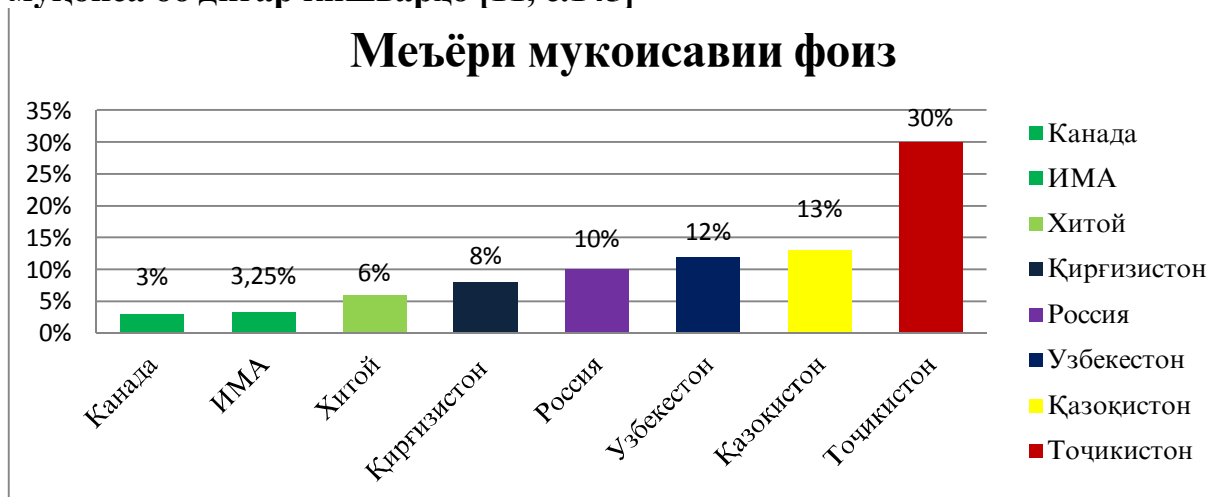
Низоми бонкӣ дар тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ нақши сазовор ва калидӣ дорад ва амалиёти махсуси худро иҷро мекунад, ки он амалиёт дар таъмини раванди тақрористехсолкунӣ нақши муассир доранд. Ҳамчунин, низоми бонкӣ новобаста аз таъсири омилҳои гуногун тамоюли зиёдшавӣ дошта, ба рушди иқтисодиёти кишвар мусоидат мекунад [10, с.82]. Қайд кардан бамаврид аст, ки низоми бонкӣ новобаста аз мушкилоти ҷойдошта ва таъсири тақонҳои иқтисодӣ ҳамчун низоми фаъол вазифаҳои худро дар сатҳи зарурӣ иҷро менамояд. Ҳамин аст, ки баъзе олимони низоми бонкиро муҳимтарин унсурҳои иқтисоди бозорӣ медонанд.

Вазифаҳои асосии он амалӣ намудани ҳисоббаробаркуниҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар дохили кишвар ва ҷаҳони беруна, қарздиҳӣ ба фаъолияти иқтисодӣ, ҷамъ овардани пасандозҳо, табдил додани онҳо ба сармоягузори мебошанд.

Дар сатҳи давлат рушди баҳши воқеии иқтисодиёт, фаъолияти самаранокӣ иқтисодии хориҷӣ, бозори молиявӣ, баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли бештар ба сатҳи рушди низоми бонкӣ вобастагии зиёд дорад. Ҳамин аст, ки норасоӣҳо дар фаъолияти низоми бонкӣ боиси оқибатҳои харобиовар барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт мегардад. Аз ин рӯ, ҳама давлатҳо барои таъмини самаранокӣ ва рушди низоми бонкии худ тадбирҳои зарурӣ меандешанд [13, с.8].

Новобаста аз мушкилоти ҷойдошта ҳиссаи қарзҳои низоми бонкӣ ба таври назаррас ба иқтисодиёти кишвар мушоҳида мегардад, аммо ин қаноатмандии тамоми соҳаҳои иқтисодии ба пул эҳтиёҷдоштаро қаноатманд карда наметавонад. Вобаста ба сатҳи даромади субъектҳои иқтисодӣ меъёри фоизи хизматрасониҳои низоми бонкӣ, аз он ҷумла меъёри фоизи қарзҳои додашуда дар муқоиса бо давлатҳои ҳамсоя ва як қатор давлатҳои пешрафта батадриҷ баланд мебошад, ки тамоюли мазкурро дар диаграммаи 1 дидан мумкин аст.

Диаграммаи 1. - Меъёри фоизи қарзҳои додашудаи низоми бонкӣ дар муқоиса бо дигар кишварҳо [11, с.145]

Сарчашма: Ҳисоби муаллифони дар асоси маълумоти Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2017, маълумоти Бюллетени омили бонкӣ. – 2015. - №12 (245); 2019. - №12(293).

Маълумотҳои диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки меъёри фоизи қарзҳои аз тарафи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои иқтисодӣ пешниҳодшуда дар муқоиса бо давлатҳои дар диаграмма овардашуда қариб 2-3 маротиба зиёд мебошад. Ин меъёр дар Канада 3%, ИМА 3,25%, Хитой 6%, Қирғизистон 8%, Россия 10%, Узбекистон 12%, Қазоқистон 13% ва Тоҷикистон 24-30%-ро ташкил медиҳад, ки ин нисбатан баланд мебошад. Вобаста ба ин, дар марҳилаи кунунӣ ҳамкорихои зич байни бонкҳо ва баҳши воқеии иқтисодиёт дар ҳар шароит талабот ба қарз зиёд

мебошад. Дар заминаи ин олимони хоричӣ таъкид месозанд, ки бонкҳо дар раванди қарздиҳӣ ба самтҳои истехсолот аҳамияти калон дода, саҳми онҳоро дар иқтисодиёт, рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ назаррас медонанд [9, с.65]. Ҳиссаи қарзҳои ба соҳаҳои гуногун додашуда назаррас мебошад, аммо он дар муқоиса бо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мутаносибан 10,9% -ро ташкил медиҳад, ки он кам мебошад. Яке аз мушкилоти дигари тағйирот дар низоми қарзӣ бонкӣ ин бамаротиб коҳиш ёфтани ҳиссаи пасандозҳои муҳлатнок дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ мебошад. Гарчанде ки ҳаҷми амонату пасандозҳо дар низоми бонкӣ соли 2020 11,4 миллиард сомони ро ташкил намуда бошад ҳам, лекин ҳиссаи пасандозҳои муҳлатнок бамаротиб коҳиш ёфтааст, ки тамоюли мазкурро дар ҷадвали 3 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 3. - Сохтори бақияи пасандозҳо ва имкониятҳои мавҷудани бонкҳои тичоратӣ дар солҳои 2014-2020

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо							2020/ 2014 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамаи амонатҳо	6 690, 5	8 613, 5	9 243, 2	9 283, 5	9 723, 8	9 742, 2	11 414, 1	70,6
бо пули миллий	2 308, 4	2 623, 9	3 474, 5	4 143, 3	4 769, 4	5 174, 0	6 368, 3	175,8
амонатҳои муҳлатдор	822, 2	989, 0	1 024, 8	1 118, 1	1 268, 4	1 527, 1	174, 1	-78,8
Ҳиссаи амонатҳои муҳлатнок	12,2	11,4	11,03	12,05	13,05	15,6	1,5	-10,
бо асъори хоричӣ	4 382,1	5 984, 5	5 768, 6	5 140,2	4 954, 3	4 568, 1	2 441, 6	- 44,2
амонатҳои муҳлатдор	3 007, 9	3 726, 9	2 553, 7	2 216, 3	1 834, 8	1 786, 6	736,6	121,8
Ҳиссаи амонатҳои муҳлатнок	44,9	43,2	17,6	23,8	18,8	18,3	6,4	-38,5
Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ	2 383 ,5	3 060, 8	3 571 ,8	4 376 ,0	4 933, 2	4 736 ,0	6 076 ,0	154,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ соли 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305).

Яке аз сарчашмаҳои ташаккули захираҳои қарзии низоми бонкӣ амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошад, ки тавассути он ба ҳаҷми қарз ва меъёри фоизи қарз таъсир мерасонад. Таҳлилҳои нишон медиҳад, ки вобаста ба осебпазир гардидани як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ ҳиссаи пасандозҳои муҳлатнок дар маҷмуи умумии амонатҳо дар ҳоли коҳишбӣ қарор дорад. Ҳамаи амонатҳои низоми бонкӣ соли 2020 дар муқоиса ба соли 2014 70,6% ё 4723,6 миллиард сомонӣ зиёд гардидааст, аммо ҳаҷми амонатҳои муҳлатнок бо пули миллий ва бо асъори хоричӣ тамоюли камшавӣ дорад. Ҳаҷми амонатҳои муҳлатнок бо пули миллий дар муқоиса ба соли 2014 78,8% ва бо асъори хоричӣ 1,2 маротиба коҳиш ёфтааст.

Камшавии амонатҳои муҳлатнок, аз як тараф, ба баланд шудани меъёри фоизи қарз мусоидат намояд, аз дигар тараф, ба камшавии захираҳои қарзии бонкҳо низ мусоидат менамояд. Камшавии пасандозҳо дар сатҳи низоми бонкӣ метавонад муаммоҳои зеринро ба миён оварад:

- коста гардидани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо;
- баланд шудани меъёри фоизи қарзҳои додашуда;
- кам шудани захираҳои қарзии низоми бонкӣ;
- зиёд гардидани мушкилоте, ки ба сатҳи хароҷотҳои бонк вобаста ва монанди инҳо.

Дуруст қайд гардидааст, ки афзоиши нақши бонкҳо дар ҳаёти иқтисодии ҷомеа бо тағйирот дар шакли истифодаи воқеии пул, яъне ба таври васеъ истифода гардидани маблағҳо ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ алоқаманд мебошад [14, с.176].

Дар ҳуҷҷати қайд қардан бамаврид аст, ки низоми бонкӣ ҳамчун механизми асосии рушди иқтисодиёти кишвар дорои як қатор хавфҳои мебошад, ки ин хавфҳо барои

осебпазирии низоми бонкӣ замина фароҳам месозад. Аз ин лиҳоз, низоми бонкиро зарур аст, ки чихати пешгирии раванди осебпазирӣ ва таҳлили бехатарии фаъолияти бонкҳо чораҳои зеринро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монанд:

- дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани ҷобачогузории кадрҳои соҳавӣ вобаста ба ҷаҳонбинии илмӣ, дорои қобилияти навоарӣ дар сатҳи низоми бонкӣ;
- дар як сол на кам аз як маротиба аз аттестатсия гузаронидани кормандони низоми бонкӣ ва аз қор ҷавоб додани шахсони тасодуфӣ;
- дар сатҳи зарурӣ ҷо ба ҷо кардани дороиҳои бонкӣ, махсусан, ба самтҳои афзалиятнок ва бехатар сафарбарсозии онҳо;
- ба одитарин меъёрҳои пардохтпазирӣ аҳамият додани низоми бонкӣ, ки он боиси мушкилоти ҳаҷман калон мегарданд;
- дар доираи имконият ва иқтидори молиявии бонкҳои тичоратӣ тақсим ё сафарбарнамоии амалиёте, ки характери нақдӣ доранд ва онҳо метавонанд дар як давраи муайян низоми бонкиро осебпазир гардонанд.

Адабиёт

1. Ашуров Н. Идора кардани хатари бонкӣ: васоити таълимӣ / Н.Ашуров. – Душанбе, 2013. – 234с.
2. Бобоев А. Рушди низоми бонкӣ: мушкилот ва дурнамо. [Матн] / А.Бобоев // Бонкдорӣ дар Тоҷикистон. - 2011. - №12(29), декабр. – С.39-42.
3. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2015. - №12 (245)
4. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2016. - №12 (257)
5. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2017. - №12 (269)
6. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2018. - №12 (281)
7. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2019. - №12 (293)
8. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори охири соли 2020. - №12 (305)
9. Донецкова О.Ю. Современные особенности банковского кредитования реального сектора экономики /О.Ю. Донецкова // Синергия. - 2017. - №1. - С.65-70.
10. Махшӯлов С.Ҷ. Таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ дар шароити бӯҳрони молиявӣ [Матн] / С.Ҷ. Махшӯлов // Паёми молия ва иқтисод. – 2018. - №3 (15). – С.82-87.
11. Махшӯлов С.Ҷ. Таъсири қарздиҳии бонкӣ ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: дисс. номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10./ С.Ҷ. Махшӯлов. – Душанбе, 2021. – 245с.
12. Петрова Т.И. Институциональное развитие банковской системы России: автореф. дисс ... кан. экон. наук: 08.00.10. / Т.И. Петрова. – М.: Фин. ун-т при Правительстве Российской Федерации, 2014. – 21с.
13. Хайрзода Ш.К. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики [Текст] /Ш.К. Хайрзода // Финансово-экономический вестник. - 2020. - №2(22). – С.7-14.
14. Хайрзода Ш.К. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ. (назария, методология, амалия): дисс. докт. илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10. /Ш.К. Хайрзода. – Душанбе. – 176 с.
15. https://www.nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php

УДК: 331.5(575.3)

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕАЛЬНОГО ОБМЕННОГО КУРСА, ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА, ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ, И ИНДЕКСА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ЦЕН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Тураҳонзода Шаҳриёр Нурулло - ассистент кафедры информационного и математического моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 98-717-41-01, e-mail: shahrior_91@mail.ru

Рост производительности играет основную роль в поддержании конкурентоспособности экономики страны и среднесрочного экономического роста, а также в сдерживании инфляции и валютного курса. Следовательно, в данной статье анализируется влияние производительности труда, заработной платы и индекса цен на обменный курс, используя официальные статистические данные макропоказателей Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Исходя из поставленной цели, в данном анализе были выявлены влияние производительности труда на заработную плату и влияние заработной платы на цены, соответственно воздействия перечисленных показателей на валютный курс.

Ключевые слова: производительность труда, заработная плата, индекс потребительских цен, обменный курс, регрессия, метод наименьших квадратов, макроэкономический анализ, секторы экономики.

**ТАҲҚИҚИ АЛОҚАМАНДИИ ҚУРБИ ВОҚЕИИ МУБОДИЛАВӢ БО МАҲСУЛНОКИИ
МЕҲНАТ, МУЗДИ МЕҲНАТ ВА ШОХИСИ НАРҲҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Турахонзода Шахриёр Нурулло - ассистенти кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14, тел.: 98-717-41-01, почтаи электронӣ: shahrior_91@mail.ru
Афзоиши ҳосилнокӣ дар нигоҳ доштани рақобатпазири иқтисоди кишвар ва руиди миёнамӯҳлати иқтисодӣ, инчунин дар нигоҳ доштани таваррум ва қурби асъор нақши муҳимро мебозад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур таъсири ҳосилнокии меҳнат, музди меҳнат ва индекси нархҳо ба қурби асъор бо истифода аз омили расмӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Тибқи ҳадафи гузошташуда, дар таҳлили мазкур таъсири ҳосилнокии меҳнатро ба музди меҳнат ва таъсири музди меҳнатро ба нархҳоро, мутаносибан таъсири ин нишондиҳандаҳо ба қурби асъор муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: ҳосилнокии меҳнат, музди меҳнат, индекси нархҳои истеъмолӣ, қурби асъор, регрессия, усули квадратҳои хурдтарин, таҳлили макроиқтисодӣ, баҳишҳои иқтисодӣ.

**RESEARCH RELATIONSHIP THE REAL EXCHANGE RATE AND LABOR
PRODUCTIVITY, WAGES, AND CONSUMER PRICE INDEX OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

Turakhonzoda Shahriyor Nurullo - assistant of chair of Modelling of mathematic and Information, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel.: 98-717-41-01, e-mail: shahrior_91@mail.ru

Productivity growth plays a main role in maintaining the competitiveness of a country's economy and medium-term economic growth, as well as in containing inflation and the exchange rate. Therefore, this article analyzes the impact of labor productivity, wages and price index on the exchange rate, using the official statistics of macro indicators of the Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. Based on this goal, this analysis identified the impact of labor productivity on wages and the impact of wages on prices, respectively, the impact of these indicators on the exchange rate.

Key words: labor productivity, wages, consumer price index, exchange rate, regression, least squares method, macroeconomic analysis, sectors of the economy.

В настоящее время в условиях экономической нестабильности, обменный курс является ключевым индикатором экономического развития, особенно во внешнем секторе экономики, а управление им является одной из основных целей денежно-кредитной и валютной политики страны. В этом контексте эффективное управление национальной валютой является своевременным, которое влияет на рост инфляции, торгового баланса, капитала, финансовой стабильности и экономики страны, в целом.

Несмотря на неустойчивый вследствие внешнеэкономических и финансовых шоков, структура экономики Республики Таджикистан в основном ориентирована на импортозамещение, так как торгуемые товары отечественных производителей тесно связаны с покупательной способностью национальной валюты [3]. В этом направлении, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Уважаемым Эмомали Рахмон в Послании Парламенту страны в январе 2016 г. отмечается: «...нам необходимо с широким использованием современных технологий увеличить объем производства импортозамещающих товаров и продукции, обеспечить потребности рынка отечественной конкурентоспособной продукцией, принять необходимые меры для усиления экспортного потенциала страны и создания новых рабочих мест»[1].

Для выпуска товаров и услуг одним из основных факторов производства является труд. Производительность труда определяется как реальная экономическая выработка за час труда. Рост производительности труда измеряется изменением объема производства за час труда за определенный период.

Следовательно, в анализе производительность рассчитана как соотношение валовой добавленной стоимости и трудозатрат (в человеко-часах), т.е. реальная часовая выработка на одного занятого. Поскольку производительная сила труда выступает как всеобщее условие, то для производительности, имеющей значение для оценки влияния на заработную плату и потребительские цены, использована средняя отработанная человеко-час. Упомянутый показатель был использован вместо количества занятого населения в экономике. Использованный показатель, отражающий затраты труда (человеко/час), позволят сгладить отраслевые различия в занятости, по секторам и специальностям.

Как правило, исследования взаимосвязи между рабочим временем и производительностью оценивают функцию типа: [2, 7]

$$YL = f(H, X) + e, \quad (1)$$

где $YL = \frac{Y}{L}$ – производительность труда, Y – уровень ВВП и L – занятость, H – рабочее время, X – другие факторы, влияющие на производство и e – ошибка оценки.

Потенциальными причинами увеличения отдачи от рабочего времени являются фиксированное непроизводительное время и более высокие показатели использования капитала. В нашем случае условие непроизводительного времени не играет важную роль, потому что мы изучаем эффективное рабочее время (исключая перерывы). Следовательно, более подходящим показателем для расчета являются средние затраты труда за час работы по всей экономике, нежели общее количество занятых в экономике, что позволит сгладить эти различия и получить более надежные результаты.

Исследования взаимосвязи между заработной платой и производительностью труда оценивают с помощью следующего уравнения:

$$W = f(YL) + e, \quad (2)$$

где W – средний уровень заработной платы и YL – производительность труда.

Далее можно оценивать взаимосвязь между общим уровнем цен и заработной платой с помощью нижеприведенного уравнения:

$$P = f(W) + e, \quad (3)$$

где P – общий уровень цен и W – средний уровень заработной платы.

В экономике темпы инфляции, заработных плат и темпы роста производительности тесно связаны. Эта взаимосвязь, которая имеет решающее значение для макроэкономического анализа, может быть формализована следующим образом:

$$\frac{P_t}{P_{t-1}} = \frac{W_t}{W_{t-1}} + \left(\frac{L_t}{L_{t-1}} - \frac{Y_t}{Y_{t-1}} \right) \quad (4)$$

Уравнение (4) можно переписать следующим образом:

$$\frac{P_t}{P_{t-1}} = \frac{W_t}{W_{t-1}} - \left(\frac{Y_t/L_t}{Y_{t-1}/L_{t-1}} \right) \quad (5)$$

или

$$\frac{W_t}{W_{t-1}} - \frac{P_t}{P_{t-1}} = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} - \frac{L_t}{L_{t-1}} = \frac{W_t/P_t}{W_{t-1}/P_{t-1}} = \frac{Y_t/L_t}{Y_{t-1}/L_{t-1}} \quad (6)$$

Следует отметить, что темп инфляции равен темпам роста заработной платы за вычетом темпов роста производительности.

Используя вышеприведенные уравнения, можно выявить взаимосвязи реального валютного курса, производительности труда, зарплаты и индекса цен с помощью следующего уравнения:

$$RER = f(YL, W, P) + e, \quad (7)$$

где RER – реальный валютный курс.

При этом для анализа производительности труда и заработной платы показана тенденция этих показателей (рис. 1).

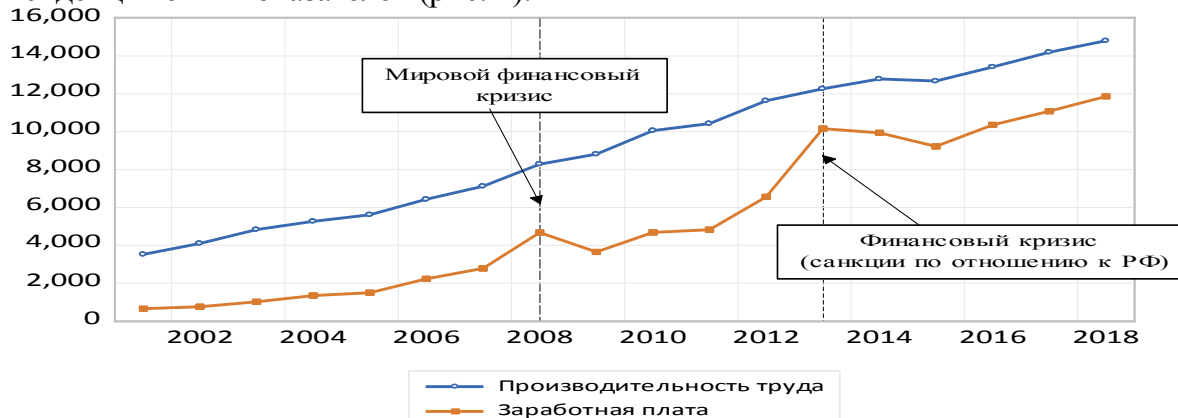

Рисунок 1. Динамика производительности и заработной платы

Источник: составлен автором на основе статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник – АСПРТ [4, 5, 6].

На рис. 1 в 2008г. и 2013 г. мы видим, что рост зарплаты опережает рост производительности труда, что свидетельствует о низкой инфляции нашей экономики во время финансового кризиса.

Рисунок 2. Динамика заработной платы и ИПЦ

Источник: составлен автором на основе статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник – АСПРТ [4, 5, 6].

Действительно, уменьшение темпа изменения цены приводит к увеличению темпа изменения зарплаты и наоборот, т.е. тенденция динамики заработной платы и ИПЦ показывают, что в некоторые годы при уменьшении темпа изменений ИПЦ, темп заработной платы опережает инфляцию, а при увеличении данного показателя, ИПЦ опережает заработную плату (рис. 2).

Рисунок 3. Реальный рост производительности труда по всей экономике в 2001-2018 гг.

Источник: расчет автора по данным статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник - АСПРТ [4, 5, 6].

Результаты анализа показали, что реальный рост производительности труда в Республике Таджикистан за весь наблюдаемый период имеет тенденцию роста. Например, если в 2001 г., производительность труда составила 1,69 сомони/чел.час, то в 2018 г. данный показатель равен 7,4 (рис. 3).

Однако, годовые темпы изменения производительности труда показывают, что процентное изменение имеет тенденцию спада, но остается позитивным. Более высокие темпы роста занятости по сравнению с темпами роста валовой добавленной стоимости сокращают темпы роста производительности труда. Если процентное изменение производительности труда в 2002 г. по сравнению с предыдущим годом составило 0,59%, то в 2018 г. этот показатель составил всего 0.13% (рис. 4).

Рисунок 4. Изменение производительности труда по всей экономике в 2001-2018 гг.

Источник: расчет автора по данным статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник - АСПРТ [4, 5, 6].

Анализ производительности в разрезе отраслей экономики приведен в табл. 1. В целом, производительность труда во многих секторах экономики выше, чем по экономике в целом, за исключением сельского хозяйства, науки и образования, здравоохранения. Самый высокий уровень производительности труда наблюдается в следующих секторах: транспорт и связь; строительство и промышленность строительных конструкций и деталей; промышленность. Например, в 2018 г. в этих секторах, производительность труда была выше, чем по экономике в целом на 6,2; 4,6 и 4,5 раза, соответственно. С другой стороны, производительность труда в сельском хозяйстве, науке и образовании, а также здравоохранении, ниже чем производительность труда по всей экономике в 2,5; 1,95 и 1,94 раза, соответственно. Более подробно приведено в табл. 1.

Таблица 1. - Производительность труда по секторам экономики (в сомони) за период 2001-2018 гг.

Год	Промышленность	Рост в (%)	Сельс. хозяйство	Рост в (%)	Транспорт и связь	Рост в (%)	Строит. и пром. стр. конст. и дет.	Рост в (%)	Торговля и общест.пит.	Рост в (%)	Жилищное – комм. хозяй.	Рост в (%)	Наука и образова.	Рост в (%)	Здравоохранение	Рост в (%)	Госуправление и другие	Рост в (%)
2001	13,7		1,1		6,3		4,6		8,7		7,9		1,4		0,9		21,2	
2002	15,1	1,1	1,1	1,0	7,7	1,2	3,9	0,8	10,5	1,2	8,8	1,1	1,4	1,0	0,9	1,1	23,9	1,1
2003	15,9	1,1	1,2	1,2	8,0	1,0	6,1	1,6	9,4	0,9	9,7	1,1	1,3	0,9	0,8	0,9	27,8	1,2
2004	17,0	1,1	1,1	0,9	8,4	1,0	5,1	0,8	13,2	1,4	11,9	1,2	1,7	1,3	1,4	1,6	8,4	0,3
2005	15,1	0,9	1,3	1,1	10,2	1,2	6,3	1,2	15,4	1,2	10,8	0,9	1,7	1,0	1,8	1,3	11,2	1,3
2006	15,4	1,0	1,4	1,1	10,1	1,0	8,9	1,4	15,5	1,0	11,0	1,0	1,7	1,0	2,1	1,2	9,5	0,9
2007	14,7	1,0	1,3	1,0	15,1	1,5	12,8	1,4	15,5	1,0	8,2	0,7	1,5	0,9	1,7	0,8	14,0	1,5
2008	13,5	0,9	1,5	1,1	17,8	1,2	17,1	1,3	18,4	1,2	7,0	0,9	1,5	1,0	1,6	0,9	11,7	0,8
2009	14,0	1,0	1,4	0,9	20,0	1,1	17,3	1,0	18,4	1,0	7,1	1,0	1,8	1,2	2,0	1,2	11,5	1,0
2010	16,8	1,2	1,6	1,2	23,6	1,2	17,0	1,0	18,9	1,0	5,2	0,7	2,1	1,2	2,0	1,0	12,0	1,0
2011	20,6	1,2	2,0	1,3	43,4	1,8	13,7	0,8	12,8	0,7	6,2	1,2	3,2	1,5	3,0	1,5	7,6	0,6
2012	19,8	1,0	2,1	1,0	39,2	0,9	16,5	1,2	13,5	1,1	9,3	1,5	2,9	0,9	3,1	1,0	6,0	0,8
2013	19,1	1,0	2,0	0,9	40,8	1,0	25,8	1,6	14,6	1,1	10,6	1,1	3,3	1,2	3,6	1,2	6,6	1,1
2014	19,8	1,0	2,4	1,2	41,1	1,0	26,1	1,0	15,2	1,0	7,9	0,7	3,2	1,0	3,3	0,9	5,5	0,8
2015	24,1	1,2	2,4	1,0	36,6	0,9	27,9	1,1	15,6	1,0	10,4	1,3	3,2	1,0	3,3	1,0	7,0	1,3
2016	28,9	1,2	2,6	1,1	40,0	1,1	29,8	1,1	17,0	1,1	10,7	1,0	3,3	1,0	3,3	1,0	5,6	0,8

2017	32.2	1.1	2.8	1.1	43.5	1.1	34.0	1.1	17.5	1.0	11.3	1.1	3.6	1.1	3.4	1.0	5.1	0.9
2018	36.1	1.1	3.1	1.1	47.1	1.1	38.8	1.1	17.9	1.0	12.0	1.1	4.0	1.1	3.4	1.0	4.7	0.9

Источник: составлена автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан [4, 5, 6].

Проведенный анализ свидетельствует о росте производительности по экономике в целом, аналогичная тенденция наблюдается и в секторальном разрезе. Темпы роста производительности труда в таких секторах, как транспорт и связь, строительство и промышленность строительных конструкций и деталей, а также промышленности значительно выше среднего уровня по экономике, тогда как в остальных секторах темпы роста этого показателя существенно ниже.

Рост производительности труда на уровне сектора и государства положительно связан с ростом реальной заработной платы во всех секторах экономики с 2001 по 2018 гг. Эластичность между производительностью труда и реальной заработной платой была наибольшей в секторах, где заработки работников часто напрямую зависят от производительности (транспорт и связь, строительство и промышленность строительных конструкций и деталей). Эластичность оказывается меньше в отраслях с высоким уровнем минимальной заработной платы (торговля и общественное питание).

Следовательно, было выявлено влияние производительности труда на заработную плату. Установлено, что при изменении производительности труда на 1% заработная плата увеличивается на 0,349% (уравнение 8). Следует отметить, что приведенные оценочные коэффициенты уравнения являются статистически значимыми. Также анализ показывает позитивное влияние увеличения производительности труда на заработную плату, т.е. имеется возможность увеличения заработной платы, поскольку темп роста заработной платы составляет лишь 35% от производительности труда.

$$WAGES = 0.349073838198 * PRODUCTIVITY + 11694.9891514 * WAGES_DUMMY \quad (8)$$

Таблица 2. - Результат уравнения заработной платы

Зависимая переменная: WAGES

Переменные	Коэффициенты	Стд.ошибки	t-статистика	Вероят.
PRODUCTIVITY	0.349074	0.024541	14.22435	0.0000
WAGES_DUMMY	11694.99	829.4882	14.09904	0.0000
R-квадрат	0.983803	Средняя зависимая переменная		5404.374
Скорректир. R-квадрат	0.982791	Станд. откл. зав. перем.		4017.343
Станд. ошибка регрессии	527.0125	Инфор. критерий Акайке		15.47676
Сумма квадратов остатки	4443876.	Критерий Шварца		15.57570
Логариф. Вероятность	-137.2909	Критерий Ханнана-Куинна.		15.49041
Стат. Дарбина-Уотсона	1.864833			

Источник: расчет автора с помощью эконометрической программы Eviews.

В табл. 2. приведены оценки уравнения (8), с использованием МНК, и в целом, МНК показывает статистически значимое влияние производительности труда на заработную плату.

Производительность можно определить, как количество товаров и услуг (продукции) произведенных в экономике на каждую единицу труда. Например, производительность одного рабочего и производительность за час работы, являются показателями производительности. Заработная плата положительно связана с производительностью труда и коэффициент регрессии показывает, что повышение производительности труда приводит к повышению оплаты труда, и в итоге способствует увеличению цены.

Коэффициент детерминации $R^2=0.98$ показывает, что теснота связи между производительностью труда и заработной платой очень высокая, и другие тесты или

гипотезы также подтверждают значимость коэффициентов уравнений ($t_a < 14.22$, $t_b < 14.09$), вероятности ($Prob < 0.00$), автокорреляции ($Durbin-Watson \approx 1.86$).

Результаты уравнения (8) представлены в виде диаграммы, которая представлена следующим образом (рис. 5.).

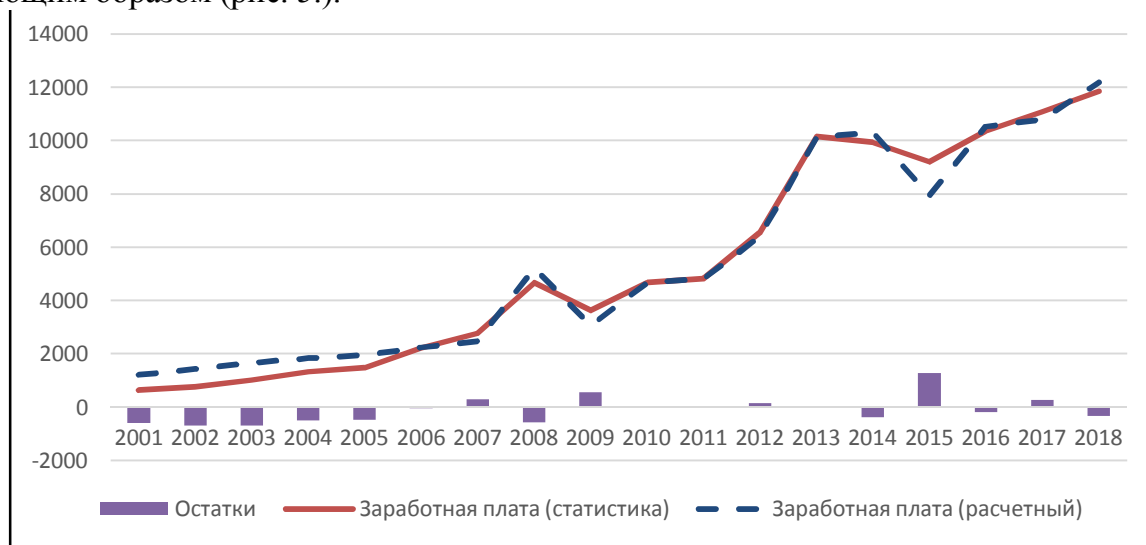

Рисунок 5. Результат уравнения фактической, расчетной заработной платы и остатков на период 2001-2018 гг.

Источник: расчет автора с помощью эконометрической программы Eviews на основе статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник – АСПРТ [4, 5, 6].

В рыночной экономике между заработной платой и производительностью труда имеется тесная связь. Аргументы о том, что рост заработной платы ниже роста производительности приведет к увеличению уровня занятости.

Следует отметить, что приведенные оценочные коэффициенты уравнения являются статистически значимыми и их можно использовать в прогнозировании для определения реального валютного курса.

Учитывая среднемесячную номинальную заработную плату в Таджикистане, высокую инфляцию, негативно влияющую на покупательную способность населения и особенно сильно затрагивающую наиболее уязвимые группы населения, наша модель может объяснить динамику инфляции и прогнозировать ее на определенный период времени.

Так, при увеличении заработной платы на 1%, индекс цен в среднем увеличивается на 0,5 процента. Приведенные оценочные коэффициенты уравнения также являются статистически значимыми.

Вследствие этого, была использована заработная плата как экзогенная переменная для определения индекса потребительских цен.

$$LOG(CPI_{2010}) = 0.502628132287 * LOG(WAGES) + 0.33032363445 \quad (9)$$

Таблица 3. Результат уравнения индекса потребительских цен

Зависимая переменная: LOG(CPI_2010)

Переменные	Коэффициенты	Стд.ошибки	t-статистика	Вероят.
LOG(WAGES)	0.502628	0.017653	28.47218	0.0000
C	0.330324	0.146175	2.259782	0.0381
R-квадрат	0.980645	Средняя зависимая переменная		4.464587
Скорректир. R-квадрат	0.979435	Станд. откл. зав. перем.		0.497732
Станд. ошибка регрессии	0.071376	Инфор. критерий Акайке		-2.337258
Сумма квадратов остатков	0.081514	Критерий Шварца		-2.238328
Логариф. правдоподобие	23.03533	Критерий Ханнана-Куинна.		-2.323617
F-статистика	810.6651	Стат. Дарбина-Уотсона		1.600696

Источник: расчет автора с помощью эконометрической программы Eviews.

Приведенные оценочные коэффициенты уравнения являются статистически значимыми, а результаты фактических и расчетных ИПЦ показаны на рис. 6.

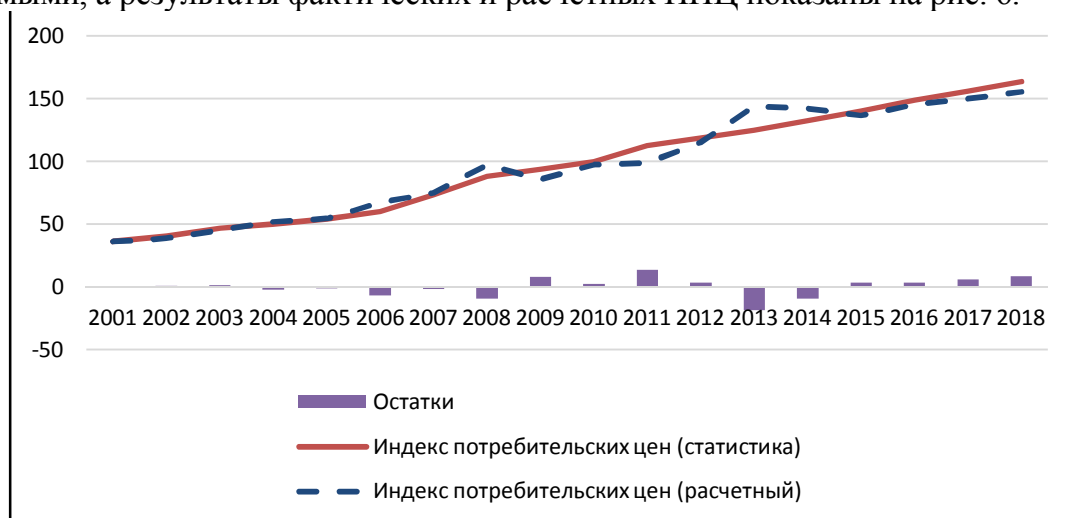

Рисунок 6. Результат уравнения фактического и расчетного ИПЦ и его остаток в период 2001-2019 гг.

Источник: расчет автора с помощью эконометрической программы Eviews на основе статистического Ежегодника Республики Таджикистан / Статистический сборник – АСПРТ [4, 5, 6].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что при увеличении производительности труда и заработной платы, рост цен остается сравнительно умеренным. Данная зависимость свидетельствует о стабильности роста, где рост заработной платы, зависящий от роста производительности труда, не становится причиной быстрого роста уровня цен, которую можно было бы наблюдать в начале становления национальной экономики.

С другой стороны, позитивной тенденцией являются более умеренные темпы роста цен, чем темпы роста заработной платы, поскольку анализ показал, что темпы роста последней опережают темпы роста первого более чем в два раза.

В итоге, для определения уровня изменения национальной валюты в зависимости от изменения индекса потребительских цен, было рассчитано регрессионное уравнение, которое приведено ниже (уравнение 10):

$$\text{LOG}(E) = 0.37599394 * \text{LOG}(CPI_{2010}) + [\text{AR}(1) = 0.959074, \text{UNCOND}] \quad (10)$$

где, E – обменный курс, CPI_{2010} – индекс потребительских цен в базовый год.

Таблица 4. Результаты оценки модели (за период 2001-2018 гг.)

Зависимая переменная: E

Переменные	Коэффициенты	Стд.ошибки	t-статистика	Вероят.
LOG(CPI_2010)	0.375994	0.131777	2.853248	0.012767
AR(1)	0.959074	0.152449	6.291105	1.984756
SIGMASQ	0.010686	0.002977	3.589787	0.002957
R-квадрат	0.917729	Средняя зависимая переменная		1.424823
Скорректир. R-квадрат	0.905976	Станд. откл. зав. перем.		0.371506
Станд. ошибка регрессии	0.113916	Инфор. критерий Акайке		-1.199482
Сумма квадратов остатки	0.181676	Критерий Шварца		-1.052444
Логариф.правдоподобие	13.19559	Критерий Ханнана-Куинна.		-1.184866
Стат. Дарбина-Уотсона	1.497126			
Перевернутые корни AR	.53			

Источник: Расчет автора с помощью эконометрической программы Eviews на основе статистического Ежегодника Республики Таджикистан [4, 5, 6].

Результат анализа показывает, что существует тесная связь между уровнем инфляции и уровнем обменного курса, что при росте цен значительно влияет на обменный курс. Следовательно, связь между инфляцией и обменным курсом национальной валюты по отношению к доллару США определяется, как повышение индекса потребительских цен на 1%, обменный курс увеличивается примерно на 0,37%. Соответственно, уровень потребительских цен влияет на изменение валютного курса и в результате, приводит к изменению цены импортируемых товаров в национальной валюте.

Таким образом, можно сделать вывод и результаты представляют, что Национальный банк Таджикистана может внести значительный вклад в рост производительности и, следовательно, в среднесрочный экономический рост, контролируя инфляцию, процентную ставку и обменный курс. Кроме положительного воздействия дезинфляции на производительность труда, снижение процентных ставок также могут повысить производительность труда, особенно на крупных фирмах, в обрабатывающей промышленности Таджикистана [7].

Результаты расчетов показывают, что повышение заработной платы также может обеспечить рост производительности. Следовательно, государственным органам, стремящимся повысить производительность, следует достигать корректировок заработной платы, которые не создают инфляционного давления на рынке труда. Кроме того, можно выбрать политику, которая привлекает приток прямых иностранных инвестиций, чтобы сдерживать рост производительности. А также результаты регрессии показывают, что динамическое взаимодействие между валютным курсом и производительности труда, заработной платы и инфляции согласуются с теорией. Соответственно показывают, что существует взаимовлияние между перечисленными показателями.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера Нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20.01.2016, г. Душанбе, 2016.
2. Гафуров П.Д. Теоретические и эмпирические аспекты взаимосвязи и взаимовлияния валютного курса и ВВП [текст]/П.Д. Гафуров, Ш.Н. Турахонзода // Вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. - №1(1). – С. 112-117.
3. Гаюров Г.Х. Повышение конкурентоспособности как фактор развития региональной экономики/ Гаюров Гайрат Хакимович// дисс. канд. экон. наук: 08.00.10. – Душанбе, 2019. – 172с.
4. Статистический Ежегодник Республики Таджикистан/Статистический сборник - АСПРТ, 2020. – 484с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2012. - АПСПРТ. - Душанбе, 2012. - 420с.
6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2006. - АПСПРТ. - Душанбе, 2006. - 402с.
7. Chinn, M. and L. Johnson (1999). The impact of Productivity Differentials on Real Exchange Rates: Beyond the Balassa Samuelson Framework/M. Chinn and L. Johnson/University of California Santa Cruz, Department of Economics, Working Paper No. 442.
8. Marion C. and Jan S. (2017). Working Hours and Productivity/Marion Collewet and Jan Sauermann//ZA – Institute of Labor Economics. Schaumburg-Lippe-Strabe 5–953113 Bonn, Germany. April, 2017- p.1-38.

УДК: 330.322:338.2 (575.3)

МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Носирзода Хусейни Саъдулло – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисод, сармутахассиси Маркази тақмили иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14 E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru. Тел.: 903-03-30-35

Дар мақола баъзе масъалаҳои марбут ба зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва механизмҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ дар қорхонаҳои агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки қорхонаҳои агросаноатӣ бо

чорӣ намудани инноватсия ва ташикли технологияҳои навин метавонанд дар масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии афзоиши шугли аҳоли ва афзоиши даромади он нақши калидӣ дошта бошанд. Инчунин, ин соҳа ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил шуда, дар оянда қорхонаҳои агросаноатӣ ба самти нави инноватсионӣ рушд равона карда мешаванд.

Аз ин рӯ, дар мақола ба аҳамияти чорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ҳамгирии илм ва истеҳсолот, гузариши иқтисоди миллӣ ба модели рушди инноватсионӣ, қоркарди захираҳои табиӣ, дастовардҳои илмӣ, техникаӣ ва нақши давлат дар иқтисодиёти инноватсионӣ, батанзимдарории соҳибқорӣ инноватсионӣ, ташикли моделҳои давлатӣ рушди равандҳои инноватсионӣ, дарки навоариҳои технологияи сохторҳои тиҷоратӣ барои тавсеаи соҳаҳои пешбини карда шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, технологияҳои муосир, агросаноатӣ, танзими давлатӣ, соҳибқорӣ, ашёи хом, сармоягузорӣ, субъектони иқтисодӣ, бозори дохилӣ, маблағгузорӣ, механизмҳои идоракунии, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Носирзода Хусейни Саъдулло – соискатель кафедры экономической теории, главный специалист Центра повышения квалификации Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru. Тел.: 903-03-30-35

В статье авторы рассмотрели некоторые вопросы, связанные с необходимостью внедрения инновационных технологий и организационно-экономических механизмов инновационной деятельности на агропромышленных предприятиях Республики Таджикистан. Автор отмечает, что агропромышленные предприятия за счет внедрения инноваций и организации новых технологий могут сыграть ключевую роль в экономическом и социальном развитии занятости и росте доходов. Также данный сектор является одним из приоритетных секторов экономики Республики Таджикистан, и в будущем агропромышленные предприятия будут ориентированы на инновационные типы развития.

Поэтому в статье акцентируется внимание на важности внедрения инновационных технологий, интеграции науки и производства, перехода национальной экономики на модель инновационного развития, переработки природных ресурсов, научно-технических достижений и роли государства в инновационной экономике, инновации, понимании технологических нововведений бизнес-структур для расширения отраслей.

Ключевые слова: инновации, современные технологии, агропромышленный комплекс, государственное регулирование, предпринимательство, сырье, инвестиции, хозяйствующие субъекты, внутренний рынок, финансирование, механизмы управления, социально-экономическое развитие, сельскохозяйственное производство.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS OF INNOVATIVE ACTIVITY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nosirzoda Huseini Sadullo - competitor of the Department of Economic Theory. The main specialist of the Center for Advanced Studies is the Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, c. Dushanbe to. Nakhimov, 64/14 E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru, Tel: 903-03-30-35

In the article, the authors considered some issues related to the need to introduce innovative technologies and organizational and economic mechanisms of innovative activities at agro-industrial enterprises of the Republic of Tajikistan. The author note that agro-industrial enterprises, through the introduction of innovations and the organization of new technologies, can play a key role in the economic and social development of employment and income growth. Also, this sector is one of the priority sectors of the economy of the Republic of Tajikistan, and in the future agro-industrial enterprises will be focused on innovative types of development.

Therefore, the article focuses on the importance of the introduction of innovative technologies, the integration of science and production, the transition of the national economy to the model of innovative development, processing of natural resources, scientific and technological achievements and the role of the state in an innovative economy, innovation, understanding of technological innovations of business structures for the expansion of industries.

Key words: innovations, modern technologies, agro-industrial complex, government regulation, entrepreneurship, raw materials, investments, business entities, domestic market, financing, management mechanisms, socio-economic development, agricultural production.

Солҳои охир дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ ва сатҳи иқтисоди миллӣ як қатор тағйироти кулӣ ба вучуд омад, ки ин раванд дар рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакатҳо такқони ҷиддӣ бахшид. Ин аст, ки дар кишварҳои пешрафта гузариш ба модели нави иқтисодиро падидаи саривақтии расидан ба системаҳои самарабахши соҳаҳои гуногуни фаъолият дониста, пайи таҳия, татбиқ ва густариши онанд. Дигаргуниҳои иқтисоди ҷаҳонӣ бо нақши технологияҳои муосир ва инноватсионӣ

зарурати қабули Стратегияи миллии рушди кишвархоро, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба амал овард.

«Имрӯз ва ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз инкишофи илм ва технологияҳои инноватсионӣ ҷудонашаванда аст, ки он заминаи ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ буда, рушди истехсолоти илмии рақобатпазирро тавсиф медиҳад. Ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ дар ояндаи наздик бояд яке аз самтҳои стратегии рушди кишвари мо шавад» [5, с.6]. Бинобар ин, ташкили инноватсия рушди иқтисодиётро афзун гардонида, самаранок истифода бурдани захираҳои асосиро барои инкишофи илм ва технологияҳои муосир фароҳам меоварад.

Тибқи Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои асосии таъсирбахши беруна дар қисмати рушди инноватсионӣ суръатёбии рушди технологияҳои истехсолӣ ба шумор меравад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ вобаста ба таҳким бахшидани иқтидори илмии кишвар ва устуворгардонии пояи илмии соҳаи маориф дар замони ҷаҳонишавӣ дар Паёми худ “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” 26 декабри соли 2018 чунин андешаронӣ карданд: “Таҳким бахшидани иқтидори илмии кишвар, ҷорӣ кардани ихтироот дар истехсолот, устувор гардонидани пояҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ҷалби боз ҳам васеи истеъдодҳои ҷавон ба омӯзиши технологияҳои муосир ва корҳои эҷодиву техникаӣ вазифаи муҳимтарини соҳаҳои илму маориф мебошад” [1, с. 25].

Таъсири пешрафти илмӣ-техникаи ҷаҳонишавӣ ба суръати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ташаккули назарияи рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ оварда мерасонад. Рушди инноватсионӣ равандҳои навсозии низоми ҷамъиятиро фаро гирифта, ҳама гуна самтҳои субъектони иқтисодиро меомӯзад.

Бояд қайд намуд, ки солҳои охир соҳаи саноат бо назардошти таъсири инноватсия босуръат рушд карда истодааст ва дар сохтори ММД ҳиссаи муайянеро низ ишғол менамояд. Ин аз бунёди корхонаҳои саноатӣ ва афзоиши ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноатӣ шаҳодат медиҳад.

Масалан, агар мо ба нишондиҳандаҳои омӯрӣ назар намоем, шумораи корхонаҳо ва ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ чунин тавсир карда шудааст:

Ҷадвали 1. - Шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноатӣ.

Шумораи корхонаҳо, воҳид	2015	2016	2017	2018	2019
		2310	2043	1999	2161
Ҳаҷми маҳсулот (бо наҳхҳои с. 2019) млн сомонӣ	15674	18182	22055	24393	27613

Манбаъ: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – С. 272.

Масъалаи ташаккули инноватсияи миллӣ ва механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар замони муосир яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Зеро мавқеи пешсафро дар ҷаҳони имрӯза кишварҳои ишғол мекунанд, ки стратегияи эҷоди иқтисоди инноватсионӣ доранд ва ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ-техникиро дар ҳамаи бахшҳои маҷмуи иқтисодии кишвар талаб мекунанд [10, с.68].

Аз ин рӯ, табдили сифатии форматсияҳои агросаноатӣ тавассути ҷорӣ намудани инноватсияҳо ба даст меояд ва бо афзоиши қувваҳои истехсолкунандаи аграрӣ аз ҳисоби тақмили технологӣ бо рушди муносибатҳои истехсолӣ, ки дар сохтори мушаххаси механизми ташкилию иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд, алоқаманд аст. Пас, набояд фаромӯш кард, ки нақши инноватсия дар рушди иқтисодиёти кишвар омили асосии таъсиррасон ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи Н.Т. Мирзораҳимов, нақши асосии инноватсия дар рушди иқтисодӣ чунин арзёбӣ мегардад: “Дар шароити ҷаҳонишавӣ нақши инноватсия дар рушди иқтисоди мамлакат инкорпазир буда, вай омили бартаридошта дар рақобат ва рушди иқтисодӣ мебошад” [9, с. 25].

Сарфи назар аз он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи татбиқи амалии навоариҳо таҷрибаи пурра надорад, дар ин самт як қатор масъалаҳои ташкилӣ ва идоракунии ҳанӯз боқӣ мондаанд. Ҳукумати кишвар бо омӯзиши таҷрибаҳои ҷаҳонӣ сохторҳои иқтисодиро барои гузаронидани фаъолияти инноватсионӣ ҳавасманд карда истодааст, аз ҷумла дастрасии маблағгузорӣ ба соҳаи илм ва инноватсияҳо, ки он метавонад як механизми рушди ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои агросаноатӣ дар кишвар гардад. Ҳамзамон, дастрасии молиявӣ ба соҳаи илм ва инноватсияҳо барои ташкил ва идоракунии системаҳои инноватсионии корхонаҳои агросаноатии мамлакат заминаи мусоид мегузорад. Масалан, дар тӯли панҷ соли охир дастрасии маблағгузорӣ дар соҳаи илм ва инноватсияҳо тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ ба 76401,0 млн ҳазор сомонӣ расидааст, ки инро омилӣ баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ низ гуфтан мумкин аст (ниг. расми 1).

Расми 1. Харочоти буҷети давлатӣ барои илм ва инноватсия.

Манбаъ: Маҷмуаи Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - С.68.

Аз расми 1-ум маълум мегардад, ки Ҳукумати кишвар бобати татбиқи амалигардонии илм ва инноватсияҳо тавачҷуҳи зиёд дошта, барои харҷи зудтар рушд ёфтани секторҳои иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои агросаноатӣ тавассути технологияҳои муосири инноватсионӣ кӯшиш ба харҷ дода истодааст.

Дар истеҳсолоти кишоварзӣ навоариҳо аз рӯи хусусияти худ ба маҳсулот тасниф мешаванд, яъне ҳар як намуди маҳсулот дар раванди истеҳсолот татбиқ гардида, сипас ба намудҳои мушаххаси маҳсулоти истеҳсолӣ (хӯрокворӣ, зироатӣ, чорводорӣ ва ғайра) равона мегарданд. Ҳамин тариқ, фаъолияти инноватсионӣ дар форматсияҳои агросаноатӣ асосан тавассути лоиҳаҳои инноватсионии агросаноатӣ ҳаллу фасли худро меёбанд, ки дараҷаи навигарии онҳо аз имконоти молиявии ташкилот ё корхонаҳои агросаноатӣ вобаста аст.

Айни замон барои эҷоди инфрасохторҳои инноватсионии соҳибкории ватанӣ дастгирии давлат нисбат ба соҳибкорон сол ба сол меафзояд. Аз ҷумла, бо мақсади бартарофт намудани санҷишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ ҳама гуна тадбирҳо чораҷӯӣ карда шудаанд. Ба ғайр аз ин, пас аз тағйир ёфтани шакли моликияти аксари корхонаҳо соҳаи илм ва инноватсия таъсири худро ба иқтисоди корхонаҳо гузошта истодааст. Дар робита ба ин масъала ишора шудааст, ки системаи инноватсионӣ ҳамчун маҷмуи фаъолияти идоракунии ба ҷамъоварӣ, интиқол, коркард ва паҳнкунии ҳамаи дастовардҳои фаъолияти илмӣ, техникӣ ва инноватсионидошта машғул мебошад. Ҳамин тариқ, системаҳои инноватсионӣ дар раванди амалия ин натиҷаҳоро истифода мебаранд ва онҳоро дар таҷрибаи методӣ ва механизмҳои иқтисодӣ амалӣ мегардонанд, ки ин, дар навбати худ, ба рушди иқтисодӣ кишвар таъсири мусбӣ мерасонад [3, с.52].

Бояд қайд намуд, ки ташкилотҳое, ки муҳити инноватсиониро бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ ташаккул медиҳанд, ҳамчун субъектҳои

инфрасохтори инноватсионии иқтисоди муосир баромад мекунад. Дастгирӣ ва омодагӣ ба фаъолияти мустақили корхонаҳо майл ба рушди технологияҳои илмталаб дорад ва он ба пешрафти иқтисодиёт ва иҷтимоиёт заминагузор мебошад. Бояд қайд кард, ки фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ барои тараққи инфрасохторҳо мачмуи потенциали илмӣ-техникиро тақозо карда, имкон медиҳад, ки вусъати интензивии тичоратро муайян кунад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ қисми зиёди навоариҳо аз ҷониби сохторҳо ва инфрасохторҳои соҳибкорӣ ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои истеҳсоли ва тичорати амалӣ гардида, ҷустуҷӯ ва татбиқи технологияҳои нав низ ҳалли вазифаҳои соҳибкорон мебошад. Албатта, соҳибкорон дар рушди иқтисодиёт саҳми арзанда гузошта, бештар ба инноватсия ва рушди он диққати махсус медиҳанд. Зеро мавҷудияти истеҳсолоти нав ва коркарди ашёи хом, воридоти техникаю технологияҳои муосир аз онҳо вобастагӣ дорад. Тавре қайд мекунад: “Соҳибкорӣ омили махсуси истеҳсоли буда, хангоми вучуд надоштани он фоида ба даст дароварда намешавад. Дар ҳаёти воқеӣ низ ин чиз мегузарад, чунки бе соҳибкорӣ навоари дида намешавад, дар натиҷа фоида низ намешавад” [5, с.137].

Яке механизми рушди устувори иқтисодӣ барои баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ ва устувори равандҳои он сармоягузорӣ ба техникаю технологияҳои инноватсионӣ мебошад, ки тавассути он бо тичорати инноватсионӣ ҳар як кишвар шомили Ташкилоти умумичаҳонии савдо (ТУС) мегардад. Вобаста ба ин масъала С.Ҷ. Комилов ва Е.Ш. Мирзоева чунин қайд мекунад: “Нақши асосӣ дар татбиқи пешравии инноватсионӣ ва фатҳи мавқеъҳои муайяни бозор ба ташкили фаъолияти сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармоягузориҳо вобастагӣ дорад” [7, с. 17]. Айни ҳол фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати сармоягузорӣ ба қадри имкон рушд накардааст. Аз ин лиҳоз, барои вусъат бахшидани равандҳои инноватсионии корхонаҳои агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили сармоягузорӣ аз ҷониби давлат беҳтарин механизм ва роҳи ҳалномаи масъалаҳои инноватсионӣ мебошад.

Таквият ёфтани нақши давлат дар рушди иқтисодӣ дар ин раванд мавқеи асосиро ишғол менамояд ва муҳаррики асосии рушди иқтисодиёти миллӣ ба шумор меравад. Аммо андешаи И.Д. Пожарский дар ин бобат баръакс мебошад: “Бо изҳороти ҷонибдорони таквияти нақши давлат дар иқтисодиёт розӣ шудан мумкин нест, зеро механизмҳои бозорӣ дар шароити муосир наметавонанд бо ҳалли мушкилоти стратегии дар назди ҷомеа гузошташуда мубориза баранд” [6, с.88]. Албатта, ин ақида ҷонибдорони худро дорад, аммо, ба андешаи мо, механизмҳои бозорӣ дар шароити имрӯза бидуни сиёсати давлатӣ ва танзимнамоӣ аз ҷониби давлат аз имкон берун буда, танҳо мушкилоти ҷойдоштаро стратегияи аз ҷониби давлат қабулшуда бартараф менамояд. Дигар ин ки механизмҳои ташкил ва назорати бозорӣ вобаста ба хусусияти иқтисодии ҳар як кишвар арзёбӣ мегарданд. Масалан, хусусияти иқтисодии кишвари мо бидуни сиёсати давлатӣ ва усулҳои давлатии танзими равандҳои инноватсионии миллӣ вучуд дошта наметавонад. Зеро, муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ ва механизми танзимнамоии равандҳои инноватсионии миллии кишвар давлат ба ҳисоб меравад. Андешаҳо дар ин бобат хеле зиёданд, масалан, А.М. Мухамедяров ақидаи хешро дар хусуси таъсири давлат ба равандҳои инноватсионии корхонаҳои саноатӣ чунин баён кардааст: “Дар системаи усулҳои мустақими таъсири давлат ба равандҳои инноватсионӣ, табдирҳои, ки ҳамкориҳои корхонаҳои саноатӣ (ширкатҳо, корпоратсияҳо)-ро дар соҳаи инноватсия ва ҳамкориҳои донишгоҳҳо бо саноат ҳавасманд месозанд, давлат мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Баъдан, ин шакли ҳамкорӣ зарурати ба марҳилаи татбиқи тичоратӣ расонидани ғояҳои пешрафти илмиро дар миён мегузорад ва ба маблағгузориҳои тадқиқоти бунёдӣ дар соҳаи саноат шароити мусоид фароҳам меорад, ки дар ин самт давлат нақши асосиро мебозад” [8, с. 76].

Бояд гуфт, ки ҳар як субъекти иқтисодӣ ҳадафи асосии худро дорост, яъне ба даст овардани фоида, аммо баъзе аз онҳо аз сиёсати андозии давлат розӣ набуда, намехоҳанд андози даромад гарон бошад. Онҳо танҳо ба манфиати хеш фаъолият менамоянд, аммо сиёсати давлат ва усулҳои идоракунии давлат барои манфиати ғайӣ

гардонидани буҷет мебошад. Бояд ҳамеша дар хотир дошт, ки соҳибкорон набояд ба ихтиёри худ бошанд, балки зери назорати сиёсати давлатӣ қарор дошта бошанд, ки ин имкон медиҳад, ки вазъи иқтисодии кишвар дигаргун шавад.

Дар шароити иқтисоди муосири технологӣ, ки давлат ҳамчун танзимгари иқтисодии иҷтимоию инноватсионӣ муаррифӣ мешавад, тавассути қонунҳо ва дастурамалҳо санадҳои меъёрӣ механизмҳои идоракуниро ба роҳ мемонад. Мақсади асосии дастгирии соҳаи инноватсия аз ҷониби давлат дар он аст, ки инноватсияи миллии рушди миқёси иқтисодиро на дар ҳаҷми захираҳои истифодашуда, балки дар асоси баланд бардоштани сифати маҳсулот ва талаботи иқтисоди иҷтимоии истеъмолкунандагон ҳавасманд мекунад ва дар ин баробар имкон медиҳад, ки масъалаҳои ҷойдоштаи иқтисоди кишвар ҳал гарданд. Сониян, хусусиятҳои иқтисоди ҷаҳони муосири технологӣ ба иқтисодии миллии кишвари мо таъсир расонида, сол то сол масъалаҳои иқтисодии кишвар, аз ҷумла масъалаҳои инноватсионӣ ба мушкилоти нав ба нав рӯ оварда истодаанд.

Ба ақидаи Р.А. Фатҳудинов, танзими давлатии иқтисодӣ ва равандҳои инноватсионӣ яке аз шартҳои асосии гузариши фаъолияти иқтисодӣ дар даврони иқтисоди бозорӣ мебошад. Вазифаи асосии давлат дар шароити муносибатҳои бозорӣ ҳифзи озолии шахсӣ, моликият ва соҳибкорӣ мебошад. Давлат бояд бо бозор дар як банд қор кунад [11, с. 39]. Албатта, давлат барои танзими равандҳои инноватсионӣ нақши калидӣ бозида, сиёсати инноватсиониро ҷорӣ намуда, усулҳои ғайримустақимро барои ҳавасмандгардонии навоариҳо равона месозад.

Аз таҷрибаҳо маълум аст, ки самарабахшии системаи инноватсионӣ дар ҷаҳони муосир аз ташкили моделҳои давлатии рушди равандҳои инноватсионӣ иборат буда, он ба баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар дар бозорҳои ҷаҳонӣ таъсири мусбат мерасонад. Ҳамзамон, давлат нақши батанзимдарорӣ ва такмил додани онҳоро иҷро менамояд. Дар ин хусус И.П. Воробева ин тавр менигорад: “Рушди муосири иқтисодиро бидуни нақши фаъоли давлат тасаввур кардан мумкин нест. Мақомоти ҳокимият воситаҳои асосиро дар буҷет ҳам мекунад ва барои эҳтиёҷоти давлатӣ тақсим менамоянд” [4, с. 13].

Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ татбиқи лоиҳаҳои инноватсионии агросаноатӣ босуръат пеш меравад, ки ин бештар ба ташаккули потенциали инноватсионии соҳаи аграрӣ ва фазои инноватсионӣ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ метавонад бо дарназардошти таҷрибаҳои ҷаҳонӣ лоиҳаҳои инноватсионии агросаноатиро тавассути фаъолияти таълимӣ-илмӣ, амалӣ ва неруи зехнии муҳаққиқон, унвонҷӯёну донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олиии касбии мамлакат ва мутахассисони соҳа ба роҳ монанд. Зеро фазои илмӣ-техникӣ дар ҳудуди кишвар мутобиқ ба ин раванд ташаккул ёфта, ҳамасола шумораи кормандони унвони илмидошта, ки яке аз механизмҳои асосии рушди иқтисодӣ ва ташкили фаъолияти инноватсионӣ ба ҳисоб мераванд, меафзояд (ниг. расми 2).

Расми 2. Шумораи кормандон дар фаъолияти асосӣ (илмӣ-техникӣ)

Манбаъ: Маҷмуаи Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2020. - С.68.

Таъсиррасонӣ ба фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби олимони соҳа бо тадқиқотҳои анҷомдода, ки яке аз механизмҳои асосии рушдҳои фаъолият мебошад, метавонад иқтисодии системаҳои истеҳсолотро тағйир диҳад ва бо натиҷаҳои бадастомадаи пажӯҳишҳои илмӣ дар соҳаи агросаноатӣ марҳилаи нави инноватсионӣ ба вуҷуд орад.

Имрӯз иқтисодии маҳсулоти инноватсионии корхонаҳои агросаноатии кишвар, аз рӯйи таҷрибаҳои олимони соҳа, на он қадар ҷавобгӯӣ талабот аст, балки он танҳо метавонад бозори дохилро таъмин намояд, аммо барои содироти молҳои истеҳсолшуда омилҳои номуайян мавҷуд мебошанд. Бояд гуфт, ки таҳияи корҳои илмӣ дар соҳаи агросаноатӣ ва натиҷагирӣ аз он омилҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ буда, форматсияҳои агросаноатиро дар замони муосир пурра тағйир медиҳад ва корхонаҳои агросаноатӣ метавонанд тавассути модели нави рушди иқтисодӣ фаъолияти худро ба роҳ монанд. Эҷоди навоариҳо ва истифодаи оммавии онҳо дар истеҳсолот масъулиятро ба бор меорад. Қобили зикр аст, ки навоариҳои эҷодшуда салоҳияти муассисаҳои илмӣ мебошад, ки дар якҷоягӣ бо истеҳсолкунандагони корхонаҳои агросаноатӣ субъектҳои асосии инноватсияро ташкил медиҳанд.

Механизми иқтисодии рушди инноватсионии ташаккули агросаноатӣ маҷмуи воситаҳои иқтисодӣ ва танзимкунанда буда, бо ҳадафи ягона муттаҳид шуда, дар якҷоягӣ бо қонунҳои муосири иқтисодӣ бо дарназардошти вазифаҳо ва хусусиятҳои ҳозираи он марҳила ба марҳила сифати форматсияҳои агросаноатиро дигаргун месозад. Яке аз унсурҳои асосии механизми иқтисодии рушди инноватсионии миллии ҳавасмандгардонии иқтисодии инноватсионӣ мебошад.

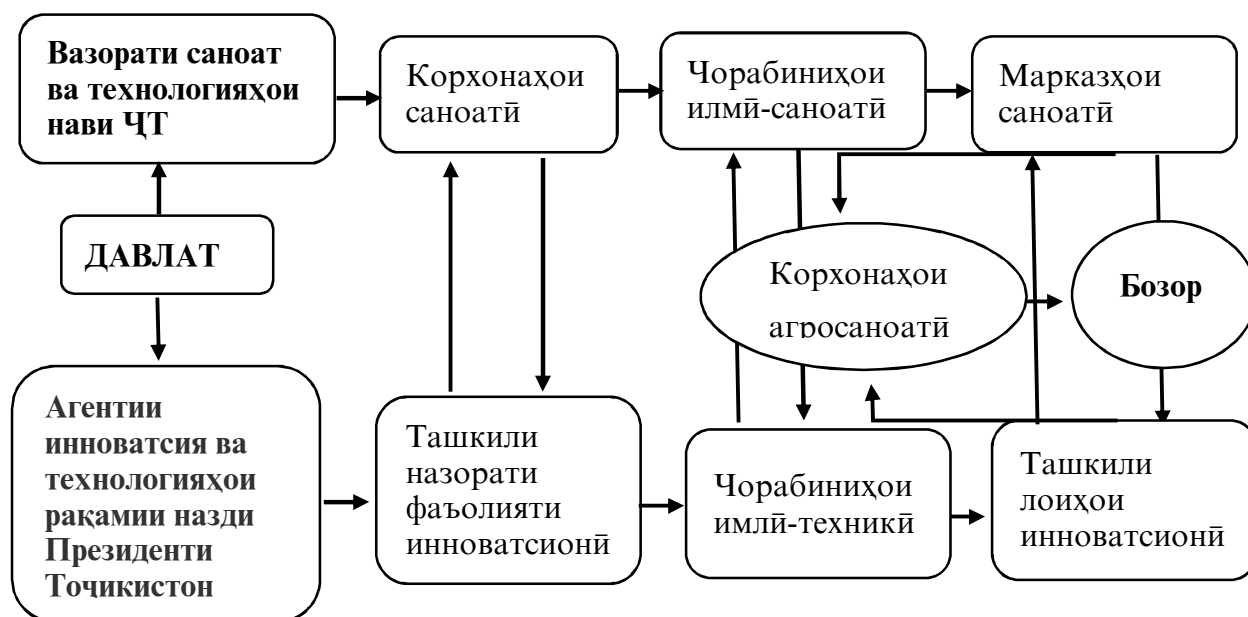
Аз ин рӯ, чораҳо оид ба баланд бардоштани ҳавасмандгардонии рушди инноватсионии форматсияҳои агросаноатӣ иборатанд аз:

1. Фаъол кардани фаъолият оид ба тичоратикунонии дастовардҳои илмӣ ва тадқиқи он марҳила ба марҳила дар тичорати инноватсионӣ;
2. Афзоиши сармоя ва иқтисодии молиявӣ, инчунин, баланд бардоштани музди меҳнати кормандону беҳтар намудани таъминоти моддию техникаи таҳқиқот;
3. Истифодаи сарфақоронаи маблағҳо барои дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин, барои азхудкунии технологияҳои иттилоотии кишоварзон;
4. Такмили дастгирии молиявӣ барои рушди инноватсионии агросаноатӣ тавассути иштироки сармоягузори беруна;
5. Имтиёзҳои қарзҳои давлатӣ барои рушди фаъолияти соҳаи агросаноатӣ;
6. Афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ барои ҳосилнокии замин, зиёд кардани истифодаи нуриҳои минералӣ, ҳифзи растаниҳои фойданок, чорабиниҳои байторӣ ва ғайра;
7. Ташкили марказҳои агросаноатӣ ва инноватсионӣ.

Бояд дар назар дошт, ки то имрӯз масъалаҳои такмил додани механизмҳои ташкилию иқтисодии муносибатҳои бозорӣ дар комплексҳои агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳадди зарурӣ ҳалли амалии худро наёфтаанд. Аз ин рӯ, ҳалли ин масъалаҳо дар асоси таҳқиқоти илмӣ-техникӣ ва натиҷаҳои босамари онҳо сурат мегиранд. Зарур аст, ки ҳамеша ба омӯзиши механизми иқтисодии фаъолияти агросаноатӣ диққати ҷиддӣ дода шавад, зеро он имкон медиҳад, ки рушди комплекси агросаноатӣ дар асоси қонунҳои иқтисодии муосир ва идоракунии ташаккул ёбад.

Дар баробари ин, бисёр ҷанбаҳои нави ташаккули системаи идоракунии равандҳои инноватсионӣ, ки дар шароити тағйирёфтаи иқтисодии ҷаҳонӣ, алаҳусус дар комплексҳои агросаноатӣ ба вуҷуд омадаанд, тадқиқи равандҳои инноватсиониро дар корхонаҳои агросаноатӣ талаб мекунанд. Аз ин рӯ, имрӯз зарурати такмили сохторҳои ташкилӣ ва механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии равандҳои инноватсионӣ дар комплексҳои агросаноатӣ ба миён омадааст.

Бо дарназардошти корҳои тадқиқотии олимони хориҷиву ватанӣ механизми идоракунии ва рушди минбаъдаи комплексҳои агросаноатиро чунин тасвир менамоем:

Расми 3. - Механизми идоракунии фаъолияти инноватсионӣ (таҳия аз ҷониби муаллифон)

Ишораи Агентӣ: Дар ҳолати таъсиси агентӣ, ки Президенти кишвар дар Паёми 26.01.2021 ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон супориш додаанд.

Механизми идоракунии ба рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии соҳибкорӣ низ таъсир мерасонад, зеро дар шароити нави иқтисодӣ мутобиқ шудани сохтори соҳибкорӣ ба равандҳои механизмҳои идоракунии инноватсионӣ асоси ташаккули он ба ҳисоб меравад. Бояд гуфт, ки дар даҳ соли охир соҳаи соҳибкорӣ ва дигар соҳаҳои саноатӣ барқароршавии иқтисодӣ навинро ба миён овард. Бо барқарор шудани соҳаи соҳибкорӣ ва саноат дар кишвар танзим ва ҷорӣ намудани сиёсати зиддиинҳисорӣ ба амал омад.

Вобаста ба ин, барои омӯхтани равандҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҷониби олимони соҳаи иқтисод тадқиқоти фаъолияти ташкилотҳои кишоварзӣ гузаронида шуда, шароити пешбурди истеҳсолот каму беш дигаргун гардид, вале он дар замони ҷаҳонишавӣ қаноаткунанда нест.

Маҳз барои ҳамин, мо якҷанд механизмҳои ҷиҳати ташаккули равандҳои инноватсионии соҳаи агросаноатӣ пешниҳод намудем. Бояд гуфт, ки инъикоси нокифояи хусусиятҳои имрӯзаи соҳаи агросаноатӣ ва пайдоиши падидаҳои бухронӣ як проблемаи муҳими иқтисодиро ба миён гузошт.

Аз ин рӯ, барои рушди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ бо назардошти иқтидори захираҳои иқтисодӣ механизмҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ пешниҳод гардид.

Бо вучуди тавачҷуҳи ҷиддие, ки ба масъалаҳои баррасишаванда зохир карда мешавад, таҳқиқоти бештари олимони соҳаи иқтисод ба ҷанбаҳои назариявии навоарӣ бахшида шудаанд, аммо бояд эътироф кард, ки дар амал чунин тадқиқотҳо оид ба масъалаҳои таҳияи воситаҳо ва механизмҳо кам ба назар мерасанд. Ин механизмҳо имкон медиҳанд, ки фаъолияти инноватсионии ҳар як корхонаву инфрасохтор самаранок истифода гардад.

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки механизмҳои ташкилию иқтисодӣ ҳамчун соҳаи мушаххаси муносибатҳои истеҳсолӣ ва ҳамкориҳои судманди субъектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ саноатӣ, инчунин, системаи мушаххаси шаклу усулҳои идоракунии нави иқтисодӣ мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26 декабри соли 2018. -47с.

2. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020 аз 30 майи соли 2015, № 354; сах. 1.
3. Бобомуродов П.У. Назарияи рушди инноватсионӣ: хусусияти таърихӣ ва амалиявӣ /П.У.Бобомуродов // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон таҳти унвони «Таъмини рушди иқтисодӣ иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: муаммоҳо ва дурнамо» бахшида ба “Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ (2019-2021)” (22-23 апрели соли 2019). - Душанбе, 2019. – С. 52-53.
4. Воробьева И.П. Государственное регулирование национальной экономики. Учебное пособие / И.П.Воробьева. Науч. ред. Ю.С.Нехорошев. - Томск: Издательский дом ТГУ, 2014. – 292 с.
5. Ғаниев Т.Б. Менечмент. Қисми 2 / Т.Б.Ғаниев. - Душанбе: Ирфон, 2004. -543 с.
6. Пожарский И.Д. Совершенствование методов организации и государственного регулирования инновационных процессов: диссертация/И.Д. Пожарский. - Санкт-Петербург, 2016. – 88с.
7. Комилов С.Дж. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий: монография /С.Дж.Комилов, Е.Ш.Мирзоева. - Душанбе: ТГФУ, 2020. - 144с.
8. Мухамедьяров А.М. Инновационный менеджмент. Учебное пособие “ИНФРА М” 2008. -137с.
9. Мирзорохимов Н.Т. Теоретические аспекты инновационного развития национальной экономики: монография / Мирзорохимов Н.Т. – Душанбе: ТУТ, 2020. - 155с.
- 10.Файзуллоев М.К. - Развитие инновационной деятельности в Таджикистане как условие экономического роста / М.К. Файзуллоев // Управленческие науки, 2015. - №1. - С. 68-73.
- 11.Фатхутдинов Р.А. - Инновационный менеджмент: Учебник для вузов./ Р.А.Фатхутдинов. - 6-е изд.- СПб.: Питер, 2011. - 448 с.
- 12.Маҷмуаи Агентии Омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 68с.

УДК 338.43

АҲАМИЯТИ ТАЪСИСИ ҲАМКОРИҶОИ ШАБАКАВӢ ДАР КОРХОНАҶОИ ХУРДИ КИШОВАРЗӢ

Нурализода Начибулло Назрулло - унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 945505050, E-mail: najib.n@bk.ru.

Равандҳои иттилоърасонӣ, ҷаҳонишавӣ ва наздиксозии фосилаҳо боиси пайдоиши ҳамгироӣҳои шабакавӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ гардидааст, аз он ҷумла дар кишоварзӣ. Фаъолияти ҳамгироӣи шабакавӣ дар раванди фаъолияти хоҷагидорӣи субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҳамгироии онҳо ба шакли боз ҳам самаранок мубаддал гардидааст. Қатъи назар аз он ки ҳамгироӣҳои шабакавӣ дар байни ҷомеа ба наздикӣ арзи вуҷуд намудаанд, аҳамияти онҳо дар даҳсолаи охир дар робита бо ворид гардидани онҳо ба ҳаёти иқтисодии ҷамъият зуд боло рафтааст. Дар заминаи таҳқиқи таҷрибаи мамлакатҳои дар самти бунёди ҳамкориҳои шабакавӣи корхонаҳои хурди кишоварзӣи пешрафта муаллиф кӯшиши намудааст, ки роҳҳои таъсиси шакли муосири ҳамкориҳои шабакавӣи корхонаҳои хурди кишоварзиро таҳқиқ намуда, пешниҳодҳои илман асоснокро қорқард намояд.

Дар ин мақола вобаста ба шароити муосири ноҳияи Рӯдакӣ, дар таҳқиқот маҳз маълумоти ноҳияи мазкур мавриди истифода қарор гирифта, муаллифон дар самти рушди ҳамгироӣҳо дар соҳаи кишоварзӣ бунёди кластерҳои агросаноатиро муҳим арзёбӣ намудаанд ва ҷиҳати бартараф намудани монеаҳои мавҷуда амалӣ намудани як қатор тадбирҳои зарур шуморидаанд.

Қалидвожаҳо: ҳамкориҳои шабакавӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, таъминоти барномавӣ, кластери кишоварзӣ, хоҷагии фермерӣ, арзёбӣ, истеҳсолот, комплекси агросаноатӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, маркази иттилоотию таҳлилӣ, кластери инноватсионӣ, иқтисодидиёти минтақа.

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ СЕТЕВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МАЛЫХ СЕЛЬСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Нурализода Наджибулло Назрулло - соискатель кафедры экономической теории Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 918757668, E-mail: najib.n@bk.ru.

Информационные процессы, глобализация и приближение расстояний привели к возникновению сетевой интеграции во всех секторах экономики, включая сельское хозяйство. Сетевая интеграция в процессе хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и их интеграция стала более эффективной формой. Несмотря на то, что сетевые взаимодействия в обществе появились сравнительно недавно, их важность быстро выросла за последнее десятилетие, с точки зрения их интеграции в экономическую жизнь общества. На основе изучения опыта развитых стран в области сетевой кооперации малых сельскохозяйственных предприятий авторы стремятся изучить и

показать пути создания современной формы сетевой кооперации малых сельскохозяйственных предприятий и разработали и обосновали ряд научных предложений.

В данной статье, в качестве примера, был рассмотрен и исследован район Рудаки, где были использованы данные этого района.

Ключевые слова: сетевая кооперация, агропредприятия, программное обеспечение, агрокластер, сельское хозяйство, оценка, производство, агропромышленный комплекс, информационно-коммуникационные технологии, информационно-аналитический центр, инновационный кластер, региональная экономика.

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING NETWORK COOPERATION IN SMALL RURAL ENTERPRISES

Nuralizoda Najibullo Nazrullo - post-graduate student of the Department of Economic theory of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 918757668, E-mail: najib.n@bk.ru.

Information processes, globalization and the approximation of distances have led to the emergence of network integration in all sectors of the economy, including agriculture. Network integration in the process of economic activity of business entities and their integration has become a more effective form. Despite the fact that networking in society has appeared relatively recently, their importance has grown rapidly over the past decade, in terms of their integration into the economic life of society. On the basis of the research works and the experience of developed countries in the field of network cooperation of small agricultural enterprises, the authors have analysed and showed the ways of creating a modern form of network cooperation of small agricultural enterprises and have developed and substantiated a number of scientific proposals.

In this article, as an example, the Rudaki region was considered and studied, where the latest information from this region have been used.

Key words: network cooperation, agricultural enterprises, software, agro-cluster, agriculture, assessment, production, agro-industrial complex, information and communication technologies, information and analytical center, innovation cluster, regional economy.

Ба ақидаи коршиносон, пешбурди босамар ва устувори раванди идоракунии фаъолияти корхонаву массисаҳо, аз ҷумла идоракунии молияи корхонаро бе автоматикунонии низоми коркарди маълумот тасаввур кардан мушкил аст [10, с.5]. Воқеан, дар шароити муосир, бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва бадастоварии воситаҳои барномавӣ, дар заминаи ҳамкориҳои шабакавӣ ташкил намудани истеҳсолот басо мушкил аст, ки амалӣ намудани ҳадафҳои дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ овардашуда метавонад ба ҳалли ин гуна мушкилот мусоидат намояд. Дар Консепсияи мазкур ташаққули дурнамои умумии табодули рақамӣ дар ҷумҳурият дар асоси модели байналмилалӣ таъсиси иқтисоди рақамӣ пешбинӣ шудааст [5, с. 2].

Дуруст қайд гардидааст, ки барои самаранокии кор ва ташкили истеҳсолот, хоҷагиҳои фермерӣ бояд ба шароити муҳити беруна дар доираи ҳамкориҳои шабакавӣ мутобиқ гардида, баъд қарорҳои самаранокии идоракуниро қабул намоянд [3, с. 99].

Ҷиҳати илман асоснок намудани ин масъала таҳқиқи роҳҳои таъсиси ҳамкориҳои шабакавиро дар соҳаи кишоварзии ноҳияи Рӯдакӣ афзалтар шуморидем ва дар заминаи таҳқиқот мо дар байни 200 нафар роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи мазкур аз рӯи сатҳи истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ва воситаҳои барномавӣ пурсиш гузаронидем (ниг. ба ҷад. 1).

Ҷадвали 1. - Сатҳи дониши роҳбарони хоҷагиҳо оид ба истифодаи ТИК воситаҳои барномавӣ дар ноҳияи Рӯдакӣ

Нишондиҳандаҳо	Миқдори назарпурсишудагон	Нафарони балад (истифодабаранда)	Бо %
Бо ТИК шинос	200	178	89,0
Дорои дониши компютерӣ	200	191	95,5
планшет	200	87	43,5
принтер	200	112	56,0
сканер	200	112	56,0
видеокамера	200	50	25,0
Проектор	200	20	10,0
телефони мобилӣ	200	111	55,5
Ба шабакаи Интернет пайваст	200	123	61,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон.

Таҳқиқот нишон дод, ки 89%-и посухдиҳандагон бо мафхуми ТИК ошно буда, дорои маҳорати истифодаи компютер ва воситаи барномавӣ мебошанд. Зиёда аз 95,5% бо худ компютер ва 55,5% -и онҳо навъи муосири телефонро доро мебошанд. Инчунин, 61,5% пурсидашудагон тавони истифодабарӣ аз хизматрасониҳои интернетиро доранд. Ғайр аз ин, ошкор гардид, ки сарфи назар аз дорои малакаи корбарӣ бо ТИК будани аксари роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ, зарур аст, ки ба масъалаи тақмили пайвастаи раванди татбиқи ТИК ва баланд бардоштани сатҳи дониши онҳо кӯшиш ба харҷ дода шавад. Ин донишҳо ба қобилияти истифодаи усулҳои таҳлилий барои ба даст овардани натиҷаҳои бозғимод ва баҳо додани самаранокии фаъолият кумак хоҳанд расонид. Қисми зиёди роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ (95%) танҳо бо барномаи Word кор карда метавонанд, дар ҳоле ки барои тартиб додани ҷадвали таҳлилии маълумот барномаи Excel воситаи хуб ба ҳисоб меравад. Танҳо 11%-и пурсидашудагон бо барномаи Excel кор карда метавонанд, ки ин масъала барои таъкили самараноки раванди коркарди маълумот ва гузаронидани таҳлилҳо монеа эҷод менамояд.

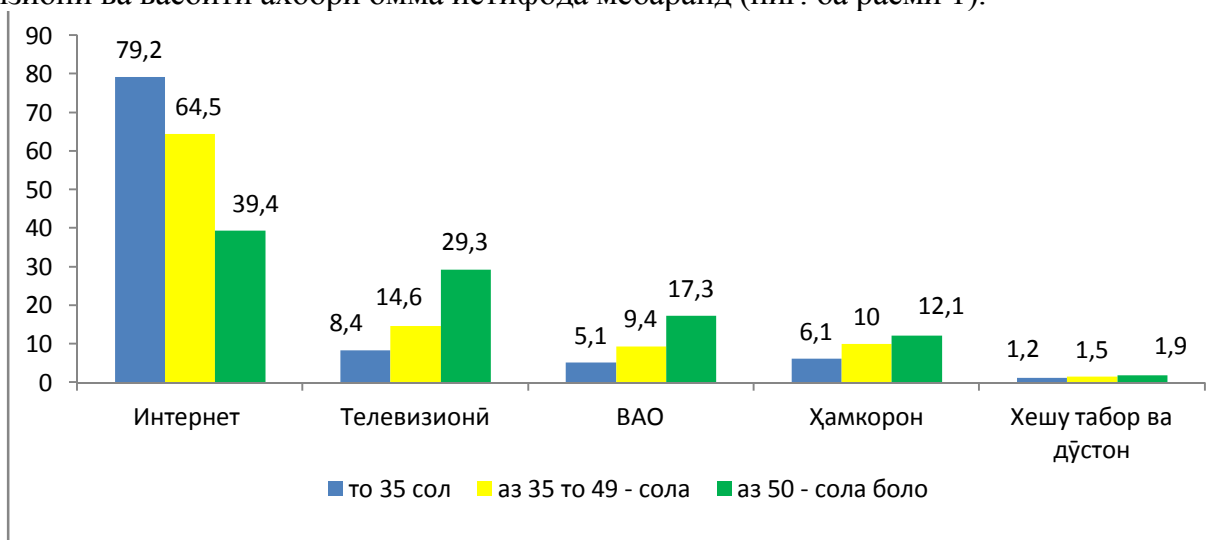
Ғайр аз ин, танҳо 48,5% пурсидашудагон дорандаи почтаи электронӣ мебошанд, ки чунин ҳолат ба рушди равандҳои ҳамкории шабакавӣ монеа ба вучуд меорад. Системаи ҷустуҷӯӣ низ дар сатҳи паст қарор дорад, танҳо 5,5% пурсидашудагон метавонанд аз ин гуна низом истифода баранд, ки ин омил низ аз костагии маърифати иттилоотии роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ шаҳодат медиҳад (ниг. ба ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. - Сатҳи дониши роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ оид ба истифодаи воситаҳои барномавӣ ва ТИК дар ноҳияи Рӯдакӣ

Нишондиҳандаҳо	Миқдори назарпурсишудагон	Нафарони балад (истифодабаранда)	Бо %
Word	200	190	95,0
Excel	200	22	11,0
PowerPoint	200	13	6,5
Email- почтаи электронӣ	200	97	48,5
Системаи ҷустуҷӯӣ	200	11	5,5
Skype, Viber, WhatsApp ва ғ.	200	4	2,0
Фейсбук	200	97	48,5

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон.

Дар категорияи роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ нафароне, ки синнашон аз 50 сол боло мебошанд, дорои сатҳи пасти истифодаи хизматрасониҳои интернетӣ ва дастрасӣ ба маълумоти шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Онҳо, асосан, аз барномаҳои телевизионӣ ва васоити ахбори омма истифода мебаранд (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Манбаъҳои иттилоотӣ барои роҳбарони хоҷагиҳои фермерии ноҳияи Рӯдакӣ, (%)

Аз маълумоти расми 1 мушоҳида мегардад, ки дар маҷмӯъ танҳо 39,4% роҳбарони 50-солаи хоҷагиҳои фермерии пурсидашуда метавонанд аз Интернет истифода баранд ва 29,3% намоишҳои гуногуни телевизиониро тамошо мекунанд. Бояд қайд кард, ки дар байни роҳбарони хоҷагиҳои фермерии пурсидашуда зиёда аз 59,8%-и онҳо синнашон аз 50-сола боло мебошанд.

Ҷиҳати омӯзиши соҳаи автоматикунонии фаъолияти хоҷагиҳои фермерӣ, аз тарафи мо ду савол пешниҳод карда шуд: "Шумо, барои автоматикунонии равандҳо дар хоҷагии худ кадом барномаҳоро истифода мекунед?", "Мехоҳед системаи ягонаи автоматикунонии хоҷагиҳои деҳқонии шумо ва вуруд ба шабакаи ҳамкорӣ бо шарикон вучуд дошта бошад?". Натиҷаҳои бадастовардашуда дар ҷадвали 3 инъикос ёфтаанд.

Ҷадвали 3. - Натиҷаи пурсиш оид ба истифодаи барномаҳои ТИК дар раванди ташкили фаъолияти иқтисодии ноҳияи Рӯдакӣ

Саволҳо	Ягон хел	Ба ҷавобдиҳӣ мушкилӣ мекашам	Word	Excel	1С - муҳосибот	Имкони дорад	Бале
Шумо, барои автоматикунонии равандҳо дар хоҷагии худ аз кадом барнома истифода мекунед?	8	15	44,8	11,2	21	-	-
Мехоҳед, ки хоҷагиҳои фермерии шумо ба системаи ягонаи автоматикунонии шабакаи ҳамкорӣ бо шарикон пайваست бошад?	10	21	-	-	-	14	55

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Пас аз таҳлили ҳама гуна усулҳои автоматикунонӣ, ки аз ҷониби роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ номбар гардиданд, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки 21%-и онҳо барномаи 1С муҳосибот ва 11,2% барномаи Excel-ро истифода мекунанд. Зиёда аз 55% пурсидашудагон мехостанд системаи ягонаи автоматикунонидашудаи фаъолият ва ворид шудан ба шабакаи ҳамкорӣ бо шариконро дошта бошанд. Бояд қайд кард, ки татбиқи танҳо яке аз системаҳои мазкур наметавонад кулли ниёзҳои хоҷагиҳои деҳқониро фаро гирад, аз ин рӯ, системаи иттилоотӣ таҳлилиро бояд тавре бунёд намуд, ки он тамоми бартариҳои ин усулҳоро дар бар гирифта бошад. Дар ин радиф баланд бардоштани сатҳи дониши роҳбарони хоҷагиҳои фермерӣ дар соҳаи ТИК ва истифодаи воситаи барномавӣ ба тақмили ҳамкориҳои коллективии шабакавӣ дар якҷанд самт мусоидат менамояд, ки бархе аз шаклҳои он дар расми 2 нишон дода шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар иқтисодиёти кишоварзии ноҳия шаклҳои муосири алоқаҳои шабакивиро истифода бурдан имконпазир аст. Дар ҷумҳурӣ ва ноҳияҳои он истифодаи таҷрибаи Дания, ки махсусгардонии кишоварзӣ дар асоси ҳамкориҳои шабакавӣ амалӣ карда мешавад, мувофиқи мақсад аст. Дар қаламрави Дания макрокластери кишоварзӣ ба вучуд омадааст, ки яке аз бартариҳои он иборат аз ҷойгиршавӣ дар майдони на чандон бузурги кишвар мебошад. Аҳолии деҳоти Дания тақрибан 13%-ро ташкил дода, ҳиссаи кишоварзӣ дар сохтори ММД-и он тақрибан 1,6%-ро ташкил медиҳад. Макрокластери кишоварзии Дания тавассути иттифоқи иттиҳодияҳои фермерии дар шаҳрҳои хурд асосёфта ташкил дода шудааст, ки он натиҷаи сиёсати бодикқат пешгирифтаи аграрӣ мебошад. Шаклҳои ҳамкориҳои коллективии шабакавии хоҷагиҳои фермерӣ дар расми 2 оварда шудаанд.

Ҷанӯз дар солҳои 90-уми асри XX барои таҳияи ин лоиҳа дар Дания тақрибан 25 миллион доллари ИМА ҷудо гардида буд. Марҳилаи якуми ташаккули шабакавии омӯзиши иқтисодиёти Данияро чор самти асосӣ дар бар мегирад: кишоварзӣ,

истехсоли таҷҳизоти идоравӣ, воситаҳои ҳифзи муҳити зист ва истехсолоти бофандагӣ.

Расми 2. Ҳамкории коллективии шабакавии хоҷагиҳои фермерӣ

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Дар марҳилаи дуюм, барои ҳалли доираи васеи мушкилот оид ба тағйирот дар конунгузорӣ, сохтори идоракунии маъмурӣ, динамикаи шумораи маблағҳои бучавии вазоратҳо 1522 пешниҳод оварда мешаванд. Ҳамин тариқ, дар сохтори макрокластери кишоварзӣ, ки аз корхонаҳои шахрҳои хурди Дания асос ёфтааст, 5 унсури асосӣ амал мекунад: кооперативҳо, деҳқонон, иттиҳодияҳои соҳавӣ, хадамоти машваратӣ ва ташкилотҳои илмӣ. Ҳамаи онҳо имконияти рушди фаъоли соҳаи кишоварзии Данияро фароҳам меоранд [8, с.7-10].

Ба назари мо, татбиқи таҷрибаи Данияро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз маълумоти ноҳияи Рӯдакӣ ҷиҳати ташкили Агрокластер таҳқиқ ва илман асоснок намудан имконпазир мебошад. Зеро ба ноҳияи Рӯдакӣ мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва нақлиётӣ, инфрасохтори рушдёрфта хос аст: ин ноҳия дар атрофи пойтахти ҷумҳурӣ – шаҳри Душанбе воқеъ буда, яке аз минтақаҳои босуръат тараққиқунандаи ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТҶ) ба ҳисоб меравад. Ноҳияи Рӯдакӣ дар ҷумҳурӣ дорои масоҳати 1,8 ҳаз.км² буда, аҳолии он 518,2 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки 89,0 фоизи онҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Зичии аҳоли ба 1 км² 287,9 нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт шумораи миёнаи солонаи кормандон 18,8 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, музди миёнаи моҳонаи номиналии коргарон дар бахшҳои иқтисод дар соли 2019 1130,12 сомониро ташкил медод. Ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноатии ноҳия баробар ба 428,3 млн сомонӣ мебошад, ки 14,8%-и ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатии НТҶ-ро ташкил медиҳад.

Соли 2019 дар ноҳия 5028 адад хоҷагиҳои фермерӣ фаъолият намуданд, ки соли 2013 шумораи хоҷагиҳои мазкур 3850 ададро ташкил медод. Вазъи тағйирёбии майдонҳои кишт ва истехсоли маҳсулоти растанипарварӣ тавассути маълумоти ҷадвали 4 тавсиф карда мешавад.

Дар давраи солҳои 2013-2019 коҳиши майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ ба мушоҳида мерасад: он беш аз 2,3 ҳазор гектар ё 8,2% кам гардидааст. Чунин коҳиш ёбӣ аз ҳисоби кам гардидани майдони кишти зироатҳои ғалладона (-21,3%), сабзавот (9,9%) ва зироатҳои полизӣ (24%) ба амал омадааст. Васеъшавии майдони кишти картошка ба назар мерасад, ки он 135 гектар ё худ 13% афзоиш ёфтааст. Дар давраи таҳлилӣ афзоиши босуръати майдони кишти зироатҳои хӯроки чорво ба назар мерасад – он ба андозаи 2159 гектар ё беш аз 2 маротиба зиёд гардидааст, ки ин аз тамоюли маҳсусгардонии хоҷагиҳои ноҳия дар истехсоли маҳсулоти чорво шаҳодат медиҳад.

Дар натиҷа, кам шудани майдони кишти зироатҳои асосии кишоварзӣ боиси кам шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ гардид.

Ҷадвали 4. - Ҳолати майдонҳои кишт ва истеҳсоли маҳсулоти зироатӣ дар ноҳияи Рӯдакӣ

Нишон- диҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Соли 2019 нисбат ба 2013, %
Майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ, га	28889	28175	27739	27278	27074	26583	26542	91,8
Аз он ҷумла:								
ғалладона	19483	18990	18521	18454	17459	15696	15348	78,7
картошка	1036	928	916	970	834	1167	1171	113,0
сабзавот	2228	1618	1652	1730	1874	2037	2008	90,1
полезӣ	121	121	113	101	104	83	92	76,0
зироатҳои хӯроки чорво	2124	2622	3011	2960	3218	3747	4283	201,6
Истеҳсоли маҳсулоти растанигӣ, тонна								
ғалладонагӣ	61415	63293	60148	58060	46523	37876	40941	66,6
пахта	1480	1071	863	651	820	921	740	50,0
картошка	21947	21033	20263	20834	12245	27137	27147	123,6
сабзавот	71913	65703	65807	66388	68638	70312	70775	98,4
полезӣ	2529	2670	2631	2486	2587	1123	1198	47,3
мевагиҳо	5428	5685	6323	6230	6631	7327	7580	139,6

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. - С. 143-159, 192- 197.

Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми истеҳсоли ғалладона 33,4%, пахта 50%, сабзавот 1,6% ва зироатҳои полезӣ 52,7% коҳиш ёфтааст. Дар ин давра танҳо афзоиши истеҳсоли картошка ва мева мутаносибан 23,6 ва 39,6% ба назар мерасад. Афзоиши истеҳсоли мева аз васеъ гардидани майдони боғдорӣ шаҳодат медиҳад, ки ин омил боиси кам гардидани майдони умумии кишти зироатҳои кишоварзӣ гардидааст.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 5 ба назар мерасад, дар давраи таҳлилшуда дар ноҳияи Рӯдакӣ афзоиши саршумори чорво, паранда ва мувофиқан афзоиши истеҳсоли маҳсулоти чорво ба назар мерасад, ки ин шароит талаботро барои васеъ кардани майдонҳои кишти зироатҳои хӯроки чорво ба вучуд овардааст.

Ҷадвали 5. - Динамикаи чорводорӣ, парандапарварӣ ва маҳсулоти чорво дар ноҳияи Рӯдакӣ

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Соли 2019 нисбат ба 2013, %
Чорвои калони шохдор, сар	64922	65762	66813	68909	70079	71207	71649	110,3
Аз ҷумла, гов	29942	30132	31383	32586	32990	33554	33874	113,1
Бузу гӯсфанд	83585	93264	98548	103498	107786	111017	114893	137,4
Паранда	151025	161906	160063	175939	161098	171306	221147	146,4
Асп	1829	1857	1885	1893	1845	1823	1899	103,8
Истеҳсоли маҳсулоти чорво								
чорво ва паранда, тонна	6083	6657	6804	6900	7442	7530	7597	124,8
Шир	24627	25010	25436	25583	26719	27195	27375	111,1
туҳм, ҳаз. дона	9021	9257	9277	9771	10617	12361	19838	219,9
пашм, тонна	100	103	104	104	105	106	103	103,0
Пилла	21	10	15	8	16	12	15	71,4
Асал	16	22	23	24	26	27	27	168,7

Манбаъ: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С. 254-261, 262-272.

Тибқи натиҷаи таҳлил, дар давраи солҳои 2013-2019 саршумори чорвои калони шохдор аз 64,9 ба 71,6 ҳазор сар ё 10%, гӯсфанду буз - 37,4%, паранда - 46,4%, аспҳо 3,8% афзудааст. Мутаносибан, ҳаҷми истеҳсоли гӯшти гов ва паранда 24,8%, шир - 11,1%, тухм - 2,2 маротиба, пашм - 3% ва ғайра афзоиш ёфтааст.

Бо дарназардошти хусусиятҳои зикргардидаи ноҳияи Рӯдакӣ, соҳаи истеҳсоли кишоварзӣ ва маҳсулоти чорводорӣ яке аз самтҳои асосии рушди иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, дар минтақа тамоюли рушди соҳаи саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулот ба назар мерасад. Дар ин робита Барномаи рушди комплекси агросаноатии ноҳияи Рӯдакӣ барои солҳои 2020-2025 мавриди амал қарор дода шудааст, ки он минбаъд метавонад дар самти ташкили шароити зарурии ҳалли масъалаҳои асосии истеҳсоли, молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии хоҷагиҳои фермерии ноҳия равона замина гузошта, ҳамчунин, ба татбиқи маҷмуи чорабиниҳо оид ба рушди инфрасохтори соҳаи истеҳсоли кишоварзӣ мусоидат намояд.

Маҳсусгардонии соҳаи кишоварзӣ бидуни истифодаи шаклҳои шабакавӣ мушкил аст. Яке аз чунин шаклҳо кластери кишоварзӣ буда, он бештари истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳо, заводҳо ва хоҷагиҳои инфироди ро бо ҳам муттаҳид менамояд.

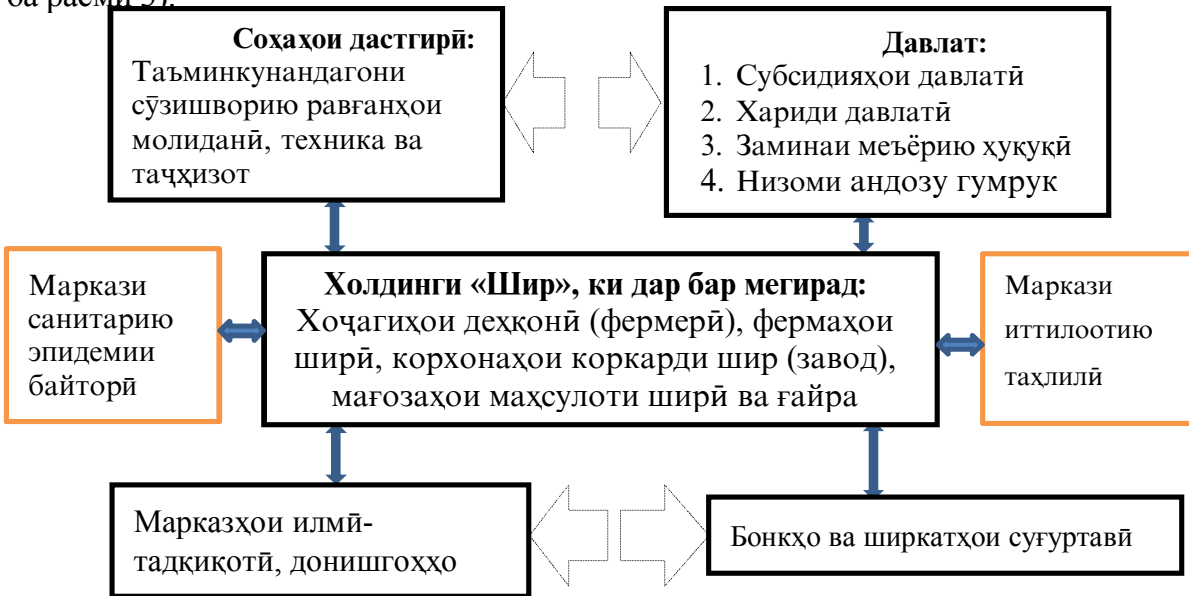
Дар қаламрави ноҳия якчанд кластерҳои ба фаъолияти кишоварзӣ алоқамандро бунёд намудан имконпазир аст, зеро нишондиҳандаҳои умумии фаъолияти кишоварзӣ, хусусан дар самти чорводорӣ ва парандапарварӣ, самаранокии маҳсусгардонии кишоварзиро тавсиф менамоянд. Онҳо омодагии хоҷагиҳои хурд ва соҳибқорони инфироди ро барои муттаҳид шудан ба сохтори ягонаи шабакавӣ, дар заминаи то ҷӣ андоза самарабахш ва муфид будани молҳои воридотивазкунанда ва коҳишёбии ҳаҷми захираҳои инъикос мекунад.

Аз маълумоти ҷадвали 4 мушоҳида мегардад, ки дар соли қаблӣ нишондиҳандаи умумии табиӣ маҳсулоти растанипарварии соҳаи кишоварзӣ коҳиш ёфта, индекси истеҳсолот низ паст гардидааст, ки ин аз рушди нокифояи ҳамкориҳои шабакавӣ шаҳодат медиҳад, яъне дар комплекси агросаноатии ноҳия ягон кластери маҳсусе, ки ба чорводорӣ ё зироаткорӣ ба нишондиҳандаҳои умумии фаъолияти кишоварзӣ дар ноҳия таъсиррасон арзи вучуд надорад. Сохтори соҳавӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ маҳсусгардонии ҳар як категорияи хоҷагӣро инъикос мекунад. Дар корхонаҳои кишоварзӣ ҳиссаи бештарро маҳсулоти чорво - 68,2% ташкил медиҳад. Ҳамчунин, рушди хоҷагиҳои фермерӣ ва хоҷагиҳои чорводорӣ оилавӣ аҳамияти рушди тичорати хурдро дар ҳалли масъалаҳои ташаккули минтақаи аграрӣ ва воридотивазкунию таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар муайян мекунад. Ҳамин тариқ, рушди минбаъдаи соҳа фаъолсозии ҳамкориҳои шабакавии хоҷагиҳои хурдро бо субъектҳои хоҷагии марбут ба минтақа тақозо мекунад.

Дар амалия ду намуди кластерҳои аграрӣ мавҷуданд. Намуди якум, навъи марказонидашудаи кластер буда, асли онро иттиҳодияҳои агросаноатӣ ва корхонаҳои бузурги коркард, ки дар самти таъмини ашёи хоми кишоварзӣ фаъолият мекунад, ташкил медиҳанд. Намуди дуюм бошад, навъи тақсмоти кластерро дар бар мегирад, ки дар он субъектҳои тичорати хурд ба шабакаи умумӣ дар шакли кооперативҳо муттаҳид карда мешаванд.

Ҳарчанд ки онҳо нисбат ба якдигар мустақил бошанд ҳам, вале дар асоси манфиатҳои умумӣ бо ҳам муттаҳид мебошанд ва таҳти дастгирии ягонаи давлатӣ қарор мегиранд. Дар ин гуна шабака онҳо имконият доранд, ки дар бозор ҳаракати оптималии молҳо ва пешбурди фаврии навоариҳоро тавассути табодули иттилоот таъмин намоянд. Аммо, дар ин навъи модел сатҳи хавф баланд мебошад, аз ин рӯ, дар шароити минтақаи таҳқиқшаванда модели кластери мутамаркази шир бештар мувофиқ аст. Азбаски дар айни замон дар ин минтақаи ҷумҳурӣ институти ташкилии комплекси агросаноатӣ ва шӯъбаи кишоварзии мақомоти маҳаллии ҳокимият фаъолият мекунад, дар ин самт таҷрибаи солҳои гузашта низ мавҷуд мебошад. Ғайр аз ин, дар минтақа корхонаҳои коркарди шир низ фаъолият мекунад, бинобар ин, мо модели зерини кластери ширии хоҷагиҳои хурдро дар якҷоягӣ бо дигар ташкилотҳо, ки ба рушди

самаранокии парвариши чорвои ширдеҳ мусоидат мекунад, пешниҳод менамоем (ниг. ба расми 3).

Расми 3. Модели мутамаркази агрокластери «ШИР» [6, с. 143-146]

Дар ҳоҷагиҳои чорводорӣ минтақа барои ташкили кластери пешниҳодшуда заминаҳо мавҷуданд. Дар минтақа ва шаҳри Душанбе арзи вучуд доштани корхонаҳои бузурги коркарди шир метавонанд ба бунёди кластери шир мусоидат намоянд. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, истеҳсоли ғалладона дар иқтисодиёти минтақа тамоюли афзуншавӣ дорад. Бинобар ин, дар соҳаи парандапарварӣ низ бунёд намудани чунин як кластер имконпазир аст.

Аз рӯи натиҷаи таҳқиқот, қайд кардан ҷоиз аст, ки барои дар заминаи ҳамкории шабакавии минтақа бунёд намудани кластерҳои агросаноатӣ амалӣ намудани тадбирҳои зерин зурурат дорад:

- **Қабули Стратегия ё Консенсияи рушди кластерҳои кишоварзӣ.**

Стратегия имкон медиҳад, ки ба камбудии мавҷудаи системаи кластерӣ диққати махсус дода шуда, дастурамал оид ба ислоҳи камбудии таҳия гардад ва мавқеи роҳбарӣ дар ин раванд муайян карда шуда, нишондиҳандаҳои буҷетӣ барои ташкил ва нигоҳ доштани сохтори шабака фаро гирифта шаванд;

- **Бунёди кластери инноватсионӣ ва татбиқӣ** (ё тахассусмандии шабакавии дигар), ки он дар заминаи татбиқ ва таҳияи воситаю усулҳои инноватсионии барои фаъолияти самараноки онҳо заруратдошта, ба рушди ҳамҷонибаи кластерҳои махсусгардонидашуда мусоидат менамояд;

- **Ҳамоҳангсозии иштирокдорон.** Гуногуншаклии иштирокдорони кластери шабакавӣ метавонад ба пайдоиши чанбаҳои манфӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла дар соҳаи алоқа ва истеҳсоли маҳсулоти муштарак, коҳиш додани нишондиҳандаҳои истеҳсолий, банақшагирии чорабиниҳо мусоидат намоянд.

Адабиёт

1. Ашуров И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан / И.С. Ашуров. - М.: НИПКЦ Восход-а, 2008. - 332 с.

2. Богачев Ю.С. Механизмы развития инновационной экономики в современных условиях/ Ю.С.Богачев, А.М.Октябрьский, Д.А.Рубальтер// Экономическая наука в современной России. - 2009. - №2 (45). - С. 63-72.

3. Вохидов У.М. Развитие среды взаимодействия фермерских хозяйств в условиях рыночных отношений/У.М.Вохидов, Н.Н.Нурализода//Финансово-экономический вестник. - 2019. - № 4 (20). - С. 90-101.

4. Кастель М. Становление общества сетевых структур «Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология» (Под ред. В.Л.Иноземцева) /М. Кастель. - М., 2005. – 494 с.

5. Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консенсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019 №642.

6. Мирсаидов А.Б. Трансакционные издержки в аграрном секторе экономики и механизмы ее управления/ А.Б.Мирсаидов, З.Т.Набиева. - Душанбе: Изд. «Ирфон», 2020. – 165 с.
7. Мирсаидов А.Б. Информационная сфера системы государственного управления регионом / А.Б. Мирсаидов, И. Бурханов // Научный альманах. - 2017. - №2. – С. 125-127.
8. Настин А.А. Зарубежный опыт развития аграрных кластеров – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://naukarus.com/zarubezhnyu-opyt-razvitiya-agrarnyh-klasterov> (Дата обращения: 21.12. 2020)
9. Сай В.М. Формирование организационных структур управления: монография / В.М. Сай. – М.: ВИНТИ РАН, 2002. – 437с.
10. Сохибов Ф.Х. Аҳамияти технологияҳои иттилоотии муосир дар идоракунии низоми молиявии корхона/ Ф.Х. Сохибов, М.М. Набиев, Д.Сафармамадов// Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. - 2019. - №2 (37). - С. 74-78.

УДК: 334.012.6

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАЙЯНКУНИИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Маҳмудов Сафарали Мирзоевич, унвонҷӯии кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 105. Телефон: 987-36-60-60, e-mail: safarali@amonatbank.tj

Дар мақолаи мазкур нақши муҳими соҳибкории хурд дар руидаи иқтисодиёти миллӣ, таъмин бо ҷойҳои корӣ ва мубориза бо бекорӣ қайд карда шудааст. Аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла мамлакатҳои тараққиқарда, дар сатҳи давлатӣ фаъолона ин намуди фаъолиятро дастгирӣ менамоянд. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки чунин дастгирӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон қонеъкунанда нест. Инчунин, дар илми иқтисодии ватанӣ то ҳол усули ягонаи методологӣ оид ба муайян намудани шакли ташиқил, идоракунии ва дастгирии давлатии соҳибкории хурд вучуд надорад. Ба субъектҳои соҳибкории хурд шароитҳои фароҳи ҷалби молияи лозима, ки асоси фаъолияти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро ташиқил медиҳад, пешниҳод нагардидаанд. Ташиқкули низоми самараноки чунин субъектҳо ба тағйироти мусбӣ дар иқтисодиёти миллӣ меорад. Аз ҷониби муаллиф дар навбати аввал кӯшиши муайян намудани соҳибкории хурд дар асоси як қатор меъёрҳо оварда шуда, таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар ин ҷода барои пешкаши омода шудааст. Хусусан, муаллиф меъёрҳои зерини бисёртар истифодаишавандаро чун мавҷудияти талаботҳои соҳавӣ, шумораи коргарон ва нишондиҳандаҳои молиявиро дида мебарояд. Аз нуқтаи назари ӯ, таърифи ҳозираи соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ асос ёфтааст, он қадар самаранок нест ва ба тағйироти илова ниёз дорад. Ин, дар навбати худ, ба дастгирии самаранок ва мақсадноки соҳибкории хурд аз ҷониби давлат ва руидаи соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт, чун саноати коркард ва хоҷагии қишлоқ меорад. Инчунин, муаллиф меъёрҳои чандирро на танҳо барои соҳа, балки барои минтақаҳо бо мақсади руидаи онҳо пешниҳод менамояд.

***Калидвожаҳо:** соҳибкории хурд, дастгирии давлатӣ, руидаи иқтисодӣ, қарздиҳӣ, мамлакатҳои тараққиқарда, андозбандӣ, соҳаҳои афзалиятнок.*

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОПРЕДЕЛЕНИИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВ

Маҳмудов Сафарали Мирзоевич - кандидат экономических наук кафедры экономики предприятий и предпринимательства, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 105. Телефон: 987-36-60-60, e-mail: safarali@amonatbank.tj

В статье подчеркивается важная роль малого бизнеса в развитии национальной экономики, создании рабочих мест и борьбе с безработицей. Таким образом, большинство стран мира, в том числе и развитые, активно поддерживают этот вид деятельности на государственном уровне. Автор приходит к выводу, что такая поддержка в Республике Таджикистан в настоящее время неудовлетворительна. Также в отечественной экономике до сих пор нет единой методики определения формы организации, управления и государственной поддержки малого предпринимательства. Не созданы условия для привлечения необходимого финансирования субъектам малого бизнеса, что является основой деятельности в любом секторе экономики. Формирование эффективной системы таких субъектов приведет к положительным изменениям в национальной экономике. Прежде всего, автор пытается дать определение малому бизнесу на основе ряда критериев, и опыт зарубежных стран в этой области подготовлен для презентации. В частности, автор рассматривает такие часто используемые критерии, как наличие отраслевых требований, количество сотрудников и финансовые показатели. С его точки зрения, нынешнее определение малого бизнеса в Республике Таджикистан, основанное на законодательстве, не очень эффективно и требует поправок. Это, в свою очередь, ведет к эффективной и адресной поддержке малого бизнеса

государством и к развитию приоритетных секторов экономики, таких как перерабатывающая промышленность и сельское хозяйство. Автор также предлагает гибкие критерии не только для отрасли, но и для регионов с целью их развития.

Ключевые слова: малый бизнес, государственная поддержка, экономическое развитие, кредитование, развитые страны, налогообложение, приоритетные отрасли.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN DEFINING SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES

Makhmudov Safarali Mirzoevich - candidate of Economic Sciences of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 105. Phone: 987-36-60-60, e-mail: safarali@amonatbonk.tj

The article analyses the important role of small business in the development of the national economy, job creation and the fight against unemployment. Therefore, the most countries of the world, including developed ones, actively support this type of activity at the state level. The author stresses that support in the mentions sphere in the Republic of Tajikistan is currently unsatisfactory. The domestic economy there is still no single methodology for determining the form of organization, management and state support of small business. Conditions have not been created for attracting the necessary financing to small business entities, which is the basis of activities in any sector of the economy. The formation of an effective system of such entities will lead to positive changes in the national economy. First of all, the author tries to define small business on the basis of a number of criteria, and the experience of foreign countries in this area is prepared for presentation. In particular, the author examines such commonly used criteria as the presence of industry requirements, the number of employees and financial performance. From his point of view, the current definition of small business in the Republic of Tajikistan, based on legislation, is not very effective and requires amendments. This, in turn, leads to effective and targeted support of small businesses by the state and to the development of priority sectors of the economy, such as the processing industry and agriculture. The author also offers flexible criteria not only for the industry, but also for the regions with the aim of their development.

Key words: small business, government support, economic development, lending, developed countries, taxation, priority sectors.

Дар шароити имрӯза аҳамияти соҳибкории хурд ва миёна барои рушди устувори иқтисодии миллӣ назаррас мебошад. Дар аксар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфтаи ҷаҳон соҳибкории хурд ва миёна афзалияту бартариятҳои худро нишон дода истодааст:

Илова ба ин, имрӯзо, тибқи маълумоти оморӣ, соҳибкории хурду миёна асоси неқӯаҳволии иҷтимоӣ иқтисодӣ аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон мебошад. Соҳибкории хурд бо чандириву зудҳаракатии худ фарқунанда буда, қодир аст то ба қўҷактарин тағйирот дар муҳити иқтисодӣ ва талаботи бозор ҷавоб диҳад. Ин раванд ба васеъ ва беҳтар шудани сифати молу хизматрасонӣ, қорӣ намудани инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат намуда, дар ташкили қойҳои нави қорӣ ва дар натиҷа қоҳиши сатҳи бекорӣ нақши муҳим мебозад.

Бо дарки нақши муҳими соҳибкории хурд аксарияти кишварҳои пешрафта бунёд ва рушди минбаъдаи қорхонаҳои соҳибкории хурдро ҳамаҷониба дастгирӣ мекунанд. Ҳангоми таҳлили вазъи қунунии иқтисодӣ Қумҳурии Тоҷикистон чунин ба назар расид, ки сиёсати давлатии он ҷиҳати дастгирии соҳибкории хурду миёна ноқифоя аст. Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи олам собит намудааст, ки дастгирии соҳибкории хурду миёна ва қалби маблағгузори соҳибқорони дохилӣ қорӣ барои бунёди қорхонаҳои истехсолӣ, яке аз омилҳои муҳими пешрафт мебошад, ки ба ин масъала давлат ва Ҳукумати мамлакат тавачҷуқи махсус зоҳир намуда истодааст. Ин аст, ки қарзи мазкур асоси таққоти қор ташкил дод.

Тавре дар боло зикр қарид, қорхонаҳои хурду миёна дар қорони муосир унқурҳои асосии иқтисодӣ бозори босубот ва боиктидор мебошанд, ки бидуни онҳо рушди самараноқи қон давлатро тасаввур қардан қаримқон аст. Дар шароити бӯқрони тадриҷан шиддат ёфта истода ва тўлоии иқтисодӣ яке аз самтҳои ояндадор қорони рушди ҳамаҷонибаи мамлакатҳо, аз қумла Қумҳурии Тоҷикистон, таъсиси қойҳои нави қорӣ ва дар натиҷа қоҳиши сатҳи бекориву ташаннуқи иҷтимоӣ ва қур қардани бозори истехмоӣ бо молҳои дастрасу рақобатқазир, инчунин, бо маҳсулот ва

хизматрасониҳои инноватсионӣ – ин дастгирӣ ва кумаки ҳамачонибаи рушди соҳибкории хурду миёна мебошад.

Дар баробари ин, қобили зикр аст, ки дар илми иқтисодии ватанӣ то ҳол усули ягонаи методологӣ оид ба муайян намудани шакли ташкил, идоракунии ва дастгирии давлатии соҳибкории хурд вучуд надорад. Паҳлуҳои зиёди ин масъалаи муҳим дар шароити иқтисоди гузариш асосноккунии назариявӣ методологӣ ва усулҳои методологӣ навро талаб мекунад. Махсусан, қайд намудан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои рушди соҳибкории хурд аз нуқтаи назари зоҳир ва таҳлил намудани камбудҳои муайян дар сатҳи минтақавӣ, нақши иҷтимоӣ иқтисодии он дар таъмини шуғлноки, инчунин, нақши иттиҳодияҳои маҳаллӣ дар рушди он суғуртаи шудаанд [6].

Субъектҳои соҳибкории хурд дар баробари яке аз нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии миллӣ буданашон, дорои шароитҳои фароҳи ҷалби молияи лозимӣ, ки асоси фаъолияти дилхоҳ соҳаи иқтисодиро ташкил медиҳанд, нестанд. Ташаккули низоми самараноки қарздиҳӣ ба чунин субъектҳо ба тағйироти мусбӣ оварда мерасонад: рушди соҳибкории хурд, мувозинат дар бозор ва рушди иқтисодии мамлакат. Аз ин ҷо ҳолати кунунии масъалаҳои дар боло нишон додашуда бо мавҷуд набудани назарияи мутобикан коркардашудаи масъалаи таҳқиқшаванда дар илми иқтисоди ватанӣ тавсиф карда мешавад.

Дар шароити феълӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таснифи корхонаҳо ба хурду миёна амалан дар сатҳи қонунгузорӣ ҳал шудааст. Мафҳуми соҳибкории хурду миёна дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”, ки муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ҳимоя, дастгирии давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкориро таъмин мекунад, оварда шудааст [4]. Тибқи мазмуни ин ҳуҷҷат, ҳамчун субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие доништа мешаванд, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд. Субъектҳои соҳибкорӣ ба хурд, миёна ва калон ҷудо карда шудаанд. Меъёри муайянкунанда дар ин маврид ҳаҷми даромади умумии солонаи субъекти соҳибкорӣ мебошад. Ҳамин тариқ, ба ҳайси субъекти соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки даромади умумии онҳо дар як сол то 1 000 000 (як миллион) сомонӣ аст. Инчунин, ин субъект бояд бо истеҳсоли молҳои зераксизӣ, таҳвили алюминии аввалия, фаъолияти бонкӣ ва суғуртавӣ, фаъолияти вобаста ба идоракунии фондҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти касбӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок машғул набояд. Илова бар ин, афзолияти соҳибкории хурд ва миёна аз соҳибкории калон дар он аст, ки соҳибкории хурд ва миёна бештар ба истеҳсоли молҳои машғул аст, ки қонеъкунандаи ниёзу эҳтиёҷоти ҳаррӯзаи мардум аст, аммо соҳибкории калон бошад, ба истеҳсоли техника ва технологияҳо ба монанди: сохтани автомобилҳо, киштиҳо, ҳавопаймо, компютерҳо ва ғайраҳо машғул аст. Албатта, агар ба нигоҳи илмӣ назар намоем, пас ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки одамизод бе техника ва технология зиндагӣ карда метавонад, аммо бе молҳои ҳаррӯзаталаб зиндагӣ карда наметавонад. Лекин дар замони ҳозира фаъолияти истеҳсоли ва тичорати хурд бе техника ва технология тасаввур кардан ғайриимкон аст [7].

Умуман, стандарти ягонаи байналхалқии мансуб дониستاني субъектҳои иқтисодии шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқидошта ба соҳаи соҳибкории хурд рабт надорад. Қайд намудан зарур аст, ки дар ҳар мамлакат меъёрҳои муайянкунандаи намуди субъекти соҳибкорӣ гуногун мебошанд [5]. Миқдори умумии чунин меъёрҳо аз рӯи маълумотҳои Бонки умумичаҳонӣ қариб 50-то мебошанд [3, с. 3-12]. Одатан, аз ҳама зиёд меъёрҳои зерин, чун шумораи кормандон, бузургии сармояи оинномавӣ ва дороиҳо, инчунин, ҳаҷми гардиш (фоида, даромад) истифода бурда мешаванд. Дар ҷадвали 1 меъёрҳои миқдории гурӯҳбандии субъектҳои соҳибкорӣ ба корхонаҳои хурд дар як қатор мамлакатҳои хориҷа оварда шудаанд, ки ин асос барои дастгирии давлатӣ дар давраи фаъолиятшон мебошад.

Чадвали 1. - Меъёрҳои муайнкунандаи соҳибкории хурд дар мамлакатҳои гуногун [9], [10], [11]

Мамлакат	Мавҷудияти талаботи соҳавӣ	Шумораи кормандон (нафар)	Нишондиҳандаҳои молиявӣ: гардиши солона / даромад, агар дигаре нишон дода набошад (бо пули миллий ё доллари ИМА)*
Австралия	нест	5-19	-
Арманистон	ҳаст	6-50	-
Албания	нест	10-49	то 364 ҳаз. евро (413 ҳаз. доллари ИМА)
Бангладеш	ҳаст	50 (25 барои соҳаи хизматрасонӣ)	фондҳои асосӣ – 15 млн. так (5 млн. так барои корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ) (174 ҳаз. дол. ИМА) (58 ҳаз. дол. ИМА)
Баҳрайн	нест	6-50	50 ҳаз. – 1 млн. динор (133,5 ҳаз. – 2,67 млн. доллари ИМА)
Белоруссия	ҳаст	16-10	-
Бразилия	нест	-	то 3,6 млн. реал (642,6 ҳаз. доллари ИМА)
Гурҷистон	нест	0-20	то 500 ҳаз. лари (160,3 ҳаз. доллари ИМА)
Зеландияи Нав	нест	10-49	-
ИМА	ҳаст	то 1500 (бисёртар то 500)	то 38,5 млн. доллари ИМА
Индонезия	нест	-	300 млн. – 2,5 млрд. рупий (20,9 ҳаз. – 174 ҳаз. доллари ИМА)
Исроил	нест	5-19	то 10 млн. шекел (3,17 млн. доллари ИМА)
Иттиҳоди Аврупо	нест	10-49	гардиш ё тавозуни умумӣ – то 10 млн. евро (11,33 млн. доллари ИМА)
Канада	нест	5-99	-
Колумбия	нест	11-50	дориҳои 501-5000 маоши ҳадди ақал (112,5 ҳаз. – 1,12 млн. доллари ИМА)
Коста-Рика	нест	16-30	-
Малайзия	ҳаст	то 75	то 15 млн. рингит (3,6 млн. доллари ИМА)
Миср	ҳаст	11-200	1-10 ва 10-20 млн. фунт (635,6 ҳаз. ва 1,27 млн. доллари ИМА)
Норвегия	нест	то 19	-
Озарбойҷон	ҳаст	то 50	то 1 млн. манат (588,2 ҳаз. доллари ИМА)
Россия	ҳаст	16-100	то 800 млн. рубл (10,8 млн. доллари ИМА)
Таиланд	ҳаст	то 50	то 50 млн. бат (1,5 млн. доллари ИМА)
Тоҷикистон	ҳаст	-	то 1 млн. сомони (88,6 ҳаз. доллари ИМА)
Туркия	нест	10-49	тавозун/даромад то 8 млн. лир (606 ҳаз. доллари ИМА)
Украина	нест	10-49	то 10 млн. евро (11,33 млн. доллари ИМА)
Хитой	ҳаст	то 300	то 80 млн. юан (12,6 млн. доллари ИМА)
Ҳиндустон	ҳаст	-	ҳаҷми инвестицияҳо – то 50 млн. рупий (667,2 ҳаз. доллари ИМА)
Чопон	ҳаст	то 300	сармояи оинномавӣ – то 300 млн. йен (2,65 млн. доллари ИМА)
Ҷумҳурии Корея	ҳаст	то 50	-
Швейтсария	нест	10-49	-

Эзоҳ: *Аз ҷониби муаллиф аз рӯи қурби БМТ дар санаи 1 декабри соли 2021 ҳисобӣ қарда шудааст.

Дар ҷадвали 1-ум 30 давлати ҷаҳон (аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон) оварда шудаанд, ки меъёрҳои гуногуни соҳибкории хурдро доро мебошанд. Аз байни онҳо

дар 14 мамлакат маҳдудиятҳои соҳавӣ амал мекунанд, ки танҳо дутоашон мамлакатҳои тараққиқардаи саноатӣ мебошанд. Дар 6 мамлақати тараққиқардаи саноатии боқимонда ин гуна маҳдудият дида намешавад. Дар 4 мамлакат (аз ҷумла дар Тоҷикистон) меъёри шумораи кормандон муқаррар нагардидааст. Истифодабарии ин меъёр дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ, ки ҳиссаи шуғлнокии пинҳонӣ зиёд аст, он қадар самаранок нест. Аммо дар се мамлақати ба ин гурӯҳ мансуб – Арманистон, Белоруссия ва Коста-Рика шумораи кормандон меъёри ягона барои мансубдонӣ ба соҳибкорӣ хурд мебошад. Дар мамлакатҳои сараҳолӣ, чун Хитой, Чопон ва ИМА, инчунин Миср, шумораи ниҳонии кормандон дар субъекти соҳибкорӣ хурд нисбат ба дигар мамлакатҳо назаррас зиёд аст. Одатан, дар иқтисодиёти бузурги дорои ҳиссаи зиёди соҳаҳои истихроҷ ва коркард нишондиҳандаи ин меъёр баландтар аст. Дар мамлакатҳои хурде, ки соҳаи хизматрасониашон бартариат доранд (масалан, Арманистон, Баҳрайн, Гурҷистон, Коста-Рика, Туркия ва ғайра) нишондиҳандаи меъёри “шумораи коргарон” пасттар аст. Сабаб дар он аст, ки дар иқтисодиёти на он қадар қалоне, ки тичорат, сайёҳӣ ва дигар намуди хизматрасониҳо бартариат доранд, андозаи миёнаи корхонаҳо камтар аст ва бинобар ин нишондиҳандаи зиёди ин меъёр метавонад қариб ҳамаи корхонаҳоро дар бар гирад. Дар иқтисодиёти бузурги тараққиқарда меъёрҳои гуногуни шумораи кормандон барои ҳар гуна соҳаҳо гузошта шудааст: аз ҳама андозаи зиёди ин меъёр барои корхонаҳои соҳаи коркард, инчунин корхонаҳои баландтехнологӣ, ки объекти афзалиятноки дастгирии давлатӣ мебошанд, муайян карда шудаанд [2, с. 55-71].

Механизмҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкорӣ хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ қуллан монанданд. Яъне, шиносӣ бо таҷрибаи онҳо нишон медиҳад, ки ҳамаи кишварҳои мавриди таҳлил қароргирифта тадбирҳо оид ба содагардонии тартиботи бақайдгирӣ ва низомии иҷозатдиҳӣ андешида мешаванд, «равзанаи ягона» бунёд карда шудааст, барои соҳибкорӣ хурду миёна речаҳои махсуси андозбандӣ ва дигар шаклҳои дастгирии ғайримолиявӣ ва ниҳодӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Инчунин, маҳакҳои якхелаи мансубдонии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкорӣ хурду миёна истифода бурда мешаванд.

Дар ҳамаи давлатҳо чунин нишондиҳандаҳо, ба монанди шумораи кормандон, гардиши солана ва арзиши воситаҳои асосӣ истифода бурда мешаванд. Инчунин, шаклҳои муосир ва марказҳои дастгирии соҳибкорӣ хурду миёна ба таври фаъол инкишоф меёбанд, алаҳусус, зерсохтори дастгирӣ, ниҳодҳои махсусгардонидушуда, тичорат-инкубаторҳо, технопаркҳо ва марказҳои дастгирии иттилоотӣ машваратии соҳибкорӣ бунёд карда мешаванд. Ба ғайр аз ин, шаклҳои нави маблағгузорӣ, ба монанди маблағгузориҳои хурд, ба таври васеъ роҳандозӣ карда мешавад.

Илова ба ин, бояд қайд намуд, ки нақши афзояндаи соҳибкорӣ хурду миёнаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта, барои дастгирии самаранок ва рушди он мебояд таҷрибаи кишварҳои мутараққиро омӯхта, азнавсозии дахлдорро ба амал чорӣ намуд:

- барои субъектҳои соҳибкорӣ хурд ва миёна заминаи ниҳодии самаранок ва амалкунандаро таъмин намуд;

- механизмҳои давра ба давра чорӣ намудани маблағгузориҳои имтиёзнок, суғурта ва маблағтаъминкунии андозбандии соҳибкорӣ хурду миёнаро ба монанди бисёр кишварҳои мутараққӣ ҷаҳон таҳия ва чорӣ намуд;

- барои таъмини чандирии зарурии субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна вобаста ба сатҳи баланди тағйирёбии муҳити берунаи муосир шароит фароҳам овард;

- бо дарназардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои чорӣ намудани фаъолияти соҳибкориро дар оила ҳавасманд ва васеъ намуд;

- барои маҳсулоти соҳибкорӣ хурду миёна дар деҳаҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ ярмаркаҳо ва намоишгоҳҳо ташкил намуд;

- механизмҳои муттаҳидсозии захираҳои корхонаҳои хурду миёнаро, ки ба онҳо имкони мустақилона ба бозори беруна баромаданро медиҳанд, бунёд намуд.

Умуман, камбудии назарраси нишондиҳандаи “шумораи кормандон” ин тафсири номуайяни мафҳуми “корманд” мебошад. Масалан, ширкат метавонад таҷрибаомӯзҳо ва мушовиронро, ки вақти пурраи кориро кор карда, аммо, дар баробари ин, дар чадвали воҳид(штат)-и кории корхона ба қайд гирифта намешаванд, ба кор қабул намояд. Арзиши дороиҳое, ки дар тавозуни муҳосибӣ инъикос гардидаанд, инчунин нишондиҳандаи номукамал аст. Одатан, нархи аниқи корхонаҳои хурд мавҷуд нест ва ҳангоми баланд будани меъёрҳои андозбандӣ онҳо кӯшиш менамоянд, ки ин нишондиҳандаро минималӣ намоянд. Дар ҳолате ки дар мамлакат низоми ягонаи баҳисобгирӣ ташаккул ёфта бошад (масалан, онлайн ҳазинаҳо), меъёри универсалии мансуб донишани корхона ба намуди соҳибкории хурд метавонад ҳаҷми гардиши он бошад. Аммо дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф (аз ҷумла дар Тоҷикистон) метавон бо масъалаи даромадҳои ҳисобнашуда дучор гардид. Инчунин, меъёри даромад дар ҳар гуна соҳаҳо ва минтақаҳо вобаста ба хусусиятҳои соҳавию маҳаллии соҳибкории хурд метавонад фарқи чандинқарата дошта бошад [1].

Бинобар ин, барои рушди соҳибкории хурд ва дастгирии давлатии самараноки он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, лозим меояд, ки дар меъёрҳои соҳибкории хурд вобаста ба соҳаҳо тағйирот ворид гарданд. Яъне, барои ҳар як соҳаи иқтисодии миллии ҳаҷми муайяни даромад ҳамчун меъёр муайян карда шавад. Ин дастгирии давлатии чунин субъектҳоро мақсаднок гардонид, имконият медиҳад, ки афзалият, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои муҳими иқтисодии миллии, чун хоҷагии қишлоқ ва саноати коркард дода шавад. Яъне, барои ин соҳаҳо меъёри даромад бояд зиёд муайян карда шавад, то ин ки ҳаракати сармоя ба онҳо ғаъол гардад. Барои шаффофият ва самаранокии ғаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд ҳарчи зудтар гузаштани онҳоро ба иқтисодии рақамӣ мусоидат намудан лозим аст. Дар навбати аввал, истифодабарии ҳатмии онлайн-ҳазинаҳоро ворид намуда, гузаронидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдиро тавассути ҳар гуна имтиёзҳо бояд ҳавасманд намуд.

Ғайр аз гурӯҳбандӣ аз рӯи соҳа, инчунин, масъалаи ҷойгиршавии минтақавии субъектҳои соҳибкории хурдро низ ба назар гирифтани лозим аст. Вобаста ба фарқият дар вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ва мавҷудияти шароитҳои гуногун барои ташкил ва рушди субъектҳои соҳибкории хурд, сатҳи рушди чунин субъектҳо аз рӯи ҷойгиршавиашон гуногун мебошанд. Бинобар ин, дар минтақаҳое, ки ғаъолияти соҳибкории хурд суст тараққӣ ёфтааст, меъёри даромадро ҳарчи зиёдтар намудан лозим аст. Ин метавонад рушд ёфтани чунин намуди соҳибкориро дар минтақаҳои номбурда таъмин намояд.

Ҳамин тавр, аз рӯи нуқтаи назари мо, меъёрҳои мавҷудбуда оид ба мансуб донишани субъект ба намуди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мукамалгардонӣ ниёз доранд ва таҷрибаи мамлакатҳои хориҷие, ки дар ин таҳқиқот оварда шудаанд, бо дарназардошти шароитҳои иҷтимоию иқтисодии кишварамон метавонад дар ин ҷода намунаи хуб гарданд.

Адабиёт

1. Абрамов А.Е. Современные подходы к измерению государственного сектора: методология и эмпирика /А.Е. Абрамов и др. // Экономическая политика. - 2018. - Т. 13. - №1. - С. 36-69.
2. Баринаова В.А. Международный сравнительный анализ роли малых и средних предприятий в национальной экономике: статистическое исследование / В.А. Баринаова, С.П. Земцов //Вопросы статистики. - 2019. - Т. 26. - №6. - С. 55-71.
3. Гурьянов П.А. Критерии определения размеров малого и среднего бизнеса / П.А.Гурьянов // Экономика, предпринимательство и право. - 2014. - №10. - С. 3-12.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”. /Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404.
5. Передера Ж.С. Малый и средний бизнес: критерии определения и роль в экономике /Ж.С.Передера, Т.С.Гриценко, А.С.Теряева //Вестник Евразийской науки. – 2018, №6, [электронный ресурс] URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN> 618.pdf. (дата обращения 23.10.2020)
6. Попов Н.А. Особенности развития малого предпринимательства в переходной экономике Республики Таджикистан: дис... канд. экон. наук: 08.00.01 / Н. А.Попов. – Душанбе, 2009. – 134 с.
7. Шодиев К.К. Организационно-экономические развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. /К.К. Шодиев /Монография. - Душанбе, 2020. - 168с.

8. Verovska, L. The role of small business in the economy and methods of its government support using the example of the Republic of Latvia / Ludmila Verovska, Renate Zujeva // Economics and culture. – 2019. - №16 (2). – P. 72-81.
9. Database // Eurostat - the statistical office of the European Union website [электронный ресурс].- RL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
10. Development // The online library of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) [электронный ресурс]. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/development>.
11. Research // The International Labour Organization website [электронный ресурс]. URL: <https://www.ilo.org/global/research/lang--en/index.htm>.

УДК: 336.7(575.3)

АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ

Раҳимов Ромиз Рамазонович, унвонҷӯи кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Айни 37. Тел (+992 93) 517-01-18
E-mail: maverick0180@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба руидаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз нуқтаи назари зарурат ва аҳамияти иқтисодии он баррасӣ гардидаанд. Зарурати зиёд кардани ҳаҷми қарздиҳии ипотекии манзилӣ ва аҳамияти иқтисодии он барои руидаи иқтисод, дар маҷмӯъ, асоснок карда шудаанд. Таҳлили муқоисавии усулҳои фуруши амволи ғайриманқули манзилӣ тавассути қарзи ипотекии манзилии бонкӣ ва усули фуруш, ки аз ҷониби ширкатҳои сохтмонӣ истифода мешаванд, гузаронида шуд. Сабабҳои асосии суҳт будани руидаи ҳиссаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар маҷмӯи фуруши манзил муайян карда шуда, роҳҳои бартарафсозии онҳо пешниҳод карда шуданд. Асоснок карда шуд, ки тавассути қарздиҳии ипотекии манзилӣ афзоиши сатҳи дастрасии манзил барои аҳоли таъмин карда мешавад, ки ин ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, наст шудани шиддати иқтисодӣ дар ҷомеа, инчунин афзоиши самаранокии бозори сохтмони манзил ва бахшиҳои воқеии иқтисод, ки ба он марбутанд, таъсири судбахш мерасонад.

Калидвожаҳо: қарздиҳии ипотекии манзилӣ, аҳамияти иқтисодӣ, танзими бозор, қарз, фоида, гарав, амволи ғайриманқул, танзими давлатӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИПОТЕЧНЫХ ЖИЛИЩНЫХ КРЕДИТОВ В ПЕРЕХОДНЫХ УСЛОВИЯХ

Раҳимов Ромиз Рамазонович - соискатель кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел.: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы связанные с развитием ипотечного жилищного кредитования в Республике Таджикистан с точки зрения необходимости и его экономического значения. Обоснована необходимость наращивания объемов ипотечного жилищного кредитования, а также ее экономическое значение для развития экономики в целом. Проведен сравнительный анализ методов продажи жилой недвижимости посредством банковского ипотечного кредита и методом продаж, которые используют строительные компании. Выявлены основные причины слабого развития доли ипотечного жилищного кредитования от общего объема реализации жилой недвижимости, а также предложены пути их устранения. Обоснованно, что благодаря ипотечному жилищному кредитованию обеспечивается повышение уровня доступности жилья для населения, что благоприятно сказывается на уровне жизни населения, снижения социальной напряженности в обществе, а также повышению эффективности рынка строительства жилой недвижимости и связанных с ней отраслей реального сектора экономики.

Ключевые слова: ипотечное жилищное кредитование, экономическое значение, регулирование рынка, кредит, процент, залог, недвижимость, государственное регулирование.

ECONOMIC IMPORTANCE OF HOUSING MORTGAGE LOANS IN TRANSITIONAL CONDITIONS

Rahimov Romiz Ramazonovich, Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

The article discusses issues related to the development of mortgage lending in the Republic of Tajikistan, from the point of view of the need and its economic significance. The necessity of increasing the volume of housing mortgage lending is substantiated, as well as its economic importance for the development of the economy as a whole. A comparative analysis of the methods of selling residential real estate by means of a bank mortgage loan and the method of sales that are used by construction companies is carried out. The main reasons for the weak development of the share of mortgage lending in the total volume of sales of residential real estate are identified, and ways to eliminate them are proposed. It is justified that thanks to mortgage lending, an increase in the level of housing affordability for the population is ensured, which has a beneficial effect on the standard of living of the population, a decrease in social tension in society, as well as an

increase in the efficiency of the residential real estate construction market and related sectors of the real sector of the economy.

Keywords: *housing mortgage lending, economic importance, market regulation, credit, interest, collateral, real estate, government regulation.*

Зарурати бо манзил таъмин намудани аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли ин масъаларо талаб мекунад. Таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки ҳалли самараноки ин масъала қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба шумор меравад.

Бе васеъ истифодабарии чунин механизм, ба монанди ипотека, ҳалли масъалаи бо манзил таъмин намудани аҳоли дар муддати нисбатан кӯтоҳ, номумкин аст [10, с. 112]. Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон соҳиби манзил шудан бо истифодабарии механизми қарзи ипотекии манзилӣ на танҳо шакли асосии ҳалли масъалаи манзилӣ ба шумор меравад, балки бахши фаъолияти иқтисодие мебошад, ки нақши калидиро дар он бонкҳо ва дигар сохторҳои қарзӣ мебозанд. Ҳангоми ташкили оқилона ва аз ҳама муҳим, самаранок, ипотека метавонад механизми тавоноии зиддитаваррумӣ гардида, монеаи афзоиши нарх дар бозори истеъмолӣ шавад. Аз ҳисоби рушди ин ҷузъи иқтисодиёт васеъшавии имкониятҳои сохтмон, афзоиши истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва рушди фаъоли дигар бахшҳои алоқаманди иқтисодиёт ба миён меояд.

Қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар иқтисодиёти кишвар нақши муҳим мебозад. Он танҳо яке аз намудҳои қарздиҳӣ ба шумор меравад, инчунин ба рушди бисёр бахшҳои бизнес, аз он ҷумла сохтмон, ки солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон босуръат пеш меравад, мусоидат мекунад. Дар навбати худ, рушди сохтмон маънии онро дорад, ки зиёда аз 60 самти гуногуни бизнес, ҳамчунин рушд мекунад ва бо фармоишот таъмин мегарданд.

Ипотека ва қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар иқтисодиёти миллӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аввалан, бозори сармояи ипотека дар аксар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мутараққӣ на танҳо шакли асосии беҳтарсозии шароити манзил ба ҳисоб меравад, балки ба вазъи иқтисодии кишвар, дар умум, низ таъсири назаррас мерасонад. Баъдан, низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ имрӯз механизми мураккабро ташкил мекунад, ки аз зернизоми ба ҳам алоқаманд ва вобаста иборат аст. Маҳз ипотека имконият медиҳад, ки манфиатҳои аҳоли дар беҳсозии шароити манзил, бонкҳои тичоратӣ ва дигар қарздиҳандагон - дар фаъолияти самаранок ва фоидаовар, бахши сохтмон - дар таъминоти истеҳсолот бо фармоиш, давлат - дар рушди иқтисодии умумӣ, ки паҳншавии васеи қарздиҳии ипотекии манзилӣ ба аҳоли ба инҳо мусоидат мекунад, ба ҳам мувофиқ карда шаванд. Аҳамияти махсуси масъалаи рушди институти ипотека дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти гузариш, ки дар таҳқиқи рисола ба миён гузошта шудааст, бо он муайян карда мешавад, ки ин институт яке аз воситаҳои санҷидашудаи рушди бозори манзил дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, ба ҳавасманднамоии инсон, ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва демографӣ дар ҷомеа таъсири калон мерасонад.

Рушди институти ипотека яке аз вазифаҳои муҳими барномаҳои миллии рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Маҳз дар давраи ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ, институти ипотека метавонад ҳамчун пешбарандаи ислоҳоти иҷтимоӣю иқтисодии амалишаванда ва анғезандаи рушди иқтисодии мамлакат гардад.

Таҳлили асосҳои иқтисодии низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ имконият дод, ки хусусиятҳои он муайян карда шаванд:

➤ низоми таркиби васеи субъектҳои дорост; объекти он бадастории манзил ба ҳисоб меравад;

➤ қарзҳои ипотекии манзилӣ ҳамеша бо амволи ғайриманкули истиқоматӣ таъминанд; низоми механизми комиле ба ҳисоб меравад, ки ба ҳалли вазифаҳои муайяни иҷтимоӣю иқтисодӣ тавассути пешниҳод кардан ва хизматрасонии қарзҳои ипотека, ҷалби захираҳои молиявӣ аз бозори сармояҳо, амалиёт дар бозори

гайриманқул, фаъолияти зерсохтори суғурта ва ташкилотҳои сохтмонӣ равона карда шуда, ҳамзамон, манфиатҳои ҳамаи иштирокчиён ба инобат гирифта мешаванд.

Ҳамин тавр, низоми ипотекаӣ механизми мураккаби зернизоми ба ҳам алоқаманд ва вобастабуда, дар навбати худ қисми бозорҳои ба ҳисоб меравад, ки бо онҳо робита дорад.

Дар соли 2019, ба ҳисоби миёна, ба ҳар як истиқоматкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 м² масоҳати умумии биноҳои истиқоматӣ рост меояд. Аз рӯи ин нишондиҳанда Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои мутараққӣ ба таври назаррас қафо меонад. Масалан, дар Олмон ба ҳар як нафар 50 м² масоҳати умумӣ, дар Британияи Кабир - 62 м², дар ИМА - 70 м² рост меояд [7], ҳол он, ки тибқи стандартҳои иҷтимоии СММ сатҳи камтарини таъмини манзил 30 м² ба як нафарро ташкил мекунад [8, с. 8]. Агар ба назар гирем, ки ба санаи 1 январи соли 2019 тамоми фонди манзили кишвар 3047 млн. м² баҳогузори мешавад, он гоҳ, барои расидан ба стандартҳои иҷтимоии СММ фонди манзили Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба андозаи 39,5% афзоиш додан зарур аст. Яқин аст, ки танҳо кӯшишҳои молиявӣ ё ташкилии давлат барои ҳалли ин вазифа нокифоя хоҳанд буд.

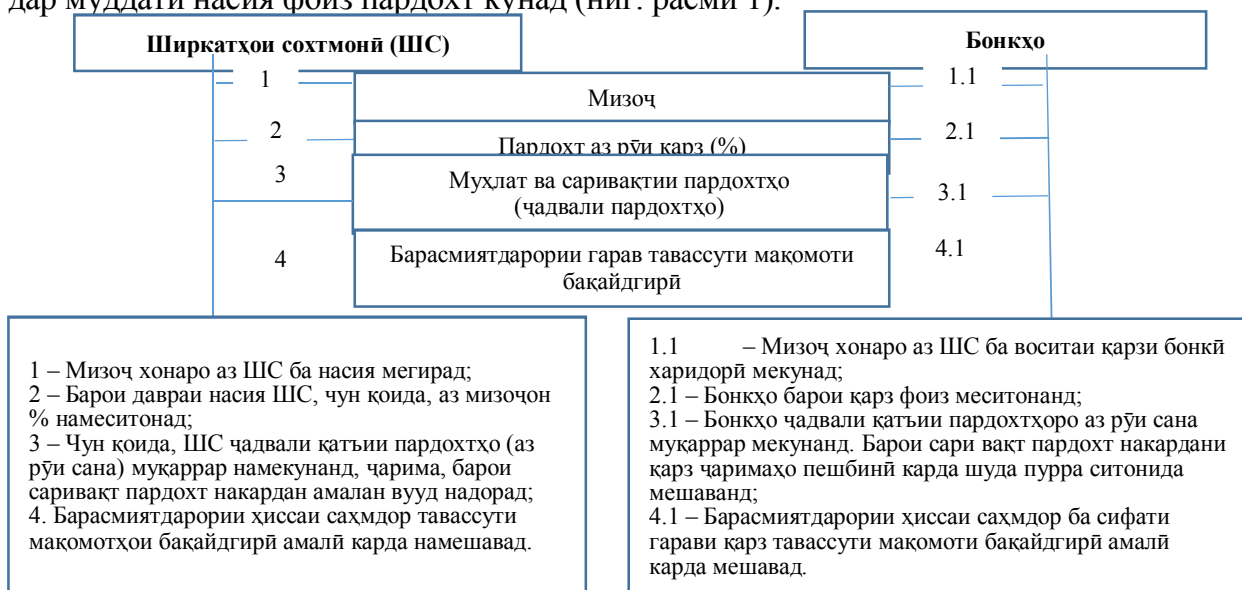
Аз ҷониби дигар, бо назардошти он, ки музди миёнаи маош дар мамлакат 1330 сомониро ташкил медиҳад, як метри мураббаи манзил, ба ҳисоби миёна, аз 3000 то 7000 сомонӣ мебошад. Дар чунин вазъият маълум мегардад, ки дар шароити имрӯза, қарзи ипотекаӣ манзилӣ - ин маҳсулотест, ки на ба табақаи васеи аҳоли, балки ба категорияи алоҳидаи шахрвандон пешбинишуда мебошад, ки қори босубот ва вазъи хуби молиявӣ доранд. Теъдоди чунин шахсон дар байни эҳтиёҷмандони манзил камтар аз 10%-ро ташкил мекунад.

Бо назардошти ин ҳолат, ширкатҳои сохтмонӣ, бо мақсади ҷалби мизочон, афзоиши фурӯш, инчунин бо мақсади ҷалби захираҳо барои қорҳои сохтмонӣ ба харидорон тарҳҳои гуногуни фурӯшро пешниҳод мекунанд:

1. Агар мизоч ба пурра пардохт намудани арзиши манзил тайёр бошад, чун қоида ширкатҳои сохтмонӣ тахфиф пешниҳод мекунанд. Тахфифҳо метавонанд ҳам дар намуди паст кардани нархи манзили харидоришаванда ва ҳам дар намуди пешниҳоди метрҳои мураббаи масоҳати иловагӣ (ба сифати бонус) бошанд;

2. Ширкатҳои сохтмонӣ дар мавриди пардохти ибтидоӣ ба таври қофӣ чандир ҳастанд. Вобаста ба сиёсати ҳар як ширкати сохтмонӣ, дар умум, харидор метавонад дар бораи паст кардани фоизи пардохти ибтидоӣ гапзанон кунад;

3. Харидорӣ намудани манзил ба насия. Ҳамин тавр, ба мизоч лозим намеояд, ки дар муддати насия фоиз пардохт кунад (ниг. расми 1).

Расми 1. Тарҳи робитаи мизоч бо бонк ва ширкати сохтмонӣ ҳангоми харидории манзил *Сарчашма:* аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст дар асоси омӯзиши таҷрибаи бонкҳо ва ширкатҳои сохтмонӣ

Ҳангоми таҳлили қиёсии шартҳои харидории манзил ба воситаи қарзи бонкӣ ва мустақиман аз ширкати сохтмонӣ, баръало ба чашм мерасад, ки барои мизоч мустақиман аз ширкати сохтмонӣ ба даст овардани манзил қулай мебошад. Аммо сабабҳои ҳастанд, ки на ҳамеша имконият медиҳанд ин усул интихоб карда шавад:

1. Мухлати насия. Чун қоида муҳлати насияе, ки ширкатҳои сохтмонӣ пешниҳод мекунанд - муҳлати анҷоми сохтмони бинои истиқоматӣ, яъне 2-3 солро ташкил мекунад. Ҳамчунин, насия маънои онро надорад, ки харидор ягончӣ пардохт намекунад. Одатан ширкатҳои сохтмонӣ муҳлатҳои пардохтро (моҳона, кварталӣ) муайян мекунанд.

2. Нархи хона. Вақте, ки мизоч хонаро аз ширкати сохтмонӣ ба насия (бе иштироки бонк) мегирад, нархи метри мураббаъ назар ба ҳолате, ки арзишро пурра пардохт мекард, баландтар мешавад. Чун қоида, ба мизоч (дар шароити кишвари мо) манзили истиқоматиро бо қарз гирифтани (ба ширкати сохтмонӣ пурра пардохт кардани нарх) фойданоктар мебошад, зеро дар ин ҳолат арзиши хона бо назардошти пардохти пурра, инчунин бонусҳо ба харидор назар ба насия арзонтар меафтад. Қайд кардан зарур аст, ки дар ин ҳо, суҳан дар бораи қарзҳои ипотекии кӯтоҳмуддат меравад. Аз ҷониби дигар, агар имкониятҳои молиявии мизоч имкони пардохт намудани танҳо қарзи дарозмуддатро диҳанд (ҳангоми қарзи дарозмуддат пардохти ҳармоҳа паст мебошад), барои ӯ (ба истиснои гирифтани қарз аз шиносону хешовандон, агар онҳо барои додани қарзи дарозмуддат розӣ бошанд) дигар чорае ба ҷуз истифода кардан аз қарзи ипотекии манзилӣ боқӣ намонанд.

Дар бораи мавқеи қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар баҳши муносибатҳои иқтисодӣ суҳан карда, қайд кардан зарур аст, ки чӣ қадаре низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар иқтисодиёти миллӣ рушд карда бошад, чӣ қадаре ҳиссаи хариду фурӯши ғайриманқул бо иштироки қарзи ипотека амалӣ шавад, ҳамон қадар бозори ғайриманқул аз вазъияти бозорҳои молиявӣ ва арзиши ҷорӣ захираҳо вобастагии зиёд дорад.

Дар рушди институти ипотека такмили механизми робитаи ҳамаи иштирокчиёни ҷараёни ипотека аҳамияти ҳалкунанда дорад [4, с. 179]. Ҳамзамон, тавозуни манфиат ва ҳавасмандии субъектони ипотека чӣ қадаре риоя шаванд, амали ипотека ҳамон қадар самараноктар мегардад.

Ба миён омадани қарзҳои ипотека низ нақши қарзро боз ҳам болотар мебарад, зеро дар натиҷаи истифодаи қарзи ипотека муносибатҳои қарзӣ тавсия ёфта, эҳтиёҷи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба маблағҳои пулӣ қонеъ мегарданд [1, с. 204].

Аҳамияти иқтисодии ипотека, чӣ тавре дар боло қайд карда шуд, барои иқтисодиёт ниҳоят калон аст. Аҳамияти он, хусусан дар солҳои охир, ки дар тамоми кишвар «авҷгирии сохтмонӣ» оғоз гардид, пурзӯр гашт. Дар давраи солҳои 2012-2019 дар кишвар зиёда аз 7349 метри мураббаъ манзил ба истифода дода шуд. Аммо ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилӣ нисбатан суҳт афзоиш меёбад. Омилҳои асосии онро боздоранда чунинанд:

1. Сатҳи пасти даромади расман тасдиқшудаи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - ба бонк имконият намедиҳад, ки ба шаҳрвандон дар асоси даромадҳои доимии расмӣ (теъдоди зиёди мизочоне мавҷуданд, ки даромадҳои гуногун доранд ва дар умум, пардохтпазиранд, аммо наметавонанд даромадҳои худро тасдиқ кунанд ё даромадҳои мавсимӣ дар намуди интиқоли пулӣ доранд, ки маблағашон ҳангоми баҳисобгирии даромади мизоч аз ҳама зиёд дар ҳаҷми то 30% ба назар гирифта мешаванд) қарзҳои ипотекиро пешниҳод кунанд.

2. Фоизҳои баланд ба қарзҳои ипотекии манзилӣ. Ба ҳисоби миёна меёриҳо 21,49% солоноро ташкил мекунанд [11, с. 15]. Аммо, агар амиқтар таҳлил намоем, дар таркиби асбӯри вазъият чунин аст [12, с. 43]:

- ✓ Қарзҳо бо асбӯри хориҷӣ - 12-18%.
- ✓ Қарзҳо бо асбӯри миллӣ - 18-30%.

Чӣ тавре аз маълумотҳои овардашуда дидан мумкин аст, меёри фоиз аз рӯи қарзҳои ипотекии манзилӣ бо пули миллӣ хеле баланданд. “Меёри фоиз барои қарзҳо

бо асъори хоричӣ паст, вале хавфи асъорӣ барои мизочон баланд мебошад, ки хавфи барнагардонидани қарз ва маҳрум шудан аз манзилро баланд мекунад” [8, с. 43].

3. Таъминоти гаравӣ. Агар ҳангоми қарздиҳӣ барои харидории хона дар бозори дуҷум дар таъминоти гарави мушкилоте мавҷуд набошад (хонаи харидоришаванда ба гарав гирифта мешавад), чунки ҳуччатҳои ҳуқуқи молумулкӣ мавҷуданд, дар бозори аввалия (сухан дар бораи хонаҳои сохтшаванда дар биноҳои нав меравад, ки ҳоло комиссияи давлатӣ оид ба қабули биноҳои истиқоматиро нагузаштаанд) вазъият ниҳоят мураккаб аст. Аксарияти бонкҳои кишвар ҳангоми қарздиҳӣ барои харидории хона дар биноҳои нимсохт ё дар биноҳое, ки ҳоло ҳуччатҳои заруриро барои ба таври нотариалӣ ҳамчун гарав ба расмият даровардани амволи ғайриманқул надоранд, ба гарав қабул намудани ин гуна объектҳоро нахоста, аз қарзгиранда пешниҳод намудани «таъминоти гарави собит», яъне ба гарав мондани дигар амволи ғайриманқулро (ки тамоми ҳуччатҳои заруриро дорад) талаб мекунад. Талаботи мазкур барои бисёр мизочони эҳтимолӣ монеаи бартарарфнашаванда мегардад.

Бартарарф кардани омилҳои боздорандаи номбаршуда ҳамбастагии ҳамаи иштирокчиёни чараёни мазкур, аз ҷумла, бонкҳо ва дигар муассисаҳои қарзӣ, ширкатҳои сохтмонӣ ва давлатро тақозо мекунад.

Ба назари мо, пеш аз ҳама, масъалаи меъёрҳои фоизи баланд барои қарзҳои ипотекии манзилиро ҳал намудан зарур аст. Ба сифати воситаи самараноки ҷалби захираҳои қарзии дарозмуддат ба низоми бонкӣ сармоягузории такрорӣ қарзҳои ипотекаӣ ва секюритизатсия баромад мекунад, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон рушд накардаанд. Чунин ҳолат бинобар сабаби маҳдуд будани теъдоди сармоягузориҳои эҳтимолӣ дар бозори молиявии дохилӣ ба миён омадааст. Дар робита бо ин, ҳамчун вариант мо пешниҳод менамоем, ки ба сифати сармоягузориҳои воситаҳои Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шаванд. Барои ҳалли масъалаи ҷалби захираҳо ба бахши қарздиҳии ипотекии манзилӣ механизми бояд таҳия намуд, ки имконияти таъмин намудани сармоягузории такрорӣ қарзҳои ипотекаӣ, ҷолибнокии сармоягузории коғазҳои қиматноки ипотекаӣ, рушди воситаҳои дастгирии иҷтимоии аҳоли ва ба ҳамин зайл талаботи мувозин ба қарзҳои ипотекаӣ ва пешниҳоди манзилро дошта бошад.

Аз ҷониби дигар, давлат муҳимияти рушди қарздиҳии ипотекии манзилро ба инобат гирифта, қадамҳои муайянеро амалӣ мекунад, ки ба дастгирии он равона карда шудаанд. Қадами муҳим дар рушди ипотека дар умум, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» [6] дар соли 2008 гардид. Қайд кардан зарур аст, ки қабули ин қонун тӯл кашид (дар аксари кишварҳои ИДМ қонуни мазкур нисбатан барвақт қабул шуда буд).

31 январи соли 2012 бо қарори раиси ш. Душанбе таҳти №38 ҚВД «Сохтмони манзили дастрас» таъсис дода шуд, ки дар рушди ипотека ва дастрасии манзил тақони ҷиддӣ бахшид. Ҳадафи асосии таъсиси ҚВД ташкили сохтмони манзили дастрас ба ҳисоб мерафт.

Қадами навбатӣ қабули Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 гардид, ки рушди бозори қарздиҳии ипотекии манзилиро бо чунин роҳҳо муайян намуд [2, с. 100-101]:

- таҳияи маҷмӯи чораҳо оид ба ташаккул ва рушди заминаи меъёрии ҳуқуқи бозори қарздиҳии ипотекаӣ барои манзил, ҳифзи ҳуқуқи қарздиҳандагон ва қарзгирандагон;
- оғози раванди ҷорӣ намудани стандартҳои қарздиҳии ипотекаӣ (стандартҳои технологӣ, стандартҳои мубодилаи иттилоот, стандартҳои ҳуччатгузорӣ, стандартҳои таҳассусии талаботи иқтисодӣ, стандартҳои арзёбӣ ва идоракунии хавфҳо);
- андешидани маҷмӯи чораҳо оид ба арзёбӣ ва мониторинги низомномаҳо, дастурамалҳои шахрсозӣ (таҷдид ва сохтмони нав, хизматрасониҳои коммуналии марказонидашуда ва автономӣ, мониторинги меъёрҳои бехатарӣ, самаранокии энергетикӣ, ба зилзила тобовар будан);

- ташкили маҷмӯи чорабиниҳо оид ба ташаккули низоми андӯхти мақсадноки манзилӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дастрасии қарздиҳии ипотекаӣ барои манзил;
- тибқи тартиби муқарраргардида таъсис додани Агентии қарздиҳии ипотекаӣ барои манзил;
- татбиқи лоиҳаҳои ШДБХ (шарикии давлат ва бахши хусусӣ) дар доираи азхудкунии ҳудудҳои нави инкишофи ҳудудҳои ба сохтмон фарогирифташуда;
- таҳия ва татбиқи Кодекси нави манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- тақмили низоми бақайдгирии давлатии ҳуқуқ ба молу мулки ғайриманқул ва амалиёт бо он;
- андешидани маҷмӯи тадбирҳо чиҳати мусоидат ба сохтмони манзилҳои дастрас мутобиқи эҳтиёҷот ва талаботи аҳоли;
- ташаккули маҳзани ягонаи маълумоти низоми бақайдгирӣ ва баҳисобгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва мунтазам омода намудани дурнамоиҳо барои иштирокчиёни бозор.

Инчунин, муҳимияти рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишон дода шудааст:

- инкишофи бозори ибтидоии қарздиҳӣ барои манзил (ипотека), аз ҷумла тавассути ташаккул ва ҷорӣ намудани стандартҳои қарздиҳӣ барои манзил, ҳавасмандгардонии устувории техникӣ ва молиявии фаъолияти бонкӣ;
- фароҳам овардани шароит барои ташаккули бозори такрорӣ маблағгузори ипотека ва таъмини бехатарии қарзҳо барои манзил;
- мусоидат ба ташаккули мақсадноки пасандозҳо аз тарафи аҳоли бо мақсади хариди манзил, аз ҷумла бо ёрии кооперативҳои сохтмонӣ амонатгузорӣ [10, с. 61]. Манзили истиқоматӣ унсур таркибии боигарии миллии ва сарчашмаи назарраси ғанигардонии бучаи давлатӣ ба шумор рафта, хусусияти муайянеро доро мебошад: он неъмат дуру дароз истифодашаванда мебошад, ки арзиши баланд ва даври дарозмуддати такрористеҳсолро дорад. Ин неъмат дар шароити иқтисодии бозорӣ омили муҳимтарини ҳавасманд намудани истеъмолот ва функсияи захираҳои пулӣ мегардад, ки дар нақши пасандозҳои аҳоли ва чун натиҷа омили ташаккули захираҳои сармоягузорӣ баромад мекунад.

Ҳамзамон, ҷаҳонишавии молиявӣ, ки системавӣ будани бухронҳои молиявии ҷаҳониро ба миён меорад, ба зарурати рушди бозори дохилӣ ишора мекунад. Дар робита бо ин, фароҳам овардани шароит барои ҷалби захираҳои дарозмуддати низоми нафақа ва суғурта, аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон истифода кардани воситаҳои танзими пулию қарзӣ, инчунин рушди воситаҳои бозори фондӣ, хусусан амалиёт оид ба хеджкунонӣ ва ба муомилот ворид намудани қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, ки дар навбати худ ҷалби воситаҳои молиявии иловагиро ба низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ таъмин мекунад, ба мақсад мувофиқ мебошад.

Маҳз таҷрибаи мусбии мамлакатҳои мутараққӣ ва баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ универсалӣ будани қарздиҳии ипотекиро нишон медиҳад, ки тавассути баланд бардоштани дастрасии манзил барои қисми асосии аҳоли ба паст шудани шиддати ҷамъиятӣ ва афзоиши некуаҳволии шаҳрвандон мусоидат мекунад, фаъолияти босуботи сохтмони манзил ва бахшҳои бо сохтмон алоқаманди бахши воқеии иқтисодӣро ҳавасманд мекунад, фаъолияти низоми бонкӣ ва бозори фондиро фаъол мегардонад, ҷараёнҳои таваррумиро суст мекунад, фаъолнокии сармоягузорӣ, инчунин суботи иҷтимоӣро иқтисодии ҷамъиятро баланд мебардорад. Ташкили низоми устувор ва самараноки қарздиҳии ипотекии манзилии дарозмуҳлат (10-30 сол) [5, с. 3], инчунин васеъшавии бозори қарздиҳии ипотекии Тоҷикистон аз бисёр омилҳо вобаста мебошад, ки муҳимтаринашон мавҷудияти пояи қонунгузорӣ ва меъёриро ҳуқуқии самаранок фаъолияткунанда, талаботи пардохтпазири шаҳрвандон ба қарзҳои ипотекии дарозмуҳлат, дараҷаи дастрасии қарзҳои ипотекаӣ барои аҳолии дорои шуғл ва даромади устувор, вазъият ва динамикаи рушди бозори манзил, комплекси сохтмонӣ, инчунин сатҳи рушд ва ҷандирии низоми бонкии мамлакат дар умум, ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, қарздиҳии ипотекии манзилӣ, ки бо моликияти воқеии шаҳрвандон ба амволи ғайриманқул таъмин карда шудааст, метавонад ба ворид шудани воситаҳои пулӣ ба бозори манзил мусоидат карда, сохтмон ва соҳаҳои бо он алоқаманди саноатро ҷоннок созад, чойҳои кориро нигоҳ дорад, даромадҳои аҳоли ва бучаҳои тамоми сатҳҳои баланд бардорад. Аз ин рӯ, шароит ва имкониятҳои нави иқтисодиро барои таъсиси заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва молиявии зарурӣ барои баланд бардоштани сохтмони оммавии манзил бо истифодаи механизмҳои танзими бозорӣ ва давлатии чараёнҳо дар ин баҳши аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳими иқтисодиёт истифода кардан зарур аст.

Адабиёт

1. Ашуров Н. Пул, Қарз, Бонк./ Ашуров Н., Маҳмадқаримов Х., Хайров Ш.- Душанбе, 2011. – 307 с.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. № 678, аз 28.12.2016 с. – Душанбе. – 223 с.
3. Башкатова А. Площадь квартир ужимается вместе с доходами. /А. Башкатова Независимая газета. № 243 (8007), аз 11.06.2020.
4. Гаюров Г.Х. Формирование и улучшение банковских услуг в условиях высокой конкуренции / Махмадов О.С., Гаюров Г.Х. // В сборнике: XXX Международные Плехановские чтения. Сборник статей аспирантов и молодых ученых. 2017. - С. 178-184.
5. Ипотечное кредитование жилищного строительства: учебное пособие / под общ. ред. С.А. Баронина, В.С. Казейкина. - М.: ИНФРА-М, 2020. – 189 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека». № 364, аз 20 март с. 2008.
7. Марычев А. Проблемы и перспективы развития ипотеки в России//Банковское дело. – 2006. – №9. – С. 8-10.
8. Рахимов Р.Р. Инвестиционные возможности ипотечного жилищного кредитования / Хикматов С.Х., Рахимов Р.Р. // Вестник университета (РТСУ). – 2020. – №4 (72). – С.58-66.
9. Сайфулов К.Ф. Факторы, влияющие на развитие обслуживания кредитных организаций в регионах Республики Таджикистан / Сайфулов К.Ф., Гаюров Г.Х., Камолов Х.Р. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/10. С. 110-115.
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. № 636, аз 01.12.2016 с. - Душанбе. – 104 с.
11. Хикматов С.Х. Низкий уровень финансовой грамотности как негативный фактор развития финансово-кредитной системы / Хикматов У.С., Хикматов С.Х. // Вестник Таджикского Национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. №3. Часть II.- Душанбе, 2019.- С. 14-18.
12. Хикматов У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / Хикматов У.С., Сайфуллозода С. // Вестник университета (РТСУ).- № 3 (67). Душанбе. 2019. – С. 41-52.

УДК 330.81

КОНСЕПСИЯҲОИ РУШДИ НАЗАРИЯИ СОҲИБКОРӢ: ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВӢ

Қличев Зоҳиб Раҳматуллоевич – докторант PhD-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел. + (992) 001 88 88 91. e-mail: zokhib@mail.ru.

Дар мақола таҳлили ретроспективи рушди назарияи соҳибкорӣ таҳқиқ шудааст. Бо назардошти марҳилаҳои асосии рушди назарияи соҳибкорӣ ҳар марҳила дар алоҳидагӣ таҳлил карда шуда, умумият ва фарқияти онҳо нишон дода шудааст. Таъкид шудааст, ки назарияи атиқӣ ва асримиёнагии рушди соҳибкорӣ ба баррасии таваккали соҳибкорӣ ва фаъолияти озод будани он таъя мекунад. Назарияи инноватсионии соҳибкорӣ, ки ба пайдоиши дигар назарияҳо сабаб гардид, дар рушди назарияи соҳибкорӣ аҳамияти заминавӣ дорад. Дар мақола, ҳамчунин, ба масъалаҳои ташаккули соҳибкории технологӣ ва назарияҳои муосири соҳибкорӣ, ки ба маркетинг алоқамандии бештар доранд, дида баромада шудааст. Зимнан даврабандии рушди назарияи соҳибкорӣ бо таҳлили ақоиди баъзе аз олимони ватанӣ анҷом ёфта, аз рӯи тадқиқоти анҷомишуда хулосаҳои асосӣ пешниҳод шудаанд. Ибтот шудааст, ки дар таҳқиқоти олимони ватанӣ соҳибкорӣ ҳамчун омилӣ гузариши ба низомии хоҷагидорӣ бозорӣ, рафъи камбизоатӣ, ташкили чойҳои корӣ ва рушди инноватсионии бахшҳои гуногуни фаъолият мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, фоида, таваккал, фаъолияти озодона, омилӣ истеҳсолот, инноватсия, камбизоатӣ, ислоҳот, иқтисоди бозорӣ, рушди иқтисодиёт.

КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Кличев Зохиб Рахматуллоевич – докторант PhD Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: + (992) 001 88 88 91. E-mail: zokhib@mail.ru

В статье проведен ретроспективный анализ формирования и развития теории предпринимательства. Анализированы основные этапы развития предпринимательской теории и показаны их общие и отличительные аспекты. Отмечается, что теория античного и средневекового развития предпринимательства отирается на предпринимательские риски и ее свободную природу. Инновационная теория предпринимательства, которая явилась причиной появления других теорий, имеет фундаментальное значение в развитии предпринимательской теории. В статье также рассматриваются проблемы формирования технологического предпринимательства, которые имеют большую связь с маркетингом. Также рассмотрены взгляды некоторых отечественных ученых, по результатам которых представлены основные выводы. Доказано, что в исследованиях отечественных ученых предпринимательство характеризуется как фактор перехода на рыночную систему хозяйствования, преодоления уровня бедности, создание новых рабочих мест и развитие различных видов деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, прибыль, риск, свободная деятельность, производственный фактор, инновация, бедность, рыночная экономика, развитие экономики.

CONCEPTS OF THE DEVELOPMENT THEORY OF ENTREPRENEURSHIP: RESTROSPECTIVE ANALYSIS

Qlichev Zohib Rahmatulloevich - doctor (PhD) Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/1. Тел. + (992) 001 88 88 91: e-mail: zokhib@mail.ru

The article has completed a retrospective analysis of the formation and development of the theory of entrepreneurship. In this regard, at the discretion of the main stages of the development of the entrepreneurial theory, its pre-analyzed main periods It was said that the theory of ancient and medieval development of entrepreneurship is rejected by entrepreneurial risks and its free activities. The innovative theory of entrepreneurship, which has given rise to other theories, is of fundamental importance in the development of entrepreneurial theory. The article also examines the problems of the formation of technological entrepreneurship, which have a great connection with marketing. The period of development of the entrepreneurial theory has been analyzed by some domestic scientists, based on the completed studies of which the main conclusions are presented. It has been proved that in the studies of domestic scientists, entrepreneurship is characterized as a factor in the transition to a market system of management, overcoming the level of poverty, organizing jobs and developing various groups.

Key words: entrepreneurship, profit, risk, free activity, production factor, innovation, poverty, market economy, economic development.

Соҳибкорӣ яке аз ҷузъҳои асосии сохтори ташаккули муносибатҳои бозорӣ буда, ҳамчун ҷабҳаи муваҷҷаи эҷири мешавад, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар намудҳои гуногуни ҷабҳаи иқтисодии расман манъ нашуда амалӣ карда мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҷабҳаи соҳибкорӣ ҳамчун падидаи дорӣ мундариҷаи бой, намудҳо ва шаклҳои гуногун буда, шартҳои асосии рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Дар ҷомеаи муосир соҳибкорон ҳамчун табақҳои ташаббускор ва эҷодкор шинохта шуда, тавассути ҷорисозии навоариҳо дар рушди иқтисодиёт саҳм мегузоранд.

Нақш ва мавқеи ҳос соҳибкориҳо ҳамчун муҳаррики рушди иқтисодӣ муаррифӣ намуда, барои истиҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва самаранок истифода бурдани захираҳои иқтисодӣ талош мекунад. Аз ин рӯ, барои ташаккул ва рушди иқтисоди миллӣ, фароҳам овардани ҷабҳаи соҳибкорӣ, тарбияи тафаккури соҳибкорӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки соҳибкорӣ зарур аст. Ҷамаи ин, дар навбати худ, ба баррасии марҳилаҳои асосии рушди назарияи соҳибкорӣ асос меёбад, ки хусусиятҳои ҳоси онро инъикос менамояд.

Концепсияҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд, аз ҷумлаи масоили мубрами назарияи иқтисодии муосир ба ҳисоб мераванд. Қобили қайд аст, ки новобаста аз мавҷудияти концепсияҳои муосир масъалаҳои умдаи назарияи соҳибкорӣ ҳанӯз дар давраи атиқа ва рушди асримиёнагии он пешниҳод ва асоснок карда шуда буданд. Аз ин рӯ, баррасии концепсияҳои муосир нишон медиҳанд, ки ба ҳама гуногунрангӣ ва гуногунмазмунии онҳо нигоҳ накарда, заминаҳои таҷрибаҳои онҳоро ақидаҳои Р.Кантилон, Ж.Б.Сей, А.Смит ва Й. Шумпетер

ташкил медиҳанд. Бинобар ин, дар доираи таҳқиқоти мазкур бо истифода аз таҳлили ретроспективӣ марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди назарияи соҳибкориро баррасӣ менамоем.

Пеш аз он ки мо ба таҳлили назарияҳои асосии рушди соҳибкорӣ шуруъ кунем, қаблан концепсияи соҳибкориро ҳамчун шакли дарк ва фаҳмиши ғояҳои асосии ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дида мебароем. Қобили қайд аст, ки дар ин самт ақидаҳо ва нигаришҳои гуногун мавҷуданд. Вале, ба андешаи мо, маҷмуи нигариш ва равишҳоро метавонем ба ду гурӯҳи қалон ҷудо намоем: равиши функционалӣ, ки ба баррасии нақш ва аҳамияти соҳибкорӣ дар рушди муносибатҳои бозорӣ алоқаманд аст ва равиши байнифанӣ, ки соҳибкориро ҳамчун маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ баррасӣ мекунад. Бо назардошти равишҳои мавҷуда концепсияҳои асосии ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкориро ба давраҳо ҷудо намуда, онро ба таври мушаххас баррасӣ менамоем.

Концепсияи нахусти соҳибкорӣ ин **концепсияи соҳибкории атиқӣ** мебошад, ки ба давраи ташаккули нахустин равишҳои соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Дар ин росто бояд таъкид намуд, ки муносибатҳои соҳибкорӣ аз замони атиқа сарчашма гирифта, онҳо дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ дар шакл ва бо мазмуни гуногун инъикос мегардиданд. Ҳамзамон, бо назардошти афзалият ва бартарияти қалисо дар идоракунии муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши он на танҳо дар танзим, балки дар маҳдудсозии фаъолияти соҳибкорӣ хело назаррас буд. Барои мисол, ходимони қалисо соҳибкориро маҳкум карда, онро як шакли фиреб эътироф мекарданд. Вале, рӯҳонӣ ва файласуфи машҳури итолиёвӣ Фомаи Аквинӣ тавонист собит созад, ки соҳибкорон ашхоси фиребгар набуда, ба ивази меҳнат ва хароҷоти муайян даромад мегиранд. Аз ин рӯ, нақши Фомаи Аквинӣ дар ҳалли муноқишаи байни қалисо ва доираҳои соҳибкорӣ хело бузург буда, тасмим ва тарҷеи ӯ дар рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкорӣ заминаи асосӣ гузошт.

Концепсияи тавакқали соҳибкорӣ марҳилаи дуюм ва қалидии рушди назарияи соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, ба таҳқиқоти бунёдии Р.Кантилон вобастагӣ дорад. Маҳз Р.Кантилон аввалин шуда соҳибкориро ҳамчун категорияи алоҳидаи низоми муносибатҳои иқтисодӣ сиеъӣ муаррифӣ намуд. Зимнан вай соҳибкорро шахсе медонист, ки дар шароити номуайяни таваққал мекунад, яъне бо нархи муайян харидорӣ карда, бо нархи номуайян мефурӯшад. Нақши асосии Р.Кантилон дар ташаккули назарияи соҳибкорӣ дар он аст, ки маҳз аз ҷониби ӯ табиати таваққалӣ доштани фаъолияти соҳибкорӣ исбот шудааст. Ҳамзамон, Р.Кантилон таъкид сохтааст, ки соҳибкор вазифаҳои худро дар шароити номуайяни ба анҷом мерасонад.

Концепсияи соҳибкорӣ ҳамчун омилӣ истехсолот, ки ба иқтисоддони фаронсавӣ Ж.Б.Сей алоқаманд аст. Ж.Б.Сей таъкид кардааст, ки соҳибкорӣ захираи асосии иқтисодӣ буда, дар қатори замин, меҳнат ва сармоя ба омилҳои истехсолот шомил мебошад.

Концепсияи соҳибкории иҷтимоӣ-динӣ, ки ба таҳқиқоти намоёндагони мактаби олмонии назарияи соҳибкорӣ алоқаманд аст. Махсусияти марҳилаи мазкур бо он маънидод карда мешавад, ки дар он В.Зомбарт ва М. Вебер соҳибкориро шакли махсуси зоҳиршавии рафтори иқтисодӣ баҳо дода, дар тавсифи хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ бештар ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ, унсурҳои рафторӣ, рағбат ва нақши ҷамъиятии он аҳамият зоҳир менамуданд. Ба ақидаи онҳо, соҳибкорӣ ҳамчун барандаи «рӯҳия»-и махсус мебошад, ки ба расму оини динӣ ва ахлоқии одамон асос меёбад [7]. Концепсияи мазкур муваффақияти соҳибкориро ба баромади иҷтимоии соҳибкор, эътиқоди динӣ ва ахлоқӣ ӯ алоқаманд медонист.

Концепсияи соҳибкории инноватсионӣ ба иқтисоддони машҳур Й.Шумпетер тааллуқ дорад. Й.Шумпетер таъкид мекард, ки асоси муваффақияти соҳибкорро истифодаи навоариҳо ташкил медиҳад. Ба ақидаи ӯ, соҳибкор дар ҳаёти иқтисодӣ нақши бузург дошта, ҳадди ақал яке аз амалҳои зеринро иҷро мекунад:

- маҳсулоти нави инноватсиониро истехсол мекунад;
- технологияҳои нави истехсолиро истифода мебарад;
- бозорҳои навро ташкил ва истифода мекунад;

- сарчашмаҳои нави таъминотро истифода мекунад;
- истеҳсолоти саноатиро таҷдид медиҳад [10].

Ба ақидаи Ҳ.Шумпетер, фаъолияти инноватсионии соҳибкор омилҳои муҳимтарини ҳавасмандгардонии иқтисодии иқтисодии ҷомеа мебошад, ки манбаи асосии рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи назарияи Ҳ.Шумпетер фаъолияти инноватсионӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ ҳаммаъно баррасӣ шуда, соҳибкорро сарчашмаи ҳама дигаргуниҳои динамики дар иқтисодиёт меҳисобад.

Назарияи Ҳ.Шумпетер дар қатори назарияи А.Смит яке аз назарияҳои марказӣ ва бунёдии рушди соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки махсусияти назарияи Ҳ.Шумпетер дар он ифода меёбад, ки унсурҳои нигариши биологиро нисбат ба таҳлили рафтори иқтисодӣ истифода мекунад. Ба ақидаи вай, соҳибкорӣ намунаи махсуси психологӣ буда, махсусияти рафтори ӯ ба қобилиятҳои «модарзодиаш» рабт дорад.

Концепсияи соҳибкории технологӣ, ки асоси концепсияҳои муосири соҳибкориро ташкил медиҳад. Концепсияи мазкур ба олимони ва соҳибкорони муваффақи амрикоӣ тааллуқ дошта, аз соҳибкории бузурги технологӣ ҷонибдорӣ мекунад. Ба ин концепсияи техносозҳои Ҷ.Гелбрейт мисол шуда метавонад. Ҷаҳони муосир бошад, як қатор соҳибкорони технологӣ муваффақро меонад, ки ба он онҳо Стив Ҷобс, яке аз муассисони ширкати «Apple», «NeXT» ва «Pixar», Марк Тсукерберг, яке аз муаллифони шабакаи иҷтимоии «Facebook», Сергей Брин, муассис ва муаллифи низомии ҷустуҷӯии «Google» ва Джек Дорси, муассиси «Twitter» шомил мебошанд [6, с.29].

Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва эълони ислоҳоти иқтисодӣ бо мақсади гузаштан ба сохти хоҷагидорӣ бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилию иқтисодии пайдоиш ва рушди соҳибкорӣ фароҳам оварда шуд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи нахуст ва минбаъд як қатор олимону коршиносони ватанӣ ба таҳқиқи назария ва амалияи муносибатҳои соҳибкорӣ оғоз намунанд. Як қатор олимони ватанӣ, аз қабилҳои С.Ҷ. Комилов, Т.Д. Низомова, Н.Х. Забиров, М.К. Файзуллоев, Ф.А. Қодиров, М.Д. Зияева, И.С. Донахонов, М.С. Содиков, С. Мирзохонов ва дигарон соҳибкориро аз зовияҳои гуногун таҳқиқ намудаанд.

Ба ақидаи С.Ҷ. Комилов, соҳибкорӣ омилҳои муҳимтарини ташаккул ва инкишофи бахши хусусӣ буда, дар рушди иқтисодиёти бозорӣ ва тараққиёти инноватсионии соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, аз он ҷумла саноат нақши калидӣ дорад. Муаллиф дар тадқиқоти худ бештар ба масъалаҳои ташкили шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва дастгирии давлатии он аҳамияти махсус дода, аз он ҷумла қайд менамояд, ки «институтҳои, ки барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат мекунанд, бояд дастгирӣ карда шаванд» [5]. Дар тадқиқоти минбаъдаи С.Ҷ. Комилов таваҷҷуҳи асосӣ ба ташаккули соҳибкории инноватсионӣ ва рушди он дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ равона карда шудааст.

Ф.А. Қодиров масоили ташкилию иқтисодӣ ва институтсионалии рушди соҳибкориро таҳқиқ намуда, бештар ба ҳаҷм ва шакли ташкилию ҳуқуқии он таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Дар баробари ин, рушди соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурду миёнаро «омилҳои муҳимтарини саноатикунони кишвар ва рушди деҳот» эътироф менамояд [4]. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии фаъолияти соҳибкорӣ чунин таъкид месозад: «Равандҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ бояд реинжиниринг карда шаванд» [3]. Қобили қайд аст, ки дар тадқиқоти дигари муаллиф ба яке аз масъалаҳои муҳими рушди назария ва амалияи соҳибкории ватанӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст, ки фарогири «ҷанбаҳои иҷтимоию фарҳангии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [2].

Таҳлил ва баррасии нуктаҳои назари дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки назарияи соҳибкорӣ дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ ба ҳам муҳолиф набуда, танҳо якдигарро пурра мекунанд. Маҳз яке аз хусусиятҳои хоси ташаккул ва инкишофи назарияи соҳибкорӣ низ дар он аст, ки пайваस्ताгии ғояҳои бунёдии назарияи он ба

якдигар муҳолифат намекунад. Концепсияҳои асосии инкишофи соҳибкорӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Концепсияҳои инкишофи соҳибкорӣ

Мақтабҳо (муаллифон)	Мазмун
<i>Концепсияҳои, ки ба равиши функционалӣ таъяс мекунад.</i>	
А.Смит, Р.Кантилон, И.Тюнен, Ф.Найт	Соҳибкорӣ ҳамчун функсияе таҳқиқ карда мешавад, ки ба таваккали доимӣ ва ноустуворӣ алоқаманд аст.
Ж.-Б. Сэй	Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз захираҳои муҳим ва омилҳои истеҳсолот баррасӣ карда мешавад.
И.Шумпетер (концепсияи инноватсионӣ)	Функсияи навоаронаи соҳибкорӣ ҳамчун қобилияти истеҳсоли ягон чизи нав дида баромада мешавад.
И.Кирснер, Ф.Хайек, Л.Мизес, М.Ротбард ва дигарон	Соҳибкорӣ ҳамчун унсурҳои иқтисодӣ бозорӣ баромад мекунад. Дар раванди муносибатҳои бозорӣ қарорҳои эҷодкоронаи соҳибкорӣ мунтазам таъбиқ карда шуда, нақши соҳибкор дар бозор бебаҳс аст.
<i>Концепсияҳои, ки ба равиши байнифаннӣ таъяс мекунад.</i>	
В.Зомбарт ва М.Вебер	Рафтори соҳибкориро таҳқиқ намуда, бо истифода аз нигаришҳои равшанӣ хусусият, ҳислат ва падидаҳои диниву ахлоқиро кашф намудаанд.
А.Гибб, Д.Чонсон, Р. Бруксбэнк, Э.Нелсон, Д.Стори, А.Ослунд ва дигарон	Соҳибкориро институти иҷтимоӣ эътироф намуда, хусусиятҳои шахсии соҳибкорӣ, қобилияти ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, идораи вақт ва риояи меъёрҳои қонунгузориро ҳатмӣ мешуморанд.
<i>Концепсияҳои муносири соҳибкорӣ</i>	
Соҳибкории иҷтимоӣ	Муаллифи он Д.Ф.Кеннеди буда, ҳадафи соҳибкорро дар қонф сохтани талаботи ҷамъиятӣ, ҳифзи манфиатҳои он аз рақобати носолим дар назди давлат медонад.
Иртиботи маркетингӣ	Фароғи назарияҳои мебошад, ки маркетингро ҳамчун қобилияти махсуси барқарорсозии муносибати дарозмуддат бо истеъмолкунанда баррасӣ мекунад.
Маркетинги иҷтимоӣ	Ба омӯзиши талаботи истеъмокундагон рағона карда шудааст.

Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, чунин ҳулоса қардан мумкин аст, ки назарияи инкишофи соҳибкорӣ дар давраҳои асосии рушди худ марҳилаи тӯлониро аз сар гузаронида, бо чунин хусусиятҳо таъсиф дода мешавад:

- марҳилаи нахуст ба ҳалли ихтилофи байни қалисо ва доираҳои соҳибкорӣ таъсиф дода шуда, дар он тавачҷуҳи хос ба ташаққули тасаввуроти мусбӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ зоҳир карда шудааст;

- марҳилаи дуюм ба пайдоиши мафҳуми соҳибкорӣ алоқаманд буда, дар он асосгузори назарияи соҳибкорӣ Р.Кантилон нишонаи асосии фаъолияти соҳибкорӣ – тавакқалро собит сохт, ки дар пасманзари он соҳибкор вазиғаҳои худро дар шароити номуайянии иҷро менамояд;

- марҳилаи сеюм соҳибкориро омилҳои чоруми истеҳсолот эътироф намуда, онро ҳамчун захираи иқтисодӣ ва омилҳои асосии рушди муносибатҳои истеҳсолий эътироф намуд;

- дар марҳилаи чорум, бинобар сабаби нақши афзоянда доштани дин дар ҳаёти ҷамъиятӣ соҳибкориро ҳамчун рафтори махсуси иқтисодӣ эътироф мекарданд, ки ба падидаҳои динӣ ва ахлоқӣ вобастагӣ дорад;

- дар марҳилаи панҷум, намоёндагонии мактаби австриягӣ муваффақияти соҳибкориро ба донишҳои таҷрибавӣ вобаста доништа, таҷрибаро асоси рушди муносибатҳои соҳибкорӣ медонистанд;

- дар марҳилаи шашум, Й. Шумпетер хусусияти навоарии фаъолияти соҳибкориро кашф намуда, собит сохт, ки соҳибкор тавассути анҷом додани комбинатсияҳои муайян дар инкишофи иқтисодӣ мавқеи марказӣ дорад;

- дар марҳилаи ҳафтум, намоёндагонии барҷастаи иқтисодӣ институти соҳибкориро ҳамчун институти асосии рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ баррасӣ намуда, таъкид месозанд, ки он таҳти таъсири меъёрҳои хос фаъолият мекунад;

- дар марҳилае, ки рушди назарияи соҳибкорӣ ба нақши соҳибкорони барҷаста алоқаманд аст, равишҳои хоси баррасии табиати иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии соҳибкориро фаро гирифта, моделҳои самаранок ва инноватсионии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд ба миён омаданд.

Олимону муҳаққиқони ватанӣ соҳибкориро ҳамчун омилҳои асосии ислоҳоти низоми муносибатҳои иқтисодӣ, гузариш аз як сохти хоҷагидорӣ ба дигар сохт, воситаи таъмини шуғл ва таъмини даромади аҳоли, коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ миқдори миллӣ медонанд.

Таҳлили ретроспективии концепсияҳои рушди назарияи соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки дар асарҳои иқтисоддони амрикоӣ Й.Шумпетер масъалаҳои назариявӣ ва амалии соҳибкорӣ аз нигоҳи нигариши инноватсияҳо баррасӣ шудаанд, ки барои назария ва амалии кишвари мо низ мувофиқат мекунад. Концепсияи пешниҳодкардаи П.Друкер, ки ба равишҳои назариявии иқтисоддони фаронсавӣ Ж-Б. Сей асос ёфтааст, дорои аҳамияти бузург аст. П.Друкер боварӣ дошт, ки вазифаи асосии соҳибкор интиқоли захираҳои иқтисодӣ аз соҳаи камдаромад ба соҳае мебошад, ки даромаднокӣ ва ҳосилнокии бештар дорад [8].

Концепсияҳои мавҷудаи рушди соҳибкориро таҳлил намуда, ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки соҳибкориро ҳамчун фаъолияти озоди ба таваккал асосёфтаи ашхос меноманд, ки дар шароити номуайян бо мақсади гирифтани фоида фаъолият мекунад. Зимнан соҳибкор фардест, ки бо таъҷиб ба дониш ва таҷрибаи худ ғояҳои инноватсионии худро дар амал татбиқ намуда, таҳти таъсири меъёрҳои хоси институтсионалӣ қарор қабул мекунад.

Дар асоси таҳқиқи марҳилаҳои асосии рушди назарияи соҳибкорӣ ҳаминро қайд менамоем, ки дар назарияи иқтисодӣ муносибат ба соҳибкориро метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Либерализм - назарияе, ки ба принципҳои фардиатпарастӣ ва озодии бемаҳдудӣ фард асос ёфтааст.

2. Назарияе, ки танзими фаъолияти соҳибкориро асоснок мекунад ва зарурати даҳолати давлат ба равандҳои иқтисодӣ ва институтсионалиро асоснок мекунад.

Дар таҳқиқи назарияи соҳибкорӣ нигаришҳои методологӣ ва методҳои гуногуни илмӣ-таҳқиқотӣ истифода карда мешаванд. Дар адабиёти илмӣ ва таҳқиқоти марбути ташаккул ва рушди назарияи соҳибкорӣ одатан нигаришҳои мавҷударо ба се гурӯҳ ҷудо мекунад:

- шумпетерӣ – соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти навоварона эътироф шуда, соҳибкор фаъолияти хоҷагидориро аз ҳолати гомостаз ба масири нави рушд мебарорад.

- чикагоӣ – дар тафсири назария ва рафтори соҳибкорӣ ба даромади соҳибкорӣ аҳамияти хос зоҳир намуда, маҳз даромадро омилҳои таҳриқдиҳандаи соҳибкорӣ эътироф мекунад.

- австриягӣ - ба ақидаи намояндагони мактаби австриягӣ, соҳибкорӣ мувозинати сиклҳои иқтисодиро таъмин менамояд.

Қобили қайд аст, ки нигаришҳои дар боло овардашуда, гарчанде маъмулӣ ва машҳур мебошанд, вале дар шароити муосир таҳлили чуқури онҳо аз мавҷудияти костагҳои методологӣ шаҳодат дода, бо тавсеа ёфтани муносибатҳои хоҷагидорӣ бо унсурҳои нав такмил дода мешаванд.

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомшуда чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар тӯли асрҳо таҳқиқот ва назарияҳои сершумор оид ба ташаккул ва инкишофи назарияи соҳибкорӣ пешниҳод шудаанд, ки мазмун ва моҳияти фаъолияти соҳибкориро дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ тавсиф медиҳанд. Бо назардошти ҳамин хусусиятҳои хос давраҳои алоҳидаи рушди назарияи соҳибкориро чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

- соҳибкорон таваккал мекунад. Ричард Кентиллон (1680-1734) аввалин муаллифест, ки соҳибкоронро ҳамчун шахсоне муайян кардааст, ки мехоҳанд дар оянда фоида ба даст оранд;

- соҳибкорӣ - омили рушди иқтисод. Жан-Батист Сей (1767-1832) соҳибкоронро одамоне меномид, ки захираҳои иқтисодиро ба соҳаҳои истеҳсоли равона мекарданд ва раванди истеҳсолотро тавассути омезиши омилҳои гуногуни истеҳсолот бо иттилоот ва таҷриба ташкил мекарданд;

- соҳибкор - навоар: Йозеф Шумпетер (1883-1950) соҳибкорро ҳамчун роҳбар ва иштирокчи раванди "нобудсозии эҷодӣ" муайян кардааст;

- соҳибкор – шахсияти иҷтимоӣ. Он тавассути хислатҳо ва хусусиятҳои муайяни шахсият ташаккул меёбад, зарурати ноил шудан ба баландӣ, ангезаи бартарӣ, эътимоди қавӣ ба худ, оптимизм, навоарӣ, эҷодкорӣ, ҳаёлот, ҳаяҷон ва пешгирӣ асос меёбад;

- соҳибкорӣ ва муҳити он. Ба омилҳои беруна таърихи оила, таърихи шуғл, маълумот, шабакаҳои иҷтимоӣ, фарҳанг ва таҷрибаи идоракунии гузашта дохил мешаванд;

- соҳибкор ҳамчун роҳбар ва менеҷер. Вақте ки ҳар як корхона бо мурури замон рушд мекунад, соҳибкор дар марҳилаи муайяни рушд ба пешво ва менеҷер мубаддал мешавад, аз ин рӯ, доштани дониш ва малакаҳои идоракунӣ хеле муҳим аст.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки концепсияҳои асосии назарияи соҳибкорӣ бо тавачҷуҳ ба сатҳи рушди низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ва истеҳсоли ташаккул ёфта, ҳар як марҳила дар рушди низоми муносибатҳои ба соҳибкорӣ алоқаманд нақши калидӣ дорад. Таҳлили ретроспективи назарияҳои пайдош ва ташаккули муносибатҳои соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки тамоми концепсияҳои муосир бо таъя ба концепсияҳои классикӣ, махсусан назарияи соҳибкории озоди Адам Смит ва соҳибкории инноватсионии Й.Шумпетер асос ёфта, бо назардошти ҳамин назарияҳо танзим ва тавсеа меёбад. Баррасии концепсияҳои асосии ташаккул ва рушди назарияи соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ бо мавҷудияти хусусиятҳои хоси қабули қарорҳои идоракунӣ, таваккалкунӣ, дониш ва таҷриба, иттилоот, моликият ва сармоя ва навоарӣ тавсиф дода мешавад.

Адабиёт

1. Адаманова З.О. Эволюция концепций развития предпринимательства / З.О.Адаманова, Ф.М.Османов //Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. - 2019. - № 4 (66). - С. 36-41.

2. Кодиров Ф.А. Социально-культурные аспекты формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан / Ф.А. Кодиров, С.Х. Сафарова //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2018. - № 1-4 (57). - С. 187-190.

3. Кодиров Ф.А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности / Ф.А.Кодиров, С.Фаррухзода, С.М. Давлатов. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - № 2/8. - С. 15-18.

4. Кодиров Ф.А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф.А.Кодиров, К.К. Шодиев //Вестник Ошского государственного университета. - 2018. - № 3. - С. 83-87.

5. Комилов С.Д. Проблемы развития частного сектора в Таджикистане / С.Д.Комилов, С.А.Камолов //Проблемы современной экономики. - 2005. - № 3-4 (15-16). - С. 252-255.

6. Коновалова А.С. Теоретическое обоснование к исследованию технологии моушен-дизайна в медиапродвижении технологического предпринимательства / А.С.Коновалова // Молодой исследователь Дона. – 2017. – № 4(7). - С. 183–186.

7. Назаренко-Матвеева Т.М. От концепций предпринимательства к предпринимательству как к компоненту образования (современная концепция) / Т.М. Назаренко-Матвеева //Конференциум АСОУ: сборник научных трудов и материалов научно-практических конференций. - 2016. - № 3. - С. 745-751.

8. Семенова И. И. История менеджмента. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / И.И. Семенова. - 2-е изд. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 199 с.

10. Сидорчук Р.Р. Теоретико - методологические аспекты взаимосвязи концепции маркетинга и концепции предпринимательства / Р.Р.Сидорчук //Маркетинг МВА. Маркетинговое управление предприятием. - 2015. Т. 6. - № 2. - С. 164-187.

ИМИЧИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАҲСИЛОТӢ - ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИМИЧИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Ҳасанзода Нодира Ҳочимурод – унвонҷӯи Институти иқтисод ва демографияи АМИТ. Суроға: 734024, ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни, 44. Телефон: 931870002. E-mail: nodira.hasanova2020@mail.ru

Дар мақола роҳҳои баланд бардоштани имичи хизматрасониҳои таҳсилоти, ки имичи макотиби олиро дар маҷмуъ баланд менамоянд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вобаста ба ин тамоюли рушди муассисаҳои таҳсилоти олии муайян карда шуда, муносибатҳо, шароити омилҳо, ки ба ташиаккули баланд шудани имичи маҳсулоти хизматрасонӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии дар маҷмуъ мусоидат менамоянд, дар риштаи таҳлил гирифта шудааст. Муаллиф дар мақола принсипҳои асосии коркарди стратегияи рушди мактаби олиро, ки ба болоравии имичи онҳо боис мегардад ва ҳамзамон маҷмуи тадбирҳо, ки мактаби олиро барои баромадан ба сатҳи сифатан нави ҷавобгӯии талаботи муосир истифода менамояд, коркард намудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда таъкид шудааст, ки имич бояд воқеӣ ва «табиӣ» бошад, то ки моҳияти ҳамаи рӯйдодҳои мусбати дар мактаби олии баамалоянда ва рушди онро инъикос намояд.

Калидвожаҳо: имич, иқтисодиёти соҳаи маориф, муассисаҳои таҳсилои олии, маҳсулот ва хизматрасониҳои таҳсилоти, сифати хизматрасониҳои таҳсилоти, сармояи инсонӣ, маркетинг, имичи хизматрасониҳои таҳсилоти ва муассисаҳои таҳсилоти олии.

ИМИДЖ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ИМИДЖА ВУЗА

Ҳасанзода Нодира Ҳоджимурод – соискатель Института экономики и демографии НАНТ. Адрес: 734024, г. Душанбе, ул. С. Айни, 44. Телефон: 931870002. E-mail: nodira.hasanova2020@mail.ru

В статье рассмотрены основные пути повышения имиджа образовательных услуг, повышающие имидж учреждений сферы высшего образования в целом. В связи с этим проанализированы тенденции развития учреждений, определены отношения, факторы и условия, которые способствуют формированию и повышению имиджа образовательных услуг и учреждений сферы высшего образования. Автор в статье разработал основные принципы стратегии развития вузов, которые обуславливают повышение их имиджа, а также предлагают систему мер, которые позволяют вузам достигать нового качественного уровня адекватным требованиям современности.

По результатам исследования подчеркивается, что имидж должен быть реальным и естественным и отражать суть изменений, происходящих в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: имидж, экономика сферы образования, учреждение сферы высшего образования, образовательная услуга, качество образовательных услуг, человеческий капитал, маркетинг, имидж образовательных услуг.

IMAGE OF EDUCATIONAL SERVICES AS A MAIN FACTOR OF IMPROVING THE IMAGE OF THE UNIVERSITY

Hasanzoda Nodira Khodzhimurod - Applicant for the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Science and Technology. Address: 734024, Dushanbe, st. S. Aini, 44. Phone: 931870002. E-mail: nodira.hasanova2020@mail.ru

The article discusses the main ways of improving the image of educational services, which enhances the image of higher education institutions in general. In this regard, the trends in the development of higher education institutions have been analyzed, relations, factors and conditions have been identified that contribute to the formation and enhancement of the image of educational services and institutions of higher education. The author in the article has developed the basic principles of developing a strategy for the development of universities, which leads to an increase in their image, and also proposes a system of measures that allow universities to reach a new quality level adequate to the requirements of our time.

According to the results of the study, it is emphasized that the image should be real and natural and reflect the essence of the changes taking place in a higher educational institution.

Key words: image, economy of education, institutions of higher education, educational services, quality of educational services, human capital, marketing, image of educational services and institutions of higher education.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 чунин таъкид шудааст: «Рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳадаф ва барномаи фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он дар байни омилҳои дарозмӯҳлати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол мекунад» [14, с.50]. Сатҳ ва сифати сармояи инсонӣ, пеш аз ҳама, аз сифати маҳсулоти таҳсилоти макотиби олии, ки пешниҳод менамоянд, вобастагӣ дорад. Илова бар ин, амалисозии сиёсати давлатии гузариши

иктисодиёти ҷумхури ба тарзи рушди инноватсионӣ, ки дар ин Стратегия муайян карда шудааст, тағйироти қатъиро дар низоми таҳсилоти олии касбӣ пешбинӣ менамояд. Зарурати омода намудани кадрҳое, ки дорои қобилият ва омодагии фаъолият дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ мебошанд, меъёри асосии амалкарди бомуваффақияти макотиби олий ва мутаносибан омили баланд бардоштани имичи онҳо ҳисоб меёбад. Бинобар ин, тибқи гуфтаҳои боло, масъалаи дар макотиби олий ташкил кардани чунин раванди таҳсилотие пайдо мегардад, ки натиҷаи чаҳор соли омода намудан бояд мутахассисони баландихтисоси салоҳиятнок бошад.

Ин кор дар марҳалаи нави рушди мамлакат таъмини рушди сермахсул дар радифи вазифаҳои афзалиятнок қарор гирифтааст. Дар давраи аз соли 2014 то соли 2019 шумораи дар иқтисодиёти ҷумхури машғулбудаҳо аз 2307,3 то 2425,5 ҳазор нафар, яъне бештар аз 5,1% зиёд гардид [10]. Зиёдшавии шумораи дар иқтисодиёт машғулбудаҳо асосан аз ҳисоби афзоиш ёфтани шумораи дар соҳаи хизматрасониҳо фаъолияткунандаҳо ба амал омадааст. Дар давраи таҳлилшаванда ҳиссаи дар соҳаи хизматрасониҳо машғулбудаҳо нисбати ҳамаи дар иқтисодиёти мамлакат машғулбудаҳо аз 27,1 то 30,0%, яъне ба 2,9 банди фоизӣ зиёд гардидааст. Ҳол он ки афзуншавии шумораи дар ин соҳа машғулбудаҳо асосан аз ҳисоби зиёд гардидани шумораи дар соҳаи маориф фаъолияткунандаҳо (1 банди фоизӣ), тандурустӣ ва хизматрасо-ниҳои иҷтимоӣ (0,8 банди фоизӣ) ва инчунин идоракунии давлатӣ, мудо-фия ва суғуртаи иҷтимоии ҳатмӣ (0,6 банди фоизӣ) ба амал омадааст (ҷад. 1).

Ҷадвали 1. - Дигаргуниҳои сохторӣ дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2015.

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Тағйирот (+,-)
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғулбудаҳо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
1. Аз ҷумла дар бахши воқеӣ	72,9	72,4	71,6	71,1	70,0	70,0	-2,9
Аз онҳо:							
Кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ	66,1	65,5	64,9	64,5	60,9	61,1	- 5
Саноати коркарди кӯҳӣ ва кони маъданҳо	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	-
Саноати маснуотбарор	2,8	2,8	2,5	2,5	3,6	3,4	0,6
Энергияи барқӣ, газ ва таъминоти об	0,8	0,9	0,8	0,7	0,7	0,8	-
Сохтмон	2,3	2,7	2,8	2,8	4,2	4,2	1,9
2. Дар бахши хизматрасонӣ	27,1	27,6	28,4	28,9	30,0	30,0	2,9
Аз онҳо:							
Идоракунии давлатӣ, мудофия, суғуртаи иҷтимоии ҳатмӣ	1,4	1,5	1,5	1,5	1,9	2,0	0,6
Маориф	8,7	8,8	8,8	9,2	9,6	9,7	1
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	3,9	4,0	4,1	4,4	4,7	4,7	0,8

Манбаъ: *Ҳисобҳои муаллиф дар асоси: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. - С.85-86.*

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки ҳиссаи дар бахши воқеии иқтисодиёт машғулбудаҳо ба 2,9 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Ин аз ҳисоби камшавии ҳиссаи дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ машғулбудаҳо ба амал омада, дар давраи мавриди таҳлил 5 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Дар соҳаҳои саноати маснуотбарор пешравии сохтории мусбат мушоҳида гардида, он дар давраи таҳлилшаванда ба 0,6 банди фоизӣ зиёд шудааст. Инчунин, дар сохтмон ҳиссаи машғулбудаҳо ба 1,9 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Дигаргуниҳои сохторӣ дар иқтисодиёт ба тағйироти сохтории шумораи донишҷӯёни макотиби олии мамлакат тибқи соҳаҳо таъсир мерасонад. Ҳамон тавр, ки аз маълумоти ҷадвали 2 дида мешавад, дар зарфи панҷ соли охир шумораи донишҷӯён дар соҳаҳои саноат ба 11,7% зиёд шудааст, чунки дар дигаргуниҳои сохтории машғулбудаҳо ҳиссаи саноати маснуотбарор зиёд гардида, шумораи дар ин соҳа машғулбудаҳо ба 25,7% афзоиш ёфтааст. Бо дарназардошти он ки солҳои охир ҳиссаи дар соҳаи кишоварзӣ машғулбудаҳо коҳиш ёфта истодааст, бинобар ин шумораи донишҷӯёни соҳаи кишоварзӣ ба 4,8% кам шудааст.

Чадвали 2. - Динамикаи шумораи донишҷӯён тибқи соҳаҳои иқтисодӣ дар солҳои 2015-2019.

Нишондиҳандаҳо	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2019-2020 бо % нисбат ба солҳои 2015/2016
Шумораи донишҷӯён, ҳамагӣ	176461	186914	195657	209768	229626	130,1
Аз ҷумла дар соҳаҳои саноат	24875	25234	26336	29193	27744	111,7
Кишоварзӣ	10580	11113	12590	15510	10003	95,2
Иқтисодиёт	51078	53620	55421	58364	59641	116,8
Тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	15882	17083	19034	19216	20860	131,6
Маориф	67689	72597	74416	78931	102293	151,3
Фарҳанг ва санъат	3299	3768	4025	4390	4686	142,0
Дигар соҳаҳо	3058	3499	3835	4164	4399	143,8

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф дар асоси: Таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2020. – С. 72.

Дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мутахассисони касби иқтисодӣ тақозо карда мешавад, бинобар ин, дар давраи мавриди таҳлил шумораи донишҷӯёни иқтисодӣ ба 16,8% зиёд шудааст. Тавре ки таҳлил нишон дод, солҳои охир ҳиссаи дар соҳаҳои хизматрасонӣ машғулбудаҳо (тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фарҳанг ва санъат ва соҳаҳои дигари хизматрасонӣ) афзоиш ёфтааст, аз ҳамин лиҳоз, шумораи донишҷӯёни соҳаҳои тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 31,6%, маориф 51,3%, фарҳанг ва маориф 42% ва дигар соҳаҳо 43,8% зиёд гардидааст (ба чадвали 2).

Аммо, бояд қайд кард, ки ҳанӯз номунавзинуи дар байни бозори меҳнат ва бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ вучуд дорад. Дар шароити номуайянии ҳаллу фасли эҳтимолии ин масъала ва ё номунавзинуи макотиби олии бояд барномаҳои таҳсилоти худро ба корхонаҳои пешқадам, ки дорои технологияи муосир мебошанд, равона созанд. Вазифаи мактаби олии аз муайян кардани чунин корхонаҳо ва ҷалби онҳо дар фаъолияти омода кардани мутахассисон иборат аст. Ҳамон тавр, ки мебинем, имичи макотиби олии бо ҳалли масоили мазкур, асосан бо имич ва сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ алоқаи зич дорад.

Дар ҳоли ҳозир бахши таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ дар давраи ниҳоят мушкул қарор дорад. Чунки аввалан, раванди татбиқи стандартҳои нав давом карда, ба низоми дусатҳаи таҳсилоти олии, яъне барои омода кардани бакалавр ва магистратура мутобиқ шуда истодаанд, ки барои ворид шудан ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ нигаронида шудааст. Баъдан, масъалаҳои шиддатноки тичоратикунони ин бахш ва зиёд гардидани шумораи муассасаҳои соҳаи таҳсилоти олии касбии пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои таҳсилотӣ бо нархҳои рақобатӣ ва усулҳои дилхоҳи мусоид алоқаманд пайдо шудаанд. Ғайр аз ин, сарбории аудитори омӯзгорон зиёд гардид, ки вақти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, худинкишофӣ ва худомӯзӣ ва инчунин ҳолатҳои бартаридоштаи заминаи моддӣ-техникии шумораи зиёди макотиби олиро коҳиш дод. Ҳамаи ин боиси коҳиш ёфтани сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва мутаносибан паст шудани рақобатпазирии макотиби олии гардиданд. Дар натиҷа, бозори меҳнат сифати омода кардани мутахассисони ҷавонро қабул намекунад, бинобар ин, ҳамон тавр ки дар боло қайд намудем, хатмкунандагон маҷбур ҳастанд, ки аз ҳисоби воситаҳои худ «бозомӯзӣ» ва ё «азнавомӯзӣ» кунанд. Дар чунин шароит вазифаи асосӣ аз он иборат аст, ки қисми зиёди макотиби олии ба сатҳи нав бароварда шаванд.

Аммо танҳо 3-4 мактаби олии бехтарини ватанӣ имконият доранд, ки ба хатмкунандагони худ таҳсилоти сифатнок ва рақобатпазир диҳанд, гарчанде онҳо имрӯз мавқеи худро аз даст дода истодаанд. Ва истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таҳсилотӣ акнун зарурати дарёфти хизматрасониҳои таҳсилоти сифатнокро фаҳмидаанд ва имичи макотиби олии асосан аз рӯи сифат ва кафолати

хизматрасонии таҳсилотӣ, талаботи бозори меҳнат ва корфармоён ба хатмкунандагони онҳо муайян карда мешавад. Ин талаб менамояд, ки макотиби олий донишҳои асосӣ, бунёдӣ, прагматикӣ ва маҳорати худро, ки ба донишҷӯ имконияти дар ҷаҳони зудтағйирёбанда тавачҷух карданро медиҳад, муттаҳид созанд.

Мақтаби олий дар худ низоми мураккаби муносибатҳои байниҳамдигарии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, талаботи корфармоёнро нисбат ба хатмкунандагон ва захираҳои дохилии мақтаби олиро таҷассум менамояд. Аз ин лиҳоз, имичи он дар асоси баҳогузориҳои ин субъектҳои ҷомеа ташаккул меёбад. Сатҳи имичи хизматрасониҳои таҳсилотии он ҳамчун қисмати асосии имичи мақтаби олий аз асоснокии коркарди стратегияи рушди он вобаста аст. Макотиби олий ҳангоми коркарди стратегияи муосири рушд бояд ба якҷанд принципҳои таҷма намоянд, ки дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Ҷадвали 3. - Принципҳои асосии коркарди стратегияи рушди мақтаби олий, ки баланд бардоштани имичи онро таъмин мекунанд

№б/т	Принципи	Тавсифоти мухтасар
1.	Тамоюли мақтаби олий ба истеъмолкунанда	Мақтаби олий бояд ҳатман нисбатан уҳдабаро буда, ба эҳтиёҷоти донишҷӯён ва корфармоён мутобикат намоянд. Эҳтиёҷоти асосии хатмкунанда ин дархостшавандагӣ аз тарафи бозори меҳнат мебошад, ки ин танҳо ҳангоми гирифтани омодагии сифатии ӯ имконпазир аст. Дар навбати худ, корхонаҳо мутахассисони ҷавонро талаб менамоянд, ки қобилияти ҳаллу фасл кардани масъалаҳо дар доираи ниҳоят маҳдуди фаъолияти истеҳсолии худ дошта бошанд. Мувофиқ омадани интизориҳои корфармо ва сатҳи омодагии хатмкунанда дар соҳаи мушаххаси дониш барои эҷоди имичи мусбати мақтаби олий ва пешравӣ дар бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ мусоидат мекунанд. Ва он вақт мақтаби олий донишҷӯёни навро дар якҷоягӣ бо воситаҳои пулӣ (бучетӣ ё ғайрибучетӣ) соҳиб мешавад, ки ба он имконият медиҳанд рушд намоянд, заминаи моддӣ-техникии мавҷудаи худро васеъ ва беҳтар созад, таҷҳизоти озмоишгоҳиро навсозӣ кунад ва барои омӯзгорон шароити муносиби меҳнатро таъмин намоянд.
2.	Принципи сарвари қавӣ (пурызӯр)	Фаъолияти самараноки коллективро, ки барои дарёфти мақсадҳои муайян нигаронида шудааст, ташкил намоянд, танҳо сарвари босавод, қавӣ ва сахтгир метавонад дастаро муттаҳид сохта фазои эҷодиро таъсис диҳад. С.И.Плаксий чунин навишта буд: «Муваффақият ин натиҷаи фаъолияти кормандони самарабахши роҳбарикунандаи сарвар».
3.	Принципи кооператсияи роҳбарияти коллектив	Агар ҳар як узви коллектив барои қори умумӣ масъулиятро ҳис намоянд, рушди мақтаби олий тезтар ва босифаттар амалӣ мешавад. Истифодаи қобилиятҳо, таҷриба, хиради кормандон ва ҳавасмандгардонии ташаббусҳо дар қори рушди ташкилот, баланд бардоштани самаранокии мақтаби олий ва ҷаззобияти он барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таҳсилотӣ самарай хуб медиҳанд.
4.	Принципи ҷаззобият	Ба мақтаби олий зарур аст, ки афзалиятҳои ҷолиб ва ҷаззоби рақобатии худро дошта бошад. Инҳо барномаҳои таълимӣ, нархгузориҳо, шароити беҳтарини қор ва таҳсил ва хизматрасонии таҳсилотии устувор ва баландсифат мебошанд.
5.	Принципи рушди доимӣ	Беҳтарсозии муттасили сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ, васеъ намудани доираи онҳо, қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти донишҷӯён ва корфармоёни на танҳо вучуддошта, балки пеш гузаштан аз интизориҳо ва манфиатҳои ояндаи онҳо.
6.	Принципи назорати системавӣ	Қоркарди низоми самараноки назорати фаъолияти ҳамаи ҷузъҳои таркибии муассисаи таҳсилоти олий зарур аст, он бояд маҳз ба таври ҳаққонӣ, на рӯякӣ амал намоянд, то ки вазъияти дар мақтаби олий мавҷударо ба тарзи воқеӣ инъикос карда, барои ислоҳи камбудҳои имконият фароҳам созад. Дар ҳолате ки агар низоми дохилии назорат бенатига бошад, он гоҳ лозим меояд, ки ҷалби аудити берунии мустакил ва қоршинос баррасӣ карда шавад.
7.	Принципи идорақунии ба истифодаи иттилооти муҳими воқеӣ асосёфта	Принципи идорақунии ба истифодаи иттилооти муҳими воқеӣ асосёфта. Қарор дар бораи амалҳои ислоҳотӣ ва тасҳеҳқунӣ нисбат ба рушди мақтаби олиро метавон танҳо дар асоси маълумоти дар натиҷаи мониторинг ва назорати фаъолияти мақтаби олий бадастомада ва инчунин бо назардошти маълумоти таҳқиқоти маркетингӣ ва дигар таҳқиқоти расмии боваринок қабул кард.

Таҳияи муаллиф.

Дар марҳалаи нави рушди мамлакат ба макотиби олий зарур аст, ки дар самти баланд бардоштани сифати маҳсулоти таҳсилотӣ, рақобатпазирӣ ва ташаккули имичи

мусбат маҷмӯи тадбирҳоро андешанд. Дар чадвали 4 тақсмоти комплекси чораҳое оварда шудаанд, ки ин мактаби олий барои баромадан ба сатҳи сифатан нави ҷавобгӯии талаботи муосир истифода менамояд. Ин чораҳоро ба иқдоми зарурӣ тақсим кардаанд.

Чадвали 4. - Қадамҳои зарурӣ барои баромадан ба сатҳи нави рушд

№б/т	Иқдом	Иҷрои амалиёт
1.	Таҳлили бозори меҳнат ва ҷойҳои кориҳои ҳоли	Омухтани номгӯии хизматрасониҳои таҳсилотие, ки бояд мактаби олий пешниҳод намояд: дар кадом ҳаҷм, рейтинг мактаби олий, шумораи дохилшавандагон, динамикаи рушд, ҳаياتи омӯзгорон, рейтинг хатмкунандагон, нархи таҳсил ва ғайраҳо, то ки стратегияи рушди худро коркард намояд.
2.	Пешгӯии пайдошавии ҷойҳои кориҳои ҳоли дар 5-10 соли наздиктарин	Ҳамкории зич бо муассисаҳои имконият фароҳам месозад, ки эҳтиёҷоти мавҷудаи муассиса ва умуман соҳа, инчунин, нақшаҳои онҳо на танҳо аз ҷиҳати сифат, балки аз ҷиҳати миқдор низ муайян карда шаванд. Мавҷуд будани чунин пешгӯӣ барои ҳар як минтақаи алоҳида барои фаҳмидани пайдоиши эҳтиёҷоти имконпазир дар ҷомеа ва коркарди нақшаи амал тибқи «пешниҳод талаботро ба вучуд меорад» мусоидат менамояд.
3.	Таъсис ва рушди самтҳои нави омодакунии мутахассисон	Дар мутобикати пурра бо таҳлили бозори меҳнат ва пешгӯии пайдоиши ҷойҳои кориҳои ҳоли нав. «Аз ҷиҳати шуурнокӣ пеш гузаштани» рушди таҳсилот асоси рушди ҷомеа мебошад, чунки маҳз таҳсилот аз рӯи моҳияти худ барои тағйироти дар пешистодаи ҷомеа асос гузошта, барои оянда кор мекунад ва дар ниҳояти кор «қисмҳои таркибии одам», ҳосият ва суръати инкишофи ӯро пешақӣ муайян менамояд.
4.	Ташкил ва рушди низоми самараноки хавасмандгардонӣ ва назорати меҳнати ҳаياتи профессорону омӯзгорон	Ин низом бояд ҳадди аксар шаффоф буда, манфиати мактаби олиро, яъне иҷрои талаботи иҷозатдодашуда ва аккредитсионӣ, манфиати омӯзгоронро, ки бояд мақсадҳоро бинанд, худро дар коллективи муттаҳид эҳсос намоянд ва ғояи умумии рушди мактаби олиро иҷро кунанд, ба назар гирад.
5.	Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои оид ба ҷалби донишҷӯён	Фаъолияти касбпешакунии мактаби олий бояд мунтазам, шуруъ аз синфи нухум гузаронида шавад. Барои мактаббачагон ташкил кардани олимпиадаҳо, мусобиқаҳои варзишӣ, марафонҳои зеҳнӣ, конференсияҳои илмӣ-амалӣ, клубҳои ҳозирҷавобон ва ғайраҳо бо иштироки донишҷӯёни мактаби олий барои ҷалби довталабон мусоидат мекунад. Ин барои шиноختан, баланд бардоштани имиджи мактаби олий ва баланд бардоштани шумораи хоҳишмандон ҷиҳати таҳсил дар ин мактаби олий таъсири судманд мерасонад.
6.	Ташкили низоми мусоидат барои бо кор таъмин шудани донишҷӯён ва хатмкунандагон ва мутобиктавии онҳо ба бозори меҳнат	Инкишоф додани муносибатҳои шартномавӣ бо корхонаҳои минтақа оид ба ташкили шароити гузаштани таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ ва минбаъд бо ҷойи кор таъмин шудан. Фармоиши мақсадноки корхона ҷиҳати таълими мутахассисон барои корхонаи мушаххаси минтақа. Ҳангоми ташкили чунин низом хатмкунанда қаророти бо ҷойи кор таъмин шуданро дарёфт менамояд ва корхона дар навбати худ соҳиби мутахассисони зарурӣ мегардад, ки барои эҷоди имиджи дархостшаванда ва бовариноки мактаби олий мусоидат мекунад.
7.	Пешниҳоди чорабиниҳои маркетингии ба ҷалби донишҷӯён ва воситаҳои молиявӣ барои мактаби олий чун аз ҷиҳати стратегӣ муҳим равонагардида	Чудо намудани воҳиди корӣ оид ба ташкили фаъолияти маркетингӣ ё аутсорсинг чораи зарурӣ барои аз бӯҳрон баровардани мактаби олий мебошад. Чизи асосӣ он аст, ки вазифаи мутахассис оид ба маркетинг дар мактаби олий аз ҷиҳати стратегӣ муҳим буда, масъулияти иҷрои он бояд ба шахс ё шӯъбаи муайян вогузор гардад. Он набояд ба мисли аксари макотиби олий, ки қўшиши сусти аз вазъияти баамаломеда баромаданро доранд, дар байни муовинони ректор, муовинон ва омӯзгорон тақсим шавад.

Таҳияи муаллиф.

Ҷамъбасти таҷрибаи як қатор донишгоҳҳои мамлакат ба мо имконият дод, ки як қатор хулосаҳои назариявӣ барорем. Пеш аз ҳама, гуфтаҳои олим И.М.Илинскийро ба хотир меорем. Ӯ одилона қайд карда буд, ки ғоя оид ба ҳосияти пешгузари рушди таҳсилот қисмати таркибии калидии парадигмаи нави низоми таҳсилот мебошад. «Ин чунин сатҳи соҳибияти эҷодии донишҳои бунёдӣ ва муҳимро пешбинӣ менамояд, ки

ба одам имконият хоҳад дод на танҳо барои ивазшавии мавҷмонанд фурсат ёбад, балки ҳам истехсолот, техника ва технологияи нав ва ҳам роҳҳои нави азхудкунии донишхоро ташаккул дода, пеш гузарад» [3, с. 66]. Дар ҳақиқат, таҳсилот махсусан дар низоми таҳсилоти олии касбӣ бояд хосияти пешгузарандагӣ дошта бошад, чунки маҳз дар ҳамин раванд тартиб додан ва сохтани воқеияти нав ба амал меояд. Ҳангоми чунин рушд инкишофи пешгузарандаи сифати инсон, умуман, нуруи инсонӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ дар ҳазорсолаи нав таъмин карда мешавад.

Хосияти пешгузарандаи таҳсилот ба хатмкунандагон имконият медиҳад, ки на танҳо ба муҳити берунӣ ва шароити тағйирёбанда бомуваффақият мутобиқ шуда, эҳтиёҷоти шахсиятҳо, фардҳо, ҷомеа ва иқтисодиётро қонеъ гардонанд, балки ба ҳолати ҷомеа таъсири ғайбӣ расонида, инчунин, бо дарназардошти диди илмӣ, пешгӯии ояндаи наздик ва дури рушди тамаддунии мамлакат эҳтиёҷоти онҳоро пешбинӣ намоянд ва ташаккул диҳанд. Албатта, ҳамаи инҳо барои тамоми сатҳҳои таҳсилоти касбӣ қабули барномаҳои нави давлатии таҳсилотино тақозо менамоянд. Ҳақиқатан, дар шароити муосир баланд бардоштани сатҳи шуғлнокии аҳоли, омода кардани мутахассисон тибқи талаботи имрӯза зарурати банақшагирии омодакунии кадрҳоро дар асоси таҳлили талаботи бозори меҳнати дохилӣ ва берунӣ тақозо менамояд.

Таҳқиқи ғайбӣ макотиби олии ҷумҳурӣ солҳои охир нишон медиҳад, ки доираи афзалиятҳои интихоби онҳо хеле васеъ гаштааст. Онҳо ғайр аз андешидани чораҳо оид ба баланд бардоштани сифати таҳсилот ва хизматрасониҳои таҳсилотӣ, инчунин, дар тавсифоти онҳо, ба монанди доираи интихоби ихтисосҳо, дараҷа, пас аз хатми мактаби олий (бакалавр ё магистр), серҳаракатии академӣ, имконияти таъмин шудан бо ҷойи кори хуб, нархи хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва ҷандин омилҳои дигар ба назар гирифта мешаванд. Ин тамоюлот ба талаботи марҳилаи муосири рушди ҷомеа ва иқтисодиёти мамлакат мутобиқат мекунад. Албатта, ҳамон имичи мактаби олий самаранок ҳисоб карда мешавад, ки агар барои дарёфти ҳадафҳои асосӣ мусоидат намояд. Дар натиҷаи ташаккули имичи самаранок алоқаи устувори байни мактаби олий ва PR-объект ғайбӣ гардида, дороиҳои «паблиситӣ» ташаккул меёбанд ва рақобатпазирӣ дар бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ баланд мегардад. Дар ин қабил шароит, ба мактаби олий муяссар мегардад, ки на танҳо довтолабонро ҷалб намояд, балки бо роҳи ҷалби кормандони хирадманд ва олимони машҳур сифати сохтори ҳайати профессорону омӯзгоронро ғайбӣ гардонад. Ва дар натиҷаи ин сифати таҳсилот, маҳсулоти таҳсилотӣ ва раванди таълим беҳтар шуда, мутаносибан сатҳи омодагии мутахассисони хатмкунанда баланд мешавад. Пайдоиши чунин комёбиҳо боиси дастрасии беамониати мактаби олий ба ҳамаи захираҳои молиявӣ, иттилоотӣ, инсонӣ, моддӣ ва ғайраҳо мегардад.

Ҳамин тавр, имич бояд воқеӣ ва «табӣӣ» бошад, то ки моҳияти ҳамаи рӯйдодҳои мусбати дар мактаби олий ба амалоянда ва рушди онро инъикос намояд. Зимнан муҳим аст, ки он бо дарназардошти анъанаҳои миллӣ дар соҳаи таҳсилот, хусусиятҳои менталитет ва фарҳанги миллӣ, ки ба рушди арзишҳои фарҳангӣ нигаронида шудаанд, сохта шавад.

Адабиёт

1. Дагаева Е.А. Маркетинговые коммуникации как способ конструирования имиджа негосударственного вуза/ Е.А.Дагаева //PR в образовании. - 2008. - № 4. – С.64-72.
2. Звездочкин Ю.Ю. Имидж - система университета: монография /Ю.Ю.Звездочкин.- Ростов на Дону, 2009. – 266с.
3. Ильинский И.М. Путь к успеху/И.М.Ильинский. – М., 2004. – 66 с.
4. Казаринова Н.В. Межличностное общение: учебник для вузов. / Н.В.Казаринова, В.Н.Куницына, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544с.
5. Карпычева А.А. Многоаспектная классификация гудвилла [Текст] /А.А.Карпычева// Экономический анализ: теория и практика. - 2010. - №17. – С. 34-46.
6. Кодиров Ф.А. Некоторые вопросы ускоренной индустриализации и инновационной активности университетских технопарков /Ф.А.Кодиров // Таджикистан и современный мир. - 2020. - № 4 (72). - С. 160-172.
7. Корпоративный имидж и его природа [электронный ресурс] URL //http://rudocs.exdat.com/docs/index-127590.html?page= (дата обращения: 24.05.2020)

8. Красовский Ю.Д. Управление поведением в фирме./Ю.Д.Красовский – Москва: Инфра–М, 1997. -144 с.
9. Мирсаидов А.Б. Формирование и развитие рынка высшего профессионального образования Таджикистана: механизмы повышения конкурентоспособности: монография / А.Б.Мирсаидов, А.К. Бобиев. – Душанбе: «Ирфон», 2017. - 207 с.
10. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон, соли 2020. - С. 4.
11. Панкрушин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании. /А.П.Панкрушин. – М.: Интерпракс, 1995. – 240 с.
12. Перельгина Е.Б. Психология имиджа [электронный ресурс] URL /http://vneshnii-oblik.ru/psihologiya/pereligina-imidg.html (дата обращения: 04.09.2021)
13. Петрова Е.А. Имиджелогия: проблемное поле и направления исследования[электронный ресурс] URL <http://www.academim.org>
14. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. - С 50.
15. Тугускина Г.Н. Методика оценки человеческого капитала предприятий [Текст] /Г.Н.Тугускина//Управление персоналом. - 2009. – №5. – С.34-41.
16. Хейне П. Экономический образ мышления - Пер. с англ. /П.Хейне. - М., Издательство "Каталакия" для серии Библиотека студента по заказу Академии педагогических наук и Московского психолого-социального института, 1997. - 704 с.

УДК: 332.1

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Нурмаҳмадова Рухиона Мирмаҳмадовна - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, тел.: 918-25-52-74, e-mail rukhshona.mirzoda.87@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосҳои назариявии ташаққули сиёсати иҷтимоию иқтисодиро дар минтақа таҳқиқ менамояд. Муаллиф бо омӯзиши равишҳои назариявии олимони ватанӣ ва хориҷӣ нуктаи назари худро оид ба таърифи мафҳуми минтақа пешниҳод кардааст. Таъйироте, ки дар Чумхурии Тоҷикистон ба амал меоянд, моро водор месозад, ки ба қолабҳои, ки дар назарияи иқтисодӣ ба амал меоянд, бо диққат назар кунем, амали қонунҳои тақрористеҳсоли ҷамъиятиро, моҳияти иҷтимоии робитаҳо ва вобастагӣ байни унсурҳои гуногуни низоми иҷтимоию иқтисодӣ, ки бидуни он сохтани низоми муассири идоракунии дар кишвар, аз ҷумла дар иқтисоди минтақавӣ имконнопазир аст. Муаллиф дар мақола равишҳои дар адабиёт пешниҳодишударо барои ифшои моҳияти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа ҷамъбаст намуда, таърифи муаллифро додааст. Низоми идоракунии иқтисодии минтақа бояд бо назардошти шароит ва шакли мушаххаси минтақа сохта шавад. Тавре ки маълум аст, самтҳои рушди минтақаҳо қаблан дар сатҳи соҳавӣ муайян шуда буданд.

***Калидвожаҳо:** минтақа, иқтисодии минтақавӣ, сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ, низоми минтақавӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, раванди тақрористеҳсолот, нуруи минтақавӣ.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Нурмаҳмадова Рухиона Мирмаҳмадовна – соискатель кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 918-25-52-74. E-mail: rukhshona.mirzoda.87@mail.ru

В данной статье автор исследует теоретические основы формирования социально-экономической политики в регионе. Автор, изучив теоретические подходы отечественных и зарубежных ученых, предложил свою точку зрения к определению понятия региона. Преобразования, которые происходят в Республике Таджикистан, заставляют более внимательно подойти к стереотипам, имеющим место в экономической теории, заново переосмыслить действие законов общественного воспроизводства, выражающих экономическую, социальную сущность связей и зависимостей между различными элементами общественно-экономической системы, без чего невозможно создать эффективную систему управления в стране, в том числе и в региональной экономике. В статье автор обобщил представленные в литературе подходы к раскрытию сущности региональной социально-экономической политики и привел авторское определение.

Система управления региональной экономикой должна строиться с учетом специфических условий и закономерностей региона. Как известно, направления развития регионов прежде определялись на отраслевом уровне. Отраслевые ведомства выделяли соответствующие ресурсы, распределяя их между производственной и социальной сферами.

***Ключевые слова:** регион, региональная экономика, социально-экономическая политика, региональная система, социально-экономическое развитие, процесс воспроизводства, региональный потенциал.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS

Nurmakhmadova Rukhshona Mirmakhmadovna - applicant for the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, tel: 918-25-52-74, e-mail rukhshona.mirzoda.87@mail.ru

In this article, the author explores the theoretical foundations of the formation of socio-economic policy in the region. The author, having studied the theoretical approaches of domestic and foreign scientists, offered his point of view on the definition of the concept of a region. The transformations that are taking place in the Republic of Tajikistan make us take a closer look at the stereotypes that take place in economic theory, rethink the operation of the laws of social reproduction expressing the economic, social essence of connections and dependencies between various elements of the socio-economic system, without which it is impossible to create an effective system management in the country, including in the regional economy. In the article, the author summarized the approaches presented in the literature to disclosing the essence of regional socio-economic policy and gave the author's definition.

The management system of the regional economy should be built taking into account the specific conditions and patterns of the region. As you know, the directions of regional development were previously determined at the sectoral level. Sectoral departments allocated appropriate resources, distributing them between the production and social spheres.

Key words: *region, regional economy, socio-economic policy, regional system, socio-economic development, reproduction process, regional potential.*

Ташаққули иқтисоди омехта, муносибатҳои нави иқтисодӣ таҳияи механизми нави идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро дар назар дорад. Ин заминаҳои муайяни институтсионалӣ ва иқтисодиро талаб мекунад, ки имкон медиҳанд дар шароити муосир сиёсати самарабахши иқтисодиву иҷтимоии рушди минтақаҳо таҳия карда шаванд. Асоси назариявии ба вучуд овардани чунин механизмро назарияи раванди такрористеҳсолкунӣ, қонунҳои такрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ ва зӯхуроти онҳо дар сатҳи минтақавӣ ташкил медиҳад. Ва идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа зарурати вобастагии байниҳамдигарӣ ва вобастагиро байни ҳамаи унсурҳои низоми минтақавӣ ба миён меорад, ки рушди босамари иқтисодӣ минтақа ва афзоиши иқтисодии некуаҳволии аҳолиро таъмин менамояд.

Имрӯз таваҷҷуҳи бештар ба хусусиятҳои унсурҳои гуногуни низоми минтақавӣ, маҷмуи таносубҳо ва робитаҳои мутақобилаи байни онҳо, ташаққули муҳити иҷтимоӣ иқтисодӣ ва нақши давраҳои такрористеҳсолӣ бо сатҳи баланди маҳаллисозӣ дода мешавад (ба монанди такрористеҳсолкунӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ, инфрасохтор, ташаққул ва истифодаи захираҳои молиявӣ ва қарзӣ, таҳлили манфиатҳои субъектҳои такрористеҳсоли минтақавӣ). Ин ва бисёр ҷузъҳои дигари раванди такрористеҳсолкунии минтақавӣ мушкул боқӣ мемонанд ва ҳалли онро талаб мекунанд.

Ба андешаи олими ватанӣ А.А. Бегматов, бояд гуфт, ки “микёс, сохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва шумораи минтақаҳои ҳар як давлат дар ниҳояти қор бо ду омил, шароити гуногуни табиӣ ҷуғрофӣ ва модели қабулшуда воҳидҳои маъмури-худудӣ (вилоят, ноҳия) дар худуди дорои шароити ягонаи табиӣ ҷуғрофӣ муайян карда мешавад” [3, с.2].

Вобаста ба рушди минтақавии иҷтимоӣ- иқтисодӣ, ду шакли асосии идоракунии идоракунии оперативӣ ва маъмури ҷудо мекунанд, ки бо роҳи муқаррар намудани қонунҳо, стандартҳо, меъёрҳо ва танзими амалиётӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд, ки тавассути иҷрогарон бо воситаҳои зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои истеҳсолии худ таъмин карда мешаванд. Ба усулҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дохил мешаванд: усули афзалияти стратегӣ, усули идоракунии оперативӣ, усули воқуниш ба ҳолати ғавқулода ва усули иттилоотӣ.

Ба ақидаи А.А. Солеҳзода, “Назардошти фарқиятҳои иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ ва дигар фарқиятҳо зарурати ташкили меъёр ва нишондиҳандаҳо дар сатҳи ташкилотҳои минтақавӣ бар меояд” [8, с.15]. Ба устувории дараҷаи талаботи аҳоли ба озуқаворӣ ва истеъмолӣ он ҳамчунин таъсир мерасонанд:

- шароитҳои иқлимӣ ва экологӣ;

- шароитҳои харочотӣ (сармояи инсонӣ ва истехсолот);
- шароитҳои иқтисодӣ (бо қор таъмин будан ва даромад);
- шароитҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ (беҳатарӣ, бойигарӣ);
- шароитҳои институтсионалӣ (сарчашмаҳои эътимодие, ки маблағҳои самарабахш, истифодаи захираҳои маърифати аҳолиро баланд мебардоранд ва ғайра).

Айни замон, дар ҷумҳурии се механизми ташаккул ва татбиқи сиёсати минтақавиро ҷудо кардан мумкин аст: танзими мустақим тавассути таъсири давлат, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ тавассути механизмҳои бозор ва шаклҳои омехта. Як қатор сабабҳои бунёди мавҷуданд, ки "ноқомии" ва бесамарии сиёсати минтақавии давлатиро муайян мекунанд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул механизмҳои омехта мебошанд, ки имкон медиҳанд сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодиро дар асоси танзими давлатӣ ва воситаҳои бозорӣ ба роҳ монанд.

Шуъбаҳои соҳавӣ захираҳои мувофиқ ҷудо карда, онҳоро байни соҳаҳои истехсолӣ ва иҷтимоӣ тақсим мекунанд. Дар як давраи муайян, ин равиш, гарчанде ки ба ҳалли баъзе мушкилот имкон фароҳам овард, ба таъмини тавозуни байни унсурҳои мухталифи иқтисодӣ минтақа мусоидат накард, таносубҳои зарурии дохилии низоми минтақавиро инъикос накард. Нақшаҳои комплекси рушд барои амалӣ гардонидани онҳо имкониятҳои воқеӣ надоштанд, зеро тамоми захираҳои барои ин зарурӣ дар ихтиёри вазорату идораҳои соҳавӣ буданд ва дар асл мақомоти минтақавӣ дар татбиқи ин нақшаҳо нақши ғайрифайдал бозиданд.

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, тағйири роҳҳо ва шаклҳои даромад барои рушди захираҳои мушкилоти худмуайянкуниро дар низоми умумии муносибатҳои тақрористехсолӣ барои минтақаҳо ба миён гузошт.

Мақоми низоми минтақавӣ, асоси молиявии рушди он, сарчашмаҳои маблағ ва механизми ҷалби онҳо ба минтақаҳо ба таври возеҳ муайян кардан мумкин аст, агар иқтисодӣ минтақавӣ ҳамчун маҷмуи муносибатҳои тақрористехсолии худ ҳисобида шавад.

Заминаи асосии иқтисодӣ минтақавиро минтақа ташкил медиҳад, аз ин рӯ, масъалаи таърифи "минтақа" муҳим мегардад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ, ҷуғрофӣ ва шахрсозӣ ба ин мафҳум таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад ва барои ташаккули он меъёрҳои зерин истифода бурда мешаванд: ҷуғрофӣ (мақон, андозаи ҳудуд ва миқдори аҳоли); истехсолӣ ва функционалӣ (хусусияти намудҳои бартаридоштаи фаъолият); шахрсозӣ (хусусияти рушди объектҳои истехсолӣ, манзил ва хизматрасонӣ); иҷтимоӣ (меъёрҳои муошират, рафтор).

Бояд қайд кард, ки минтақа ба маънои кӯтоҳ (сиёсӣ ва ҳуқуқӣ) ҳамчун воҳиди маъмурӣ-ҳудудӣ фаҳмида мешавад. Воҳидҳои васеи ҳудудӣ, ки аз робитаҳои маъмурӣ озодаанд. Ба ин маъно, "минтақа" метавонад як минтақаи табиӣ ва иқлимиро ифода кунад; минтақаи ҷуғрофӣ; қаламрави байнидавлатӣ; минтақаи иқтисодӣ ё иқтисодӣ ва экологӣ, минтақаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ва ғайра.

Илова бар ин, адабиёти илмӣ ба минтақаҳо ҳамчун қаламравҳои васеи тамоми китъаҳо ё гурӯҳҳои кишварҳо, инчунин, якҷанд субъектҳои ҳамсояи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хусусиятҳои таърихӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ, хоҷагидорӣ фарқ мекунанд.

Умуман, дар илм минтақа ҳамчун як қисми қаламраве фаҳмида мешавад, ки дорои шароити иҷтимоӣ табиӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, милли-фарҳангӣ ва ғайра мебошад. Аммо, дар айни замон, ҳар як фанни илмӣ ба ин ё он минтақа ҳамчун омил бунёди афзалият медиҳад. Аз ин рӯ, "минтақа" дар ин фанҳо баъзан объектҳои гуногунро ифода мекунанд.

Дар ҷуғрофия, минтақа маҷмуи муайяни ҳудудӣ мебошад, ки аз замин, ҳаво, олами наботот, ҳайвонот ва аҳоли иборат аст, ки бо якдигар муносибати махсус доранд ва якҷоя қисми махсуси сатҳи заминро ташкил медиҳанд [1, с.23].

Дар иқтисод минтақа ҳамчун маҷмуи мураккаби пайвандҳои сершумори низомҳои истехсолӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ ҳисобида мешавад, ки бо як қаламрав, ташкилоти иқтисодӣ ва сохторҳои мувофиқи идоракунӣ муттаҳид шудаанд.

Г.В. Черкашин чунин мешуморад, ки минтақа як ҷомеаи иҷтимоию ҳудудӣ буда, низоми ягонаи иҷтимоии дорои мустақилияти маъмурӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангиро инъикос мекунад, ки дар шароити мушаххаси манзил, шароити фарҳангӣ ва маишӣ инкишоф меёбад [9, с.29].

Таърифи олимони рус Ю.Н. Гладкий, А.И. Чистобаева табиатан мураккаб аст, минтақа ҳамчун як қисми қаламрави он фаҳмида мешавад, ки дорои шароити умумии табиӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, милли-фарҳангӣ ва дигар мебошад [6, с.32].

Ҳамин тариқ, таҳлили равишҳои сершумор ба таърифи мафҳуми "минтақа" ба мо имкон медиҳад ҳуҷҷаҳо барорем, ки ҳар яке онҳо ба густириши як ё якчанд хусусиятҳои атрибутии минтақа асос ёфтааст: ҳудуд, иқтисод, сохтори иҷтимоию сиёсӣ, хусусиятҳои демографӣ хусусиятҳо ва ғайра. Бояд қайд кард, ки ин гуногунии консепсия то андозае табиӣ аст. Ин аз он вобаста аст, ки омӯзиши минтақавӣ синтези соҳаҳои гуногуни дониш аст, таърифиҳои сершумор аз ин шаҳодат медиҳанд, зеро онҳо раванди минтақасозии соҳаҳои алоҳидаи донишно инъикос мекунанд, идоракунии чунин низоми мураккаб дар иқтисоди бозорӣ бояд ба фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибқарӣ, чун дар минтақа ва дар маҷмӯъ, дар кишвар нигаронида шудааст. Яке аз ҳавасмандкуноҳои равандҳои пайдоиши ҳамгироӣ зарурати ҳифзи бозори устувор ва хеле пурқуввати маҷмуии кушода барои ҳамаи иштирокчиёни он мебошад. Ҳадафи дигар бо чунин як бинои мусоид, ба монанди мавҷудияти як пойгоҳи тавоноии захиравии мутақобилан ба ҳамдигар алоқаманд аст. Ғайр аз ин, иқтисодии маҷмуии илмӣ-техникии минтақа, ки бо истифодаи оқилонаи худ қодир аст ба таври сермаҳсул ба параметрҳои умумии таҷдиди сохтори иқтисодӣ оварда расонад ба ин воситаҳои асосӣ, ки тибқи стандартҳои ягона ташкил шудаанд, кормандони мувофиқи барномаҳои ягона омодашуда ва ғайра мусоидат мекунанд. Дар ниҳоят, наздикии ҷуғрофӣ, мавҷудияти инфрасохтори интегралӣ коммуникатсионӣ муштаракро дар назар бояд дошт.

Дар доираи таҳқиқоти мо зери мафҳуми "минтақа" чунин пешниҳод карда мешавад, як қисми қаламрави кишвар бо шароити нисбатан яхелаи табиӣ худ ва самти ҳоси рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, бо захираҳои табиӣ ва инфрасохтори истеҳсолӣ-иҷтимоӣ, дорои мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ мебошад. Минтақаро метавон ҳамчун зернизомии маҷмуии иҷтимоию иқтисодии кишвар ва ҳамзамон, ҳамчун як қисми нисбатан мустақили он бо сикли пурраи такрористеҳсолӣ, ки хусусиятҳои худро дорад, баррасӣ кардан мумкин аст.

Вактҳои охир аксари муаллифон минтақаро якпорчагии равандҳои қавмӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, касбӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мешуморанд. Дар як қатор таҳқиқот истилоҳи «низомии минтақавӣ» истифода мешавад, ки соҳаҳои мутақобилаи ҳаёт ва зернизомҳои функционалии иҷтимоӣ, табиӣ-захиравӣ ва экологӣ, инфрасохторӣ ва фарҳангӣ-таърихиро дар бар мегирад.

Муҳимтарин ҷузъҳои ташаккул ва таҷдиди сиёсати минтақавӣ иҷтимоию иқтисодии пешниҳодшуда тасдиқ мекунанд, ки мушкилоти идоракунии рушди минтақавӣ ташаккули заминаҳои мувофиқро барои муайян кардани стратегияи рафтори сарчашмаҳои асосии манзил дар ҳар як қаламрави мушаххас тақозо мекунад. Сиёсати минтақавӣ, аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ, инчунин, мақомоти намоёндагии соҳа намоёндагӣ мекунанд.

Омӯзиши заминаҳои институтсионалӣ ва иқтисодии рушди раванди такрористеҳсолкунии минтақавӣ шарҳи мафҳуми ниҳодҳоро талаб мекунад. Асосан, дар адабиёти иқтисодӣ таърифи ниҳод одатан ба мафҳуми меъёр ё қоида асос ёфтааст, ки ҷанбаҳои муайяни фаъолияти иҷтимоию иқтисодии субъектҳо ё гурӯҳҳоро тавсиф мекунад.

Сохтори иқтисоди миллиро метавон дар асоси воҳидҳои соҳавӣ ва минтақавӣ худидоракунанда ташаккул дод ва таҷдиди онро ба тӯфайли самарҳои синергетикии худтанзимкунии субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ метавон баррасӣ кард.

Раванди минтақавӣ ва такрористеҳсолӣ натиҷаи омӯзиши тақсмоти соҳавӣ ва ҳудудии меҳнат мебошад, ки хусусияти худро ба навсозии мунтазами унсурҳои

кувваҳои истехсолкунанда ва муносибатҳои истехсоли меорад, ки бе он афзоиши воқеи иқтисодро интизор шудан душвор аст.

Раванди такрористехсоли минтақавӣ нуктаҳои методологии зеринро ҷудо кардан мумкин мебошад:

- рушди низомҳои минтақавӣ мувофиқи қонунҳои такрористехсоли васеъ амалӣ карда мешавад, ки асоси онҳо ҷанбаи такрористехсоли дар омӯзиши равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд;

- ҳуди иқтисоди минтақавӣ ҳамчун як субъекти мутақобила - корхонаҳо ва ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликият ҳисобида мешавад, ки дар байни онҳо робитаҳои моддӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ мавҷуданд, ки дар натиҷаи онҳо муносибатҳои иқтисодӣ ба вучуд меоянд;

- бо тағйирёбии муносибатҳо нисбат ба моликият, сохтори идоракунии, соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ, низоми алоқамандии амудӣ ва уфуқи тағйир меёбад, инчунин манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ минтақавӣ тағйир меёбанд;

- раванди такрористехсолкунии минтақавӣ як зернизоми такрористехсоли иҷтимоӣ мебошад, гарчанде ки он равандҳои ягонаи такрористехсолкуниро дар сатҳи корхонаҳо (дар сатҳи хурд) муттаҳид карда, онҳоро ғани мегардонад ва барои рушди маҷмуи иқтисоди минтақа шароит фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, муносибати такрористехсоли ба иқтисодиёти минтақавӣ аз зарурати ба назар гирифтани мақом ва мавқеи минтақа дар низоми умумии ҳудуди кишвар бармеояд, зеро вазифаҳои такрористехсоли ҳар як унсурҳои низоми ҳудудӣ гуногунанд. Он маҷмуи давраҳои такрористехсолкунии худро дорад, ки дар қаламрави субъектҳои ҳудуди сатҳҳо ва рутбаҳои гуногун баста шудаанд.

Нишондиҳандаҳои миқдорӣ, ки ба арзёбии вазъи раванди такрористехсолкунии минтақавӣ имкон медиҳанд, таносуби минтақавии такрористехсолкуниро ифода мекунанд, ки сатҳи мувофиқати байни унсурҳои гуногуни сикли такрористехсолкунии минтақаро инъикос мекунанд.

Аз ҷумла набудани таносубҳои зарурӣ дар рушди унсурҳои алоҳидаи иқтисодиёти минтақавӣ, ақибмонии музмин дар ҳалли мушкилоти таъхиринопазири иҷтимоӣ, афзоиши шиддати экологӣ ва истифодаи бесамари захираҳои минтақавӣ зарурати ба кулли тағйир додани низоми мавҷудаи идоракуниро дар сатҳи ҳудудӣ ба миён овард. Наздик шудан ба мувозинати устувор дар рушди низомҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва табиӣ қаламрав дар сурате имконпазир мегардад, ки тавозуни байни талаботи пардохтпазири аҳоли ва пешниҳод дар бозори минтақавӣ ба молу хизматрасонӣ, байни миқёс ва рушди хоҷагии манзилию коммуналӣ, байни меъёрҳо рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва иқтидор ва ғайра.

Таносуби минтақавӣ, пеш аз ҳама, дар зери таъсири манфиатҳои субъектҳои раванди такрористехсолкунии минтақавӣ ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, моҳияти идоракунии давлатӣ, такрористехсолкунӣ аз муайян кардани манфиатҳои иқтисодии субъектҳои гуногун, муайян кардани робитаҳои байни онҳо ва дарёфти усулҳои таъсир ба рафтори субъектҳои алоҳида, барои ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва рушд иборат аст. Ва ҳол он ки идоракунии низоми иҷтимоӣ ҳар дараҷа танҳо дар сурате муассир хоҳад буд, ки агар он бар принципҳои мувофиқи қонунҳои такрористехсоли иҷтимоӣ муқарраршуда асос ёбад, ки инъикоси робитаҳои дохилӣ ва вобастагии мутақобилаи низомӣ мебошанд. Маҳз маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар ҷараёни истехсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол ба вучуд меоянд, ки ба тамоми раванди такрористехсолкунӣ таъсир мерасонанд ва ба расидан ба ҳадафҳои рушди минтақаҳо ва низоми иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Яке аз вазифаҳои калидии идоракунии давлатӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ ташаккули сиёсати оқилонаи иҷтимоӣ иқтисодӣ дар асоси дурнамои стратегӣ низоми хоҷагии халқ ва зернизоми минтақавӣ он бо дарназардошти хусусиятҳои хоси охири мебошад. Ҳамзамон, дастгирии давлатии минтақаҳои кишвар, ки дар ташаккули ҳавасмандгардонии рушди мутавазину самараноки онҳо ифода меёбад, бояд ҷузъи муҳими сиёсати минтақавӣ гардад. «Охир, бе танзими ғайридавлатӣ

мушкилоти куллии тараққиёти иқтисодиёт ва ё мушкилоти муҳимтарини иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар ин гуна минтақаҳо ҳал кардан мумкин нест» [11, с.25].

Ҳадафҳои сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии рушди минтақавӣ дар ҷумҳурӣ хусусияти дарозмуддат доранд ва бо самтҳои стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар алоқаманданд. Дар сатҳи ҷумҳуриявӣ онҳо дар асоси принципҳои худидоракунии маҳаллӣ ва бозори умумии ҳуқуқӣ ягонагии иқтисодии кишварро тақвият медиҳанд, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, таъмини шароити тақрибан баробар барои рушди иҷтимоӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ ва истифодаи пурраи омилҳои минтақавӣ ва заминаҳои мусоид барои ташаккули иқтисоди самарабахши иҷтимоӣ нигаронидашуда дар минтақаҳо. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи сиёсати иқтисодии минтақавӣ дар сатҳи мезо, бояд ҳамон ҳадафҳоеро, ки дар сатҳи поёнии Ҳукумат пешбинӣ шудаанд, ба роҳ мондан лозим аст.

Таҳияи як усули умумии низоми аз ҷиҳати илмӣ асоснок ба ташаккули сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии рушди минтақа, ки дар он, аз як тараф, усулҳои назариявии ҳамкориҳои байни соҳаҳои гуногуни илмӣ муносири ҷомеашиносӣ татбиқ карда мешаванд ва аз тарафи дигар, механизмҳои амалан муҳими татбиқи онҳо ба назар гирифта мешаванд [7, с.276].

Он дар якҷоягӣ дар доираи як стратегияи ягонаи рушди минтақавӣ аз унсурҳои концептуалӣ ба монанди инфраструктура, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ иборат аст, ки бо вучуди ин ташаккул ва рушди воситаҳои мувофиқро дар сатҳи минтақавӣ ва миллий пешбинӣ мекунад.

Низоми муносири ватании рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва зернизоми дахлдори идоракунии давлатӣ як қатор воситаҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки пеш аз ҳама, ба усулҳо ва равишҳои сиёсии татбиқи танзими давлатӣ, инчунин, идоракунии оқилона ва маркетинги иҷтимоӣ асос ёфтаанд.

Объектҳои диққати махсус аз ҷониби давлат минтақаҳои проблемавӣ мебошанд, ки вобаста ба сатҳи рушд, равандҳои бухронӣ ва аҳамияти онҳо дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодии миллий вобастагӣ мекунад. Намудҳои асосии минтақаҳои мушкилот дар шароити кунунӣ инҳоянд: минтақаҳои ақибмонда, дотатсионӣ, бухронӣ, инчунин, минтақаҳои дорой аҳамияти махсуси стратегӣ.

Равиши такрористеҳсолӣ ба идоракунии рушди ҷомеа маъноӣ татбиқи муносибатҳои амиқтар, мустақим ва ғайримустақим байни ҳамаи унсурҳои низоми иҷтимоӣ, омӯхтани таносубҳо дар бар мегирад, ки дар онҳо барои амалӣ намудани як раванди пайваста такрористеҳсолӣ, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои муайян нигаронида шудааст, шароит фароҳам оварда мешавад. Омӯзиши муносибатҳои мутақобила, ки дар ҷараёни истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол ба вучуд меоянд, мавзӯи назарияи такрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ мебошад, ки дар шароити низоми тақсимоти маъмури ҳамаҷун заминаи методологии банақшагирии давлатӣ истифода бурда шуд. Аммо маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва сохтори он, даромади миллий ва тақсимоти он, нишондиҳандаҳои рушд, асоснокии суръати рушди иқтисодии онҳо ва таносуби байни онҳо, ҳамаи ин масъалаҳо дар доираи назарияи такрористеҳсоли васеъ омӯхта шуда буданд. Асосан, аз нуктаи назари дараҷаи иқтисодиёти миллий. Аммо раванди такрористеҳсолии минтақавӣ амалан мавзӯи таҳқиқот набуд ва хусусиятҳои фарқкунандаи он қариб ба назар гирифта намешуданд.

Аслан, робитаҳои байниминтақавӣ ҳамаҷун унсури зарурии тақсимоти самараноки ҳудудии меҳнат (на аз ҷиҳати арзишнокӣ ва на аз ҷиҳати сохтори моддӣ) ва номутобиқ будани маҷмуи маҳсулоти дохилии минтақавӣ бо захираҳои, ки баррасии истеҳсоли он алоқаманд аст. Набудани вобастагии байни даромади миллии истеҳсолшуда ва истифодашаванда; номутобибии байнисоҳавӣ дар натиҷаи тақсимоти ҳудудии меҳнат ва касбнокии минтақавӣ дар истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулот, инчунин, хусусиятҳои сохтори даромади миллии истифодашуда нопурра арзёбӣ карда шудааст. Ҳамааш таҳияи нақшаи комплекси рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳамаҷун лоиҳаи хурди нақшаи хоҷагии халқ аст, ё дурусттараш, маҷмуи қарорҳои нобаробаре, ки сохторҳои гуногуни низоми идоракунии қабул кардаанд ва аксар вақт байни худ номувофиқанд, ба

роҳ монда буд. Дар натиҷа, муносибати такрористеҳсолкунӣ ба рушди иқтисодии минтақавӣ аз ҷониби ҳуди низоми идоракунии талабот пайдо накард.

Таҳлили маълумоти эмпирикӣ оид ба тамоюлҳои асосии рушди минтақаҳои Тоҷикистон нишон медиҳад, ки татбиқи сиёсати муассири иҷтимоӣ иқтисодӣ дар мезосатҳи истифодаи алгоритми оқилонаи таҳия, татбиқ, мониторинг ва тасҳеҳи онро, ки дар дохили он ташаккул ёфтааст, дар назар дорад. Чаҳорҷӯбаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда ва бо назардошти хусусиятҳои ва дурнамои рушди як минтақа дар шароити гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ. Ин алгоритм, ки ба татбиқи равиши систематикӣ дар идоракунии рушди минтақавӣ асос ёфтааст, татбиқи пай дар пай марҳилаҳои зерин аст:

1. Арзёбии иқтидори рушди минтақа, дар доираи ин марҳила, пеш аз ҳама, ҷузъҳои асосии минтақавиро, ки дар давраи гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ муҳимтарин мебошанд, таъкид кардан лозим аст, ки метавонанд инноватсия, меҳнатро дар бар гиранд, илмӣ - техникӣ, инфрасохторӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ, захиравӣ, сармоягузорӣ, ташкилӣ ва иттилоотӣ мутобиқ ба хусусиятҳои рушди як минтақаи мушаххас. Сипас, баҳодиҳии ҳар як иқтидори интиҳобшуда гузаронида мешавад, ки маҷмуи он иқтидори рушди низоми иҷтимоӣ иқтисодиро ифода мекунад.

2. Интиҳоби усулҳо ва механизмҳои таъсир ба иқтидори рушди минтақа. Дар ин марҳилаи ташаккули сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ интиҳоби воситаҳои таъсиррасонӣ ба рушди зериктидорҳои минтақа, ки дар марҳилаи аввал муайян шудаанд, бояд бо назардошти робитаҳои байни онҳо дар марҳилаи дувум муайян карда шаванд. Ҳамзамон, ҳадаф ҳангоми муайян кардани усулҳо ва воситаҳои таъсир имкони эҷоди таъсири мусбӣ синергетикӣ бо татбиқи минбаъдаи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Дар ин марҳила маҳдудиятҳои истифодаи инструментҳои интиҳобшуда барои таъсир ба рушди минтақа низ муайян карда мешаванд, бино бар вазъ ва дурнамои рушди муҳити дохилӣ ва берунӣ минтақа, ки таҳлили он низ гузаронида мешавад, дар марҳилаи баррасишавандаи ташаккули сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ. Дар охири татбиқи ин марҳила, рейтингҳои воситаҳо ва механизмҳои интиҳобшудаи таъсир гузаронида мешавад, ки натиҷаҳои он бояд дар сурати нокифоя будани захираҳо дар марҳилаи татбиқ истифода шаванд.

3. Ташаккули низоми идоракунии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Дар ин марҳила низоми идоракунии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақа таъсис дода мешавад, ки дар доираи он сохтори ташкилии идоракунии равандҳои рушд, татбиқ ва тасҳеҳи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии мезосатҳӣ ташкил карда мешавад, зарурати ин низом ба захираҳо дар ҳар як марҳилаи татбиқи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян карда мешавад, чораҳои афзалиятнок ба рушди минтақа, инчунин, ваколатҳо ва масъулиятҳои сохторҳои идоракунии дар татбиқи чораҳои мухталифи таъсир ба низоми иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ.

Истифодаи ин алгоритм имкон медиҳад, ки ташаккули низоми минтақавии сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба хусусиятҳои инфиродӣ мувофиқ аст, таъмин карда шавад, ки дар навбати худ бояд барои самараноктар идора кардани рушди минтақа замина фароҳам орад. Ҳамзамон, муайян кардан лозим аст, ки нақш ва мавқеи иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсат дар таъмини рушди мезосатҳӣ бо назардошти хусусиятҳои он, ки дар марҳилаи аввали ин таҳқиқот муайян карда шудааст, ки мавзӯи омӯзиш дар чаҳорҷӯбаи қорре, ки дар поён оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, дар ҳулоса равишҳои дар адабиёт пешниҳодшударо барои ифшои моҳияти сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ ҷамъбаст карда, мо метавонем санадҳои сатҳи минтақавиро чунин таъриф диҳем.

Аз ин бармеояд, ки хусусиятҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ инҳоянд:

- мавзӯи сиёсат - мақомоти минтақавӣ;
- объекти сиёсат равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақа мебошад;
- заминаи ҳуқуқӣ - қоидаҳои минтақавӣ;
- ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа;
- методология - принципҳо, усулҳо ва шаклҳои танзим;

- равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақа.

Мақомот ҳамчун субъекти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ амал мекунанд. Ҳокимияти давлатӣ дар минтақа, дар айни замон, ба равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ аз ҷониби созмонҳои ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, гурӯҳҳои дар ин минтақа мавҷудбуда таъсир мерасонад, ки ҷомеаҳои тичоратии онҳо бояд ҳамчун субъектҳои таъсир ба ҷомеа сиёсати иқтисодӣ, ки ҳокимияти маҳаллӣ пеш мегиранд. Дар робита ба ин, вазифаи хеле муҳим дар ташаккули он муайян кардан, мувофиқ кардан ва ҷамоҳангсозии манфиатҳои субъектҳои таъсир мебошад.

Сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ бояд ҳадафҳои дақиқи муайян ва захираҳои минтақаро дошта бошад. Мақсад гузоштан шартӣ зарурист дар ташаккул ва фаъолияти ҳама гуна низом. Дар айни замон, дар амал ба проблемаи гузоштани ҳадафҳо тавачҷуҳи нокифоя зоҳир карда мешавад. Ҳангоми асоснок кардани ҳадафҳо, рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа, имконияти амалии онҳоро ба назар гирифтани лозим аст, зеро захираҳои дар ихтиёри минтақа буда ҳамеша маҳдуд буда, истифодаи оқилонаро талаб мекунанд. Аз ин рӯ, таҳияи ҳадафҳо бояд ягонагии зарурат ва имкони расидан ба онҳоро инъикос намоянд. Ба ибораи дигар, ҳама гуна тағйироти зарурӣ танҳо дар сурате тавсия дода мешавад, ки дар вазъияти мушаххаси сиёсату иқтисодӣ барои амалисозии он бидуни оқибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғайри қобили қабул захираҳои кофӣ мавҷуд бошанд.

Адабиёт

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б.Алаев. - М.: Мысль, 1983. – 329 с.
 2. Аитов Н. А. Социальное развитие регионов / Н.А.Аитов. - М.: Мысль, 1985. – 220 с.
 3. Бегматов А.А. Формирование и реализация социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика: монография /А.А.Бегматов, Б.Дж.Джурахонзода. - Душанбе: из-во «Ирфон», 2018. – 124с.
 4. Буданов Г. А. Роль региональных органов власти в формировании социально-экономической политики: этапы эволюции / Г.А. Буданов - ЭКО. - 2008. -№ 6. - С. 1.
 5. Воротилов В.А. Региональная экономика: российская модель/ В.А. Воротилов. - СПб.: Петрополис, 2000. – 341с.
 6. Гладкий Ю.Н. Основы региональной политики/Ю.Н.Гладкий, А.И.Чистобаев. - СПб. - 1998. – 659 с.
 7. Смирнов В.М. Государственная региональная политика в современных условиях и социально-экономическая динамика развития регионов/В.М.Смирнов. - Бизнес в законе, 2011. - №6. - С. 276.
 8. Солеҳзода А.А. Назарияи таҳлили таъмини беҳатарии озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он. Монография/А.А.Солеҳзода. - Душанбе: «Ирфон», 2019. – 156с.
 9. Васильева Н.В.Социальные факторы экономического развития регионов России/ Н.В. Васильева. Под ред. Е.Б.Смирнова. - СПб.: СПбГИЭУ, 2006. – 120с.
 10. Черкашин Г.В. Региональные проблемы социальной политики/Г.В.Черкашин. - Екатеринбург, 1994. – 234с.
 11. Штульберг Б.М. Региональная политика России. Теоретические основы, задачи и методы реализации/Б.М.Штульберг, В.Г.Введенский. - М., 2000. – 134с.
-

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ	
Саидмуродзода Л.Х., Убайдуллоев Ф.К. “КИТОБ-УЛ-ХИРОҚ” – РИСОЛАҲО ДАР БОРАИ ИДОРАКУНИИ МОЛЛИЯИ ДАВЛАТИ	7
Кошинова М.Р. РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИМОИИ МИНТАҚАВИ: АФКОР, ТАҶРИБА, ПЕШГУЙ	18
Раҳимзода Ш., Латипова Г.С. ИҚТИДОРИ ҚАРЗИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИ ВА ҚАРЗПАЗИРИИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ	27
Ҷонмамадов Ш.Б., Ҳамидов А.Х. БАҲШИ ҒАЙРИРАСМИ ДАР НОҲИЯҲОИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	35
Қандиёрова Д.О., Ҳочазода Д.Қ. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИ	41
Шарифов З.Р., Саидов Р.Н. АУДИТИ ДАВЛАТИ ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	46
Ҳикматов У.С., Раҳимов Р.Р. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МОҲИЯТИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛИ	52
Бегматов А.А., М. Раҷабали. ТАҲЛИЛИ РОБИТАИ МУТАҚОБИЛАИ РУШДИ ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	59
Ҷонмамадов Ш.Б., Назарзода Н. Н. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШУҒЛИ ПУРМАҲСУЛ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ	65
Ғайзуллоев М.К., Ятимов А.Ҷ. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ ИЛМӢ-ТЕХНИКӢ ВА ТАҲИЯИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	72
Маъдиев С., Шарифзода Н.Ш. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИ ВА СИЕСАТИ ТАНЗИМУ НАЗОРАТИ АСБОР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	79
Содиқов М.С. МАҲСУСИЯТИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИО ИҚТИСОДИ ВА САРМОЯГУЗОРИИ ЧИН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ	84
Ҷумъабоев Х.К., Маъмуров А.М. ҶАМЪОВАРИИ АНДОЗ ҲАМЧУН НИШОНДИҲАНДАИ НАЗОРАТИИ АНДОЗ ДАР САТҲИ МИНТАҚА	91
Довгялло Я.П., Султонова С.М. ТАҲЛИЛИ ТАЛАБОТИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОНИ ХОНАВОДАҲО	101
Убайдуллоев Ф.К. РУҶУЕ БА ИНСТИТУТИ «ШАРИКИИ МОЛЛИЯВИ»	107
Ҷурахонзода Б.Ҷ. СИЕСАТИ ИҚТИМОИО ИҚТИСОДИ: БАЪZE ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАТБИКИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	115
Шералиев Э.Н., Тешаев М.С. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЕБӢ ВА РУШДИ МЕХАНИЗМИ УСТУВОРИ ЗАМИНИСТИФОДАБАРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ АРИДӢ	121
Тухтаев Т.М., Исмаилов Х.Х. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИО МЕТОДИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИ МИНТАҚА: МУАММО ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚ	126
Шукуров С.М., Ҳочаев П.Д. АРЗЕВИИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БАЙНИ ДАВЛАТ ВА ДИГАР БАҲШҲОИ СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ	136
Ашууров М.Н. ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИ ҲАМЧУН КОНСЕПСИЯИ РУШД ВА ФАЗОИ ИДОРАКУНИ	141
Махиулов С.Ҷ., Ҷулиев М.Х. РАВАНДҲОИ ИДОРАКУНИИ ОСЕБПАЗИРИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	147
Турахонзода Ш. Н. ТАҲКИКИ АЛОҚАМАНДИИ ҚУРБИ ВОКЕИИ МУБОДИЛАВИ БО МАҲСУЛНОКИИ МЕҲНАТ, МУЗДИ МЕҲНАТ ВА ШОХИСИ НАРҲҲОИ ИСТЕЪМОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	155
Носирзода Ҳ.С. МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛИО ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	163
Нурализода Н.Н. АҲАМИЯТИ ТАЪСИСИ ҲАМКОРИҲОИ ШАБАКАВИ ДАР ҚОРҲОНАҲОИ ХУРДИ КИШОВАРЗӢ	171
Маҳмудов С.М. ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МУАЙЯНКУНИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА	179
Раҳимов Р.Р. АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛИ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ	185
Қличев З.Р. КОНСЕПСИЯҲОИ РУШДИ НАЗАРИЯИ СОҲИБКОРИ: ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИ	191
Ҳасанзода Н.Х. ИМИҶИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАҲСИЛОТИ - ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИМИҶИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	198
Нурмаҳмадова Р.М. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИЕСАТИ ИҚТИМОИО ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	204

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
Саидмуродзода Л.Х., Убайдуллоев Ф.К. «КИТАБ-АЛ-ХАРАДЖ» - КНИГИ ОБ УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ	7
Кошинова М.Р. СОЦИАЛЬНО-УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ: СУЖДЕНИЕ, ПРАКТИКА И ПРОГНОЗЫ	18
Рахимзода Ш., Латипова Г.С. КРЕДИТОСПОСОБНОСТЬ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И СУБЪЕКТОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА	27
Джонмамадов Ш.Б., Хамидов А.Х. НЕФОРМАЛЬНЫЙ СЕКТОР В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ И УСЛУГА В ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КЫРГЫЗСТАН	35
Каноиёрова Д.О., Ходжазода Д.К. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	41
Шарифов З.Р., Саидов Р.Н. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	46
Хикматов У.С., Рахимов Р.Р. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУЩНОСТИ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ	52
Бегматов А.А., М. Раджабали. АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	59
Джонмамадов Ш.Б., Назарзода Н. Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА	65
Фаизуллоев М.К., Ятимов А.Дж. ПРИОРИТЕТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ	72
Маъдиев С., Шарифзода Н.Ш. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОЛИТИКА ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	79
Содиқов М.С. ОСОБЕННОСТИ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ КИТАЯ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	84
Джумъабоев Х.К., Маъмуров А.М. СОБИРАЕМОСТЬ НАЛОГОВ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ	91
Довгялло Я.П., Султонова С.М. АНАЛИЗ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СПРОСА ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ	101
Убайдуллоев Ф.К. ИНСТИТУТ «ФИНАНСОВОГО ПАРТНЕРСТВА» В РЕТРОСПЕКТИВЕ	107
Джураҳонзода Б.Дж. СОЦИАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	115
Шералиев Э.Н., Тешиаев М.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В АРИДНЫХ РЕГИОНАХ	121
Тухтаев Т.М., Исмаилов Х.Х. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ	126
Шуқуров С.М., Ходжаев П.Д. ОЦЕНКА РАЗВИТИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИИ МЕЖДУ ОБЩЕСТВЕННЫМ И ДРУГИМИ СЕКТОРАМИ СФЕРЫ УСЛУГ	136
Ашууров М.Н. ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ	141
Махиулов С.Дж., Джулиев М.Х. ПРОЦЕССЫ УПРАВЛЕНИЯ УЯЗВИМОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	147
Тураҳонзода Ш. Н. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕАЛЬНОГО ОБМЕННОГО КУРСА, ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА, ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ, И ИНДЕКСА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ЦЕН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	155
Носирзода Х.С. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	163
Нурализода Н.Н. ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ СЕТЕВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В МАЛЫХ СЕЛЬСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	171
Махмудов С.М. ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОПРЕДЕЛЕНИИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВ	179
Рахимов Р.Р. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИПОТЕЧНЫХ ЖИЛИЩНЫХ КРЕДИТОВ В ПЕРЕХОДНЫХ УСЛОВИЯХ	185
Кличев З.Р. КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ	191
Ласанзода Н.Х. ИМИДЖ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ИМИДЖА ВУЗА	198
Нурмахмадова Р.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	204

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Saidmurodzoda L.Kh., Ubaydullov F.K.</i> "KITAB-AL-KHARAJ" - BOOKS ON PUBLIC FINANCE MANAGEMENT	7
<i>Koshonova M.</i> SOCIAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION: DISCUSSION, PRACTICE, FORECAST	18
<i>Rahimzoda Sh., Latipova G.S.</i> CREDIT CAPACITY OF CREDIT ORGANIZATIONS AND AGRICULTURAL ENTITIES	27
<i>Kandiyorova D.O., Khojazoada D.K.</i> FORMATION AND DEVELOPMENT OF REGIONAL INTEGRATION: THEORETICAL ASPECT	35
<i>Dzhonmamadov Sh.B., Khamidov A.Kh.</i> THE INFORMAL SECTOR IN THE BORDER AREAS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	41
<i>Sharifov Z.R., Saidov R.N.</i> STATE AUDIT AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	46
<i>Hikmatov U.S., Rahimov R.R.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE ESSENCE OF MORTGAGE HOUSING LENDING	52
<i>Begmatov A.A., M. Rajabali.</i> ANALYSIS OF RELATIONSHIP OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	59
<i>Dzhonmamadov Sh.B., Nazarzoda N.N.</i> THEORETICAL BASIS OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT IN LABOR MARKET	65
<i>Fayzulloev M.O., Ytimov A.J.</i> PRIORITIES FOR THE USE OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL POTENTIAL AND DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEM IN KHATLON REGION	72
<i>Madiev S., Sharifzoda N.Sh.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS AND POLITICS OF CURRENCY REGULATION AND CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	79
<i>Sodikov M.S.</i> FEATURES OF TRADE, ECONOMIC AND INVESTMENT INTERACTIONS OF CHINA WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA	84
<i>Jumaboev Kh.K., Mamurov A.M.</i> TAX COLLECTION AS AN INDICATOR OF TAX CONTROL AT THE REGIONAL LEVEL	91
<i>Dovgyallo Y.P., Sultonova S.M.</i> CONSUMER DEMAND ANALYSIS HOUSEHOLDS	101
<i>Ubaydullov F.K.</i> INSTITUTE OF "FINANCIAL PARTNERSHIP" IN RETROSPECTIVE	107
<i>Juruhonzoda B.J.</i> SOCIO - ECONOMIC POLICY: SOME FEATURES OF ITS FORMATION AND IMPLEMENTATION IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	115
<i>Sheraliev E.N., Teshaev M.S.</i> THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE LAND USE MECHANISM IN ARID REGIONS	121
<i>Tukhtaev T.M., Ismatov Kh.H.</i> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TAX POTENTIAL OF THE REGION: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTATION	126
<i>Shukurov S.M., Khodzhaev P.D.</i> ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL RELATIONS BETWEEN THE PUBLIC AND OTHER SECTORS OF THE SERVICE SECTOR	136
<i>Ashurov M.N.</i> ELECTRONIC GOVERNMENT AS A DEVELOPMENT AND GOVERNANCE CONCEPT	141
<i>Makhshulov S. J., Juliev M. H.</i> PROCESSES OF MANAGEMENT OF VULNERABILITY BANKING SYSTEMS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	147
<i>Turakhonzoda Sh.N.</i> RESEARCH RELATIONSHIP THE REAL EXCHANGE RATE AND LABOR PRODUCTIVITY, WAGES, AND CONSUMER PRICE INDEX OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	155
<i>Nosirzoda H.S.</i> ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS OF INNOVATIVE ACTIVITY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	163
<i>Nuralizoda N.N.</i> THE IMPORTANCE OF ORHGANIZING NETWORK COOPERATION IN SMALL RURAL ENTERPRISES	171
<i>Makhmudov S. M.</i> EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN DEFINING SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES	179
<i>Rahimov R.R.</i> ECONOMIC IMPORTANCE OF HOUSING MORTGAGE LOANS IN TRANSITIONAL CONDITIONS	185
<i>Olichev Z.R.</i> CONCEPTS OF THE DEVELOPMENT THEORY OF ENTREPRENEURSHIP: RESTROSPECTIVE ANALYSIS	191
<i>Hasanzoda N.Kh.</i> IMAGE OF EDUCATIONAL SERVICES AS A MAIN FACTOR OF IMPROVING THE IMAGE OF THE UNIVERSITY	198
<i>Nurmakhmadova R.M.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF THE SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE REGION IN MODERN CONDITIONS	204

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Мақолаҳо, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи хуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сарҳат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи мақолаи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инхоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои қорқунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу муқаммал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редакция оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.

Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.

ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4

Сайти маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj

Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.

Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.

ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус

Сайт журнала: www.vestnik.tgfeu.tj

Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.

Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.

TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.

Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj

Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп супорида шуд 10.11.2021. Ба чоп иҷозат шуд 01.12.2021

Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.

Ҳуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.

Ҳаҷм 18,25 ҷ. ч.. Теъдод 50 нусха.

Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 10.11.2021. Подписано в печать 01.12.2021

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.

Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.

Объём 18,25 усл. печ.л. Тираж 50 экз.

Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 01/12/2021

Format 60x84 1/16. Offset paper.

The garniture is literary. Print RISOGRAPH.

The volume of 11,3 conv. b.p. Circulation 50 copies.

Printed in the printing house of TSUFE